

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทาง
พระพุทธศาสนาในประเทศไทย
The Model and Process of Buddhism-based Tourism
Development in Thailand.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอ่น), ดร. และคณะ

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
สัญญาเลขที่ RDG5550018
(สิงหาคม 2556)

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทาง
พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

The Model and Process of Buddhism-based Tourism
Development in Thailand.

คณะผู้วิจัย

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่), ดร.
พระมหาเสรีชน นริสโร

สังกัด

ม.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ม.มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย วช.-สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

แผนการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่มุ่งหวังการเสริมสร้างการเรียนรู้และการพัฒนาการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย คณะผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณพระพรหมบัณฑิต อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระราชวรมนี คณบดี คณะพุทธศาสตร์ ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ในการสนับสนุนศึกษาวิจัย รวมทั้งให้ความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษานี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระเถระ คณะสงฆ์ และผู้ที่เกี่ยวข้องจากวัดทั้ง 4 ภูมิภาคที่เป็นกรณีศึกษา ขอขอบคุณคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ร่วมกันศึกษาวิจัย โครงการชุดเป็นอย่างดี รวมทั้งอาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง

เจริญพรขอบคุณผู้อำนวยการสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ได้ให้ข้อมูลในการตอบแบบสอบถาม รวมทั้งการถ่ายภาพที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย

ขอขอบคุณ ตัวแทนการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานส่งเสริมการท่องเที่ยวกรุงเทพมหานคร สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยศิลปากร และคณาจารย์ นิสิตปริญญาโท รุ่นที่ 24 และปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ร่วมให้ข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย

คุณงามความดีที่เกิดจากความร่วมมือร่วมใจและความมีอุทิศหาวิริยะในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอโน้มบูชาถวายแด่พระเถระครูบาอาจารย์ และคณะบุคคลที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามเพื่อการเรียนรู้ในชีวิตและพระพุทธศาสนาของผู้คนในสังคม

คณะผู้วิจัย
พฤษภาคม 2556

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary)

แผนการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงอัตลักษณ์ เส้นทางท่องเที่ยว การพัฒนา รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในสังคมไทย ในมิติของการจัดการ กระบวนการสื่อสารคุณค่า การพัฒนาการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว การวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่เชื่อมโยงผู้คน นักท่องเที่ยว ความรู้ กิจกรรมและกระบวนการต่างๆ เข้าด้วยกัน อันจะเป็นการเสริมสร้างฐานความรู้ด้านการท่องเที่ยว และแนวทางการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นคุณค่าของการพัฒนาจิตใจและปัญญาของผู้คนในสังคม โดยมีโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ ในเชิงพื้นที่ 4 ภูมิภาคในสังคมไทย ได้แก่

- 1) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง “เส้นทางบุญ” สู่ “เส้นทางธรรม
- 2) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
- 3) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : การจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา
- 4) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ : การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ

วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย การศึกษารั้วนี้มีวัตถุประสงค์ 5 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจ และสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย 3) เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชน 4) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และ 5) เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

ขอบเขตการศึกษาวิจัย การศึกษารั้วนี้ มุ่งเน้นศึกษาเส้นทาง รูปแบบ อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในแต่ละภูมิภาค โดยเน้นรูปแบบการจัดการเพื่อการรองรับนักท่องเที่ยว (Carrying Capacity) และกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมทั้งในด้านรูปธรรม และในด้านนามธรรม คือ ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาจิตใจ รวมทั้งศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่

นักท่องเที่ยวนอกจากนี้ยังเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรมที่มีต่อนักท่องเที่ยว การศึกษาสภาพปัญหาอุปสรรคของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสื่อสารเชิงพุทธและการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว และวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิต วัด และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

พื้นที่ศึกษา สำหรับพื้นที่ศึกษา คณะผู้วิจัย กำหนดวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาในรูปแบบของพื้นที่กรณีศึกษาใน 4 ภูมิภาคๆ ละ 30-45 วัด ซึ่งเป็นวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมที่มีความสำคัญในระดับสูง มีกิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม และเป็นวัดที่มีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าเพื่อการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย 1) เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยว 2) ผู้ประกอบการนำเที่ยว และตัวแทนชุมชนที่มีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยว 3) นักท่องเที่ยวและประชาชนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวโดยเฉลี่ยภูมิภาคๆ ละ 250 ราย โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจงเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดนั้นๆ

วิธีดำเนินการศึกษาวิจัย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพที่เชื่อมโยงชุดความรู้ บุคลากร และกระบวนการจัดการด้านการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน โดยมีวิธีการศึกษาใน 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การศึกษาในเชิงเอกสาร เพื่อค้นหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย 2) การศึกษาภาคสนามจากการประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับวัด คณะสงฆ์ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และตัวแทนองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เพื่อทราบถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยวและการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด 3) การประชุมสัมมนาในเชิงวิชาการ เพื่อเป็นการสนับสนุนให้วัดและองค์กร/หน่วยงานที่เป็นกรณีศึกษาในทุกภูมิภาค ผู้ประกอบการและภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว 4) การศึกษาความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว/หรือบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทราบถึงแนวทางการพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการเสริมสร้างการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

ผลการศึกษา

1. ผลการศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย จากการศึกษาตามโครงการ คณะผู้วิจัยได้กำหนดศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในมิติของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น ในลักษณะของเส้นทางที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละภูมิภาค เช่น ภาคเหนือจะเน้นการศึกษาในเส้นทางของวัดที่มีความเชื่อ

เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดหรือความเชื่อเรื่องธาตุ วัดที่มีความงดงามตามพุทธศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ของล้านนา ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเน้นความเชื่อตามตำนานอุรังคธาตุหรือการสร้างพระธาตุเจดีย์ของท้องถิ่น เส้นทางถนนบึงพระเอระ พระเกจิอาจารย์ และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรม ส่วนภาคกลางเน้นเส้นทางของวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรมและความเชื่อเรื่อง “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” ที่คนไทยให้ความเคารพนับถือ ในขณะที่ภาคใต้มุ่งศึกษาวัดที่มีความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ในสมัยศรีวิชัย ความสัมพันธ์กับความเชื่อในท้องถิ่น ทุกเส้นทางล้วนได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยว พุทธศาสนิกชนและประชาชนผู้สนใจทั่วไปซึ่งแสดงให้เห็นถึงศรัทธา ความเชื่อของคนไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนาและความสนใจในพุทธศิลปกรรมอันสวยงาม โดยมีเส้นทางที่น่าสนใจ ดังนี้

1.1 ภาคเหนือ เส้นทางท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ มี 4 เส้นทาง ได้แก่

- 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ เช่น
 - 1.1) วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่
 - 1.2) วัดอนาลโย ดอยบุษราคัม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 1.3) วัดร่องขุน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 1.4) วัดท่าตอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
 - 1.5) วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
 - 1.6) วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดจองใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาความเชื่อและประเพณี วัฒนธรรมของล้านนาและภาคเหนือ เช่น ความเชื่อตามตำนานพระธาตุประจำปีเกิด (ความเชื่อเรื่องธาตุ 12 ราศี) ความเชื่อตามตำนานคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลกของล้านนา ได้แก่
 - 2.1) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
 - 2.2) วัดพระบรมธาตุ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก
 - 2.3) วัดมหาธาตุ (พระบรมธาตุทุ่งยั้ง) อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
 - 2.4) วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
 - 2.5) วัดพระธาตุช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
 - 2.6) วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 - 2.7) วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 2.8) วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอกาชา จังหวัดลำปาง
 - 2.9) วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
 - 2.10) วัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
 - 2.11) วัดพระธาตุดอยตุง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
 - 2.12) วัดพระธาตุผาเงา อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
 - 2.13) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 2.14) วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

- 2.15) วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.16) วัดพระธาตุดอยคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.17) วัดเกตการาม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.18) วัดพระพุทธรูปสำราญ (ร้าง) อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่
- 2.19) วัดพระธาตุดอยกองมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2.20) วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา ได้แก่
 - 3.1) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
 - 3.2) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
 - 3.3) วัดภูมินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 - 3.4) วัดพระธาตุเขาน้อย อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 - 3.5) วัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 3.6) วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 3.7) วัดพระธาตุดอยจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 3.8) วัดพระธาตุจอมกิตติ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
 - 3.9) วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 3.10) วัดเจ็ดยอด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 3.11) วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.12) วัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.13) วัดหัวเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.14) วัดเจดีย์ขาว อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
 - 3.15) วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
- 4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจ ได้แก่
 - 4.1) วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
 - 4.2) วัดไร่เปิง (ตโปทาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 4.3) วัดอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 4.4) วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

1.2 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เส้นทางท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการแบ่งเส้นทางตามคติ “ตำนานองค์พระธาตุ อภิวัตพระพุทธรูปคู่บ้าน พระอริยสงฆ์คู่เมือง รุ่งเรืองในพุทธธรรม” ได้แก่

- 1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางความเชื่อตาม “ตำนานองค์พระธาตุ” ของคัมภีร์อุรังคธาตุ ได้แก่
 - 1.1) วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
 - 1.2) วัดพระธาตุเรณู จังหวัดนครพนม
 - 1.3) วัดหนองแวงพระมหาธาตุแก่นนคร จังหวัดขอนแก่น

- 1.4) วัดพระธาตุเรืองรอง จังหวัดศรีสะเกษ
- 1.5) วัดพระธาตุมหาเจดีย์ชัยมงคล จังหวัดร้อยเอ็ด
- 1.6) วัดพระธาตุนาคูน จังหวัดมหาสารคาม
- 1.7) วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย
- 1.8) วัดพระธาตุขามแก่น ขอนแก่น
- 1.9) วัดพระธาตุหนองบัว จังหวัดอุบลราชธานี
- 1.10) วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร

2. กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของการเคารพนับถือพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลักษณะของ “อภิวาทพระพุทธรูปคู่บ้าน พระอริยสงฆ์คู่เมือง” ได้แก่

- 2.1) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
- 2.2) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี
- 2.3) สรีระของหลวงปู่คำคินิจ จุลมณี วัดถ้ำคูหาสวรรค์ อุบลราชธานี
- 2.4) พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร
- 2.5) พิพิธภัณฑ์หลวงพ่อเสาร์ กนตสีโล วัดดอนธาตุ จังหวัดอุบลราชธานี
- 2.6) พิพิธภัณฑ์หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย
- 2.7) พิพิธภัณฑ์ หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ วัดป่าเขาน้อยจังหวัดบุรีรัมย์
- 2.8) พิพิธภัณฑ์หลวงพ่อชา สุภักโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี
- 2.9) วัดหลวงพ่อพระมหาพันธ์ สีลวิสุโท วัดเนรมิตวิปัสสนา จังหวัดเลย
- 2.10) วัดหลวงปู่ศรี มหาวีโร วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด

3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งการปฏิบัติธรรมหรือ “ความรุ่งเรืองในพุทธธรรม” ได้แก่

- 3.1) วัดป่าหนองหลุม จังหวัดขอนแก่น
- 3.2) วัดเนินพระเนาวนาราม จังหวัดหนองคาย
- 3.3) วัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี
- 3.4) วัดเขาจันทร์งาม จังหวัดนครราชสีมา
- 3.5) วัดป่าบ้านสร้างขุย จังหวัดสกลนคร
- 3.6) วัดไตรสิกขาทลามลตาราม จังหวัดสกลนคร
- 3.7) วัดป่าโสมพนัส จังหวัดสกลนคร
- 3.8) วัดคลองตาลอง นครราชสีมา
- 3.9) วัดพิชโสภาราม จังหวัดอุบลราชธานี
- 3.10) วัดป่าสาลวัน จังหวัดนครราชสีมา

1.3 ภาคกลาง มีเส้นทางตามลักษณะของพุทธศิลป์และความศรัทธาในพระพุทธรูป ดังนี้

1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของความเชื่อเรื่อง “วัดพระศักดิ์สิทธิ์” ได้แก่

- 1.1) วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม

- 1.2) วัดใหญ่บางพลีใน จังหวัดสมุทรปราการ
- 1.3) วัดเพชรสมุทรวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม
- 1.4) วัดโกรกกราก จังหวัดสมุทรสาคร
- 1.5) วัดเขาตะเครา จังหวัดเพชรบุรี
- 1.6) วัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา
- 1.7) วัดธรรมามูล จังหวัดชัยนาท
- 2) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของวัดพระนอน (ไสยาสน์)
 - 2.1) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
 - 2.2) วัดสละตือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 2.3) วัดพระนอนจักรสีห์ สิงห์บุรี
 - 2.4) วัดขุนอินทประมูล จังหวัดอ่างทอง
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธศิลป์วัดพระนั่ง
 - 3.1) วัดไตรมิตร กรุงเทพมหานคร
 - 3.2) วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 3.3) วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 3.4) วัดม่วง จังหวัดอ่างทอง
 - 3.5) วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง
 - 3.6) วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง
 - 3.7) วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี
 - 3.8) วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี
- 4) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธศิลป์เจดีย์ใหญ่
 - 4.1) วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
 - 4.2) วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
 - 4.3) วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 4.4) วัดมหาธาตุราชบุรี วัดมหาธาตุเพชรบุรี
- 5) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางตามรอยพระพุทธเจ้า
 - 5.1) วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
 - 5.2) วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี
 - 5.3) วัดศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
- 6) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งวัดที่มีกิจกรรมเชิงพุทธและการปฏิบัติธรรม
 - 6.1) วัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรี
 - 6.2) วัดชินวราราม จังหวัดปทุมธานี
 - 6.3) วัดมเหยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

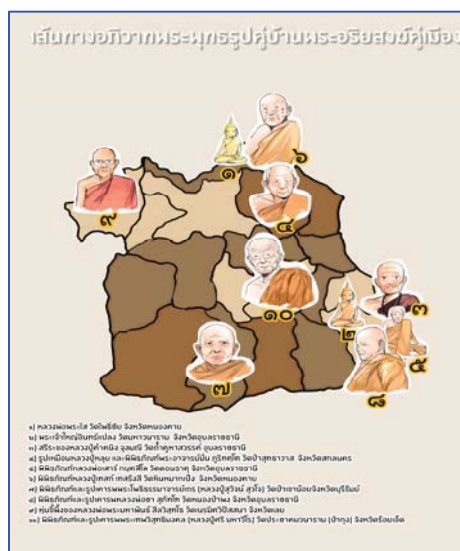
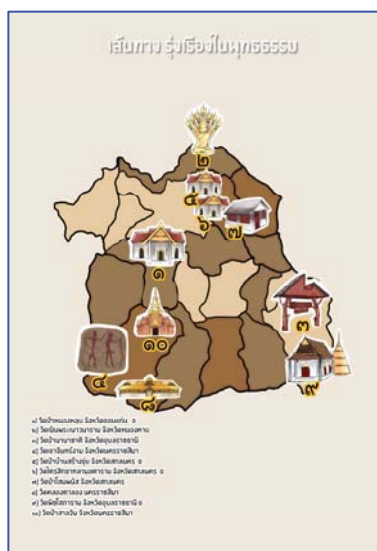
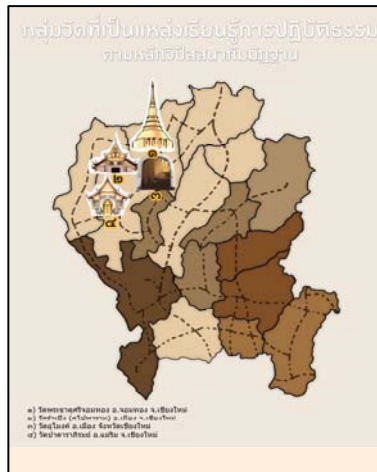
- 6.4) วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม จังหวัดราชบุรี
- 6.5) วัดป่าคลองกุ้ง จังหวัดจันทบุรี
- 6.6) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี
- 6.7) วัดไธย จังหวัดลพบุรี
- 6.8) วัดสังกัสรัตนคีรี (วัดเขาสะแกกรัง) จังหวัดอุทัยธานี
- 6.9) วัดพราหมณี จังหวัดนครนายก
- 6.10) วัดป่าประดู่ จังหวัดระยอง
- 6.11) วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี
- 6.12) โยธามิตร (วัดโบสถ์) จังหวัดตราด

1.4 ภาคใต้ มีวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวใน 3 เส้นทางหลัก ได้แก่

- 1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางตามจาริกประวัติศาสตร์ศรีวิชัยและพระธาตุเด่นได้แก่
 - 1.1) วัดพระราชประดิษฐาน (วัดพะโคะ) จังหวัดสงขลา
 - 1.2) วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง
 - 1.3) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช
 - 1.4) วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 1.5) วัดแก้วโกรวาราม จังหวัดกระบี่
 - 1.6) วัดพระทอง จังหวัดภูเก็ต
 - 1.7) วัดพระธาตุสวี จังหวัดชุมพร
 - 1.8) วัดชลธาราสิงเห จังหวัดนราธิวาส
 - 1.9) วัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา
 - 1.10) วัดหาดส้มแป้น จังหวัดระนอง
 - 1.11) วัดไชยธาราราม จังหวัดภูเก็ต
 - 1.12) พระธาตุคีรีเขต จังหวัดพังงา
 - 1.13) วัดสะทังชายทะเล จังหวัดพัทลุง
 - 1.14) วัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา
- 2) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา
 - 2.1) พระโพธิสัตว์กวนอิม นครหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
 - 2.2) วัดตโปทาราม จังหวัดระนอง
 - 2.3) วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 2.4) วัดประพาสประจิมเขต (วัดถ้ำพุงช้าง) จังหวัดพังงา
 - 2.5) วัดถ้ำสิงขร จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 2.6) วัดถ้ำเสือ จังหวัดกระบี่
 - 2.7) วัดมหิตถมมงคลาราม (วัดหาดใหญ่ใน) จังหวัดสงขลา

- 2.8) วัดไชยธาราราม จังหวัดภูเก็ต
- 2.9) วัดช้างให้ จังหวัดปัตตานี
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งวิถีชีวิตวิถีธรรมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน
 - 3.1) วัดถาวรรวราม หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา
 - 3.2) วัดสาริการาม จังหวัดตรัง
 - 3.3) วัดวารีบรรพต (วัดบางนอน) จังหวัดระนอง
 - 3.4) วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง
 - 3.5) วัดชายนา จังหวัดนครศรีธรรมราช
 - 3.6) วัดขันเงิน จังหวัดชุมพร
 - 3.7) วัดชัยมงคล จังหวัดสงขลา
 - 3.8) วัดธรรมบูชา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 3.9) วัดประชุมโยธี จังหวัดพังงา
 - 3.10) วัดชนาธิปเฉลิม จังหวัดสตูล
 - 3.11) วัดถ้ำขวัญเมือง จังหวัดชุมพร
 - 3.12) วัดศานติไมตรี จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 3.13) ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จังหวัดปัตตานี
 - 3.14) ศาลหลักเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

เส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมดังกล่าวมีความน่าสนใจทุกด้านไม่ว่าจะเป็นวัดที่มีความงดงามด้านพุทธศิลป์ มีการจัดการในเชิงพระพุทธศาสนา วัดที่มีฐานของศรัทธาความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา เช่น ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเรื่องอัฐิธาตุ ความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด ความเชื่อตามตำนานคัมภีร์ วัดที่มีการพัฒนาในเชิงบูรณาการระหว่างหลักพุทธธรรมกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่น รวมทั้งวัดที่เป็นแหล่งประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง นอกจากนี้เส้นทางของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ นั้น ยังมีเส้นทางที่ใกล้กับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวิถีชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ดังนั้น การใช้กลไกการตลาดเพื่อส่งเสริมเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมนั้น จะต้องคำนึงถึงหลักศรัทธา ความเชื่อของนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและพระพุทธศาสนา เพราะจะนำไปสู่การเรียนรู้ การพัฒนาจิตใจและปัญญาของผู้คนในสังคม ดังแผนภาพต่อไปนี้

2. รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวและการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ผลการศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้นพบว่า รูปแบบ และกิจกรรมการท่องเที่ยวจะปรากฏตามอัตลักษณ์ที่สำคัญตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค และมีกระบวนการจัดการที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของวัดนั้น โดยภาคเหนือมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ก็จะเป็นไปตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นตามตำนานพุทธเจดีย์หรือพระธาตุที่ก่อสร้างไว้ในแต่ละจังหวัด ส่วนในภาคอีสานก็เน้นตามความเชื่อเรื่องพระธาตุที่คล้ายคลึงกันแต่สิ่งแตกต่างออกไป คือ การเคารพต่อพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองและพระเกจิอาจารย์สายปฏิบัติที่มีความรู้ มีปฏิภาที่นำเลื่อมใส รวมไปถึงวัดสายปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมอย่างเคร่งครัดที่ประชาชนนับถือ เช่น วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ในภาคกลางจะมีความโดดเด่นในเรื่องพุทธศิลป์ที่เป็นไปตามคติทางพระพุทธศาสนาในเรื่องพระศักดิ์สิทธิ์ คติพระพุทธรูป 4 อริยาบถ (พระยืน พระนั่ง พระนอน และพระเดิน/พระลีลา) วัดที่มีเจดีย์ใหญ่ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่มีความสวยงาม รวมทั้งการเที่ยวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมรดกโลกในพระนครศรีอยุธยา ในขณะที่ภาคใต้มีรูปแบบกิจกรรมและเอกลักษณ์ที่มีความเป็นมาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ศรีวิชัย การปฏิบัติธรรมของสายสวนโมกข์ และการเชื่อมโยงกับความเชื่อที่มีต่อเจ้าแม่กวนอิมหรือศาลเจ้าตามคติพระพุทธศาสนา มหายานและวิถีชีวิตในท้องถิ่น ซึ่งจากการศึกษาวัดใน 4 ภูมิภาคพบว่า รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดในประเทศไทยมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันใน 5 ด้าน คือ

2.1 รูปแบบ กิจกรรมการท่องเที่ยวตามศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ จากการศึกษาพบว่า ในสังคมไทยพุทธศาสนิกชนหรือนักท่องเที่ยวทั่วไป รวมทั้งนักท่องเที่ยวในกลุ่มประเทศเอเชียที่มีการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งเถรวาทและมหายานต่างให้ความสนใจกับวัดหรือแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อว่า “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” โดยได้เข้ามาเที่ยวชมกราบไหว้ นมัสการ ขอพร เพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับตนเองและครอบครัว ให้ชีวิตประสบผลสำเร็จตามที่ปรารถนา ดังนั้น จึงเกิดการจัดการเพื่อความเป็นมงคลในเชิงของการท่องเที่ยว เช่น การจัดกิจกรรมการไหว้พระ 9 วัด การไหว้พระ 9 วัดนามมงคล การไหว้พระศักดิ์สิทธิ์ 9 วัด การไหว้พระ 9 วัดประจำจังหวัด พระศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง เป็นต้น ซึ่งได้รับผลการตอบรับที่ดีจากนักท่องเที่ยว

2.2 รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น ความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนาและตำนานคัมภีร์พระพุทธศาสนาในท้องถิ่นมีอิทธิพลต่อการสร้างวัดและพระธาตุเจดีย์เป็นอย่างมากในสังคมไทย ดังนั้น นักท่องเที่ยวชาวไทยจึงสนใจไปเยี่ยมชม นมัสการ กราบไหว้ วัดหรือปูชนียสถานที่ปรากฏตามคัมภีร์เหล่านั้น ดังเช่น ความเชื่อเรื่องการไหว้พระธาตุ 12 ราศีในภาคเหนือที่มีฐานจากคัมภีร์อานิสงส์การไหว้พระธาตุเจดีย์ในพระพุทธศาสนา และความเชื่อตามตำนานอูรังธาตุว่าด้วยการสร้างพระธาตุในภาคอีสานและลาว หรือความเชื่อในคัมภีร์หรือตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกหรือตำนานพระพุทธเจ้าเลียบโลกว่าด้วยการเสด็จ

เยือนพื้นที่ต่างๆ ของพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดเหล่าสรรพสัตว์ของชาวล้านนาในอดีต ความเชื่อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ก่อให้เกิดการสร้างวัดและพระธาตุเจดีย์หรือปูชนียสถานด้วยพลังแห่งศรัทธาจึงทำให้วัดเหล่านั้นมีความสำคัญในฐานะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ มีสถานที่โดดเด่นกลายเป็นวัดประจำจังหวัด ยิ่งถ้าวัดมีการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมแล้ว ก็จะก่อให้เกิดการเรียนรู้และการเคารพนับถือของพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยวยิ่งขึ้น

2.3 รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามความงดงามของแหล่งพุทธศิลปกรรม

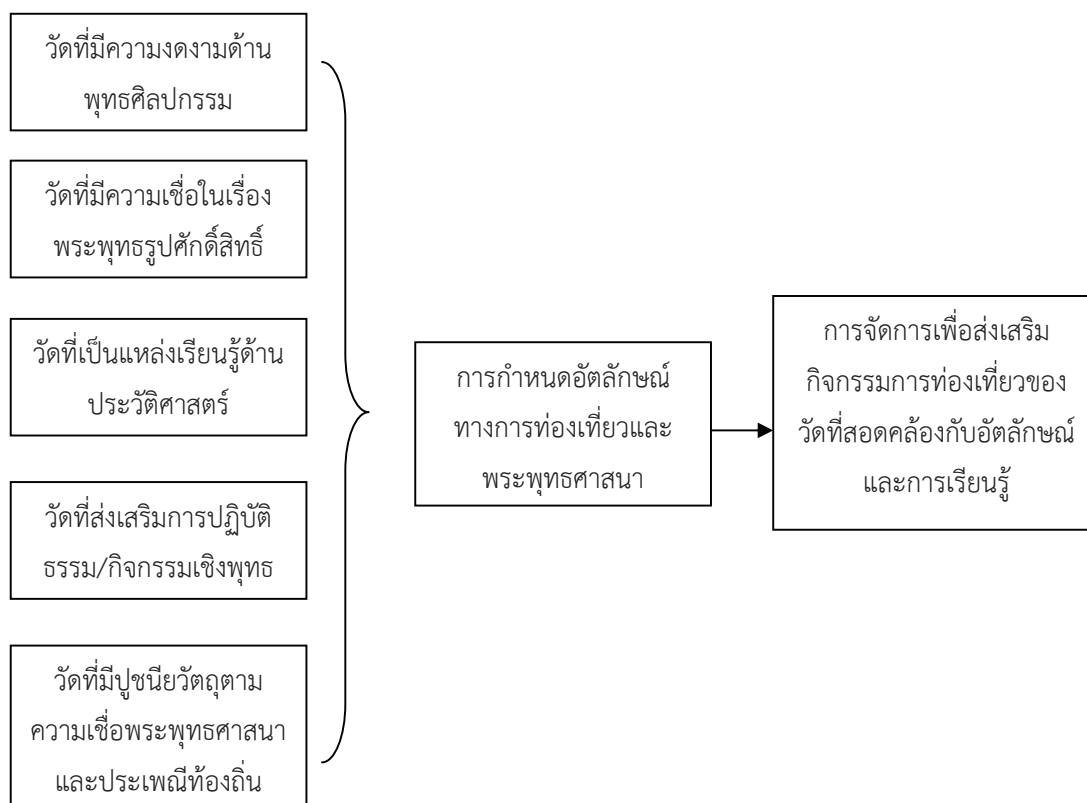
จากการศึกษาพบว่า รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด (เชิงวัดอุทธรธรรม) ซึ่งเป็นการเที่ยวชมพุทธศิลปกรรมภายในวัด โดยอาศัยความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรม ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ความเป็นเอกลักษณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัจจัยในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยวนั้น เป็นรูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมมากที่สุด เพราะเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชมจำนวนมากในแต่วันหรือในแต่ละช่วงเวลาตามการท่องเที่ยว โดยเฉพาะวัดที่มีลักษณะการท่องเที่ยวดังกล่าว เช่น วัดพระเชตุพนฯ วัดอรุณราชวราราม ในกรุงเทพมหานคร วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก วัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น ล้วนก่อให้เกิดการเที่ยวชมที่มีคุณค่าทางจิตใจและมูลค่าในเชิงการท่องเที่ยว

2.4 รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแหล่งประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง เป็นการท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจในลักษณะของการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรมที่อาศัยประวัติศาสตร์ ความเป็นเอกลักษณ์ องค์ความรู้ และกระบวนการสร้างสรรค์ที่อยู่ภายในวัดหรือพุทธศิลปกรรมนั้นๆ เป็นเครื่องดึงดูดใจ รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวในลักษณะนี้มุ่งเน้นการเรียนรู้ในเชิงลึกของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด โดยให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ สื่อ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากศิลปกรรมที่มีอยู่ภายในวัด ทั้งประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม เป็นต้น สำหรับกิจกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวจะประกอบด้วย เช่น กิจกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและพุทธศิลปกรรม เป็นต้น

2.5 รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวและการศึกษาทางพระพุทธศาสนาในลักษณะเฉพาะ โดยเป็นการศึกษาถึงหลักธรรม การฟังธรรม การนั่งสมาธิวิปัสสนา การทำบุญใส่บาตร และการสนทนากับพระสงฆ์และผู้ที่เกี่ยวข้องในเชิงลึก ซึ่งอาศัยความสนใจเฉพาะของนักท่องเที่ยวในด้านพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตและความเป็นวิชาการ เป็นเครื่องดึงดูดใจของนักท่องเที่ยว ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมากในกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะผู้หญิงผู้สนใจด้านพระพุทธศาสนา การท่องเที่ยวประเภทนี้ วัดและคณะสงฆ์ได้ดำเนินการในลักษณะเฉพาะโดยวัดจะจัดให้มีสถานที่เพื่อปฏิบัติธรรม ผีอกสมาธิให้กับนักท่องเที่ยว (Meditation Center) เป็นศูนย์ฝึกสมาธิ เช่น สวนโมกขพลาราม จ.สุราษฎร์ธานี เป็นต้น

รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวทั้ง 5 ด้านดังกล่าว ก่อให้เกิดการจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพดังนี้

แผนภาพแสดงการเชื่อมโยงของเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัด

3. กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย จากการศึกษาพบว่า กระบวนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย มีลักษณะร่วมกันหลายประการต่อการส่งเสริมการเรียนรู้และการจัดการเพื่อการท่องเที่ยว ได้แก่

- 1) การจัดการด้านพื้นที่/การจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดแบ่งออกเป็น 3 เขต คือ เขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตธรณีสงฆ์ เพื่อให้เหมาะสมกับการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและการเรียนรู้
- 2) การจัดการด้านแผนพัฒนา มีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยเฉพาะการจัดสร้างอาคารสถานที่ มีแผนการพัฒนารองรับการก่อสร้างให้สอดคล้องกับพื้นที่ใช้สอยตามเขตต่างๆ หรือการปรับขยายเขตพื้นที่ให้เหมาะสมและเป็นสัดส่วนมากขึ้น
- 3) การวางแผนจัดสภาพแวดล้อมของวัดใหม่ เช่น การเขียนป้ายชื่อวัดและป้ายบอกเส้นทางภายในวัด รวมไปถึงการจัดทำป้ายแสดงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของอาคารสถานที่สำคัญของ

วัด ซึ่งควรมีการเขียนด้วยภาษาไทย และภาษาสากล โดยจัดทำให้มีลักษณะและขนาดที่เหมาะสม การจัดสร้างสภาพแวดล้อมที่ร่มรื่น เช่น การปลูกไม้ยืนต้น ไม้ประดับ ลานหญ้า การจัดทำที่นั่งพัก การจัดระบบความเรียบร้อยของร้านค้า ถึงขยะ รวมไปถึงการบริหารจัดการเรื่องการกำจัดขยะที่เป็นระเบียบ และถูกต้อง เป็นต้น

4) การจัดระเบียบของที่ตั้งให้บริการและกิจการอื่นๆ เช่น การวางผังพื้นที่ร้านค้า ร้านอาหาร แผงขายบูชาดอกไม้ธูปเทียน แผงเช่าบูชาพระเครื่อง พระพุทธรูป และวัตถุมงคลต่างๆ แผงขายหนังสือธรรมะ จัดให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม

5) การจัดการด้านบุคลากร เช่น การจัดฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับมัคคุเทศก์แก่พระสงฆ์หรือบุคลากรภายในวัด

6) การพัฒนาจริยธรรมการท่องเที่ยวภายในวัดตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น การทำตนให้เป็นที่น่าเคารพ คือ การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเคารพนับถือ วางตนเหมาะสมกับความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสร้างความปลอดภัยทั้งด้านศาสนสถานและนักท่องเที่ยวผู้มาเที่ยวชม

7) การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมตามหลักวิปัสสนากรรมฐานและการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนา

8) การจัดทำข้อมูลและฐานข้อมูลของวัดที่ถูกต้องในการเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยว

9) การจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัดในวันสำคัญหรือเทศกาลสำคัญต่างๆ

10) การจัดกิจกรรมเชิงพุทธ และการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

3. การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย ในการศึกษาประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทยนั้น ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การประเมินใน 5 ด้าน ผลการศึกษาพบว่า

1) ด้านกายภาพ/สภาพแวดล้อม โดยพิจารณาจากความสะดวก ความเป็นระเบียบ ความพร้อมของวัดในการจัดการท่องเที่ยว เช่น ลานจอดรถ ห้องน้ำ ความสะดวกในการเข้าถึง การสื่อสาร/การประชาสัมพันธ์ พบว่าวัดส่วนใหญ่มีการดำเนินการที่เหมาะสม มีเพียงบางวัดยังไม่มีกระบวนการจัดการที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้

2) ด้านการจัดการพุทธศิลปกรรมภายในวัด เช่น การจัดการดูแล อนุรักษ์พุทธศิลปกรรม การจัดผังองค์ประกอบภูมิสถาปัตยกรรม การจัดการด้านแสงสี และการแสดงเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น พบว่า วัดส่วนใหญ่มีความพร้อมในการจัดการด้านนี้ มีเพียงบางส่วนที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถานหรือแหล่งพุทธศิลปกรรม โดยมีการทำลายเพื่อสร้างสิ่งใหม่เข้ามาทดแทน

3) ด้านการรองรับด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า วัดส่วนใหญ่ มีการกำหนดระเบียบปฏิบัติการเข้าชมวัด ข้อห้ามและปฏิบัติในการเยี่ยมชม กำหนดเขตเข้าออกและเวลา ข้อห้ามเรื่องการแต่งกาย การห้ามรุกร้าเขตสังฆาวาส การวางกฎระเบียบเพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและวิถีของ

พระสงฆ์และชุมชนหรือวัฒนธรรมท้องถิ่น ในขณะที่บางวัดก็ยังไม่ได้กำหนดในเชิงวัฒนธรรมมากเพราะคิดว่าประชาชนส่วนใหญ่น่าจะรู้จักข้อปฏิบัติเมื่อเดินทางเข้าวัดอยู่แล้ว

4) ด้านการให้คุณค่าทางจิตใจและปัญญาของวัดตามหลักพุทธศาสนา พบว่า วัดส่วนใหญ่ มีการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การเทศน์ การสื่อสารเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา มุมสงบ การจัดกิจกรรมการปฏิบัติธรรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การมีห้องสมุดธรรมะ และการจัดการสวดมนต์ ไหว้พระ ในรูปแบบวิถีพุทธได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับวิถีของพระสงฆ์ในแต่วัน เพียงแต่กระบวนการควบคุมผลกระทบทางเสียงที่มาจากพุทธศาสนิกชนที่เข้ามาเยี่ยมชมวัด เช่น การเสียงเสียมซีที่ทำเสียงดังในพระอุโบสถ

5) ด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาสังคม พบว่า วัดส่วนใหญ่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว นั้น ได้มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างดี มีการพัฒนาความร่วมมือกับชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การจัดการเรียนรู้ในพื้นที่ การเสริมสร้างเครือข่ายทางสังคมเป็นอย่างดี

การศึกษาประเมินใน 5 ด้านดังกล่าว สามารถระบุได้ว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวได้ในระดับดี มีเพียงบางวัดที่มีความสามารถในการจัดการเชิงการท่องเที่ยวในระดับดีมาก และก็มีอีกหลายวัดที่ยังมีข้อจำกัดในการพัฒนากิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

4. การมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา
การมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวมี 3 ลักษณะ ดังนี้

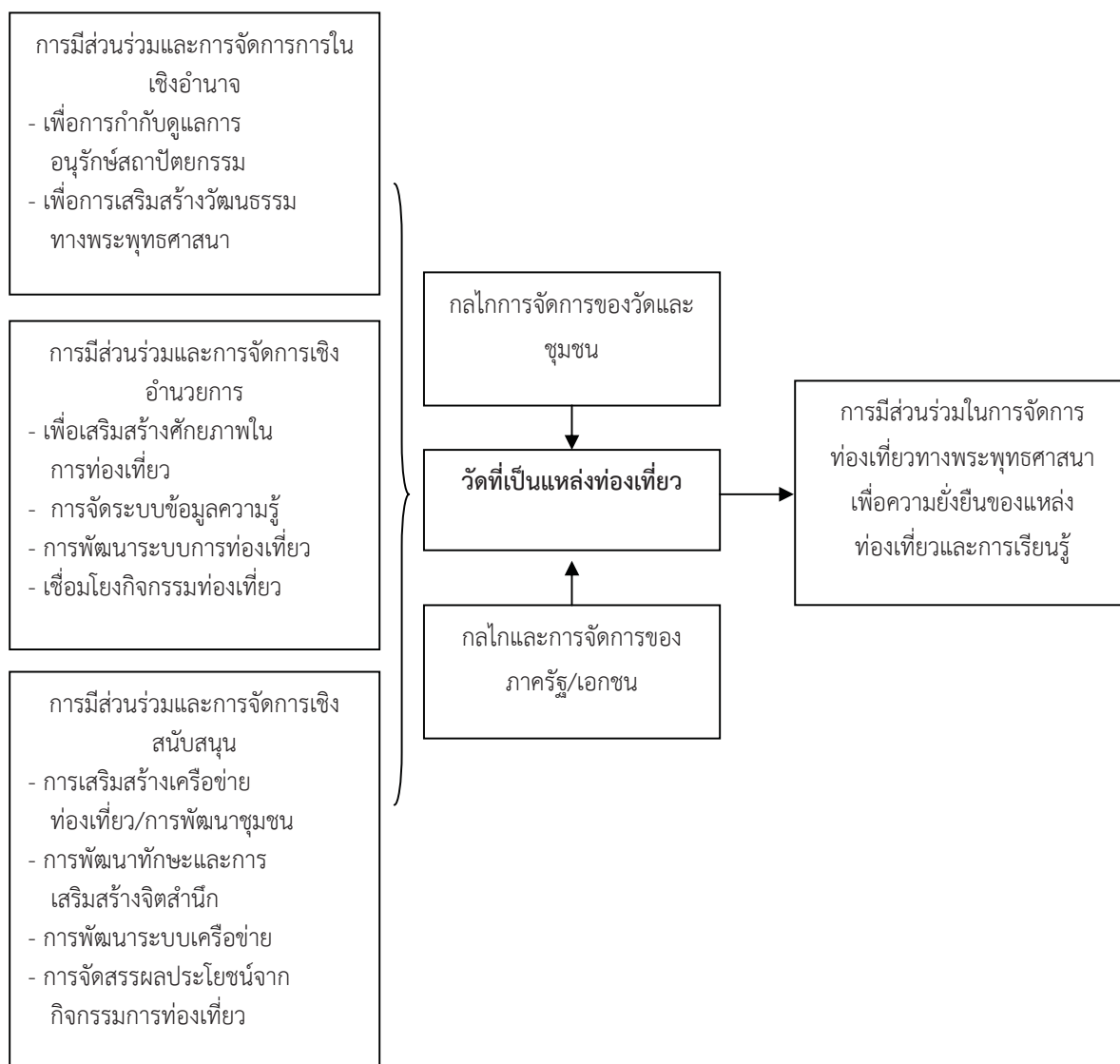
1) **การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจการ** เป็นการดำเนินการในลักษณะที่เอื้อต่อกิจกรรมการการท่องเที่ยว โดยเป็นการมีส่วนร่วมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย กองส่งเสริมการท่องเที่ยวของกรุงเทพมหานคร องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น บริษัททัวร์ และหน่วยงานเอกชน ที่ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวร่วมกับวัดต่างๆ เช่น การไหว้พระ 9 วัด การจัดงานประจำปีของวัด งานเทศกาลลอยกระทง สงกรานต์ เข้าพรรษา งานประเพณีของวัด เป็นต้น เพื่อสนับสนุนกิจกรรมการท่องเที่ยวของแต่ละวัด รวมทั้งมีการสนับสนุนให้วัดมีการจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาและปรับปรุงวัด เช่น วัดในกรุงเทพ วัดประจำจังหวัด วัดที่มีพุทธศิลปกรรมที่สวยงาม หรือมีชื่อเสียงในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป เป็นต้น โดยมีการดำเนินการในด้านต่างๆ เช่น การจัดทำระบบข้อมูลให้นักท่องเที่ยว การวางแผนงานการดำเนินการ การจัดกิจกรรมนันทนาการ การจัดนิทรรศการ การนำประเพณีท้องถิ่นมาแสดงในเทศกาล เป็นต้น โดยบุคคล และหน่วยงานต่างๆ จะสนับสนุนในการดำเนินการในลักษณะของกรรมาการร่วม โดยมีการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอน นับตั้งแต่การวางแผน การสนับสนุนงบประมาณ การดำเนินการแบบพหุภาคี การติดตามประเมินผล โดยมีการดำเนินการทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

2) **การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ** เป็นการจัดการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและวัดที่ใช้อำนาจทางกฎหมายในการดำเนินการ เช่น กรมศิลปากรจะมีบทบาทและมีส่วนร่วมกับวัดในการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือโบราณวัตถุ โบราณสถาน เป็นต้น

โดยดำเนินการตามกฎหมาย ระเบียบของวัด เพื่อให้การอนุรักษ์สถานที่ต่างๆ เป็นไปตามหลักวิชาการ ความถูกต้องในแง่ศิลปกรรม และการจัดการเพื่อให้เกิดความยั่งยืน รวมทั้งการดำเนินการเพื่อพัฒนาความรู้และกระบวนการที่ให่วัดและชุมชนสามารถดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ด้วยตนเอง แต่มีนัยของการปฏิบัติตามกฎหมาย และการสนองงานของคณะสงฆ์ที่ต้องการให่วัดมีการจัดการดูแลสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ จะดำเนินการเป็นช่วงเวลาในกรณีที่มีจัดการกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและการจัดการเมื่อวัดและหน่วยงานจะดำเนินการอนุรักษ์ศิลปกรรมต่างๆ ดังเช่น วัดพระธาตุ ดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อจะดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุดอยสุเทพ จะต้องได้รับการอนุญาตจากกรมศิลปากร และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติก่อนที่จะดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์ร่วมกับประชาชนหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่หรือจากพุทธศาสนิกชนทั่วไป ดังนั้น การใช้อำนาจทางกฎหมาย และความรู้ในเชิงวิชาการจึงจำเป็นต่อการจัดการทรัพยากรทางการท่องเที่ยว รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในเชิงอำนาจนี้ มีการใช้อำนาจทางกฎหมายในฐานะที่วัดเป็นนิติบุคคลเข้าไปจัดการกับการดูแลกิจกรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นภายในวัด โดยเฉพาะกิจกรรมการท่องเที่ยวก็จะมีฝ่ายที่ดูแลและอำนวยความสะดวกโดยตรงเพื่อให้เกิดการสร้างสรรคในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อวัดและกลุ่มพุทธศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และกิจการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น ถ้าวัดจะดำเนินการสิ่งใดจะต้องใช้อำนาจตามกฎหมายที่มีอยู่และระบบการบริหารจัดการตามแนวพระพุทธศาสนาเข้าไปดำเนินการเพื่อลดผลกระทบต่่วัดและพระพุทธศาสนา

3) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงการสนับสนุน กิจกรรมการสนับสนุนเกิดขึ้นในหลายมิติทั้งในมิติที่วัดสนับสนุนการเรียนรู้ของชุมชน และการสนับสนุนจากชุมชนเข้าสู่ภายในวัดและ กิจกรรมการท่องเที่ยว สำหรับการสนับสนุนของวัดสู่ชุมชนนั้น จะเป็นการที่วัดนำรายได้จากการกิจกรรมการท่องเที่ยวไปพัฒนากิจกรรมของชุมชน เช่น การให้ทุนการศึกษาแก่เด็กและเยาวชน การพัฒนาเส้นทางที่เชื่อมโยงระหว่างวัดกับชุมชน เป็นต้น ส่วนการที่ชุมชนสนับสนุนวัดก็เป็นการอุปถัมภ์ให่วัดมีบทบาทในฐานะศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ดังในกรณีที่วัดไตรมิตร กรุงเทพมหานคร ชุมชนในย่านเยาวราชจะร่วมสนับสนุนเพื่อให่วัดไตรมิตรจัดทำถนนและพิพิธภัณฑ์ของชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการเรียนรู้ระหว่างวัดกับชุมชน โดยพระ-เณร และนักเรียนภายในวัดได้จัดโครงการมัคคุเทศก์นำเที่ยวภายในวัด เป็นต้น ในส่วนของภาคเอกชนและบริษัทนำเที่ยวจะเข้ามามีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงความเป็นหุ้นส่วน โดยเป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะของการพึ่งพาในด้านการเรียนรู้และการใช้ประโยชน์จากการท่องเที่ยวไปสร้างสรรค์ในเชิงคุณค่าทางสังคมและประโยชน์ในทางธุรกิจ เช่น การเสริมสร้างการเรียนรู้ของวัดกับชุมชน การจัดการร้านขายสินค้าภายในวัด ความร่วมมือกับมัคคุเทศก์ และสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ของบุคลากรในการเรียนรู้จากศิลปกรรมที่มีอยู่ภายในวัดนั้นๆ ส่วนกรณีชุมชน ผู้ประกอบการท่องเที่ยว นักท่องเที่ยว และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องนั้น จะมีหุ้นส่วนในการมีส่วนร่วมการเป็นภาคีเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย และการส่งเสริมเพื่อให้เกิดประโยชน์ของวัดและการท่องเที่ยวของในมิติอื่นๆ รวมทั้งการนำไปสู่การพัฒนาในพื้นที่ โดยอาศัยวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นขบวนการของชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมในมิติต่างๆ

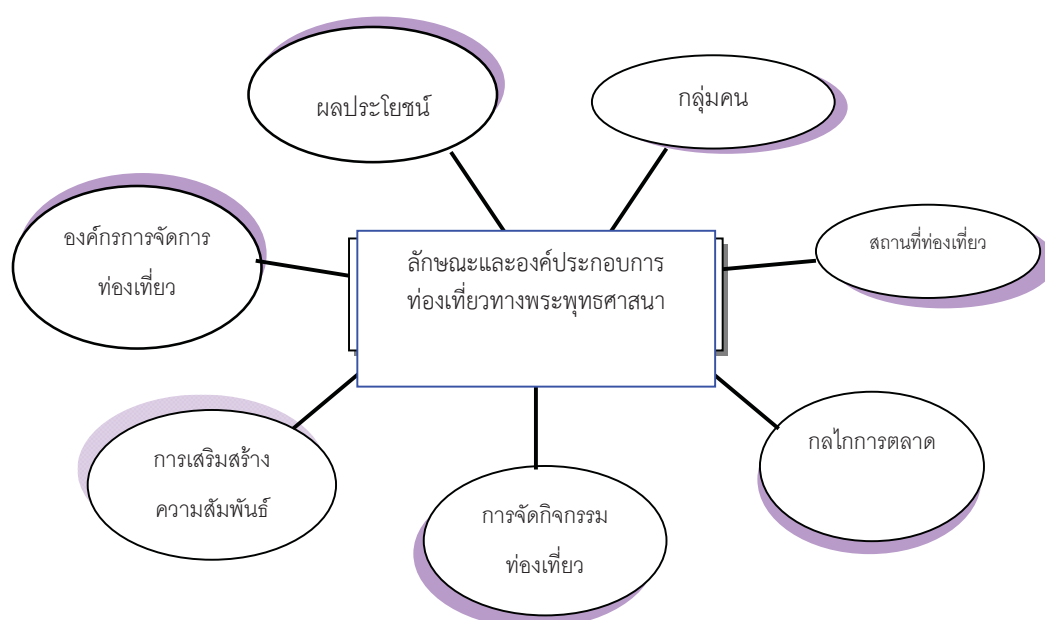
แผนภาพแสดงลักษณะการมีส่วนร่วมและการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด

5. ความสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม จากผลการศึกษา รูปแบบการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ชุมชน องค์กรภาครัฐ ภาคเอกชนหรือภาคีเครือข่ายการท่องเที่ยวในสังคมไทยพบว่า องค์กรต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์ต่อกันเพื่อการจัดการด้านการท่องเที่ยวในลักษณะของการเกื้อกูลต่อกันในลักษณะของการจัดการในทุกมิติทั้งในเรื่องของการใช้อำนาจเชิงกฎหมาย การอำนาจและการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ต่างๆ โดยวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจะกำหนดขอบเขตกิจกรรมการ

ท่องเที่ยวร่วมกับองค์กรต่างๆ ตามลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ของวัด เช่น การเที่ยวชมพุทธศิลปกรรมหรือ การเที่ยวชมในทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรม การเจริญจิตภาวนา และการจัดกิจกรรมประเพณีทางพระพุทธศาสนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อให้เป็น เทศกาลที่ควรค่าการเที่ยวชมและเรียนรู้ เป็นต้น ฉะนั้น จึงมีองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อการ ท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม โดยองค์ประกอบของความสัมพันธ์ทางการ ท่องเที่ยวจะมีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มคน องค์กร และกระบวนการทางสังคมหรือกลไกทางการท่องเที่ยว ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพแสดงลักษณะและองค์ประกอบความสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว

ลักษณะของความสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมดังกล่าว เป็น องค์ประกอบและกระบวนการของการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเสริมสร้างความสัมพันธ์ต่อกัน โดยมีกลไกการจัดการคือ องค์กรด้านการท่องเที่ยว และองค์กรภาครัฐ วัด เข้ามามีส่วนร่วมในการ ดำเนินการ เพื่อให้กิจกรรมการท่องเที่ยวดำเนินต่อไป และหากเป็นการกระทำให้เกิดความยั่งยืนของ การท่องเที่ยวก็สามารถที่จะดำเนินการได้อย่างเหมาะสม โดยมีกระบวนการจัดการใน 3 ลักษณะตามที่ กล่าวแล้ว คือ การจัดการเชิงอำนาจ การจัดการเชิงอำนาจ และการสนับสนุนเพื่อให้กิจกรรมการ ท่องเที่ยวของวัดมีความต่อเนื่อง ดังเช่น วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม จะต้องอาศัยหลักวิชาการและ อำนาจของกรมศิลปากรในการจัดการด้านการอนุรักษ์องค์พระปฐมเจดีย์เพื่อให้คงสภาพที่ดีไว้ ในขณะที่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ส่วนงานภาครัฐในจังหวัดมีส่วนร่วมในการจัดงาน/เทศกาลไหว้องค์พระ ประจำปี ชุมชนและประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการสนับสนุนกิจกรรมของวัดและการท่องเที่ยว

6. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากการศึกษา
ผลกระทบที่มีต่อวัด พระพุทธศาสนา และการท่องเที่ยว นั้น พบว่า มีผลกระทบทั้งในบวกและทางลบและมีลักษณะของผลกระทบหรือความรุนแรงแตกต่างกัน กล่าวคือ ผลกระทบของการท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาคจะมีความแตกต่างกันตามวัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการ กลไกการตลาด และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น โดยมีผลการศึกษา ดังนี้

6.1 ผลกระทบในทางบวก

1) ผลกระทบในเชิงการท่องเที่ยว พบว่า พระสงฆ์มีการตื่นตัวและปรับปรุงวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวเกิดการสร้างงานการพัฒนาสาธารณูปโภคเช่นระบบไฟฟ้าระบบการคมนาคมและการสื่อสารภายในวัดตื่นตัวในการปรับปรุงภูมิทัศน์ปรับปรุงลานจอดรถและถนนภายในวัดปรับปรุงห้องน้ำให้สะอาดและทันสมัยเพื่อสร้างความประทับใจให้นักท่องเที่ยว เมื่อนักท่องเที่ยวเกิดความประทับใจและศรัทธามักจะร่วมทำบุญบริจาคสร้างเสนาสนะโบสถ์วิหาร วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวจึงมีรายได้จากนักท่องเที่ยวเหล่านี้และนำมาสร้างวัด สร้างมณฑป สร้างวิหาร สร้างซุ้มประตู สร้างห้องน้ำ จัดภูมิทัศน์ ปรับปรุงลานจอดรถเพิ่มขึ้นสำหรับรถทัวร์

2) ผลกระทบในเชิงเศรษฐกิจ พบว่าวัดที่มีการจัดการท่องเที่ยวมีเศรษฐกิจดีขึ้นส่วนมากวัดพระธาตุและพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์มีรายได้จากนักท่องเที่ยวจำนวนมากเช่นวัดกลุ่มพระธาตุและวัดที่มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งวัดเหล่านี้ได้นำเงินเหล่านี้ไปบูรณปฏิสังขรณ์ภายในวัดและบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยการมอบทุนการศึกษาแก่ภิกษุสามเณรและนักเรียนนักศึกษาทั้งประถมศึกษา, มัธยมศึกษาอุดมศึกษาบริจาคทรัพย์สร้างอาคารสถานที่ราชการเช่นร่วมบริจาคสร้างสถานีดารวจป้อมตำรวจอาคารผู้ป่วยในโรงพยาบาลศูนย์อนามัยโรงพยาบาลสงฆ์อาคารเรียนในโรงเรียนหอสมุดการศึกษานอกโรงเรียนสนับสนุนเงินให้มหาวิทยาลัยสงฆ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยบริจาคเงินซื้อที่ดินสร้างวัดต่างๆ ในเขตจังหวัดเดียวกันและต่างจังหวัดสร้างอาคารที่พักคนชราบนพื้นที่ของวัด

3) ผลกระทบในเชิงศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พบว่าผลกระทบทางวัฒนธรรมด้านบวกพบว่าวัฒนธรรมด้านศาสนาทำให้เกิดการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ การผสมผสานวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าพระพุทธศาสนาเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่นการรำบูชาถวายองค์พระธาตุเป็นกิจกรรมที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของการจัดงาน พระธาตุที่มีกิจกรรมรำบูชาพระธาตุpg=jo พระธาตุพนม ประชาชนต่างหมู่บ้านต่างตำบล ต่างอำเภอมีส่วนร่วมช่วยในการรักษาเอกลักษณ์ อัตลักษณ์การแต่งตัว เสื้อผ้า เครื่องประดับ รักษาวัฒนธรรมการฟ้อนรำประจำเผ่าที่มีแต่โบราณให้ต่อเนื่องและยั่งยืน และมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมพื้นบ้าน

4) ผลกระทบด้วยสิ่งแวดล้อมพบว่าวัดที่วัดปฏิบัติธรรมและวัดที่มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระอริยสงฆ์ยังคงรักษาสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า ขอบเขตของวัดสายปฏิบัติธรรมคือการปรับภูมิสถาปัตยกรรมอย่างสวยงาม มีพื้นที่เขียวอนุรักษ์ต้นไม้เดิม และปลูกต้นไม้ใหม่ ความสะดวกในการเข้าถึงได้ง่าย วัดป่าสายปฏิบัติธรรมและวัดป่าสายพระอริยสงฆ์มีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา

5) กิจกรรมการท่องเที่ยวส่งผลให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวกับชุมชน รวมทั้งบริษัทท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวเอง มีจิตสำนึกเกิดการพัฒนาตนเอง พึ่งพาตนเอง คิดเป็นทำเป็น มีความพยายามในการเรียนรู้พัฒนา เกิดรายได้เพิ่มขึ้นมีการรวมตัวกันเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับวัด ชุมชน และหน่วยงานอื่นๆ อันนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

6.2 ผลกระทบในทางลบ

1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยมีปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านกายภาพ และสภาพแวดล้อม อันเนื่องมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนมีจำนวนมากเกินไป ทำให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไม่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น เทศกาลสงกรานต์ สำหรับประเด็นปัญหาทางด้านกายภาพที่สำคัญของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ ปัญหาทัศนทัศนอัปลักษณ์ อันเกิดจากสถาปัตยกรรมแปลกปลอม หรือมีสิ่งปลูกสร้างบดบังทัศนียภาพของศาสนสถาน ซึ่งเป็นแหล่งโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ แต่มีอาคารสมัยใหม่ตั้งอยู่ปะปนกัน ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากการขาดการวางแผนผังวัดอย่างเคร่งครัดและถูกต้อง ทำให้พื้นที่ในวัดมีสภาพไร้ระเบียบ และเกิดความแออัด จนเป็นผลเสียต่อทัศนียภาพของความเป็นโบราณสถานสำคัญ

2) ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการเดินทางและจราจรที่คับคั่ง ซึ่งมีสาเหตุใหญ่มาจากการขาดระบบขนส่งมวลชนภายในเขตเมือง นอกจากนี้ ยังมีขยะซึ่งเป็นปัญหาที่เรื้อรังมายาวนาน ทำให้ในวัดบางแห่งมีขยะมูลฝอยตกค้างอยู่จำนวนมาก รวมทั้งปัญหาพื้นที่ฝังกลบและเครื่องมือกำจัดขยะที่มีจำกัด รวมทั้งความปลอดภัยของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

3) ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์นับว่าเป็นจุดขายที่สำคัญของการท่องเที่ยว แต่ปัจจุบันวัดส่วนใหญ่อยู่ในสภาวะล่อแหลมต่อการสูญเสียเอกลักษณ์ วัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะได้มีการทำลายศาสนสถานและสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิม ทำให้ขาดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสูญเสียเสน่ห์ในแบบฉบับของตนเอง

4) ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยววัด ยังขาดความเข้าใจเรื่องความสามารถในการรองรับของพื้นที่ โดยเฉพาะในบางฤดูกาลหรือบางเทศกาลจะมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมจำนวนมาก จนก่อให้เกิดความแออัดทั้งจำนวนนักท่องเที่ยว ยานพาหนะ และมีผู้ประกอบการค้าขายจำนวนมาก ตั้งอยู่ไม่เป็นสัดส่วน ขาดการบริหารจัดการทั้งในด้านความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความมีสุขอนามัย รวมไปถึงการบำบัดน้ำเสีย ทำให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีสภาพเป็นแหล่งเสื่อมโทรมได้

5) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น ความพยายามที่จะกระจายการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวไปให้แก่ท้องถิ่น ในขณะที่ศักยภาพและความพร้อมของท้องถิ่นยังไม่เป็นที่ประจักษ์ชัด ส่งผลให้การจัดการของหน่วยงานท้องถิ่นขาดประสิทธิภาพ ไม่สามารถยับยั้งความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว และมีปัญหาการสื่อความหมายทำให้นักท่องเที่ยวไม่ได้รับความรู้ หรือได้รับความรู้ที่บิดเบือนจากความเป็นจริง

7. ปัญหา อุปสรรคของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย จากการศึกษาในภูมิภาคต่างๆ พบว่า มีปัญหา อุปสรรคการจัดการด้านท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหลายประการ เช่น

1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มีปัญหาความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านกายภาพ และสภาพแวดล้อม อันเนื่องมาจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และจำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนมีจำนวนมากเกินไป ทำให้วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไม่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้

2) ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการเดินทางและจราจรที่คับคั่ง ซึ่งมีสาเหตุใหญ่มาจากการขาดระบบขนส่งมวลชนภายในเขตเมือง นอกจากนี้ ยังมีปัญหาความปลอดภัยของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เช่น พาหนะเดินทางก็มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยวเป็นอย่างยิ่ง

3) ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยมีบางวัดได้มีการทำลายศาสนสถาน และสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิม ทำให้ขาดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง

4) ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว การจัดการการท่องเที่ยววัด ยังขาดความเข้าใจเรื่องความสามารถในการรองรับของพื้นที่ โดยเฉพาะในบางฤดูกาลหรือบางเทศกาลจะมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมจำนวนมาก จนก่อให้เกิดความแออัดทั้งจำนวนนักท่องเที่ยว

5) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น

6) ปัญหานิติบุคคลซ้ำซ้อน เป็นปัญหาอุปสรรคเกิดจากภาครัฐบาลและวัด คือนิติบุคคลซ้อนนิติบุคคลแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นศาสนสถานโบราณ มีหน่วยงานเกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหลายหน่วยงานประกอบด้วยหน่วยงานองค์การบริหารส่วนตำบล กรมศิลปากร และวัดซึ่งเป็นเจ้าของสถานที่ ปัญหาที่พบคือ องค์การบริหารส่วนตำบล วัด และกรมศิลปากรขาดความเป็นเอกภาพ ทั้ง 3 ฝ่ายล้วนเป็นนิติบุคคล ถือเป็นความยุ่งยากในการพัฒนาแหล่งโบราณสถานที่มีอยู่ภายในวัด กรมศิลปากรมีหน้าที่อนุรักษ์โบราณสถานให้คงเดิม ฝ่ายของเทศบาลหรือท้องถิ่นประสงค์จะทำให้ดีขึ้นให้สะดวกสะอาดทันสมัย ทางวัดมีแนวคิดอยากปรับปรุงให้อิงมาทางพุทธศาสนา ในขณะที่ร้านค้าและชาวบ้านก็หวังประโยชน์ในการมีส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะกฎหมายเกี่ยวกับถ่ายโอนพระราชบัญญัติ ถ่ายโอนอำนาจหรือภารกิจให้กับท้องถิ่นนั้น เชื่อมกับองค์กรหลายฝ่ายเช่นสำนักงานพระพุทธศาสนามีส่วนในการดูแลพระพุทธศาสนายังมีงานที่เกี่ยวข้องที่เป็นส่วนราชการที่มายังเกี่ยวกับศาสนาก็คือกรมศิลปากร อำนาจแต่ละส่วนไม่ได้ไปด้วยกันมีปัญหาในทางปฏิบัติเช่น วัดและสถานที่ของวัด เป็นนิติบุคคลตามพระราชบัญญัติ วัดมีอำนาจ เจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารจัดการทั้งหมด แต่บางครั้งมีกฎหมายว่าถ้าเป็นการปรับปรุงวัดที่เป็นลักษณะขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เจ้าอาวาสจะดำเนินการโดยตรงไม่ได้ ต้องรอกกรมศิลปากร และกรมศิลปากร ได้ถ่ายโอนงานส่วนหนึ่งให้ท้องถิ่น ถือว่าเป็นพันธกิจถ่ายโอน ซึ่งท้องถิ่นไม่มีความรู้ เช่น โบราณสถาน ท้องถิ่นต้องดูแลรักษา กำกับ ทำนุบำรุง แต่ไม่ได้รับมารักษาหรือดำเนินการทั้งหมดเป็นเพียงส่วนหนึ่ง จะเห็นได้ว่านโยบายสับสน ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวไม่ทราบทำให้เกิดผลเสียต่อการพัฒนา

7) ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการภายในวัด เช่น ปัญหาเรื่องการขาดงบประมาณ อีกทั้งพระสงฆ์ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการสถานที่ของวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ปัญหาเรื่องการขาดพระสงฆ์ที่เป็นมัคคุเทศก์ นโยบายของมหาเถรสมาคมยังไม่มี ความชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา

8) ปัญหาผู้ประกอบการ การท่องเที่ยวเจริญขึ้นสิ่งที่ตามมาคือปัญหาเพิ่มขึ้น จำนวนนักท่องเที่ยวเป็นตัวบีบให้เกิดเศรษฐกิจร้านค้า อาคาร ปัญหาวัดกับผู้ประกอบการขัดแย้งกันนี้เกิดขึ้น เฉพาะวัดที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากมีเศรษฐกิจดี ถือว่าเป็นปัญหาทางสังคม ร้านค้า และวัดขัดแย้งกัน ส่วนของวัดต้องการปฏิรูปทัศนัย ร้านค้าก็จะขายสิ่งของภายในวัด ปัญหาเรื่องการขายสุราภายในวัด ทางวัดและท้องถิ่นได้ออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการไม่อนุญาตให้ขายเหล้าภายในวัด

9) ปัญหาวัดกับชาวบ้านไม่เข้าใจกัน นำไปสู่การไม่ให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

1) ควรมีการจัดทำแผนพัฒนาการท่องเที่ยววัดในระดับภูมิภาคและจังหวัด โดยมีแผนการดำเนินงานร่วมกันหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะสงฆ์ หน่วยงานการท่องเที่ยวภาครัฐและเอกชน สถาบันการศึกษา และบริษัทท่องเที่ยวเอกชน รวมไปถึงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นและชาวบ้านในชุมชน

2) ควรมีการจัดทำการประเมินศักยภาพการท่องเที่ยววัดในด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม รวมไปถึงการควบคุมการก่อสร้างสถาปัตยกรรมที่ขัดแย้งกับวัฒนธรรมท้องถิ่น การอบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์และมัคคุเทศก์เกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาความขัดแย้งทางวัฒนธรรม

3) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการจัดทำแผนในการสนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้และท่องเที่ยวร่วมกับวัด โดยดำเนินการตามรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมสมาธิวิปัสสนาแก่นักท่องเที่ยวผู้สนใจ

4) มหาเถรสมาคมควรส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาโดยกำหนดให้เป็นวาระสำคัญส่วนหนึ่งของการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ รวมถึงพัฒนาวัดร้างที่เข้าถึงง่ายให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวและเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา

5) จากผลการศึกษาที่พบว่า นักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่สนใจท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้ขอพร และชอบเที่ยวชมความสวยงามในโบราณสถานโบราณวัตถุภายในวัด จึงควรมีการร่วมมือกันระหว่างวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดรูปแบบการถ่ายทอดความรู้ที่สร้างความประทับใจและให้แง่คิดเชิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยการใช้เทคโนโลยีต่างๆเข้ามาช่วยทั้งนี้ต้องอยู่ในกรอบที่เหมาะสมในบริบทของวัดในพระพุทธศาสนา

2. ข้อเสนอแนะในระดับวัดและชุมชน

1) ควรนำเสนอความเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละวัด ด้วยการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นในสถานที่ท่องเที่ยวภายในวัดมาสร้างสัญลักษณ์เฉพาะตน เช่น ให้เจ้าหน้าที่ของวัดทุกแผนกแต่งตัวสวมเสื้อผ้าท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลดีต่อนักท่องเที่ยวที่จะสามารถติดต่อสอบถามหรือขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของวัดได้สะดวก ด้วยการสังเกตจากชุดที่สวมใส่ของเจ้าหน้าที่ของวัด

2) ควรปรับปรุงภูมิทัศน์และพัฒนาบริเวณพื้นที่ว่างภายในวัดให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ รวมถึงมีการดูแลเสนาสนะสิ่งปลูกสร้างและอาคารสถานที่ ภายในวัดให้มีความสะอาดสวยงาม พร้อมทั้งจัดหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆไว้ให้พร้อม เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานและสำคัญที่จะสร้างความประทับใจแก่นักท่องเที่ยว

3) ควรพัฒนาพระสงฆ์ให้มีความรู้ในกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา โดยการเข้าศึกษาตามสถานศึกษา หรือเข้าอบรม สัมมนา ศึกษาดูงานตามหน่วยงานหรือวัดอื่นๆที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการท่องเที่ยว

4) ควรมีการประชาสัมพันธ์วัดอย่างต่อเนื่อง และหลากหลายช่องทางตามสื่อต่างๆ

5) ควรจัดเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยดูแลนักท่องเที่ยว โดยจัดให้มีกลุ่มจิตอาสา เช่น กลุ่มคนรักวัด รวมถึงขอความร่วมมือไปยังหัวหน้าชุมชนในการจัดหาคนในชุมชนมาร่วมในการดูแลรักษาความปลอดภัย ตลอดถึงขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ เพื่อมาอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว โดยเฉพาะวัดที่มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก

6) จากผลการศึกษา พบว่านักท่องเที่ยวสนใจมาท่องเที่ยววัดโดยการศึกษาข้อมูลผ่านสื่อต่าง โดยเฉพาะสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งมีแนวโน้มที่จะได้รับความสนใจอย่างมาก ดังนั้น จึงควรมีการจัดเตรียมข้อมูลที่สำคัญรวมถึงนำเสนอกิจกรรมต่างๆ และข้อมูลเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติต่อวัดและโบราณสถานโบราณวัตถุที่ตั้งอยู่ภายในวัด ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น จัดทำเว็บไซต์เพื่อเป็นศูนย์รวมในการแสดงข้อมูลเกี่ยวกับวัดต่างๆในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

7) ควรสร้างสถาบันผลิตและพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาให้ชัดเจน เช่น จัดหลักสูตรอบรมบุคลากรของวัดและชุมชน

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

1) ควรมีการศึกษาวิจัยเส้นทางการท่องเที่ยววัดในระดับภูมิภาคอาเซียน และเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมในระดับภูมิภาคอาเซียน

2) ควรมีการศึกษาเพื่อพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมโดยเน้นการมีส่วนร่วมของภาครัฐ เอกชน และประชาชนในพื้นที่

3) ควรศึกษาถึงกระบวนการพัฒนาเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยววัดในแต่ละจังหวัดในแต่ละภูมิภาคในมิติของกระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมท่องเที่ยวบุญนิยมสู่ธรรมนิยม

4) ควรศึกษารูปแบบในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้แห่งความสุข ที่มีความน่าสนใจ และมีขีดความสามารถในการถ่ายทอดความรู้เชิงพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ ศิลปะและวัฒนธรรมในชุมชน

5) ควรศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดธรรมะ และหลักธรรมในการส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์หรือวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยที่จะนำไปสู่พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่เหมาะสม

6) ควรศึกษาถึงแนวโน้มกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในอนาคต

7) ควรศึกษาถึงหลักธรรมในการส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวของพระสงฆ์หรือวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย และควรมีการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมการท่องเที่ยววัดกับแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมประเภทอื่น ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวต่อไป

บทคัดย่อ

แผนการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาถึงอัตลักษณ์ เส้นทางท่องเที่ยว การพัฒนา รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในสังคมไทย โดยมีโครงการวิจัยย่อย 4 โครงการ ในพื้นที่ 4 ภูมิภาคของสังคมไทย ได้แก่ 1) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง “เส้นทางบุญ” สู่ “เส้นทางธรรม” 2) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม 3) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : การจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงดงามของจิตใจและปัญญา 4) รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ : การสื่อสารคุณค่า และการพัฒนาเชิงบูรณาการ

วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว 3) เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ 4) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และ 5) เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทยจำนวน 150 วัด จากกลุ่มตัวอย่างพระสงฆ์ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการในแต่ละภูมิภาคๆ ละ 250 ราย แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อให้เห็นทิศทางของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมไทยดังนี้

1. ผลการศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย พบว่า มีเส้นทาง การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย ในมิติของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรมและความเชื่อเรื่อง “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” จะเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมสูงมาก

2. ผลการศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้นพบว่า รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวจะปรากฏตามอัตลักษณ์ ที่สำคัญตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค และมีกระบวนการจัดการที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของวัดนั้น โดยมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันใน 5 ด้าน คือ 1) รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวตามศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ 2) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น 3) รูปแบบและ

กิจกรรมการท่องเที่ยวตามความงดงามของแหล่งพุทธศิลปกรรม 4) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแหล่งประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง และ 5) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

3. กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย พบว่า มีกระบวนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในมิติที่หลากหลายทั้งในเชิงกายภาพ การพัฒนาสังคม การพัฒนาจริยธรรม การจัดการกิจกรรมเชิงพุทธ และการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

4. การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย ทั้งในด้านกายภาพ/สภาพแวดล้อม การจัดการพุทธศิลปกรรมภายในวัด การรองรับด้านสังคมและวัฒนธรรม การให้คุณค่าทางจิตใจและปัญญาตามหลักพุทธศาสนา การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาสังคม พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับทางด้านการท่องเที่ยวได้ในระดับดี มีเพียงบางวัดที่มีความสามารถในการจัดการเชิงการท่องเที่ยวในระดับดีมาก และก็มีอีกหลายวัดที่ยังมีข้อจำกัดในการพัฒนากิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

5. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พบว่า มี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจการ 2) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ และ 3) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงการสนับสนุน

6. ความสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม พบว่า องค์กรต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกื้อกูลต่อกันในทุกมิติ ทั้งในเรื่องของการใช้อำนาจเชิงกฎหมาย การอำนาจและการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ต่างๆ c และการสนับสนุน โดยมีองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ กลุ่มคน สถานที่ท่องเที่ยว กลไกการตลาด การจัดการกิจกรรมท่องเที่ยว การเสริมสร้างความสัมพันธ์ องค์กรการจัดการและผลประโยชน์ ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดจะต้องมีกระบวนการที่เกี่ยวพันกัน

7. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา พบว่า มีผลกระทบทั้งในบวกและทางลบ เช่น การก่อให้เกิดรายได้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่วนกระทบทางลบเช่น การขาดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยมีปัญหา อุปสรรคการจัดการด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหลายประการ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ปัญหาด้านสาธารณสุขโรคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ปัญหาการจัดการท่องเที่ยว ปัญหานิติบุคคลซ้ำซ้อน ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการภายในวัด เป็นต้น ดังนั้น วัด ชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องจะต้องดำเนินการอย่างเหมาะสมเพื่อความยั่งยืนของการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจและสังคม

คำสำคัญ : การท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, การท่องเที่ยวเชิงพุทธ, การจัดการพุทธศิลป์, ผลกระทบทางการท่องเที่ยว

Abstract

This research examines the Model and processes of Buddhism-based tourism development in Thailand. The objectives of this research 1) to study the Model and processes of Buddhism-based tourism in Thailand; 2) study the behavior of tourists and the process of expression of religious values; 3) study the routes that Buddhist tourists take and the resources found along those routes; 4) establish a Buddhism-based tourist network in Thailand; and 5) analyze the effects of tourism on the Buddhist way of life and culture, and to perhaps formulate guidelines to develop religious tourist locations in a sensitive and sustainable fashion. This research has four parts, and they are:

1) The Model and Processes of Buddhism-based Tourism Management in Northeastern Thailand: The Process of Changing Merit Routes to Dhamma Routes

2) The Model and Processes of Buddhism-based Tourism Management in Northern Thailand: Learning to create History and Culture

3) The Model and Processes of Buddhism-based Tourism Management in Central Thailand: Buddhist Art Management for the Beauty of the Mind and Wisdom

4) The Model and Processes of Buddhism-based Tourism Management in Southern Thailand: Value-oriented Communication and Integrated Development.

The research methodology used in this work is primarily documentary, and correlation analysis of Buddhist-tourism related data is used in the search for concept, meaning and attitude. Included in the analysis is a treatment of environmental and natural resource management activities in the temples. The results of this research are as follows:

1. The Buddhist tourist routes in Thailand map out a path of cultural diversity. These routes include the dimensions of religious faith, history, religious activities, and local culture. Many of the popular temples that feature Buddhist art are beautiful, and attract visitors. One Buddhist belief that is very popular is that of the Sacred Buddha.

2. The forms and activities of tourism in the temples are linked to Buddhist beliefs, and local culture and tradition. The research points to five main domains in Buddhist tourism and the routes taken: 1. activities associated with faith and belief in the Buddha; 2. activities to do with faith in Buddhism and cultural traditions; 3. activities concerned with Buddhist Art; 4. activities associated with Thai and Buddhist history; and 5. activities to do with the practice of Buddhism.

3. The management of tourism in temples in Thailand includes a lot of resource management. It also involves the facilitation of social development, moral development, and devotional and meditation-related practices.

4. The resources of the Thai temples that conducted tourism-related activities were measured and key indicators were various factors like Buddhist art, social and cultural support resources, and Buddhist moral and intellectual values. In terms of the ability of temples to function as tourist sites, it was found that overall there was a high potential for such activity and that tourists could contribute to economic and social development. Some temples are very tourism oriented, and there are many temples that are still limited in their ability to conduct tourism.

5. Communities along the tourist routes participate in the promotion of Buddhist tourism in the areas of management, authority and support.

6. The results of documentary research and survey of tourist opinions indicated that Thais and foreign tourists are interested in learning and the following the principles of Buddhism - many of them are especially interested in development of mind and wisdom. Most participants in the sample group stated that temples had done a good job in providing enough information, sufficient introduction to Buddhism, and a suitable and comfortable place for living and practice. An understandable model of mind training was provided. Many tourists came away from practice better able to see the value of human birth, life and death, better able to develop their minds and wisdom, more aware of the value of Triple Gem and the value of preserving the precepts, and more knowledgeable about the significance of Buddhist traditions and festivals. They reported that they were better able to apply the Dhamma to their daily life.

7. Buddhism-based tourism has positive and negative impact on the temples. Positives included the provision of income, new challenges and new learning about various subjects. A number of temples reported that they did not have enough trained staff that could pass on general information, explain the Dhamma, and teach meditation to foreigners.

Keyword : cultural tourism, Buddhism-based tourism, Buddhist arts management, cultural management, impact of tourism

สารบัญ

กิตติกรรมประกาศ	ก
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ข
บทคัดย่อภาษาไทย	ผ
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract)	พ
สารบัญ	ม
สารบัญตาราง	
สารบัญภาพ	
 บทที่ 1 บทนำ	 1
หลักการและเหตุผล	1
วัตถุประสงค์ของของแผนงานวิจัย	3
ขอบเขตการศึกษาวิจัย	5
กรอบแนวคิดการวิจัย	8
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
แผนงานของโครงการวิจัย	9
ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ	12
แนวทางในการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์	13
 บทที่ 2 วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	 15
ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม	15
แนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา	20
แนวคิดเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว	33
แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินการท่องเที่ยว	37
แนวคิดการจัดการตลาดการท่องเที่ยว	48
แนวคิดการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม	56
แนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธและพุทธวิธีในการสอน	67
แนวคิดการเรียนรู้และการจัดการความรู้	72
แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม	82
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	88

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	95
วิธีการศึกษาวิจัย	95
พื้นที่ศึกษา ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง	96
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย	101
การเก็บรวบรวมข้อมูล	102
การวิเคราะห์ข้อมูล	102
การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	104
การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย	104
สรุป	105
 บทที่ 4 ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย	 106
ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ	107
ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	168
ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในภาคกลาง	200
ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในภาคใต้	234
สรุปข้อมูลพื้นฐานของในเชิงการท่องเที่ยว	265
 บทที่ 5 รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย	 269
รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวเพื่อการส่งเสริม	269
การเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว	
การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย	394
ความคิดเห็นและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา	300
การมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา	309
 บทที่ 6 ความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา	 318
ความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรม	318
ทางพระพุทธศาสนา	
ปัญหา อุปสรรคของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย	327

บทที่ 7 สรุปและข้อเสนอแนะ	334
สรุปผลการศึกษา	336
ข้อเสนอแนะ	360
บรรณานุกรม	363
ภาคผนวก	370
ภาคผนวก ก บทความการวิจัย	371
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	398
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์กิจกรรมที่วางแผนไว้	405
ภาคผนวก ง ประวัติผู้วิจัย	407

สารบัญภาพ

สารบัญภาพ

๓

แผนภาพที่ 2.1 กระบวนการสื่อสาร	17
แผนภาพที่ 2.2 การเชื่อมโยงการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว	36
แผนภาพที่ 4.1 เส้นทางวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์	107
แผนภาพที่ 4.2 วัดที่มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธา ความเชื่อ	115
แผนภาพที่ 4.3 วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา	139
แผนภาพที่ 4.4 แสดงวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อ.เมือง จ.สุโขทัย	140
แผนภาพที่ 4.5 แสดงวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อ.เมือง จ.สุโขทัย	142
แผนภาพที่ 4.6 วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน	162
แผนภาพที่ 4.8 แสดงวัดที่เป็นเส้นทางคารพนบถพระสงฆ์ในลักษณะของ อริยาทพระพุทธรูปคู้บ้านพระอริยสงฆ์คู้เมือง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	181
แผนภาพที่ 4.9 แสดงวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญประจำจังหวัดในภาคกลาง	233
แผนภาพที่ 4.10 แสดงวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธธรรมเชิงบูรณาการ : การท่องเที่ยวตามจาริกประวัติศาสตร์ศรีวิชัยและพระธาตุเด่นใต้	235
แผนภาพที่ 4.11 วัดที่เป็นเส้นทางเรียนรู้และปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาภาคใต้	247
แผนภาพที่ 4.12 แสดงวัดที่เป็นเส้นทางแห่งวิถีชีวิตวิถีธรรมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของ ชุมชนในภาคใต้	254
แผนภาพที่ 4.13 แสดงภาพรวมเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่สำคัญในสังคมไทย	267
แผนภาพที่ 5.1 แสดงเส้นทางท่องเที่ยวตามคติเรื่องชุกาตุในล้านนา	277
แผนภาพที่ 5.2 แสดงเส้นทางท่องเที่ยวตามรอยตำนานพระเจ้าเลียบโลก	281
แผนภาพที่ 5.3 เส้นทางท่องเที่ยวตามรอยวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์ในภาคเหนือ	286
แผนภาพที่ 5.4 แสดงการเชื่อมโยงของอัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัด	289
แผนภาพที่ 5.5 แสดงลักษณะการมีส่วนร่วมและการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด	313
แผนภาพที่ 6.1 แสดงลักษณะและองค์ประกอบความสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยว	320
แผนภาพที่ 6.2 แสดงผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมเชิงพุทธ	326
แผนภาพที่ 7.1 แสดงการเชื่อมโยงเอกลักษณ์ อัตลักษณ์และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัด	347
แผนภาพที่ 7.2 แสดงลักษณะการมีส่วนร่วมและการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด	352
แผนภาพที่ 7.3 แสดงลักษณะและองค์ประกอบความสัมพันธ์ทางการท่องเที่ยวของวัด	353

บทที่ 1 บทนำ

1. หลักการและเหตุผล

ประเทศไทยเมื่อกล่าวถึงในสายตาของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศโดยส่วนใหญ่จะมองว่าเป็นประเทศที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม มีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีที่งดงาม โดยเฉพาะเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งนักท่องเที่ยวได้ให้ความสนใจเพื่อที่จะเที่ยวชมความงดงามของวัดวาอารามในสถานที่ต่างๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและในต่างจังหวัด โดยเฉพาะตามวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลปกรรมนั้นจะมีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาเที่ยวชม ดังเช่น วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม หรือวัดโพธิ์นั้น มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมาเที่ยวชมจำนวนมากถึงปีละ 8-9 ล้านคน (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยระบุว่า ในปี 2549-2550 มีนักท่องเที่ยวมาเที่ยววัดโพธิ์ถึงจำนวน 8,155,000 คน/ปี ซึ่งถือว่าได้รับความนิยมเที่ยวเป็นลำดับที่ 24 ของโลก และปัจจุบันมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างมาก)

นอกจากนี้ ยังมีนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งสนใจและต้องการที่จะศึกษาปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาและปรัชญาชีวิตแบบชาวตะวันออก จากการศึกษาของพระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ และคณะ ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร” ภายใต้การสนับสนุนของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาท่องเที่ยวไทยและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ระหว่างปี 2551-2552 ที่ผ่านมา พบว่า รูปแบบและกระบวนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร ที่มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นมีแนวทางการพัฒนาและรูปแบบที่เหมาะสม 4 ประการ คือ

1) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด ที่อาศัยความงดงามทางด้านศิลปกรรม ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ความเป็นเอกลักษณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยวเป็นปัจจัยในการดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

2) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแนวพุทธ ซึ่งเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการไหว้พระ การท่องเที่ยวตามเทศกาลและวันสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีของไทย และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปกรรมที่มีอยู่ภายในวัด ที่อาศัยความเป็นเอกลักษณ์ด้านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี ความต่อเนื่องของการสืบสานประเพณี ความเป็นมาของประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเป็นเครื่องดึงดูดใจในการเที่ยวชม

3) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวของผู้ที่สนใจในลักษณะของการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ของบุคคล

และสิ่งแวดล้อมทางศิลปกรรม เช่น พุทธศิลป์ สถาปัตยกรรม เป็นต้น ที่อาศัยประวัติศาสตร์ ความเป็นเอกลักษณ์ องค์ความรู้ และกระบวนการสร้างสรรค์ที่อยู่ภายในวัดหรือศิลปกรรมนั้นๆ เป็นเครื่องดึงดูดใจ

4) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวและการศึกษาเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในเชิงลึก โดยเป็นการศึกษาถึงหลักพุทธธรรม การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา การไหว้พระ สวดมนต์ เป็นต้น ที่อาศัยความสนใจเฉพาะของนักท่องเที่ยวในด้านพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตของชาวพุทธ เป็นเครื่องดึงดูดใจของนักท่องเที่ยว

รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวดังกล่าวนี้ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในรูปแบบการท่องเที่ยวในลักษณะที่ 4 นั้น มีแนวโน้มของจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะผู้หญิงและผู้สูงอายุ รวมทั้งนักท่องเที่ยวชาวยุโรปที่สนใจการเรียนรู้ในเชิงลึก การนั่งสมาธิตามหลักการทางพระพุทธศาสนา

การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาเรียนรู้และการปฏิบัติในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อการแสวงบุญของศาสนิกชนต่างๆ นั้น เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง ดังเช่น พุทธศาสนิกชน เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ในประเทศอินเดีย พี่น้องชาวมุสลิมเดินทางไปยังนครเมกกะ เพื่อประกอบพิธีทางศาสนาอิสลามที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย หรือแม้แต่คนไทยเดินทางไปศึกษาปฏิบัติธรรม ทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ในจังหวัดตามเทศกาลที่สำคัญของไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรม ประเพณี และการเรียนรู้ทางศาสนาเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวจำนวนมากได้เลือกกิจกรรมการเรียนรู้ทางศาสนาดังกล่าวเป็นทางเลือกในการเดินทางท่องเที่ยว

สำหรับการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น หากพิจารณาอย่างรอบครอบจะพบว่า ในแต่ละภูมิภาคมีรูปแบบและกระบวนการท่องเที่ยวที่แตกต่างกัน

1) ภาคเหนือ การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และประเพณี กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ประเพณีบวชปอยส้างลอง ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประเพณียี่เป็ง ที่จังหวัดเชียงใหม่ ประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ ที่จังหวัดสุโขทัย การไปไหว้พระตามคติความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิด ในจังหวัดต่างๆ เป็นต้น ล้วนมีความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนากับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่น

2) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะมีความสัมพันธ์กับการเที่ยวชมใน “เส้นทางบุญ” คือการเดินทางเพื่อไปไหว้พระสวดมนต์ ถวายผ้าป่า กฐิน ของพุทธศาสนิกชน กับ การศึกษาปฏิบัติใน “เส้นทางธรรม” คือ การเรียนรู้ด้านการปฏิบัติธรรมตามพระเกจิอาจารย์สายวัดป่า เช่น วัดป่าอานาชาติ ที่จังหวัดอุบลราชธานี วัดหนองหมากเป้ง ที่จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

3) ภาคกลาง การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ด้านพุทธศิลปกรรม เช่น การเที่ยวชมความงดงามของพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) วัดอรุณราชวราราม วัดเบญจมบพิตร อุทยานประวัติศาสตร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พระปฐมเจดีย์ นครปฐม หลวงพ่อโสธร เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นการศึกษาจากภายนอกสู่ภายใน จากความงดงามของพุทธประติมากรรม พุทธจิตรกรรม หรือสถาปัตยกรรมอื่นๆ สู่การเรียนรู้เพื่อความงดงามของจิตและสติปัญญา

4) ภาคใต้ การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการพัฒนาเชิงบูรณาการ การเดินทางไปศึกษาเรียนรู้ ณ สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี การเดินทางศึกษาชื่นชมวิถีชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิมในจังหวัดต่างๆ ล้วนก่อให้เกิดการสื่อสารคุณค่าเพื่อการพัฒนาเชิงบูรณาการที่จะทำให้เกิดความสงบสุขด้านจิตใจและการเข้าใจถึงวิถีชีวิต โดยผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยว ดังเช่น งานประเพณีเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จังหวัดปัตตานี เป็นต้น

การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมดังกล่าว เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทยซึ่งเป็นลักษณะของการเดินทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้คน ชุมชน สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษาถึงเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในแต่ละภูมิภาค โดยวิเคราะห์ถึงรูปแบบ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบจากท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ทราบถึงแนวทางการพัฒนาท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม และการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาในลักษณะที่ว่า “เที่ยวไทยให้ถึงธรรม” กอปรกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมในปัจจุบันที่มีการแข่งขันกันสูง ผู้คนยึดติดในวัตถุ ทำให้จิตใจของผู้คนตกต่ำ หลายคนจึงแสวงหาความสงบสุขจากจิตใจและการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้น การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

2. วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย

2. เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย

3. เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชน
4. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย
5. เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

3. คำถามการวิจัย (research question)

1. วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวอย่างไร ที่จะเป็นการสร้างอรรถประโยชน์ต่อการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนาและการพัฒนาสังคม
2. นักท่องเที่ยวที่เดินทางไปเที่ยวชมและศึกษาเรียนรู้ที่วัดมีพฤติกรรมเป็นอย่างไร และวัดมีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความประทับใจและการพัฒนาจิตใจของนักท่องเที่ยวอย่างไร
3. เส้นทางท่องเที่ยวประเภทวัดหรือของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ มีเส้นทางเดินทางที่สัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชนอย่างไร และมีความพร้อมในการรองรับ (Carrying Capacity) หรือมีการจัดการด้านทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยวอย่างไร
4. ประชาชนในชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาคมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของวัดและทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยอย่างไร
5. การท่องเที่ยวที่เข้าไปในวัดต่างๆ มีระบบความสัมพันธ์กับการเรียนรู้และการพัฒนาในมิติต่างๆ อย่างไร และมีผลกระทบต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างไร

4. นิยามศัพท์เฉพาะ

รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การที่วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมี ขั้นตอน และกระบวนการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในมิติต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว/ผู้สนใจ ทั้งในสิ่งที่ป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น การจัดด้านภูมิสถาปัตยกรรม การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม และการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา เป็นต้น ที่เหมาะสมกับกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในวัด

การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจ หมายถึง การที่วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีกระบวนการถ่ายทอด การสื่อสาร และการฝึกปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นการส่งเสริม

เรียนรู้ตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะด้านการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา การตระหนักถึงคุณค่าด้านจิตใจ การตื่นรู้ และการเชื่อมโยงความรู้ที่เกี่ยวกับมิติต่างๆ ทั้งในด้านพุทธศิลป์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ให้คุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่ผู้เยี่ยมชม

อัตลักษณ์ หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะอันโดดเด่นของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวซึ่งนักท่องเที่ยวรับรู้อย่างทั่วถึง เช่น วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก มีเอกลักษณ์สำคัญ คือ การมีพระพุทธรูปชินราช ประทับอยู่ที่วัด เป็นต้น

ประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง การพิจารณาถึงความพร้อมและศักยภาพในด้านต่างๆ ของวัดในด้านการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยพิจารณาถึงการประเมินในด้านกายภาพ/สภาพแวดล้อม เช่น ลานวัด ห้องน้ำ ที่จอดรถ การประเมินด้านการจัดการด้านพุทธศิลปะ/โบราณสถาน สิ่งสำคัญภายในวัด การประเมินการรองรับด้านสังคมและวัฒนธรรม การประเมินความพร้อมด้านการให้คุณค่าทางจิตใจและปัญญาของวัดตามหลักพุทธศาสนา เช่น การจัดกิจกรรมพุทธศาสนา การเทศน์ การสื่อสารเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา มุมสงบ และการประเมินด้านการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาสังคม เป็นต้น

ผลกระทบของการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งที่เกิดจากการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นแก่วัดทั้งทางบวกและทางลบต่อวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การจัดการเรียนรู้และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

5. ขอบเขตการศึกษาวิจัย

5.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษครั้งนี้ มุ่งเน้นการศึกษาในด้านต่างๆ ได้แก่

1) ศึกษาเส้นทาง รูปแบบ อัตลักษณ์ (ความเป็นเอกลักษณ์ของวัดและท้องถิ่นที่สามารถเสนอเป็นจุดเด่นของการท่องเที่ยว) และกระบวนการจัดการของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในแต่ละภูมิภาค โดยเน้นรูปแบบการจัดการเพื่อการรองรับนักท่องเที่ยว (Carrying Capacity) และกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมทั้งในด้านรูปธรรมหรือด้านพุทธศิลป์ (สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม) ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีทางพระพุทธศาสนา และในด้านนามธรรม คือ ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และการปฏิบัติเพื่อการพัฒนาจิตใจ เป็นต้น

2) ศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว โดยเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรม และวิถีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา รวมทั้งการเรียนรู้ในด้านสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและการปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจและปัญญา

3) ศึกษากระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยงคน (พระสงฆ์ ผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานรัฐ) ความรู้ (ความรู้และคุณค่า) และกระบวนการที่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

4) การศึกษาการมีส่วนร่วมของวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัดที่เป็นกรณีศึกษา ในมิติของการจัดการเรียนรู้ กระบวนการสื่อสารคุณค่า การพัฒนาจิตใจ และการเสริมสร้างกระบวนการเครือข่ายการเรียนรู้ในมิติต่างๆ ร่วมกัน

5) การศึกษาสภาพปัญหา อุปสรรค ของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสื่อสารเชิงพุทธ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

6) วิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิต วัด และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงการเรียนรู้ที่มีความเหมาะสมกับการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดและกิจกรรมประเพณี

5.2 ขอบเขตด้านพื้นที่/วัดที่เป็นกรณีศึกษา คณะผู้วิจัย จะกำหนดวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว และแหล่งเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาในรูปแบบของพื้นที่กรณีศึกษาใน 4 ภูมิภาค (กระจายในหลายจังหวัด) อย่างน้อยภูมิภาค 25-30 วัด ซึ่งเป็นวัดที่มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวในระดับดี โดยมีเกณฑ์ดังนี้

1) เป็นวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมที่มีความสำคัญในระดับสูงทั้งในระดับชุมชนและประเทศหรือเป็นสถานที่ส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักทางพระพุทธศาสนา โดยมีกิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม

2) เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ที่เชื่อมโยงกับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ และเชื่อมโยงกับเส้นทางการท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ในเขตพื้นที่เดียวกัน

3) เป็นวัดที่มีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าเพื่อการพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้การส่งเสริมการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม โดยมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน

สำหรับการกำหนดวัดในภูมิภาคละ 25-30 วัดนั้น ยึดตามเส้นทางการท่องเที่ยวหลักในแต่ละจังหวัด/ภูมิภาค โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดนั้นๆ โดยคณะผู้วิจัย แบ่งวัดออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม วัด เช่น วัดโพธิ์ วัดอรุณ กรุงเทพมหานคร วัดพระศรีมหาธาตุ พิษณุโลก พระธาตุพนม เป็นต้น

2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรม โดยเน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น วัดที่จัดงานปอยส่างลอง จ.แม่ฮ่องสอน วัดที่มีประเพณียี่เป็ง จ.เชียงใหม่ วัดที่มีพระธาตุต่างๆ เป็นต้น

3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชน และพระพุทธศาสนา เช่น วัดพระสิงห์ วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น สวนโมกขพลาราม วัดอัมพวัน สิงห์บุรี วัดป่านานาชาติ อุบลราชธานี และวัดที่เป็นสำนักปฏิบัติธรรมในแต่ละจังหวัด เป็นต้น

5.3 ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรและกลุ่มตัวอย่างนั้น ประกอบด้วย

1) เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยว การส่งเสริมการเรียนรู้ภายในวัดและหน่วยงานที่เป็นกรณีศึกษา โดยจากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า แต่ละวัดจะมีพระสงฆ์ และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ในมิติต่างๆ ประมาณวัดละ 5-10 รูป/คน ดังนั้น คณะผู้ศึกษาจะใช้เป็นประชากรในการศึกษาทั้งหมด

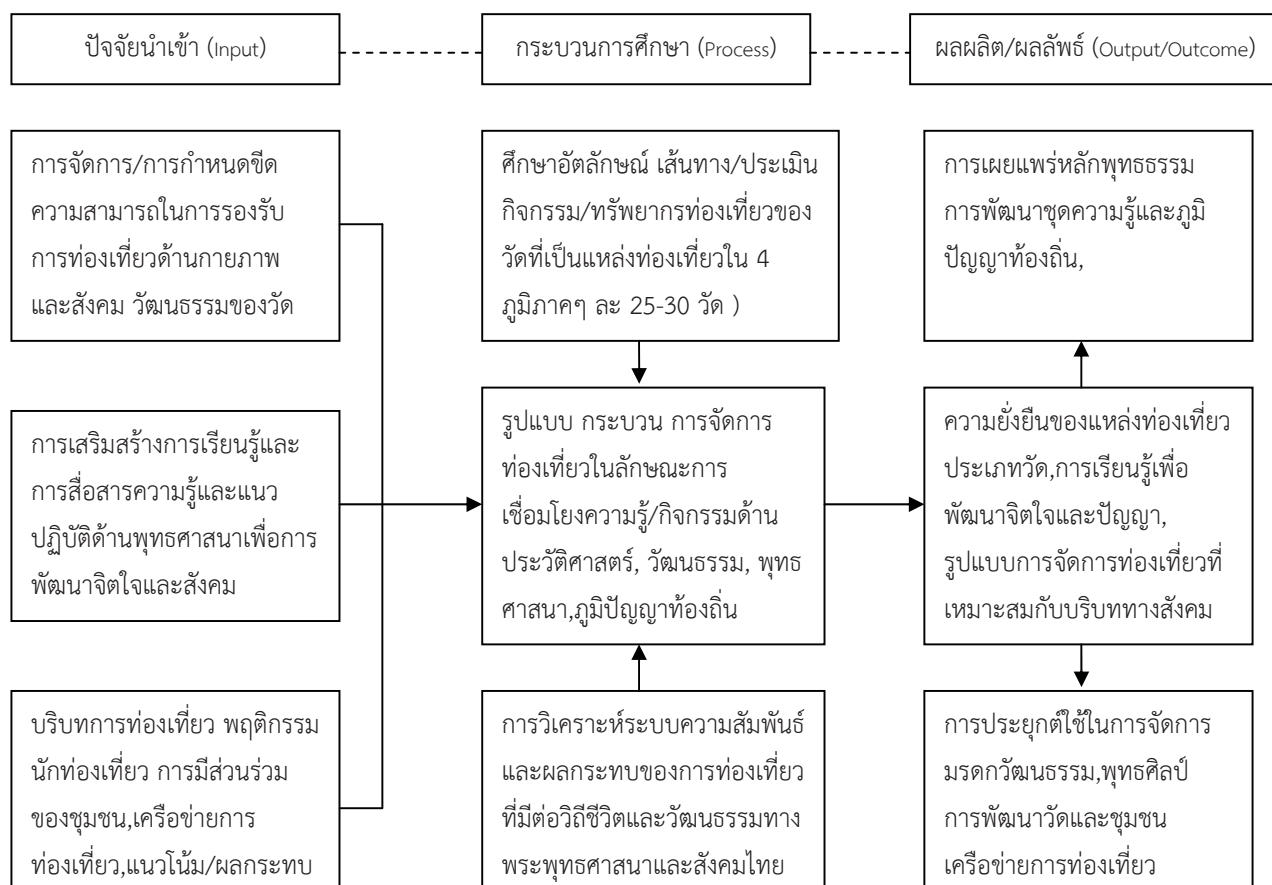
2) ผู้ประกอบการนำเที่ยว ตัวแทนชุมชนที่มีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่าง 50 คน/โครงการย่อย โดยการจัดประชุมสัมมนาร่วมกัน

3) นักท่องเที่ยวและประชาชนที่เกี่ยวข้องเป็นการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวหรือผู้ที่ได้ฝึกปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวภายในวัดดังกล่าว เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทยจำนวน 300 คน/โครงการย่อย และนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวน 100 คน/โครงการย่อย รวมจำนวน 400 คน/โครงการย่อย โดยกำหนดจากการสุ่มกลุ่มตัวอย่างตามสัดส่วนแต่ละวัด/องค์กรในพื้นที่ 4 ภูมิภาค

5.4 ขอบเขตด้านแนวคิด ทฤษฎี สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาวิจัยนั้น เนื่องจากการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด มีความละเอียดอ่อนทั้งในมิติของพระพุทธศาสนา ความศรัทธา ประวัติศาสตร์/ศิลปวัฒนธรรม และการเรียนรู้ในเชิงลึกที่เป็นการพัฒนาด้านจิตใจและปัญญาดังนั้น แนวคิด ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาจึงมุ่งเน้นการประยุกต์ใช้เพื่อให้สามารถอธิบายการเรียนรู้และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ โดยมีแนวคิดที่สำคัญ เช่น

- 1) ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusion Theory)
- 2) การสื่อสารเชิงพุทธ (พุทธวิธีในการสอน/การสื่อสาร/การพัฒนาจิตใจ)
- 3) แนวคิดการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ (KM)
- 4) แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (Social Network)
- 5) แนวคิดด้านการรองรับทางการท่องเที่ยว (Carrying Capacity)
- 6) แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัฒนธรรม
- 7) แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรม
- 8) แนวคิดการตลาดการท่องเที่ยว
- 9) แนวคิดการประเมินทรัพยากรทางการท่องเที่ยว
- 10) แนวคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยว เป็นต้น

6. กรอบแนวความคิดในงานวิจัย

แนวคิด ทฤษฎี : แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, การจัดการมรดกวัฒนธรรม, Carrying Capacity เป็นต้น

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. วัดและชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้มีการพัฒนารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของนักท่องเที่ยวและการพัฒนาชุมชน/สังคม
2. วัดและชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีแนวทางในส่งเสริมการเรียนรู้และการสื่อสารคุณค่าทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม รวมทั้งการส่งเสริมการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา
3. วัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น อบต. อบจ. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวและการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวในเชิงพระพุทธศาสนาและ

วัฒนธรรมในภูมิภาคต่างๆ ทั่วประเทศที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนในภูมิภาคนั้นๆ

4. ชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยว เช่น สมาคมมัคคุเทศก์ ชมรม/องค์กรด้านการท่องเที่ยว มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย

5. วัด กรมศิลปากร ได้แนวทางการจัดการสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมทางพระพุทธศาสนาผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวซึ่งเป็นการคุ้มครองมรดกทางพุทธศิลปกรรมและวัฒนธรรมไทย

6. วัด มหาวิทยาลัย ได้ผลวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจะนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่เหมาะสม

7. นักท่องเที่ยวและผู้สนใจ ได้รับความรู้ ความเข้าใจในวิถีของชาวพุทธ และสามารถยกระดับไปสู่การพัฒนาพัฒนาจิตใจและสังคม ตามหลักการที่ว่า “เที่ยวไทยให้ถึงธรรม” รวมทั้งมีส่วนร่วมในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของมนุษยชาติ

8. แผนงานของโครงการวิจัย

แผนการบริหารงานวิจัย	เดือน											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. ประชุมเตรียมความพร้อมของคณะนักวิจัย/โครงการย่อยในแต่ละภูมิภาค	■											
2. กำหนดประเด็นกิจกรรม/แนวทาง/แผนงานการวิจัยในแต่ละโครงการย่อย การสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยในภาคสนาม	■	■										
3. การศึกษาวิจัยในโครงการย่อย การสำรวจเส้นทางการท่องเที่ยว การพัฒนารูปแบบกิจกรรม และกระบวนการท่องเที่ยวของวัด		■	■	■	■	■						

ส่วนแผนการสร้างนักวิจัยรุ่นใหม่จากการศึกษาวิจัยตามแผนงานวิจัย ภายใต้แผนงาน/โครงการวิจัยดังกล่าว เป็นการดำเนินการศึกษาวิจัย โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์ไทยที่มีวิทยาเขตทั่วประเทศ และมีความผูกพันใกล้ชิดกับวัด คณะสงฆ์หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวในการศึกษาครั้งนี้ ดังนั้น การร่วมมือในการศึกษาวิจัยหรือการดำเนินการกิจกรรมร่วมกับวัดต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย กองปรกัมมหาวิทยาลัยมีแผนการพัฒนานักวิจัยรุ่นใหม่ในเชิงสังคมโดยการประยุกต์หลักการทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาสังคมจึงแผนการสร้างนักวิจัย ดังนี้

1. ส่งเสริมให้คณาจารย์/เจ้าหน้าที่ในมหาวิทยาลัยเป็นผู้ร่วมศึกษาวิจัยจำนวน 10 รูป/คน
2. มีการเชื่อมโยงคณาจารย์จากวิทยาเขตต่างๆ ของมหาวิทยาลัย เป็นผู้ร่วมในการศึกษาวิจัยจำนวน 5 รูป/คน
3. ส่งเสริมให้พระ-เณรในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ร่วมเป็นนักวิจัยท้องถิ่นจำนวน 50 รูปคน
4. ส่งเสริมการพัฒนานิสิตระดับปริญญาโท-เอก ของมหาวิทยาลัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยจำนวน 20 รูป/คน
5. การแลกเปลี่ยนรู้กับอาจารย์ ผู้เชี่ยวชาญ ระหว่างมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเด็นการวิจัยและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
6. มีการพัฒนาความรู้และทักษะในการวิจัยเชิงสังคม โดยประยุกต์หลักการทางพระพุทธศาสนากับศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม พุทธศิลปกรรม การให้ทัศนะด้านสุนทรียศาสตร์ และการจัดการเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว

โดยมีกลยุทธ์ในการวิจัย 4 กลยุทธ์ ดังนี้

1. กลยุทธ์การเรียนรู้และการสร้างสรรค์ทางพุทธศิลปกรรมและภูมิปัญญาวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การพัฒนา/การยกระดับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นสถานที่เรียนรู้ทางพระพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของไทย โดยมุ่งเน้นการเรียนรู้ระหว่างฝ่ายต่างๆ ในการศึกษาวิจัย
2. กลยุทธ์การสื่อสารคุณค่ามรดกพุทธศิลปกรรมและหลักพุทธธรรม เพื่อนำไปสู่การสื่อสารสิ่งที่มีคุณค่าภายในวัดทั้งด้านวัตถุธรรม และนามธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา โดยมุ่งเน้นการนำเสนอสิ่งที่มีคุณค่าของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้รับรู้ ตระหนักและน้อมไปสู่การเรียนรู้และปฏิบัติได้
3. กลยุทธ์การมีส่วนร่วมของวัด ชุมชน และภาคีเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยเน้นการมีส่วนร่วมในทุกระดับตั้งการวางแผน การดำเนินการ การติดตามประเมินผล เพื่อนำไปสู่การมีเครือข่ายทางสังคมในการพัฒนาวัด สถานที่ท่องเที่ยว ชุมชน และสังคม โดยใช้การท่องเที่ยวเป็นฐานเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของชุมชน

4. กลยุทธ์การประเมินและการวิเคราะห์อย่างสร้างสรรค์ เพื่อนำผลการศึกษาไปสู่การจัดการแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยการสร้างแบบประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดขึ้นมาศึกษาและมียุทธศาสตร์การศึกษาวิจัย ดังนี้

1. เน้นการทำงานบนฐานทุนเดิม โดยให้ความสำคัญกับทุนเดิมที่มีอยู่ทั้งในด้านที่เป็นบุคคล อาทิ พระเถระ เจ้าคณะพระสังฆาธิการ นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา/การท่องเที่ยว ฯลฯ กลไกการทำงาน อาทิ องค์กรคณะสงฆ์ในระดับจังหวัดและภาค สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เครือข่าย องค์กรภาคประชาชนด้านการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยสงฆ์ หรือกลไกหน่วยงานสนับสนุนอื่นๆ

2. เน้นการทำงานเชิงบูรณาการที่อาศัยแนวคิดและหลักการทางพระพุทธศาสนา การท่องเที่ยว และศาสตร์การบริหารจัดการแนวใหม่ที่เป็นประโยชน์และเหมาะสมกับบริบททางการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

3. เน้นการพัฒนา 3 กระบวนการ คือ การพัฒนาคน (พระสงฆ์) ความรู้ (ธรรมะ) และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กรทางพระพุทธศาสนา กลุ่มการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน

4. เน้นการขับเคลื่อนและการสร้างพลังของการจัดการในมิติต่างๆ การสื่อสารผ่านสื่อ และชุดความรู้ที่แพร่หลายทั้งทางหนังสือ การจัดนิทรรศการ และการสัมมนาในระดับชาติและท้องถิ่น

5) เน้นพัฒนาระบบและกลไก ที่เอื้อต่อการสร้างเกณฑ์มาตรฐานในการจัดการความรู้และพัฒนาด้านการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ โดยมีตัวชี้วัดที่และเกณฑ์การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวรวมทั้งการประเมินศักยภาพของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ชัดเจน

9. ผลการวิจัยที่คาดว่าจะได้รับ (outputs)

1. ได้มีการพัฒนารูปแบบ อัตลักษณ์ กิจกรรมและกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยใน 4 กลุ่มคือ

- 1) กลุ่มวัดท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความสวยงามของวัด/พุทธศิลป์
- 2) กลุ่มวัดท่องเที่ยวเชิงประเพณี วัฒนธรรม ที่เน้นการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านประวัติศาสตร์ ชุมชน และพุทธศาสนา
- 4) กลุ่มวัดที่เน้นการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธศาสนา

2. ได้มีการศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการสื่อสารคุณค่าพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจของบุคคลและสังคม ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยและทราบถึงพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มีความสอดคล้องกับการจัดการท่องเที่ยวของวัด

3. ได้มีการประเมินและสำรวจเส้นทางการท่องเที่ยวของวัดหรือทางพระพุทธศาสนาในมิติต่างๆ เช่น การท่องเที่ยวเชิงพุทธศิลปกรรม การปฏิบัติสมาธิ เป็นต้น ในพื้นที่ทั่วประเทศ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและการพัฒนาชุมชนในพื้นที่นั้นๆ

4. ได้แนวทางส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา/วัฒนธรรมในประเทศไทย

5. ได้ทราบถึงระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิต(ของพระ-เณร ชุมชน)และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

10. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากโครงการ (outcomes)

1. วัดและชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีกระบวนการ จัดการภายในของตนเองเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวและการจัดมรดกทางวัฒนธรรม

2. เกิดเครือข่ายและมีเส้นทางการท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภูมิภาคต่างๆ

3. มีรูปแบบการเรียนรู้และการสื่อสารทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว/การพัฒนาจิตใจและสังคม

4. ประชาชนมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับพุทธศาสนา/วัฒนธรรมของชุมชน

5. มีผลการประเมินและวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อนำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวของวัดที่เหมาะสมและยั่งยืน

6. มีแนวทางการบริหารจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธ

11. แนวทางในการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวสามารถนำผลการศึกษาไปพัฒนารูปแบบ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

2. วัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ได้มีการประยุกต์ใช้ มีกระบวนการสื่อสารองค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการวิจัยไปเสริมสร้างให้เกิดคุณค่าการเรียนรู้ การพัฒนาจิตใจ และมีการนำสาระสำคัญของการเรียนรู้ทั้งในด้านการเรียนรู้ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์/ศิลปกรรม ประวัติชุมชน และด้านภูมิปัญญาไทยไปสู่การเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญาของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

3. สามารถนำผลการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวไปพัฒนาปรับปรุงวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวให้มีมาตรฐานมากขึ้น

4. วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีการพัฒนากระบวนการเสริมสร้างเส้นทางการท่องเที่ยว และเครือข่ายการเรียนรู้ในมิติของการท่องเที่ยวทั้งเชิงวัฒนธรรม ประเพณี ประวัติศาสตร์ ร่วมกัน

5. ประชาชน ชุมชน และหน่วยงานในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและมีเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ

6. หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น คณะสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ชุดความรู้ และกระบวนการที่จะไปสู่การเรียนรู้ของนิสิตและผู้สนใจในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธ การสื่อสารเชิงพุทธ การจัดการพุทธศิลป์ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในบทนี้ คณะผู้ศึกษาวิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการเสริมสร้างแนวคิดทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา การเรียนรู้ กระบวนการส่งเสริมการพัฒนาจิตใจและปัญญา ข้อมูลพื้นฐาน และกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในเชิงลึกของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ การทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรม แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วยแนวคิด ทฤษฎีที่สำคัญ ดังนี้

- 1) ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion Theory)
- 2) แนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา
- 3) แนวคิดเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว
- 4) แนวคิดการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว
- 5) แนวคิดการจัดการตลาดการท่องเที่ยว
- 6) แนวคิดการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
- 7) แนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธและพุทธวิธีในการสอน
- 8) แนวคิดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ (KM)
- 9) แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (Social Network)

2.1.1 ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion Theory)

ทฤษฎีนี้มีลักษณะผสมผสานความรู้ทางสังคมวิทยาและความรู้ทางมานุษยวิทยา รวมทั้งได้นำเอาองค์ประกอบทางกายภาพ (Physical Environment) เข้ามาประกอบ ด้วย ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการที่ประเทศหนึ่งหรือสังคมหนึ่งสังคมใดจะมีการพัฒนาหรือเจริญก้าวหน้าขึ้น จะต้องมีการปัจจัยหลายอย่างสนับสนุน โดยกล่าวถึงปัจจัย 6 ประการคือ ปัจจัยทางทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม ภาวะผู้นำในชุมชน/สังคม การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่างๆ และการฝึกอบรม โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นศักยภาพ (Potential) ของชุมชนซึ่งประกอบด้วยปัจจัยแรก 4 ประการ หมายความว่า หากชุมชนใดหรือสังคมใดมีปัจจัยทั้ง 4 ประการครบ ก็มีแนวทางว่าชุมชนนั้นจะมีความเจริญมากกว่าชุมชนที่มีปัจจัยเหล่านี้น้อย ส่วนปัจจัยที่ 5 เป็นส่วนของทฤษฎีการแพร่กระจายวัฒนธรรม (Diffusion Theory) ทฤษฎีนี้เชื่อว่า ความเจริญจะเกิดขึ้น ณ ชุมชนใดชุมชนหนึ่งก่อน แล้วจึงแพร่กระจายออกไปยังแหล่งอื่นหรือชุมชนอื่น โดยที่มีการติดต่อกันระหว่างคนต่างชุมชนหรือโดยเฉพาะคนที่ต่างวัฒนธรรมกัน เป็นการแพร่กระจาย ความรู้ ความคิด และสิ่งแปลกใหม่ ที่เรียกว่า นวัตกรรม ส่วนการฝึกอบรมเป็นปัจจัยเสริมแรง ผลักดันให้ชุมชนมีความเจริญ ก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ทฤษฎีนี้เน้นถึงกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่ใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เรียกว่า “ลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์” (Historical Particularism) นักมานุษยวิทยาในแนวความคิดนี้คือ ฟรานซ์ โบแอส (Franz Boas) เป็นนักมานุษยวิทยาชาวเยอรมันทำงานในตำแหน่งอาจารย์ในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ประเทศสหรัฐอเมริกา เน้นว่า “การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปสู่อีกรวัฒนธรรมหนึ่ง โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่” นอกจากนั้นยังเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดแนวคิดที่เชื่อว่า “วัฒนธรรมสามารถวัดได้ โดยนำวัฒนธรรมที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันและพิจารณาคุณลักษณะที่สูงกว่าหรือด้อยกว่าของแต่ละวัฒนธรรม แต่ยังคงเชื่อว่าวัฒนธรรมนั้นไม่มีวัฒนธรรมใดที่ดีกว่าหรือเลวกว่ากัน” ส่วน เอช.จี. บาร์เน็ต (H.G. Barnett) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันผู้ซึ่งสนใจศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation) ที่ถือว่าเป็นตัวแทนจากวัฒนธรรมหนึ่งและมีการถ่ายทอดไปยังวัฒนธรรม กล่าวคือ นวัตกรรม ซึ่งได้แก่ความคิดหรือพฤติกรรมหรือสิ่งใดๆก็ตามที่เป็นของใหม่ เพราะมันแตกต่างทางด้านคุณภาพไปจากรูปแบบที่มีอยู่ โดยเขาเชื่อว่า “วัฒนธรรมเปลี่ยนไปเพราะนวัตกรรม แต่ขณะเดียวกันวัฒนธรรมบางวัฒนธรรมอาจเป็นตัวถ่วงหรือไม่สนับสนุนให้เกิดมีนวัตกรรมก็ได้ ฉะนั้นเขาจึงเสนอว่าจำเป็นต้องมีวิธีการส่งเสริมให้เกิดนวัตกรรมขึ้นในสังคมหรือวัฒนธรรม” (http://www.baanjomyut.com/library_2/anthropolog/09.html) ด้าน โรเจอร์ (Everett M. Rogers) ผู้เขียนงานชื่อ “Diffusion of Innovations” ได้เน้นว่า “การเปลี่ยนแปลงสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามา มากกว่าเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นภายในสังคม และนวัตกรรม (Innovation) ที่ถ่ายทอดกันนั้นอาจเป็นความคิด (Idea) ซึ่งรับมาในรูปสัญลักษณ์ (Symbolic Adoption) ถ่ายทอดได้ยาก หรืออาจเป็นวัตถุ (Object) ที่รับมาในรูปการกระทำ (Action Adoption) ซึ่งจะเห็นได้ง่ายกว่า” โรเจอร์ ยังได้กล่าวอีกว่า “นวัตกรรมที่จะยอมรับกันได้ง่าย ต้องมีลักษณะ 5 ประการ ได้แก่ 1) มีประโยชน์มากกว่าของเดิม (Relative Advantage) 2) สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคมที่รับ (Compatibility) 3) ไม่ยุ่งยากซับซ้อนมาก (Less Complexity) 4) สามารถแบ่งทดลองรับมาปฏิบัติเป็นครั้งคราวได้ (Divisibility) และ 5) สามารถมองเห็นเข้าใจง่าย (Visibility)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2536, น. 38) ได้เขียนเป็นประพจน์ของทฤษฎีศักยภาพในการพัฒนาและการแพร่กระจายทางนวัตกรรมไว้ ดังนี้

1. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น
2. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ ทรัพยากรมนุษย์ของชุมชนนั้น
3. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ ผู้นำของชุมชนนั้น
4. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ องค์การทางสังคมของชุมชนนั้น
5. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ การติดต่อกับโลกภายนอกของชุมชนนั้น
6. การพัฒนาของชุมชนใด ขึ้นอยู่กับ ระดับการศึกษาของชุมชนนั้น

หมายถึงว่า ชุมชนหรือสังคมที่มีปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่สามารถนำมาเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีการศึกษาหรือการฝึกอบรมเป็นอย่างดี มีผู้นำทางสังคมที่มีบทบาทในการพัฒนา องค์การทางสังคมที่มีโครงสร้างและความเป็นปึกแผ่นมีสมาชิกและทรัพยากรที่จะสนับสนุนให้บรรลุตามเป้าหมาย ส่วน

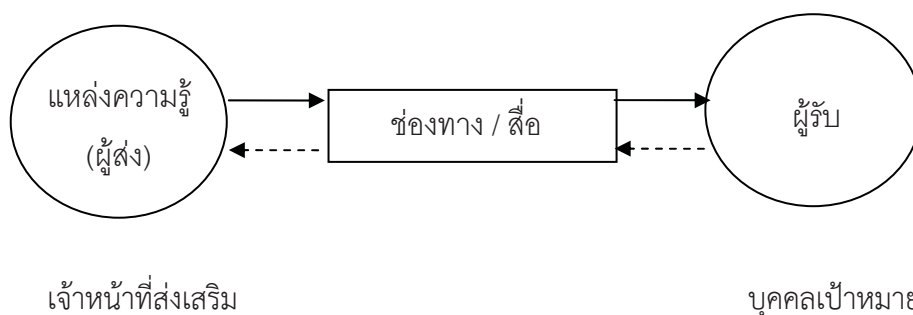
การแพร่กระจายนั่นถือว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากการที่สังคมหนึ่งติดต่อกับอีกสังคมหนึ่ง และการฝึกอบรมเป็นตัวแปรเสริมผลักดันให้คน ผู้นำในชุมชน สมาชิกขององค์กรให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาตนเอง ชุมชนนั้นก็จะมีโอกาสเจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ซึ่งสามารถประมวลเป็นทฤษฎีทางการได้ว่า “ความเจริญพัฒนาของชุมชนหรือสังคมใด ๆ ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์กร สังคม ผู้นำของชุมชน และการศึกษาของชุมชนนั้น รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนนั้นกับโลกภายนอก”

ส่วน Everett Roger (1995) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Theory) เพิ่มเติมว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ๆ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่งและสังคมนั้นรับเข้าไปใช้สิ่งใหม่ๆ นี้ คือ นวัตกรรม ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความคิด เทคนิควิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ๆ โดยได้อธิบายทฤษฎีกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมนี้ว่ามีตัวแปรหรือองค์ประกอบหลัก ที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. **นวัตกรรม (Innovation)** หรือสิ่งใหม่ที่จะแพร่กระจายไปสู่สังคมเกิดขึ้น นวัตกรรมที่จะแพร่กระจายและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมนั้น โดยทั่วไปประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นความคิดและส่วนที่เป็นวัตถุ นวัตกรรมใดจะถูกยอมรับหรือไม่นั้น นอกจากจะเกี่ยวกับตัวผู้รับระบบสังคม และรับการสื่อสารแล้ว ตัวของนวัตกรรมเองก็มีความสำคัญ นวัตกรรมที่ยอมรับได้ง่ายควรจะต้องมีลักษณะ 5 ประการตามที่กล่าวแล้ว คือ 1) ได้ประโยชน์มากกว่าเดิมที่เข้ามาแทนที่ 2) มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมในสังคมที่จะรับ 3) ไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก 4) สามารถแบ่งทดลองครั้งละน้อยได้ 5) สามารถมองเห็นหรือเข้าใจได้ง่าย ส่วนนวัตกรรมที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับ 5 ประการ ต่อไปนี้มักจะเป็นที่ยอมรับได้ยาก

2. **การสื่อสารโดยผ่านสื่อทางใดทางหนึ่ง (Types of Communication)** เพื่อให้คนในสังคมได้รับรู้ระบบการสื่อสาร การสื่อสาร คือ การติดต่อระหว่างผู้ส่งข่าวสารกับผู้รับข่าวสาร โดยผ่านสื่อหรือตัวกลางใดตัวกลางหนึ่งที่นวัตกรรมนั้นแพร่กระจายจากแหล่งกำเนิดไปสู่ผู้ใช้หรือผู้รับนวัตกรรม อันเป็นกระบวนการกระทำระหว่างกันของมนุษย์ การสื่อสารจึงมีความสำคัญต่อการรับนวัตกรรมมาก ดังแผนภาพนี้

แผนภาพที่ 2.1 กระบวนการสื่อสาร

3. **เกิดในช่วงเวลาหนึ่ง (Time or Rate of Adoption)** เพื่อให้คนในสังคมได้รู้จัก นวัตกรรม แนวความคิดใหม่หรือมีการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้วมาใช้ในรูปแบบใหม่ เพื่อทำให้

เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจและกระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรมต้องอาศัยระยะเวลาและมีลำดับขั้นตอนเพื่อให้บุคคลปรับตัวและยอมรับนวัตกรรมหรือแนวความคิดใหม่

4. ระบบสังคม (Social System) โดยการแพร่กระจายเข้าสู่สมาชิกของสังคม ระบบสังคมจะมีอิทธิพลต่อการแพร่กระจายและการรับนวัตกรรม กล่าวคือ สังคมสมัยใหม่ระบบของสังคมจะเอื้อต่อการรับนวัตกรรม ทั้งความรวดเร็วและปริมาณที่จะรับ (Rate of Adoption) เพราะมีบรรทัดฐานและรับค่านิยมของสังคมที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้น เมื่อมีการแพร่กระจายสิ่งใหม่เข้ามา สังคมก็จะยอมรับได้ง่าย ส่วนสังคมที่ติดยึดกับความเชื่อต่างๆ ซึ่งเป็นสังคมล้าหลังจะมีลักษณะตรงกันข้ามกับสังคมสมัยใหม่ ความรวดเร็วของการแพร่กระจายและปริมาณที่จะรับนวัตกรรมจึงเกิดได้ช้ากว่าและน้อยกว่าหรืออาจจะไม่ยอมรับเลยก็ได้

การแพร่กระจายและการรับนวัตกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นขึ้นอยู่กับบุคคล ระบบสังคม ระบบสื่อสาร ตัวนวัตกรรม และระยะเวลา โดยนวัตกรรมนั้น (Innovation) อาจหมายถึงความคิด (Idea) การปฏิบัติ (practice) หรือวัตถุประสงค์ของ (Object) อย่างใดอย่างหนึ่งที่ปัจเจกชนคิดเอาว่าเป็นของใหม่ โดย Lerner (อ้างถึงใน จิตจำนงค์ กิติกริต และ ชัยวัฒน์ สิทธิภราดร, 2536, น. 63) ให้ความสำคัญต่อการสื่อสารมาก เพราะว่าการสื่อสารนี้เองทำให้สังคมพัฒนาหรือไม่พัฒนา หากสังคมใดมีระบบการสื่อสารเจริญก้าวหน้าก็จะทำให้สังคมเจริญตามไปด้วย โดยระบบการสื่อสารจะไปกระตุ้นให้คนในสังคมคาดหวังสูงขึ้น เมื่อเป็นดังนั้นคนในสังคมก็จะลงทุนความพยายามกระทำกิจกรรมมากขึ้นเพื่อตอบสนองความคาดหวังของตน หากความพยายามได้รับการตอบสนองตามที่คาดหวัง ความพอใจและความเจริญในสังคมก็จะเกิดขึ้น แต่ถ้าไม่ได้รับการตอบสนอง เขาจะเกิดความไม่พอใจขึ้น และเมื่อเป็นเช่นนั้นความเจริญในสังคมจะมีการเลื่อน (Mobility) ของบุคคล 3 ประเภท คือ มีการย้ายถิ่น (Physical Mobility) มีการเลื่อนทางสังคม (Social Mobility) และการเลื่อนทางจิตใจ (Mental Mobility) โดยสรุปทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมของ Rogers แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการรับนวัตกรรมกับปัจจัย 5 ประการ คือปัจเจกบุคคล ระบบสังคม การสื่อสาร ตัวนวัตกรรม และระยะเวลา คือ ทั้งหมดมีความสัมพันธ์กันในการที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรม ส่วนการรับเอานวัตกรรมนั้นมีขั้นตอนหรือกระบวนการรับนวัตกรรม (Adoption Process) ที่หลากหลาย โดยเป็นกระบวนการ (Process) ที่เกิดขึ้นทางจิตใจภายในบุคคล เริ่มจากได้ยินในเรื่องวิทยการนั้นๆ จนกระทั่งยอมรับนำไปใช้ในที่สุด ซึ่งกระบวนการนี้มีลักษณะคล้ายกับกระบวนการเรียนรู้และการตัดสินใจ (Decision Making) โดยได้แบ่งกระบวนการยอมรับออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นรับรู้ (Awareness Stage) เป็นขั้นเริ่มแรกที่นำไปสู่การยอมรับหรือปฏิเสธสิ่งใหม่หรือวิธีการใหม่ ขั้นนี้เป็นขั้นที่ได้รับรู้เกี่ยวกับสิ่งใหม่ ๆ (นวัตกรรม) ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบกิจกรรมของเขา แต่ยังไม่ได้รับข่าวสารไม่ครบถ้วน ซึ่งการรับรู้มักเป็นการรับรู้โดยบังเอิญและจะทำให้เกิดความอยากรู้ต่อไป อันเนื่องมาจากมีความต้องการวิทยการหรือความรู้ใหม่ ๆ นั้น ในการแก้ปัญหาที่ตนเองมีอยู่หรือเพื่อการเรียนรู้

ขั้นที่ 2 ขั้นสนใจ (Interest Stage) เป็นขั้นที่เริ่มมีความสนใจแสวงหารายละเอียดเกี่ยวกับวิทยการใหม่ ๆ เพิ่มเติม พฤติกรรมนี้เป็นไปในลักษณะที่ตั้งใจแน่วแน่ และใช้กระบวนการคิดมากกว่าขั้นแรก ซึ่งในขั้นนี้จะทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับสิ่งใหม่หรือวิธีการใหม่มากขึ้น ซึ่งบุคลิภาพและ

ค่านิยม ตลอดจนบรรทัดฐานทางสังคมหรือประสบการณ์เดิมจะมีผลต่อบุคคลนั้น และมีผลต่อการติดตามข่าวสารหรือรายละเอียดของสิ่งใหม่หรือวิทยาการใหม่นั้นด้วย

ขั้นที่ 3 ขั้นประเมินค่า (Evaluation Stage) เป็นขั้นที่จะไตร่ตรองว่าจะลองใช้วิธีการหรือวิทยาการใหม่ๆ นั้นดีหรือไม่ ด้วยการเปรียบเทียบระหว่างข้อดีและข้อเสียว่า เมื่อนำมาใช้แล้วจะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมของตนหรือไม่ หากรู้สึกว่ามีข้อดีมากกว่าจะตัดสินใจใช้ ขั้นนี้จะแตกต่างจากขั้นอื่นๆ ตรงที่เกิดการตัดสินใจที่จะลองความคิด

ขั้นที่ 4 ขั้นทดลอง (Trial Stage) เป็นขั้นที่บุคคลทดลองใช้วิทยาการใหม่ๆ นั้นกับสถานการณ์ของตน ซึ่งเป็นการทดลองดูกับส่วนน้อยก่อน เพื่อจะได้ดูว่าได้ผลหรือไม่ ในขั้นนี้บุคคลจะแสวงหาข่าวสารที่เฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับวิทยาการใหม่หรือนวัตกรรมนั้น

ขั้นที่ 5 ขั้นตอนการยอมรับ (Adoption Stage) เป็นขั้นที่บุคคลยอมรับวิทยาการใหม่นั้น นั้นไปใช้ในการปฏิบัติกิจกรรมของตนอย่างเต็มที่หลังจากที่ได้ทดลองปฏิบัติและเป็นประโยชน์ในสิ่งนั้นแล้ว

ส่วนหลักของการแพร่กระจายวัฒนธรรมหนึ่งๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ได้ต้องยึดหลักว่า วัฒนธรรม คือ ความคิด และพฤติกรรม (ผลของความคิด) ที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใด วัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

1. หลักภูมิศาสตร์ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูง ทะเลทราย หิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว
2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมาก เนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวถิ่นอื่นได้คนที่มิเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสเดินทางไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้
3. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การสนใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้ เป็นต้น การไปศึกษาถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักใคร่ และการแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่น เพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงคราม และความขัดแย้ง การประสพภัยธรรมชาติ เช่น ข้าวยากหมากแพง แห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกราน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

4. การคมนาคมที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดี พาหนะสำหรับการโดยสาร และการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นการเร่งการแพร่กระจายที่ดีอีกด้วย (http://sucheepost.blogspot.com/2009/05/blog-post_29.html)

ทฤษฎีศึกษภาพในการพัฒนาและการแพร่กระจายนี้มีความสำคัญต่อการพัฒนาและการเรียนรู้ในสังคมปัจจุบัน เพราะการที่ชุมชนหรือสังคมมีปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ผู้นำของชุมชน การศึกษา และการติดต่อสื่อสารกับนักท่องเที่ยว กระบวนการสื่อสารถ่ายทอดและการพัฒนาย่อมเกิดขึ้น มีการรับทั้งเอาแนวคิด วิทยาการใหม่ ๆ มาปรับใช้ในชุมชนของตน ระบบสังคมหรือองค์กรท้องถิ่นและผู้นำชุมชนสามารถจะปรับกิจกรรมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือทรัพยากรท่องเที่ยวให้เหมาะสมกับชุมชน ในขณะเดียวกันก็เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกันและกัน โดยการเรียนรู้การสื่อสารด้านวัฒนธรรม ประเพณีจากนักท่องเที่ยว หรือจากวัด และการเข้า

รับการฝึกอบรมสมาธิ วัฒนธรรมประเพณีจากวัด รวมทั้งการติดต่อประสานงานระหว่างกัน ก็จะเป็นจุดที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการท่องเที่ยวที่จะสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยวและการรักษาทรัพยากรท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืน และชุมชนหรือวัดก็สามารถมีการปรับแนวคิด วิธีการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น การอนุรักษ์และการพัฒนาต้องเป็นไปควบคู่กัน โดยที่ชุมชนนั้นจะมีขีดความสามารถในการรองรับสิ่งใหม่หรือจัดปรับให้เหมาะสมกับชุมชนเอง เช่น การเรียนรู้จากพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของนักท่องเที่ยวหรือจากการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการปรับตัวและนำแนวคิด และวิธีการต่างๆ ไปประยุกต์ใช้ให้เกิดความเหมาะสมต่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการเรียนรู้ในชุมชนท้องถิ่นหรือวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะช่วยให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองและสังคมที่ยั่งยืนต่อไป

2.1.2 แนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อชมสิ่ง que แสดงความเป็นวัฒนธรรม เช่น ปราสาท พระราชวัง วัด โบราณสถาน โบราณวัตถุ ประเพณี วิธีการดำเนินชีวิต ศิลปะทุกแขนง และสิ่งต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองที่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับ สภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของบุคคลในแต่ละยุคสมัย ผู้ท่องเที่ยวจะได้รับทราบประวัติความเป็นมา ความเชื่อ มุมมองความคิด ความศรัทธา ความนิยมของบุคคลในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านสิ่งเหล่านี้ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่มุ่งเรียนรู้จากวัฒนธรรมอื่นๆ เพื่อให้เกิดโลกทัศน์ใหม่ๆ ที่กว้างไกล จากการท่องเที่ยวและมีประสบการณ์ในแหล่งวัฒนธรรมที่คงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น (http://www.creativeculturethailand.com/detail_page.php?sub) โดยเป็นการศึกษาหาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีคุณลักษณะที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมองค์ความรู้ และการให้คุณค่าของสังคม โดยสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าหรือสภาพแวดล้อมอย่างธรรมชาติ ที่สามารถแสดงออกให้เห็นถึงความสวยงามและประโยชน์ที่ได้รับจากธรรมชาติ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่ง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสรรพสิ่งในโลกที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้"

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ริเริ่มขึ้นมาพร้อมๆ กับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ สำหรับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้นเน้นการพัฒนาภูมิปัญญา ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยเป็นการเรียนรู้วัฒนธรรมและประเพณีอื่นๆ เพื่อให้เกิดมุมมองใหม่ๆ สิ่งสำคัญของการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้คือการศึกษเพื่อทราบที่มาที่ไปและความสำคัญ เช่น เมื่อจะไปเที่ยวสงกรานต์ เราจำเป็นต้องศึกษาเพื่อทราบประวัติศาตร์ความเป็นมาและกิจกรรมการเล่นต่างๆ นานา ของ ท้องถิ่นนั้น เช่น ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีปี ใหม่ของไทยซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณ ในแต่ละท้องถิ่นมีกิจกรรมการเล่นต่างกัน เช่น ประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่กับที่สมุทรปราการนั้นต่างกัน การท่องเที่ยวในรูปแบบนี้จึงเป็นการ เรียนรู้ผู้อื่นเพื่อย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจ ประเทศไทยมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากมาย ไม่ว่าจะเป็นงาน ประเพณีลอยกระทง ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีกินเจ หรือ

งานไหว้พระเก้าวัด และยังมีการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรูปแบบ ใหม่ที่เป็นที่นิยม คือ "โฮมสเตย์" (home stay) ในการท่องเที่ยวรูปแบบนี้ผู้ท่องเที่ยวจะได้เข้าไปพักอาศัยกับชาวบ้าน ในชุมชน และดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นการก่อให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมที่ต่างกัน การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น มีความครอบคลุมการท่องเที่ยวในหลายมิติและกิจกรรม ซึ่งบุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2548) ได้อธิบายว่า การท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมประกอบด้วย

- 1) ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์
- 2) โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์
- 3) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิม
- 4) ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
- 5) ศาสนารวมถึงพิธีกรรมต่างๆทางศาสนา
- 6) ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์
- 7) ภาษาและวรรณกรรม
- 8) วิถีชีวิต เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย อาหาร
- 9) ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน เทศกาลต่างๆ
- 10) ลักษณะงานและเทคโนโลยี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

ประเทศไทยนั้น นับเป็นหนึ่งในประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางวัฒนธรรม เห็นได้จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนานของประเทศ การเปิดกว้างในการนับถือศาสนา ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศิลปวัฒนธรรมประจำชาติที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในแต่ละพื้นที่ เกิดการเปลี่ยนแปลง ผสมผสาน หล่อหลอม พัฒนาตามกาลเวลา กระทั่งประยุกต์ร่วมกับวัฒนธรรมทั้งข้างถิ่นและข้ามถิ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางด้านวัฒนธรรมในแผ่นดินไทยที่มีการสืบสานผ่านกาลเวลามาอย่างยาวนาน ประเทศไทยจึงนับได้ว่าเป็นประเทศหนึ่งที่เต็มไปด้วยต้นทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและการจัดการวัฒนธรรม เป็นสิ่งบ่งชี้ที่สำคัญถึงความยั่งยืนของการพัฒนา เมื่อกระแสการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ได้ถูกนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์ของการพัฒนาประเทศ จึงถือเป็นจังหวะดีที่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในท้องถิ่นจะนำต้นทุนวัฒนธรรมที่มี มาเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไปในรูปแบบของการท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ทั้งในส่วนขององค์ความรู้ตามหลักฐานที่ปรากฏ การสืบทอดให้คงอยู่และการดำเนินต่อไป โดยชุมชนจะเป็นผู้แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมต่อไปได้ การสร้างสรรค์การท่องเที่ยวโดยวางอยู่บนพื้นฐานของคุณค่าทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นหรือทุนทางวัฒนธรรมสามารถทำได้โดยหยิบยกเรื่องราวจากประวัติศาสตร์ ศิลปะท้องถิ่น ดนตรีพื้นบ้าน วิถีความเป็นชุมชน วรรณกรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ความงดงามของฝีมือช่าง และอื่นๆ มาจัดการให้เกิดความน่าสนใจสอดคล้องตามคุณค่าของชุมชนหรือเมือง ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์ตรงผ่านการเรียนรู้ผ่านทางท่องเที่ยว เป็นต้นว่าการได้ใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นการแสดงหรือเป็นสร้างขึ้นมา เช่น นักท่องเที่ยวมาท่องเที่ยวและมาสัมผัสกับวิถีชีวิตของการเป็นชาวนาได้มีโอกาสที่ร่วมทำนากับชาวบ้านที่ยังคงรักษาชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย เป็นต้น

ประเภทของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

กระทรวงวัฒนธรรมของไทย ได้กล่าวถึงแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมว่ามีหลายประเภท (http://www.creativeculturethailand.com/detail_page.php?sub_id=3833) เช่น

1. มรดกโลก ได้แก่ สิ่งที่ยังบอกถึงคุณค่าของสิ่งที่มนุษยชาติหรือธรรมชาติสร้างขึ้นมา ควรแก่การอนุรักษ์ปกป้องให้ตกทอดไปยังชนรุ่นหลังและเป็นสิ่งที่ทุกคนในโลกปัจจุบันนี้เป็นเจ้าของร่วมกัน แบ่งออกเป็น มรดกแห่งความทรงจำของโลก มรดกโลกทางวัฒนธรรม มรดกโลกทางธรรมชาติ

2. อุทยานประวัติศาสตร์ หมายถึง บริเวณที่มีหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์สมัยใดสมัยหนึ่งของประเทศ หลักฐานและความสำคัญดังกล่าวอาจเป็นทางวัฒนธรรม การเมือง และสังคม วิทยาได้

3. พิพิธภัณฑ์ คือ หน่วยงานที่ไม่หวังผลกำไร เป็นสถาบันที่ถาวรในการรวบรวม สงวนรักษา ศึกษาวิจัย สื่อสาร และจัดแสดงนิทรรศการ ให้บริการแก่สังคมเพื่อการพัฒนา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อการค้นคว้าการศึกษา และความเพลิดเพลิน โดยแสดงหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์และสภาพแวดล้อม สิ่งซึ่งสงวนรักษาและจัดแสดงนั้นไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุ แต่ได้รวมถึงสิ่งที่มีชีวิตด้วย โดยรวมไปถึง สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติ วนอุทยาน สถานที่สงวนสัตว์น้ำ และสถานที่อันจัดเป็นเขตสงวนอื่นๆ รวมทั้งโบราณสถานและแหล่งอนุสรณ์สถาน ศูนย์วิทยาศาสตร์และท้องฟ้าจำลอง

4. แหล่งท่องเที่ยวที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ตรงกับข้ามกับแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เมืองขนาดใหญ่ ๆ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้าไปเที่ยวชมสิ่งก่อสร้างและสถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน สถานที่ที่รัฐบาลก่อสร้างขึ้นเช่น พระราชวัง วัด หรือ อาคารเก่าแก่ที่มีประวัติความเป็นมาที่สำคัญ

5. แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ประกอบด้วย สภาพภูมิอากาศ (Climate) ทิวทัศน์ที่สวยงาม (Scenery) และสัตว์ป่า (Wildlife) นับได้ว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ประสบความสำเร็จในการดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากที่สุด แต่แหล่งท่องเที่ยวดังกล่าวเหล่านี้จะต้องได้รับการดูแลและบำรุงรักษาเป็นอย่างดีจากทุกฝ่าย เนื่องจาก นักท่องเที่ยวที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ อาจทำลายความสวยงามอันทรงคุณค่าเหล่านั้นลงได้

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ประเทศไทยเมื่อก้าวถึงในสายตาของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ โดยส่วนใหญ่จะมองว่าเป็นประเทศที่มีแหล่งท่องเที่ยวที่สวยงาม มีขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ประเพณีที่งดงาม โดยเฉพาะเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนหนึ่งได้ให้ความสนใจและต้องการที่จะศึกษา ปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา และในปรัชญา วิถีชีวิตแบบชาวตะวันออก โดยการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาและการปฏิบัติในทางศาสนา หรือการเดินทางเพื่อแสวงบุญของศาสนิกชนต่างๆ นั้น เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตและจิตใจของผู้เดินทาง ดังเช่น พุทธศาสนิกชน เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ในประเทศอินเดีย และ การเดินทางไปทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ตามต่างจังหวัดในเทศกาลต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กิจกรรมทาง

ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้คนเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ซึ่งนักท่องเที่ยว (ชาวต่างประเทศ) กลุ่มหนึ่งได้เลือกกิจกรรมทางศาสนาดังกล่าว เป็นทางเลือกในการเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ สังคมในปัจจุบันที่มีการแข่งขันกันสูง ผู้คนยึดติดในวัตถุ ทำให้จิตใจของผู้คนตกต่ำ หลายคนจึงแสวงหาความสงบสุขจากจิตใจ ภายใน และสิ่งที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น กอปรกับการท่องเที่ยวที่ผ่านมามีลักษณะของการทำลายทรัพยากรท่องเที่ยว-สิ่งแวดล้อม และการเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เช่น การกดขี่ในทางเพศ หรือการกระทำที่ก่อให้เกิดอันตรายแก่ชีวิต-ทรัพย์สิน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมนั้นๆ อันเป็นการครอบงำและลดศักดิ์ศรีของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น การท่องเที่ยวเพื่อศึกษาถึงข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่เราควรจะพิจารณาถึง และปัจจุบันนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศก็ให้ความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น เช่น มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ได้สนใจและฝึกปฏิบัติ เกี่ยวกับสมาธิ วิปัสสนา เฉพาะที่กองวิปัสสนาธุระ วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้จัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนาและเป็นศูนย์ข้อมูลทางพระพุทธศาสนาระดับนานาชาติ นอกจากนี้ยังมีการสอนเกี่ยวกับสมาธิ วิปัสสนาตามวัดต่างๆ ทั่วประเทศ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในบรรดานักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ยังมีนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งที่มีความสนใจ ศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ซึ่งจัดเป็นการเดินทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์และความสงบสุขต่อผู้เดินทางและเพื่อนมนุษย์ โดยกิจกรรมการท่องเที่ยวดังกล่าว กำลังได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยวชาวยุโรปผู้สูงอายุ และนักการศึกษาที่สนใจในวิถีชีวิตของชาวเอเชีย นับได้ว่าการท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาและปฏิบัติทางศาสนาได้เป็นทางเลือกหนึ่งในการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งสมควรที่จะมีการศึกษาและส่งเสริมกันอย่างจริงจังในฐานะประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวในแนวพุทธ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ แต่เป็นสิ่งที่มาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล ซึ่งมีค่านิยมต่างๆ เช่น "ธรรมสังวร" "การจาริกแสวงบุญ" "การเดินทางแสวงบุญ" หรือแม้แต่ในปัจจุบันที่ว่าการท่องเที่ยวแนวพุทธ หรือ Buddhist Tourism ซึ่งถ้าหากกล่าวถึงพระพุทธวจนะในคราวที่ส่งสาวกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ว่า "จรธ ภิกขเว พุชชนิตาย พุชชนสุขาย โลกานุกมปกาย ภิกขุทั้งหลาย พวกท่านจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก" หรือกล่าวโดยย่อว่า "จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขของคนหมู่มาก" จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวแนวพุทธ ในแต่ละนิกาย ล้วนมีความหมายเพื่อการแสวงหาความรู้ ศึกษาหาข้อปฏิบัติอันเป็นหลักการในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งหมายถึงเป็นการเดินทางที่ก่อประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ระหว่างผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ให้บริการ อันจะนำมาซึ่งความสงบสุข สันติภาพ แก่มวลมนุษยทุกหมู่เหล่า มิได้เป็นการเดินทางเพื่อเบียดเบียน หรือเพื่อสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเดินทางที่ควบคู่ไปกับการศึกษา การพัฒนาจิตใจของผู้เดินทาง และการปฏิบัติในหนทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์ รวมถึงหมู่สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอันวิจิตรแห่งธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ที่ทุกสรรพสิ่งล้วนต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเพื่อความดีงามของสังคมและสรรพสิ่งในโลก ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปว่า "การท่องเที่ยวแนวพุทธ คือ การเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสิ่ง" (พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อปอูน), 2542)

วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

จากนิยามและความหมายดังกล่าว การท่องเที่ยวแนวพุทธ มีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวทั่วไป ที่เป็นการเดินทางเพื่อชื่นชมความงดงามจากภายนอกที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ชัดเจน แต่ไม่ได้เป็นการพัฒนาในด้านจิตใจ หรือการเข้าถึงนามธรรมที่เป็นองค์รวมของสรรพสิ่งทั้งรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้น จึงควรมีการพิจารณาถึงการเดินทางเพื่อการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการปฏิบัติในแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งสามารถระบุวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. เป็นการเดินทางเพื่อการศึกษา เรียนรู้ และปฏิบัติ ในแนวทางที่ถูกต้องตามหลักของพระพุทธศาสนา
2. เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต และจิตใจของผู้เดินทางให้มีความรู้ ความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง
3. เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม
4. เพื่อเป็นการสร้างประโยชน์ ความสงบสุข สันติภาพ ต่อมวลมนุษยชาติและต่อสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการมุ่งหวังเพื่อสร้างความดีงามทั้งของนักท่องเที่ยวและสังคม ในการที่จะปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่น ในแนวทางที่ถูกต้อง เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ในหลักการของ ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวคือ เริ่มต้นจากศีล คือข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ที่ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น เช่น ไม่โกหก หลอกลวง โกงค่าบริการ หรือการแสวงหาความสุขทางกามารมณ์ (Sex Tour) แล้วแสวงหาความรู้ ความเข้าใจทางด้านจิตใจ คือเพื่อให้เข้าใจตนเองมากขึ้นจากการเรียนรู้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม และฝึกฝนจิตใจ สมาธิ โดยจากประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้พบปะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศส่วนหนึ่ง พบว่า หลายคนมีความสนใจที่จะศึกษาและปฏิบัติเกี่ยวกับสมาธิ วิปัสสนาตามหลักของพระพุทธศาสนาและสุดท้ายคือเป็นการพัฒนาให้เกิดปัญญาซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีงามแก่เพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่เกื้อกูลกัน

ลักษณะและแนวทางการปฏิบัติของการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

1. เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ เป็นการศึกษาหาความรู้จากสิ่งที่มองเห็นจากภายนอก ทั้งทางธรรมชาติ และทางศิลปวัฒนธรรม แล้วมองสรรพสิ่งโดยเป็นองค์รวม ให้เกิดความเข้าใจในความหมาย และซาบซึ้งถึงภายในอันเป็นนามธรรม และสามารถปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
2. เป็นการสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย ทั้งผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ให้บริการ รวมถึงสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ หรือให้มีผลกระทบน้อยที่สุด
3. เป็นการท่องเที่ยวที่ให้เกิดความดีงามต่อตนเองและผู้อื่นในลักษณะที่เกื้อกูลกัน กล่าวคือ เป็นการเอื้อยื้อย ชื่นชม ชุมชน สังคม และวัฒนธรรมอย่างมีคุณค่าร่วมกัน
4. เป็นการท่องเที่ยว ที่ยึดหลักของ ศีล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ มีข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ร่วมกันในทางที่ถูกต้อง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และยึดมั่นในหลักการของความถูกต้องและเป็นธรรม

5. เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อตนเอง ชุมชน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

ซึ่งจากลักษณะของการท่องเที่ยวดังกล่าวจะเป็นการเชื่อมโยงให้นักท่องเที่ยวได้เข้าถึงสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมพร้อมๆ กัน โดยมีแนวทางในการปฏิบัติ ดังนี้

1. ยึดหลักการปฏิสัมพันธ์ คือ อามิสปฏิสัมพันธ์ และธรรมปฏิสัมพันธ์ กล่าวคือ อามิสปฏิสัมพันธ์ เป็นการต้อนรับ เชิญชวน ให้ท่องเที่ยวในด้านรูปธรรม คือการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม เพื่อชื่นชม ความงดงามจากภายนอก และควรให้มีธรรมปฏิสัมพันธ์ คือการให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ชาบซึ่งถึงธรรมนามที่อยู่ภายในของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น มีความเข้าใจอันดีในระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และเพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องจากความรู้ในทางธรรมะ คือความเป็นจริงแห่งชีวิตและสรรพสิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติต่อกัน

2. ยึดหลักความถูกต้องและเป็นธรรมในบทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้ให้บริการ บริการ รู้จักเคารพ และให้เกียรติแก่นักท่องเที่ยว ผู้เดินทาง ไม่หลอกลวงในทางเสียหาย และนักท่องเที่ยวก็ควรยกย่อง ชื่นชม ความเป็นเอกลักษณ์ในวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน หรือของสังคมนั้นๆ รวมถึงไม่ทำลายแหล่งท่องเที่ยว หรือขโมยความหลากหลายทางชีวภาพ อันเป็นทรัพยากรของท้องถิ่นหรือประเทศนั้นๆ

3. ยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกัน คือ มีการฝึกอบรม เรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างสรรค์สิ่งดีงามต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยมีความเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ ทั้งสองฝ่าย ทั้งผู้ให้บริการ และนักท่องเที่ยว โดยมีแนวทางปฏิบัติ คือ

3.1 มัคคุเทศก์ ควรเป็นผู้แสดงแนวทาง เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในความหมายแห่งการเดินทางอย่างแท้จริง คือ ให้ทั้งอามิสปฏิสัมพันธ์ และธรรมปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้การเดินทางครั้งนั้นๆ มีสุขแปล่า ปราศจากคุณค่าทางด้านจิตใจและการปฏิบัติที่ดีงามต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

3.2 เจ้าของสถานที่พัก โรงแรม ควรมีลักษณะ ของการให้ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ 4 คือ ทาน ให้ความสะดวก ปลอดภัยแก่ผู้มาพักผ่อน ปิยวาจา เป็นผู้พูดจา ไพเราะเสนานะ หุ ต้อนรับด้วย อหยาศัยอันดี สมานัตตตา ประพฤติตนสม่ำเสมอไม่แยกความมั่งมีหรือยากจนหรือแบ่งแยกผิวพรรณวรรณะในการให้บริการ และอถถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็ประโยชน์ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมร่วมกัน และทั้งนี้ นักท่องเที่ยวก็ได้รับความพึงพอใจและประทับใจการเดินทางท่องเที่ยว ซึ่งผลที่ตามก็คือ ประเทศไทยได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น เป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ให้แก่ผู้คนในท้องถิ่นนั่นเอง

3.3 องค์การที่รับผิดชอบของรัฐ ควรส่งเสริมการเรียนรู้ในหลักการที่กล่าวมาแล้วอย่างจริงจัง ด้วยความสำนึกในความกตัญญูรู้คุณของแผ่นดินหรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่ประเทศไทยมีอยู่ด้วยความพยายามรักษามิให้เสื่อมโทรมไปมากกว่านี้ เพราะว่า ประเทศไทยคงจะหาแหล่งท่องเที่ยวใหม่มาทดแทนไม่ได้ ด้วยการกำหนดมาตรการต่างๆ ให้ชัดเจน

3.4 สำหรับนักท่องเที่ยว ควรเป็นผู้ที่แสวงหาความรู้ ความเข้าใจในการพัฒนาตนเอง และจิตใจ คือ มองสรรพสิ่งจากรูปธรรมและนามธรรมให้เป็นองค์รวมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พร้อมทั้งสามารถปฏิบัติให้ถูกต้องต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล

4. ยึดหลักของศีล สมาธิ ปัญญา ในการแก้ไขปัญหา หรือเพื่อการพัฒนาในวงการท่องเที่ยว คือ ให้ความบริสุทธิ์ จริ่งใจ ในการให้บริการ แนะนำ ตักเตือนให้นักท่องเที่ยวในทางที่ถูกต้อง และเสนอปรัชญาของการท่องเที่ยวในแต่ละด้าน เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม หรือการท่องเที่ยวแนวพุทธ เป็นต้น

จากแนวคิดและหลักการดังกล่าวหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้ประกอบการสามารถจัดรูปแบบของการท่องเที่ยวแนวพุทธได้ เช่น การเที่ยวชมความงาม/ศิลปะของวัดพระแก้วหรือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยมีมุมมองจากรูปธรรม จิตรกรรมฝาผนัง พุทธศิลป์ อันเป็นรูปธรรมภายนอก แล้วจัดให้มีการสอน การฝึกปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนาในระดับเบื้องต้น อันเป็นการเรียนรู้ และฝึกฝนทางด้านจิตใจ ให้แก่นักท่องเที่ยวผู้ที่สนใจ โดยพระภิกษุ หรือผู้เชี่ยวชาญในเรื่องดังกล่าว ในสถานที่เหมาะสมแห่งใดแห่งหนึ่ง หรือการเที่ยวชม ศิลปวัฒนธรรม วัดวาอาราม ในจังหวัดเชียงใหม่ แล้วฝึกปฏิบัติตามวัดที่มีการจัดสอนสมาธิ วิปัสสนา ซึ่งจะเป็นการต้อนรับทั้งอาคันตุกะและธรรมปฏิบัติ อันจะเป็นการนำมาซึ่งความเจริญ ความสงบสุขและประโยชน์เกื้อกูลของทั้งสองฝ่าย ซึ่งจะเป็นลักษณะและกิจกรรมของการท่องเที่ยวในแนวพุทธได้

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ควรนำมาพิจารณาในสถานการณ์ที่การท่องเที่ยวได้มีความหลากหลายเพื่อตอบสนองความต้องการการเรียนรู้ของผู้นักท่องเที่ยว ที่สนใจในการศึกษา พัฒนาจิตใจ และการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อความสัมพันธ์ทางสังคม และการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อทุกๆ ฝ่าย เปรียบประดุจหมุ่กมร เทียวชื่นชมความงามของมวลบุปผา โดยมีทำลายความงามของมวลดอกไม้ ฉะนั้น ดังนั้น หน่วยงานและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ควรพิจารณาเพื่อเป็นทางเลือกในการดำเนินงาน และประชาสัมพันธ์ ให้เกิดขึ้นในกิจกรรมการท่องเที่ยวของประเทศไทย ในฐานะที่เป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (2526) ได้จัดทำคู่มือการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางด้านกายภาพประเภทวัด โดยกล่าวถึงแนวความคิดในการพัฒนาวัดในต่างประเทศ อาทิ ญี่ปุ่น สิงคโปร์ ศรีลังกา ว่า ในการพัฒนาวัดซึ่งส่วนใหญ่จัดอยู่ในประเภทสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนการอนุรักษ์โบราณสถานของรัฐ จำเป็นต้องมีการตระหนักว่านอกเหนือจากการพัฒนาให้สามารถสนองประโยชน์ใช้สอยตามบทบาทหลักของวัด ประกอบด้วย กิจกรรมทางศาสนา และประเพณี กิจกรรมของชุมชนและกิจกรรมของการส่งเสริมการท่องเที่ยวแล้ว จำเป็นต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม แหล่งที่ตั้งและสภาพแวดล้อมด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงขอบเขตของความสัมพันธ์ของวัดกับสภาพแวดล้อมในหลายขอบเขตตั้งแต่ลักษณะแวดล้อมธรรมชาติ (Natural Environment) เมือง หมู่บ้าน ลักษณะของทัศนวิสัยโดยส่วนรวมของเมือง (Skylines) ชุมชน ย่านเฉพาะซึ่งโบราณสถานตั้งอยู่ ภูมิทัศน์โดยทั่วไป จนกระทั่งถึงตัวสถาปัตยกรรม และในการเสนอแนะการพัฒนาวัดทางด้านกายภาพจำเป็นต้องพิจารณาความสัมพันธ์ของวัดกับองค์ประกอบต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นด้วย การพัฒนาทางด้านกายภาพของวัด ซึ่งพิจารณาจากผังบริเวณของวัดจะ

ประกอบด้วยกลุ่มการใช้พื้นที่ในวัดตามกิจกรรมต่างๆ นับตั้งแต่บริเวณพุทธาวาส สังฆาวาส บริเวณที่วัดใช้เป็นสาธารณประโยชน์และบริเวณที่วัดจัดหาผลประโยชน์และพื้นที่เปิดโล่งโดยรอบ ทางสัญจรประเภทต่างๆ รวมทั้งภูมิสถาปัตยกรรมและสวนประณีตสถาปัตยกรรมในวัด ซึ่งในการเสนอแนะการพัฒนาโดยทั่วไปนั้นอาจแยกเป็นการพัฒนาโดยสังเขป 3 ระดับ คือ

1. การพัฒนาผังกายภาพของวัดตามลักษณะของกลุ่มกิจกรรม
2. พัฒนาสภาพแวดล้อมโดยรอบวัดซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาผังกายภาพของวัด
3. การเสนอแนะเพื่อการพัฒนา ซึ่งอยู่ในขอบเขตของความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชนและเมือง ซึ่งรวมความถึงทัศนวิสัยโดยรอบ (Skyline) ย่าน (District) ชุมชนใกล้เคียง (Neighborhood) เมืองและหมู่บ้าน (Town & Village) และถนน (Streetscape)

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการออกพระราชบัญญัติเพื่อบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2445 (รศ. 121) เพื่อเปิดโอกาสให้คณะสงฆ์เป็นศูนย์กลางจัดการศึกษาให้แก่สงฆ์และประชาชนที่ไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนตามโรงเรียน จึงถือวัดเป็นหลักเพื่อศึกษาเล่าเรียนจึงมีการบวชเรียนเขียนอ่านเป็นจำนวนมาก โดยมุ่งเน้นการศึกษาเป็นสำคัญวัดจึงเป็นสถานที่เกื้อหนุนการศึกษา พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ความว่า มุ่งเน้นการปกครองคณะสงฆ์แบ่งออกเป็นฝ่ายๆ มีฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ โดยมี “สังฆสภา” เป็นฝ่ายนิติบัญญัติ “สังฆมนตรี” เป็นฝ่ายบริหาร และ “วินัยธร” เป็นฝ่ายตุลาการ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เน้นการรวมศูนย์อำนาจไปที่สมเด็จพระสังฆราชและมีมหาเถรสมาคมเป็นองค์กรเป็นผู้ควบคุมดูแลเพียงผู้เดียว และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ยังคงใช้มาจนถึงทุกวันนี้ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เป็นฉบับแก้ไขจากพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2505 สาระโดยบัญญัติให้วัดมีฐานะเป็นนิติบุคคล และให้เจ้าอาวาสเป็นผู้บริหารวัด การดูแลรักษาพระลูกวัด ศาสนสมบัติ ทรัพย์สินของวัด จึงได้มอบอำนาจให้เจ้าอาวาสมีอำนาจเต็มที่ในการบริหารวัดและการบริการสังคม ดังนี้

อำนาจการบริหารของเจ้าอาวาส

1. ห้ามบรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่อาศัยในวัด
2. สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด
3. สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยในวัด ทำงานภายในวัดหรือทำทัณฑ์บนหรือให้ขอมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติดิตค้านสั่งของมหาเถรสมาคม (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์, 2535 : 21 – 22)

หน้าที่การบริหารของเจ้าอาวาส

1. บำรุงรักษาวัด จัดกิจกรรมและศาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปด้วยดี
2. ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่ หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม
3. เป็นธุระในการศึกษาอบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์
4. ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์, 2535 : 22)

วัดถือเป็นนิติบุคคลประเภทหนึ่งตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญมากในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสังคมชาวพุทธของประเทศไทยเรา

นั้น ถือกันว่าเป็นจุดศูนย์กลางแห่งการรวมน้ำใจของบรรดาพุทธศาสนิกชน นอกจากนั้นแล้วยังเป็นส่วนเน้นการศึกษา สถานรักษายาบาล จุลรวมของการพัฒนาต่างๆ เป็นต้น

โดยที่วัดเป็นส่วนอันสำคัญยิ่งเช่นนั้น จำต้องให้การพิจารณาเพื่อให้เกิดการวิวัฒนาการให้ทันต่อความเจริญของบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้กรมการศาสนาโดยความเห็นชอบจากรัฐบาลจึงได้เริ่มโครงการวัดพัฒนาตัวอย่างขึ้น โดยถือว่าเป็นโครงการถาวรจึงได้เริ่มโครงการดังกล่าวมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2507 และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยการพิจารณาคัดเลือกวัดที่เจ้าอาวาสมีความวิริยะอุตสาหะ จัดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ปรับปรุงบริเวณวัดให้มีความสะอาดร่มรื่นและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างโดยได้จัดสรรงบประมาณเพื่อการนี้ไว้โดยเฉพาะตามเป้าหมายที่ทางราชการกำหนดด้านการอุดหนุนด้านวิชาการนั้น กรมการศาสนาได้จัดให้มีการประชุมเจ้าอาวาสวัดพัฒนาตัวอย่าง และเจ้าคณะพระสังฆาธิการปีละ 1 ครั้ง โดยใช้สถานที่ประชุมใหญ่ในภูมิภาคต่างๆ สลับกันไป เพื่อถวายเป็นประโยชน์และเผยแพร่ประสบการณ์และเป้าหมายในการพัฒนาวัด ให้ผู้บริหารวัดได้เข้าใจนโยบายของทางราชการ และยังเปิดโอกาสให้เดินทางไปทัศนศึกษานอกสถานที่ในภาคอื่นๆ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และส่งเสริมให้วัดทั้งหลายเร่งรัดในการพัฒนาเพื่อบทบาทในการช่วยเหลือสังคมให้มากยิ่งขึ้น

หลักเกณฑ์ที่กรมการศาสนาได้ใช้เป็นแนวทาง เพื่อประกอบการพิจารณาคัดเลือกวัดทั่วไปเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างในปัจจุบัน พอสรุปได้ดังนี้

1. เจ้าอาวาสของวัดนั้นได้รับการแต่งตั้งตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 5 พ.ศ.2506 และที่แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2509 และ พ.ศ.2521

2. มีพระภิกษุอยู่ประจำไม่น้อยกว่า 5 รูปขึ้นไป

3. การปกครองพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดเป็นไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย

4. มีกุฏิ วิหาร เสนาสนะ หรือตลอดจนสิ่งปลูกสร้างภายในวัดมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด สวยงาม มั่นคงแข็งแรง

5. ได้ประกอบกิจกรรมอันเป็นแนวทางในการช่วยเหลือ ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม และก่อให้เกิดประโยชน์ในท้องถิ่นนั้น (พระราชบัญญัติคณะสงฆ์, 2535 : 11 -13)

บทบาทของวัดในปัจจุบันในระยะหลังเริ่มมีการพัฒนาประเทศให้เทียมทันอารยประเทศทางตะวันตก และโดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่รัฐบาลได้เริ่มนำผลพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกมาใช้ ประเทศชาติได้พัฒนาเป็นไปแบบอย่างตะวันตก คือ มีความก้าวหน้าทันสมัยทางเทคโนโลยีมากขึ้น ความสำคัญของวัดก็เริ่มลดน้อยลง บทบาทเด่นๆ หลายอย่าง ได้ถูกเปลี่ยนผู้แสดงจากวัดไปหน่วยงานของรัฐบาลและสถานเอกชน เช่น การศึกษาตกไปเป็นหน้าที่และบทบาทของทางโรงเรียน การรักษายาบาลผู้เจ็บป่วยหนักที่และบทบาทของสถานอนามัยและโรงพยาบาล การใกล้ชิดข้อพิพาทและตัดสินความเป็นหน้าที่และบทบาทของศาลยุติธรรม การรวบรวมเก็บรักษาผลงานทางศิลปกรรมแขนงต่างๆ เป็นหน้าที่และบทบาทของพิพิธภัณฑ์สถานและสถานศึกษาในระดับสูง การที่รัฐได้รับเอาภาคกิจต่างๆ ที่วัดเคยทำมาก่อนไปจัดทำเสียเองเช่นนี้ แม้จะมีผลดีในด้านความเจริญก้าวหน้าในกิจกรรมนั้นๆ แต่ก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ได้พรากชาวบ้านไปจากวัด แม้ในปัจจุบันจะมีสถานบริการของรัฐบาลประเภท เช่น โรงเรียน สถานอนามัยตั้งอยู่ในบริเวณวัดก็ตาม แต่วัดหรือพระสงฆ์ก็หาได้มีบทบาทอื่นใดที่ยิ่งไปกว่าการอนุญาตให้สถานที่เช่นนั้นมา

ตั้งอยู่ในบริเวณวัด ปรากฏการณ์อีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดความเหินห่างระหว่างวัดกับบ้าน คือ สภาพของวัดเอง เพราะเมื่อกาลเวลาได้ล่วงผ่านไปวัดต่างๆ ส่วนมากก็ได้เสื่อมโทรมตามอายุการใช้งานของวัสดุก่อสร้างและภัยจากธรรมชาติ มีวัดจำนวนไม่น้อยที่หมดคุณค่าอันควรแก่การเยี่ยมชม ศรัทธา และเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกและความไม่มีระเบียบ สภาพดังกล่าวจึงทำให้ประชาชนเหินห่างจากวัดและคลายความเลื่อมใสในพระสงฆ์ วัดซึ่งเคยเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด ร่มรื่น เป็นที่ดึงดูดใจชาวบ้านให้เข้าไปพักผ่อน ก็กลายเป็นวัดที่ขาดระเบียบ ไม่สะอาดและขาดความร่มรื่น ซึ่งทำให้ความศรัทธาปสาทะของประชาชนที่มีต่อวัดลดน้อยลง ประชาชนก็เลยไม่อยากเข้าวัด เมื่อบทบาทของวัดตกอยู่ในสภาพเช่นปัจจุบัน ประชาชนก็เสื่อมศรัทธาและต่างก็พากันหันหลังให้วัดมากขึ้น เขาจะเข้าวัดก็ในโอกาสทำบุญในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและในการประกอบพิธีกรรมที่เขาจะเกี่ยวข้องโดยตรงเท่านั้น ยิ่งกับคนหนุ่มสาวที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ด้วยแล้ว บทบาทของวัดบางวัดเป็นสิ่งที่ไม่น่าสนใจ (พระธรรมปิฎก : 2543 : 48)

ดังนั้น กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบด้านการศึกษา ศาสนา และ ศิลปวัฒนธรรม ได้เล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนจึงได้พิจารณานโยบายให้มีการฟื้นฟูวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยให้กรมการศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการนโยบายปรับปรุงวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนของกระทรวงศึกษาธิการมีสาระสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ปรับปรุงวัดในพระพุทธศาสนาทั่วราชอาณาจักรให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ศูนย์เผยแผ่พระพุทธธรรม จริยธรรม ตลอดจนคุณธรรม
2. ให้วัดต่างๆ ดูแลตกแต่งบริเวณวัด อาคารเสนาสนะให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยสวยงามมีบรรยากาศร่มรื่น
3. ส่งเสริมให้มีการปลูกต้นไม้ในบริเวณวัดเป็นกรณีพิเศษ

กรมการศาสนาได้ดำเนินการตามนโยบายการปรับปรุงวัดของกระทรวงศึกษาธิการ โดยกำหนดโครงการของกรมการศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวัด พระ และคณะสงฆ์เข้าเป็นโครงการใหญ่ เช่น โครงการสำรวจรวบรวมข้อมูลด้านการศาสนาและสังคม โครงการควบคุมการสร้างวัด ตั้งวัด รวมวัด ย้ายวัด โครงการบูรณะวัดและพัฒนาวัด โครงการจัดทำแผนผังและการออกแบบแปลนแผนผังในการบูรณะและพัฒนาวัด โครงการส่งเสริมและสนับสนุนโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โครงการเรียนวัดสอนเด็กก่อนเกณฑ์ โครงการอุดหนุนการศึกษาพระปริยัติธรรม โครงการสนับสนุนการจัดตั้งหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล โครงการอบรมพระสังฆาธิการเพื่อพัฒนาชุมชน และโครงการอบรมไวยาจักร เรียกรวมกันว่าโครงการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชน

การที่จะให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนดังเช่นในอดีต จำเป็นต้องพัฒนาในวัดทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมเพื่อประโยชน์แก่ชุมชน กิจกรรมของวัดในการบริการแก่ชุมชนด้านศาสนา และวัฒนธรรมมีอยู่ 2 ชนิดใหญ่ๆ คือ (กฎกระทรวง ฉบับที่ 1, 2507 : 67)

1. กิจกรรมด้านศาสนบริการ คือ การให้บริการภายในวัด ซึ่งได้แก่

- 1.1 กิจกรรมในด้านการบำรุงรักษาวัด เช่น จัดให้มีแบบแปลนแผนผัง มีการรักษาความสะอาด ปลูกต้นไม้เพื่อความร่มรื่น และมีบรรยากาศสงบ เป็นการจัดสิ่งแวดล้อมให้เป็นที่เลื่อมใสแก่ผู้ได้เข้าไปในวัด กิจกรรมด้านการปกครองทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัด ได้แก่ การทำวัตรสวดมนต์ การสมาทานศีล การฝึกอบรมต่างๆ

1.2 กิจกรรมในด้านการให้การศึกษา ให้การศึกษาหรือสนับสนุนผู้ที่อยู่ในวัดให้ได้รับการศึกษาพระปริยัติธรรมการปฏิบัติธรรม ตลอดจนถึงวิชาการเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อความรู้และช่วยตัวเอง

1.3 กิจกรรมด้านสาธารณบริการในวัด ได้แก่ การจัดสถานที่ฝึกสมาธิวิปัสสนาที่พักอาศัยคนตึก เมรุที่เก็บศพกุฏิ ศาลาปฏิบัติธรรมหรือโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์

2. กิจกรรมด้านชุมชนบริการ ได้แก่ การจัดให้มีธรรมศาลาเปิดบริการทุกวันพระและวันอาทิตย์ให้ประชาชนได้ฟังธรรม ปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาให้คำปรึกษาแก่ผู้มีทุกข์ จัดอุปสมบทหรือบรรพชาสามเณรในภาคฤดูร้อนหรือเทศกาลเข้าพรรษา ตั้งศูนย์อบรมศีลธรรมและจริยธรรมแก่เยาวชนทั่วไป จัดฌาปนกิจสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ที่ยากได้น้อย

สำหรับกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในชนบท ได้แก่ กิจกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาของชนบท ซึ่งปัญหาเกี่ยวกับความไม่รู้ ความยากจน ความเจ็บไข้ วัดช่วยได้โดยจัดกิจกรรมด้านการศึกษา ส่งเสริมวิชาชีพการสนับสนุนตั้งสหกรณ์ต่างๆ จัดสาธารณสุขมูลฐาน อบรมจิตใจให้มีคุณธรรม ให้วัดเป็นแหล่งกระจายข่าวให้ความรู้ใหม่ๆ แก่ชุมชน และเป็นผู้ช่วยในการตัดสินใจเป็นที่ปรึกษากิจกรรมต่างๆ กิจกรรมของวัด ซึ่งจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนได้แบ่งออกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

1. ด้านการประสานงานกับหน่วยงานเพื่อการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การให้ความร่วมมือกับทางราชการ ในการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายเบื้องต้น โกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้านรอบๆ วัด ให้คำปรึกษาแนะนำการทำงานของกลุ่มอาสาสมัครในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน จัดให้วัดเป็นสถานที่ประชุมและอบรมทางวิชาชีพ พร้อมทั้งจัดหาอุปกรณ์อำนวยความสะดวกให้

2. กิจกรรมด้านการจัดสวัสดิการ การควบคุมและรักษาศาสนสมบัติ ศาสนบุคคล ได้แก่ การจัดหาแหล่งน้ำดื่มใช้ในบริเวณวัด บริการให้ความสะดวกแก่ประชาชนผู้มาติดต่อหรือให้บริการต่างๆ ของวัด ให้มีการศึกษาอบรมเกี่ยวกับความรู้พื้นฐานทางพระธรรมวินัย

3. กิจกรรมด้านการอนุรักษ์และการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดศาสนพิธีให้ประหยัดและเรียบง่าย ดูแลอนุรักษ์และเผยแพร่จิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จัดให้มีนันทนาการขึ้นภายในวัดเท่าที่โอกาสจะอำนวย

4. กิจกรรมด้านการบริหาร กิจการจากพระศาสนาภายในวัด ได้แก่ การจัดทำแผนผังแยกอาคารเสนาสนะ สิ่งก่อสร้างภายในวัดเป็นเขต เช่น เขตพุทธาวาสและเขตสาธารณสงเคราะห์เป็นสัดส่วน การประชุมพระภิกษุสามเณรในวัดเพื่อชี้แจงนโยบายคำสั่ง ตลอดจนความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ของมหาเถรสมาคมและกรมการศาสนาประจำ

5. กิจกรรมด้านศาสนาเพื่อประชาชน ได้แก่ การจัดหน่วยพุทธมามกะสำหรับเยาวชนขึ้นในวัด การเปิดสอนธรรมศึกษาแก่ประชาชนและเยาวชนผู้สนใจ

6. กิจกรรมด้านสาธารณสงเคราะห์ ได้แก่ การร่วมมือกับหน่วยงานราชการในการจัดตั้งศูนย์สาธารณสุข สถานีอนามัย หรือสหกรณ์ยา เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชนร่วมมือกับทางราชการในการแนะนำให้ประชาชนมีความรู้ทางโภชนาการ รักษาสุขภาพ การป้องกันรักษาโรค

7. กิจกรรมด้านการเผยแพร่ศาสนาธรรม ได้แก่ การจัดให้มีการเผยแพร่ธรรมะทางหนังสือพิมพ์ วารสารท้องถิ่น หรือทางสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ จัดให้พระภิกษุและสามเณรออกเยี่ยมและเผยแพร่ธรรมะให้แก่ประชาชนตามหมู่บ้าน

ที่กล่าวไปแล้วนั้นเป็นหัวข้อส่วนใหญ่ของการบริหาร และการจัดองค์กรในด้านการพัฒนา วัด ส่วนการบูรณะวัดนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอนุรักษ์รักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุที่มีอยู่ให้คงสภาพให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นต่อไป ส่วนสภาพอาคารเสนาสนะที่ทรุดโทรมให้ควรได้มีการบูรณะเพื่อให้คงอยู่ในสภาพที่ใช้การได้ต่อไป วัดไม่ควรสร้างอาคารใหม่ให้ใหญ่โตแต่ปล่อยให้สภาพอาคารเก่าต้องชำรุดทรุดโทรมลงไป ปัจจุบันนี้วัดต่างๆ มีอาคารเสนาสนะที่ชำรุดอยู่เป็นจำนวนมาก การก่อสร้างอาคารใหม่ย่อมทำให้กำลังทุนทรัพย์ไม่เพียงพอกับการบูรณะของเก่าที่มีอยู่เดิมให้กลับมีสภาพที่ใช้ได้ต่อไป ประจวบกับปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจของประเทศไทยอยู่ในสภาพที่ฝืดเคือง จึงควรจำเป็นต้องประหยัดทุนทรัพย์เพื่อดำเนินการในสิ่งที่จำเป็นก่อนเป็นอันดับแรก

นอกจากนั้น วัดในประเทศไทยยังมีการจัดรูปแบบที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับจุดเน้นแตกต่างกันไปตามความพร้อมของวัด โดยอาจจัดกลุ่มตามรูปแบบกิจกรรมได้ดังนี้

1. การจัดสภาพแวดล้อม ภูมิทัศน์ อาคารสถานที่หรือกายภาพของวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ โดยทั่วไปวัดเก่า หรือวัดในเมืองจะมีจุดเด่นด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธศิลป์ วิจิตรศิลป์ และสถาปัตยกรรม อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและสื่อการเรียนรู้อันทรงคุณค่า ส่วนวัดป่าหรือวัดในชนบท เน้นธรรมชาติ ความสงบ ร่มรื่น อย่างไรก็ตาม วัดทุกวัดที่เป็นกรณีศึกษารวมถึงวัดในเมืองมีจุดเด่นเหมือนกันในด้านสภาพแวดล้อมที่มีความเป็นธรรมชาติ อาคารสถานที่สะอาด เหมาะกับการเรียนรู้ธรรม และเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. การจัดศาสนพิธี พิธีกรรม เทศกาลงานบุญตามประเพณีนิยม และกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ถือเป็นสื่อพื้นบ้านหรือสื่อประเพณีที่ทุกวัดจัด เช่น การแสดงธรรมเทศนาในวันสำคัญทางศาสนา การบำเพ็ญกุศลทางพระพุทธศาสนา การทำวัตร การจัดงานพิธีทางศาสนา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา การบวชพระ เป็นต้น ซึ่งนอกจากจะเป็นการส่งเสริมศาสนาแล้ว ยังจัดกิจกรรมอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาไทย ให้เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาเยี่ยมชมได้อีกด้วย

3. การผลิตสื่อเพื่อเผยแพร่ศาสนาธรรมในรูปแบบต่างๆ ทั้งสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ สื่อเคลื่อนที่ หรือสื่อกลางแจ้ง

4. การจัดตั้งห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ หอวัฒนธรรม หอศิลป์ หอกระจายข่าว อุทยานการศึกษา สวนพฤกษศาสตร์ สวนสมุนไพร ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน และแหล่งการเรียนรู้อื่นๆ

5. การจัดกิจกรรมเชิงวิชาการโดยเน้นการใช้สื่อบุคคล คือ พระสงฆ์ อาจจำแนกที่สำคัญอย่างกว้างๆ ได้ดังนี้ การจัดกิจกรรมให้ความรู้ทางศาสนา ปลูกฝังและส่งเสริมศีลธรรมแก่ประชาชน โดยการบรรยาย อภิปราย เสวนา สนทนาธรรม การฝึกอบรมปฏิบัติธรรม การจัดกิจกรรมให้ความรู้ทางศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย เช่น การจัดธรรมสัจจะ การจัดนาชมวัด การจัดนิทรรศการ การประกวดสวนมนต์ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการประกอบอาชีพ โดยการจัดอบรมหลักสูตรหลากหลายสำหรับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ เช่น การนวดแผนโบราณ การทำยาสมุนไพร งานศิลปะ การจัดกิจกรรมให้ความรู้เชิงวิชาการแก่ประชาชน เช่น สุขภาพ พละนาถ การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ถ้าหากวัดต่างๆ ได้ดำเนินการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและมีทิศทางแล้ว นอกจากจะเป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับพระพุทธศาสนา การสร้างโอกาสในการเผยแผ่ศาสนาเพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมแก่ประชาชนแล้ว การท่องเที่ยวก็ยังเป็นผลพลอยได้จากการพัฒนาวัดอีกด้วย และการท่องเที่ยวเองก็จะเอื้อประโยชน์แก่วัดมากมาย คือ

1. การท่องเที่ยวเป็นที่มาของรายได้ เงินรายได้นี้เมื่อไหลเข้าสู่กระแสเศรษฐกิจ ก็เกิดการกระจาย เมื่อมีนักท่องเที่ยวเดินทางไปที่วัดชมวัด วัดก็จะได้รับประโยชน์ในรูปแบบของรายได้จากการประกอบธุรกิจต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น รายได้จากการให้เช่าบูชาพระ การขายดอกไม้ธูป เทียนเครื่องสักการบูชา การเก็บค่าที่จอดรถ เงินรายได้จากการบริจาคทรัพย์สินสิ่งของ และการทำบุญในโอกาสพิเศษต่างๆ เงินและสิ่งของเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการเสริมงบประมาณแผ่นดินให้มีพอที่จะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ควรแก่การเป็นที่สักการะสถานต่อไป อีกประการหนึ่งวัดที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาชม เยี่ยมกระตุนให้เกิดธุรกิจต่างๆ เป็นทางให้คนในท้องถิ่นมีรายได้เพื่อการยังชีพ เมื่อคนเหล่านี้มี เศรษฐกิจดีขึ้นย่อมจะเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาเมื่อถึงเวลาและโอกาส เช่น การทำบุญตักบาตรในวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลสำคัญ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมและยังช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้ดำรงคงอยู่สืบทอดได้อีกทางหนึ่ง

2. นักท่องเที่ยวจะเป็นผู้สะท้อนให้วัดดำเนินไปในทิศทางบวก นั่นก็คือ นักท่องเที่ยวบางคนอาจเป็นนักเขียน นักข่าว เมื่อได้ไปที่วัดได้พบเห็นสิ่งดีเกิดความประทับใจ หรือสิ่งบกพร่องเกิดความคับข้องใจ ก็จะกลับไปเขียนข่าว บทความหรือสารคดีเผยแพร่ให้ประชาชนหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้รับทราบก็จะเป็นหนทางให้มีการแก้ไขปัญหาได้ทันที่ โดยเฉพาะการเรียกร้องให้หน่วยราชการเข้าไปดูแลปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสถานที่เหมาะสม และในบางกรณี การถ่ายภาพศิลปวัตถุสถาน อาจกลายเป็นหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ แม้นักท่องเที่ยวธรรมดา เมื่อเห็นข้อดีและข้อด้อยของการไปเที่ยวชมวัดแล้ว ก็อดไม่ได้ที่จะชื่นชมหรือวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลในการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องได้เช่นกัน

3. การที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสพบเห็นศิลปกรรมของวัดต่างๆ จะเป็นเครื่องยืนยันว่าคนไทยนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาแต่อดีต โดยมีศิลปกรรมตามวัดเป็นหลักฐานทางวัตถุที่สำคัญและเป็นสิ่งกระตุ้นให้มีการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์พัฒนาให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม หากมีการกระทำใดๆ ที่ไม่ถูกไม่ควร ก็จะมีคนคอยเป็นผู้ดูแล รวมทั้งต่อสู้ ขัดขวางการทำลายศิลปวัตถุอันเป็นสมบัติส่วนรวมของคนทั้งชาติ และการที่นักท่องเที่ยวได้มีโอกาสพบเห็นความวิจิตรตระการตาโอ่อ่าสง่างามของศาสนสถาน ได้พบเห็นจริยวัตรอันงดงามของพระสงฆ์ ก็อาจเกิดความเลื่อมใส สนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือมีความตั้งใจจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้จรัสยั่งยืนสืบต่อไป

2.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว

(Carrying Capacity for Tourism Development)

การขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่เป็นแนวคิดในวิชานิเวศวิทยาที่มีข้อสมมติฐานว่า ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ความสามารถในการรองรับของพื้นที่จะมีขีดจำกัดในตัวเอง กล่าวคือมนุษย์สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ผืนนั้นๆ ได้ระดับหนึ่งเท่านั้น หากมีการใช้ประโยชน์หรือใช้พื้นที่เลยขีดจำกัดนี้ไป จะทำให้สภาพและความสมดุลของพื้นที่สูญเสียไปจนเกิดปัญหาต่อเนื่องอื่น ๆ ตามมา คือ ทำให้พื้นที่นั้นเสื่อมโทรมลงไป ซึ่งเป็นแนวคิดที่สื่อให้ทราบว่า ระบบนิเวศหนึ่งๆ นั้น มีความเปราะบางแตกต่างกัน โดย ระบบนิเวศหนึ่งๆ มีระดับหรือขีดความสามารถทนทานต่อการพัฒนาหรือถูกกระทำในระดับใดระดับหนึ่งเท่านั้น หากเกินกว่านี้ระบบนิเวศจะได้รับผลกระทบกระเทือนและอาจถูกทำลายลงจนไม่อาจฟื้นกลับสู่สภาพเดิมได้อีก ทั้งนี้ โดยพิจารณาจากปัจจัย ที่เป็นองค์ประกอบและโครงสร้างของระบบนิเวศเป็นบรรทัดฐาน จากแนวคิดดังกล่าว นักวิชาการและปฏิบัติ จึงได้นำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม Carrying Capacity ตรงกับภาษาไทย ซึ่งใช้กันอย่างกว้างขวางว่า “ขีดความสามารถในการรองรับได้” และเมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยว จะหมายถึง ขีดหรือระดับของแหล่งท่องเที่ยว หรือทรัพยากรท่องเที่ยวที่สามารถรองรับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ และปริมาณการใช้ประโยชน์ ของนักท่องเที่ยวสูงสุดได้โดยไม่ก่อให้เกิดผลกระทบจนทำความเสื่อมโทรมหรือทำลายทรัพยากรท่องเที่ยวหรือตัวแหล่งท่องเที่ยว (สุรเชษฐ เซษฐมาส, 2536)

ในทางปฏิบัติการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) นั้นมีมาตรวัดหรือตัวกำหนดเป็นจำนวนนักท่องเที่ยวต่อช่วงเวลา เช่น 1 แสนคน/ปี 2 หมื่นคน/เดือน 500 คน/คืน เป็นต้น แล้วแต่ว่าจะเลือกกำหนดหน่วยวัดอย่างไรอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ยกตัวอย่างกรณีอุทยานแห่งชาติภูกระดึง ซึ่งเคยมีผู้ศึกษาไว้และกำหนดว่าขีดความสามารถในการรองรับได้ สำหรับการพักแรมของนักท่องเที่ยวบนภูอยู่ที่ 1,800 – 2,500 คน/คืน หมายความว่า ภูกระดึงสามารถรองรับนักท่องเที่ยวเข้าพักแรมได้สูงสุดระหว่าง 1,800 คน/คืน และ 2,500 คน/คืน ทั้งนี้อาจจะขึ้นอยู่กับฤดูกาลโดยมีปริมาณน้ำเป็นตัวแปรสำคัญ นอกเหนือไปจากองค์ประกอบทางธรรมชาติอื่นๆ และขีดความสามารถ ในการจัดการของหน่วยงานหากนักท่องเที่ยวเข้าไปพักค้างแรมมากกว่าจำนวนที่ระบุข้างต้น แม้แต่เพียงเล็กน้อย การใช้ประโยชน์พื้นที่ของนักท่องเที่ยว และการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับ ก็จะสร้างความกระทบกระเทือนต่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งของระบบนิเวศ เช่น การอัดแน่นตัวของดินบริเวณลานทางเดินเท้า เส้นทางเดินเท้า และอาจส่งผลกระทบไปถึงองค์ประกอบอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันตามธรรมชาติเป็นแบบลูกโซ่ เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับ Carrying Capacity หากได้มีการนำไปศึกษากำหนดในแหล่งท่องเที่ยวที่มีระบบนิเวศเปราะบาง ก็จะช่วยให้ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยว มีแนวทางที่ใช้เป็นกรอบทิศทางและขอบเขตของการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวบนฐานทางวิชาการ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวในรูปแบบที่ยั่งยืน (sustainable tourism) ทั้งในเชิงคุณภาพ (quality) ความต่อเนื่อง (continuity) และความสมดุล (balance)

Andrew W.Gilg (1999, p.45) (Rural Change and Sustainability: Agriculture, the Environment and Communities) ได้ให้ความหมาย ของคำว่า ขีดความสามารถในการ

รองรับของพื้นที่ไว้ว่า "ปริมาณการใช้ประโยชน์พื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่พื้นที่นั้นจะสามารถแบกรับไว้ได้ก่อนที่จะเกิดความเสื่อมโทรมขึ้น" โดยได้ระบุคำจำกัดความไว้ว่า "ขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวเป็นจำนวนของผู้คนที่สามารถของผู้คนที่สามารถอยู่ได้ในทุกเวลาที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมถูกทำลายน้อยที่สุดและนักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกได้เพียงพอ"

สำหรับความต้องการที่เกิดขึ้นและต้องไม่กระทบต่อความจำเป็นพื้นฐานและความรู้สึกนึกคิดของประชาชนท้องถิ่น (WHO, อ้างใน สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย 2541, น. 2-5) ขีดความสามารถทางการท่องเที่ยวจะแปรเปลี่ยนไปตามชนิดของแหล่งท่องเที่ยว เวลา และสถานที่ เกณฑ์การตัดสินใจ รวมถึงความสามารถ หรือโอกาสในการจัดการในการควบคุมป้องกันผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น เนื่องจากปริมาณนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น โดยไม่กระทบต่อความจำเป็นพื้นฐาน และความรู้สึกนึกคิดของประชาชนท้องถิ่น หากพิจารณาขีดความสามารถสำหรับการท่องเที่ยว สามารถพิจารณาใน 3 พื้นที่ คือ

1. เขตแหล่งที่มาของนักท่องเที่ยว (The tourist generating zone) เกี่ยวข้องกับความพร้อมของการไปเที่ยว และความสนใจในแหล่งท่องเที่ยวเฉพาะหรือในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจทำให้การตัดสินใจเดินทางเปลี่ยนแปลงได้

2. เขตต่อเนื่อง (The transit zone) ความอึดตัวหรือความคับคั่งของการเดินทางระหว่างแหล่งที่มา จุดท่องเที่ยว ซึ่งอาจทำให้การเดินทางเป็นไปได้อย่าง

3. เขตเป้าหมายการท่องเที่ยว (The receiving or destination zone) ความอึดตัวในระดับที่ทำลายสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว ทั้งเขตหวงห้ามหรือไม่เหมาะสมกับการท่องเที่ยว เขตท่องเที่ยวชั่วคราว และเขตท่องเที่ยวถาวร พร้อมสิ่งอำนวยความสะดวก

สำหรับการพิจารณาขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ หากจะแบ่งตามประเภทใหญ่ ๆ แล้วสามารถแบ่งออกได้ 4 ด้านด้วยกัน คือ

1. ความสามารถในการรองรับด้านเศรษฐกิจ (Economic Capacity) เป็นการพิจารณาขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ควรจะใช้พื้นที่ในระดับความเข้มข้นเท่าใด จึงจะให้ประโยชน์สูงสุดทางด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ จำเป็นต้องมีการลงทุนเพื่อก่อให้เกิดผลตอบแทนสูงสุด เมื่อลงทุนเพิ่มขึ้นจนถึงจุดหนึ่งที่เหมาะสมเท่านั้น การลงทุนน้อยกว่าจุดนี้ จะไม่ได้ผลตอบแทนสูงสุด แต่ในทางกลับกันหากลงทุนมากกว่าจุดนี้ ผลตอบแทนก็จะเริ่มลดลงเช่นกัน

2. ความสามารถรองรับด้านกายภาพ (Physical Capacity) เป็นขีดจำกัดที่กำหนดได้ค่อนข้างชัดเจน และจับต้องได้มากกว่าการพิจารณาในด้านอื่น ๆ เช่น ขนาดของพื้นที่แหล่งท่องเที่ยว ซึ่งมีอยู่แน่นอนตายตัว ย่อมเป็นตัวกำหนดว่า จะสามารถสร้างอาคาร หรือสิ่งก่อสร้างได้จำนวนมากน้อยเท่าใด เป็นต้น

3. ความสามารถรองรับในด้านนิเวศวิทยา (Ecological Capacity) หมายถึงระดับการใช้ประโยชน์สูงสุดของพื้นที่ที่จะแบกรับได้ก่อนที่สภาพแวดล้อม/ระบบนิเวศจะเสื่อมโทรมลงยากที่จะแก้ไขให้กลับสู่จุดเดิมได้

4. ความสามารถในการรองรับตามความรู้สึก (Perceptual Capacity) เป็นตรรกะนี้ชี้ความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ที่จะอาศัยความต้องการและความรู้สึกของผู้มาใช้สถานที่ หรือนักท่องเที่ยวเป็นหลักในการกำหนด แต่การกำหนดจำนวนนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมสำหรับแหล่ง

ท่องเที่ยวแต่ละแห่งตามความรู้สึกของนักท่องเที่ยวค่อนข้างจะทำได้ลำบากทั้งนี้เนื่องจากความรู้สึกความต้องการของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันมากโดยขึ้นอยู่กับ อายุ อุปนิสัย ประสพการณ์ สภาพสังคม ระดับการศึกษา ระดับรายได้ รวมทั้งรสนิยมของแต่ละกลุ่ม

ส่วนปัจจัยที่ส่งผลสำคัญต่อการเพิ่มหรือลดของขีดความสามารถในการรองรับทางการพัฒนาการท่องเที่ยว นักวิชาการได้ระบุว่า มี 2 ประการ คือ

1. ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว (Characteristics of Destination) ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพและชีวภาพ องค์กร การจัดการทางการเมือง โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม ลักษณะของคนในท้องถิ่น

2. ลักษณะของนักท่องเที่ยว (Characteristics of Tourist) ได้แก่ ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ และจิตวิทยา ลักษณะการใช้แหล่งท่องเที่ยว จำนวนและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งแนวคิดนี้มีความสำคัญต่อการวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวในระยะยาว

ส่วนการศึกษาของ John J. Lindsay (1987, P, 17) ได้กำหนดขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวในรูปของสมการ ว่า เมื่อ $CC = f(Q, T, N, Ut, DM, AB)$ ดังนี้

Q = ปริมาณของแหล่งท่องเที่ยว

- ปริมาณของแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ ที่จะรองรับนักท่องเที่ยว
- สิ่งดึงดูดใจในแหล่งท่องเที่ยว

T = ความทนทานหรือความเหมาะสมในการใช้ (Tolerance of its resource to uses)

- ผลกระทบจากนักท่องเที่ยวในด้านสิ่งแวดล้อม
- ความสามารถในการปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว

N = ปริมาณนักท่องเที่ยว

- ฤดูกาล (peak or low period) ที่จะก่อผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม
- การกำหนดการเข้าชมต่อช่วงเวลา/การจัดระบบนักท่องเที่ยว

Ut = ประเภทกิจกรรมและการกำหนดใช้สอย

- กิจกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยว
- รูปแบบที่นำเสนอ เช่น ความเป็นภูมิปัญญาไทย หรือมีไกด์ของวัด

DM = การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และการจัดการสิ่งอำนวยความสะดวก

- ทัศนียภาพหรือองค์ประกอบสถาปัตยกรรม
- สิ่งอำนวยความสะดวก สถานที่บริการ ความปลอดภัย
- การให้บริการข้อมูลข่าวสาร

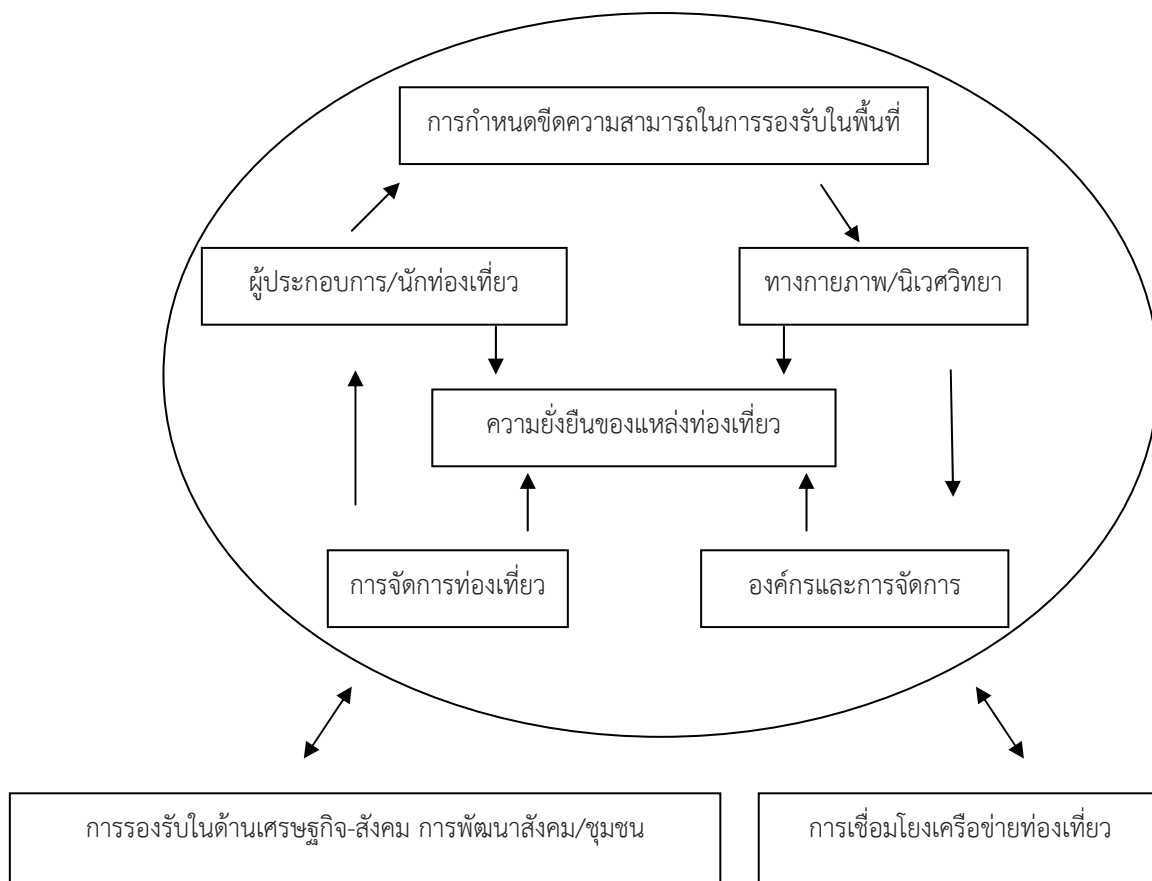
AB = ทัศนคติและความคาดหวังของนักท่องเที่ยว และเจ้าของพื้นที่หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยวในประเด็นดังกล่าวข้างต้น

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ได้แก่ นักท่องเที่ยว เจ้าของพื้นที่ ภาครัฐ ชุมชนท้องถิ่น ผู้ประกอบการ และแหล่งท่องเที่ยว

2. ปัจจัยที่ต้องคำนึงถึงในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวภาพลักษณ์ (Image) ขีดจำกัดขั้นต่ำ (Thresholds) การรองรับขั้นต่ำ เช่น การลงทุน ความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) การพิจารณาถึงความสามารถในการรองรับของแหล่งท่องเที่ยว จะต้องพิจารณาถึง
1. ลักษณะทางกายภาพ/ชีวภาพ (สถานภาพของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ) เช่น ที่ตั้ง-สัตว์ป่า-นก-ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น
 2. องค์กรและการจัดการ (สถานภาพการจัดการพื้นที่ในปัจจุบัน) เช่น สถานภาพทางการด้านกฎหมาย-การแบ่งเขตการจัดการพื้นที่-เช่น เขตบริการ-นันทนาการ-เขตสงวน-เขตพื้นที่พหุ-กิจกรรมพิเศษ เป็นต้น และสถานภาพการจัดการด้านการท่องเที่ยวและนันทนาการ
 3. สถานภาพด้านการจัดการท่องเที่ยวและการบริหาร (โครงสร้างทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม-รวมถึงลักษณะของคนในพื้นที่ การมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่
 4. ผู้ประกอบการ เช่น ที่พัก กลุ่มมัคคุเทศก์และการขนส่ง เป็นต้น
 5. ลักษณะของนักท่องเที่ยว-สถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ-จิตวิทยา-การใช้แหล่งท่องเที่ยว-จำนวน-พฤติกรรม เป็นต้น
- การกำหนดขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวจะเป็นส่วนที่สำคัญทำให้การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่เกิดความยั่งยืน ดังนี้

แผนภาพที่ 2.2 การเชื่อมโยงการกำหนดขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว

2.1.4 แนวคิดเกี่ยวกับการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่และสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ได้ศึกษาเพื่อจัดทำดัชนีวัดคุณภาพมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวพบว่า ในการกำหนดมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวควรพิจารณาองค์ประกอบต่างๆ ได้แก่ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2544)

1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ โบราณสถาน ศิลปวัฒนธรรม

2) ความสามารถในการรองรับ หมายถึง ระดับศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวในการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวจำนวนหนึ่ง โดยนักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจจากการใช้บริการและเกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวอย่างน้อยที่สุด

3) ระบบมาตรฐานคุณภาพ หมายถึง ระบบการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจมากที่สุด โดยต้องผ่านการตรวจสอบทั้งกระบวนการด้านดัชนีวัดที่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างครบถ้วน โดยมีหน่วยงานตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพ (Certified body) และมีหน่วยงานรับรองมาตรฐาน (Accreditation body) ที่เป็นที่ยอมรับเพื่อผ่านการรับรองมาตรฐานคุณภาพและแหล่งท่องเที่ยวจะได้รับตราสัญลักษณ์รับรองคุณภาพตามระดับมาตรฐานที่ได้รับการรับรอง

4) มิติในการตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพ หมายถึง ประเด็นที่กำหนดขึ้นมาเพื่อใช้ในการวัดและประเมินคุณลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวว่า สมควรได้รับการรับรองมาตรฐานคุณภาพหรือไม่ ระดับใด โดยมีตัวอย่างของประเด็นการตรวจสอบ 7 มิติได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ-สังคม ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดี และด้านคุณค่าทางการเรียนรู้และการศึกษา ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 แสดงการตรวจสอบมาตรฐานคุณภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

มิติ	คุณลักษณะ
ลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว	1. ที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยว 2. การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว 3. ความสมบูรณ์และความมีชื่อเสียงของแหล่งท่องเที่ยว
การรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม	1. การจัดการขยะมูลฝอย 2. การจัดการคุณภาพน้ำ 3. การจัดการคุณภาพอากาศ 4. การจัดการคุณภาพเสียง 5. ความเปราะบางด้านสิ่งแวดล้อม
ด้านเศรษฐกิจสังคม	1. ผลประโยชน์ต่อชุมชน 2. ความสามารถในการพึ่งตนเอง 3. ความคุ้มค่าของการเที่ยวชม 4. การมีส่วนร่วมของชุมชน 5. ความเข้มแข็งของชุมชนและวัฒนธรรม

มิติ	คุณลักษณะ
ด้านศิลปวัฒนธรรม	1. คุณค่าทางอัตตลักษณ์ 2. คุณค่าทางภูมิปัญญาและองค์ความรู้ 3. คุณค่าทางด้านสุนทรียศาสตร์ 4. คุณค่าทางประวัติศาสตร์ 5. คุณค่าทางสังคม
ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี	1. คุณค่าทางสุนทรียภาพ 2. คุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี 3. คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา 4. คุณค่าทางสังคม 5. ขนาด 6. ความสำคัญของกลุ่มสิ่งก่อสร้าง 7. สภาพทางกายภาพในปัจจุบัน 8. ความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ
ด้านคุณค่าทางการเรียนรู้และการศึกษา	1. ผลประโยชน์และความคุ้มค่าในการเรียนรู้ 2. วิธีการเผยแพร่เนื้อหาความรู้และการใช้แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้และการศึกษา 3. การปรับปรุงปัจจัยและกระบวนการให้ความรู้อย่างต่อเนื่อง
ด้านการบริหารจัดการ	1. ประสิทธิภาพของการใช้ทรัพยากรและพลังงาน 2. การจัดสิ่งอำนวยความสะดวก 3. การให้ความปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน 4. การบริหารบุคลากรและงบประมาณ 5. การปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง 6. การให้ความรู้และสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการจัดโครงการประกวดรางวัลอุตสาหกรรมท่องเที่ยว หรือ Thailand Tourism Awards ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2539 จนถึงปัจจุบัน และได้กำหนดมาตรฐานเกณฑ์การตัดสินรางวัลอุตสาหกรรมท่องเที่ยวสำหรับรางวัลประเภทต่างๆ รวมทั้งสำหรับแหล่งท่องเที่ยว โดยมีเกณฑ์มาตรฐาน 6 ด้าน ดังนี้

1) มาตรฐานการบริหารจัดการและคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว

1.1) ด้านการบริหารจัดการ ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวมีระบบบริหารจัดการที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์ในการจัดการ เพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมีคุณภาพ เช่น การจัดการบริหารงานบุคคล การจัดการโครงสร้างพื้นฐานและด้านบริการการท่องเที่ยว เป็นต้น แหล่งท่องเที่ยวมีการกำหนดนโยบาย และแผนการดำเนินงานที่ชัดเจนในการปรับปรุงและพัฒนาระบบการให้บริการ การรักษาความปลอดภัยสำหรับนักท่องเที่ยวและทรัพย์สิน ที่เป็นระบบได้มาตรฐานและสามารถ

พร้อมรับกรณีฉุกเฉินที่อาจเกิดขึ้นได้ แหล่งท่องเที่ยวมีหลักการจัดการใช้พื้นที่สำหรับกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมตามสภาพพื้นที่กำหนดมาตรการป้องกันการใช้ที่ดินสำหรับกิจกรรมที่ไม่เหมาะสมต่างๆ บริเวณโดยรอบแหล่งท่องเที่ยว เช่น ที่ทิ้งขยะ วัสดุก่อสร้าง แหล่งเสื่อมโทรม เป็นต้น

1.2) ด้านคุณภาพของแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย สภาพการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีความสะดวกและความปลอดภัยเหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวนั้น เช่น มีป้ายอธิบายเส้นทางที่ชัดเจนและเหมาะสม สิ่งอำนวยความสะดวกบริเวณแหล่งท่องเที่ยวที่เพียงพอ เช่น มีที่พัก ริมทาง ห้องสุขาที่เป็นสัดส่วนและถูกสุขลักษณะ มีพื้นที่จอดรถ สถานที่บริการ เพื่อให้บริการนักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม ส่วนบริการนักท่องเที่ยวที่เหมาะสม เป็นสัดส่วน เช่น ศูนย์บริการให้ข้อมูลข่าวสารร้านค้า ร้านจำหน่ายของที่ระลึก การบริการนักท่องเที่ยวอย่างมีมาตรฐาน เช่น การต้อนรับที่ดี มีความเอาใจใส่ต่อลูกค้า และอำนวยความสะดวกอย่างรวดเร็ว

2) บทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว และการให้การศึกษาเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว

2.1) แหล่งท่องเที่ยวมีระบบการจัดการและป้องกันผลกระทบของกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

2.2) การดำเนินการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยว เช่น ความหมายของชื่อ ความสำคัญและความเป็นมาของแหล่งท่องเที่ยวนั้นๆ กฎข้อห้าม ข้อพึงปฏิบัติ โดยอาจทำเป็นเอกสารแผ่นพับ ป้ายสื่อความหมาย

2.3) ระบบการจัดการรักษาสภาพแวดล้อมบริเวณโดยรอบแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โดยรอบ สิ่งก่อสร้างมีความสอดคล้องกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติ

2.4) ระบบการจัดการรักษาความสะอาดบริเวณแหล่งท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ และมีระบบป้องกันมลพิษที่เหมาะสม เช่น มีระบบการจัดการน้ำเสียและขยะที่เกิดขึ้นบริเวณแหล่งท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม

2.5) การอนุรักษ์พลังงานบริเวณแหล่งท่องเที่ยว เช่น การใช้วัสดุอุปกรณ์ที่ช่วยประหยัดพลังงาน ลดปริมาณการใช้น้ำ และลดปริมาณขยะโดยดำเนินกิจกรรมรีไซเคิล เป็นต้น

3) การส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและเอกลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น

3.1) ส่งเสริมกิจกรรมที่เน้นถึงความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของประชาชน รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น

3.2) การจัดกิจกรรมส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชนและท้องถิ่น และสนับสนุนการดำเนินงานของท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดความรักและความภาคภูมิใจและแรงกระตุ้นให้ประชาชนช่วยกันอนุรักษ์คุณค่าของชุมชนของตนในทิศทางที่ยั่งยืน

3.3) ส่งเสริมให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

3.4) บทบาทและส่วนร่วมในชุมชนที่จะสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

3.5) การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนกับนักท่องเที่ยวเพื่อเป็นการสร้างประสบการณ์ที่ดีกับชุมชน ในขณะที่นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทของชุมชนและความเป็นเอกลักษณ์ของสังคมท้องถิ่น

4) การจูงใจพนักงาน นักท่องเที่ยว องค์กรและประชาชนในท้องถิ่นให้เกิดจิตสำนึก และมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

4.1) การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันระหว่างพนักงาน นักท่องเที่ยว และประชาชนในท้องถิ่น เพื่อเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชน

4.2) จัดให้มีการอบรมหรือประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อเพิ่มความรู้และความเข้าใจให้กับพนักงาน นักท่องเที่ยว และชุมชน

4.3) สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถของบุคลากรในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว

4.4) การส่งเสริมให้พนักงาน นักท่องเที่ยวและประชาชนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวและชุมชน

5) การดำเนินการด้านการตลาดและการสื่อสารการตลาดที่ชัดเจนสม่ำเสมอ

5.1) การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอโดยอาจเป็นข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว หรือสื่อโฆษณาต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

5.2) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ในช่วงเทศกาลสำคัญๆ ตลอดทั้งปี เช่น โครงการไทยเที่ยวไทย โครงการท่องเที่ยวไทยไปได้ทุกเดือน

5.3) การชักจูงให้นักท่องเที่ยวภายในประเทศและต่างประเทศมาท่องเที่ยวมากขึ้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม

5.4) แผนการตลาดสอดคล้องกับนโยบายของภาครัฐ และมีแผนการติดตามประเมินผลที่สามารถวัดได้

6) การประเมินความสำเร็จของงานที่วัดได้ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ

6.1) มีระบบการประเมินและติดตามตรวจสอบความสำเร็จของงานที่เหมาะสม

6.2) มีการเก็บรวบรวมข้อมูลสถิติของการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เช่น ข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวที่มาใช้บริการ รายได้จากการให้บริการ ทศนคติของนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวและการดำเนินงาน เป็นต้น

6.3) มีแผนการประเมินผลสำเร็จ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยหลักของความสำเร็จและตัวชี้วัดการดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบายหรือเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

6.4) การปรับปรุงแก้ไขปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน

นอกจากนี้ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ยังได้มีการกำหนดมาตรฐานเกณฑ์การตัดสินรางวัลอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเฉพาะแหล่งท่องเที่ยวแต่ละประเภทเพิ่มเติมจากเกณฑ์พื้นฐาน 6 ข้อข้างต้น โดยแบ่งประเภทของแหล่งท่องเที่ยวออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการนันทนาการ แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ดังนี้

1) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ประกอบด้วย การจัดการรักษาสภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ มีการพัฒนาโครงการต่างๆ ที่เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมโดยกำหนดที่ตั้ง ความสูง สีสนและวัสดุก่อสร้างให้สอดคล้องและกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมโดยรอบ การดำเนินกิจการต่างๆ ในสถานที่ท่องเที่ยว จะต้องไม่ขัดแย้งกับหลักการอนุรักษ์ธรรมชาติ จัดให้มีกิจกรรมการอนุรักษ์โดยมุ่งเน้นให้เกิดความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว การสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกแก่นักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่น และผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ มีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่และเส้นทางท่องเที่ยวเป็นอย่างดี และมีการจัดภูมิทัศน์ตามธรรมชาติโดยการปลูกพันธุ์ไม้ประจำถิ่น

2) แหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม ประกอบด้วย การจัดรูปแบบการนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความซาบซึ้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของประชาชน รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น มีการให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของประชาชน รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น จัดกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของประชาชน รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่น มีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะทางศิลปวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวขึ้นๆ

3) แหล่งท่องเที่ยวเพื่อการนันทนาการ ประกอบด้วย การกำหนดราคาค่าเข้าชม มีระบบการจำลองเวลาเข้าชมล่วงหน้า พร้อมทั้งบุคลากรสนับสนุน อุปกรณ์และเครื่องเล่นต่างๆ ต้องมีความปลอดภัย มีการตรวจสอบบำรุงสม่ำเสมอและมีระบบป้องกันอุบัติเหตุ หรือระบบรักษาความปลอดภัยให้นักท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมที่สร้างความรู้และความเพลิดเพลินให้นักท่องเที่ยวได้ดี

4) แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่มีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม วิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน และประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวขึ้นๆ ระบบการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เหมาะสม เช่น มีศูนย์ศึกษาธรรมชาติ มีการจัดเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่ดี กิจกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณแหล่งท่องเที่ยวสอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ธรรมชาติ การจัดกิจกรรมบริเวณแหล่งท่องเที่ยวต้องก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง นักท่องเที่ยวประชาชน และชุมชนโดยรอบแหล่งท่องเที่ยวขึ้นๆ การจัดการระบบสื่อความหมายในแหล่งท่องเที่ยวมีความชัดเจนเหมาะสม สร้างความรู้ความเข้าใจให้กับนักท่องเที่ยวถึงความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในท้องถิ่นกับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงและที่ห่างไกล

5) แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ประกอบด้วย การให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการดำเนินกิจการด้านการเกษตรที่ดำเนินอยู่ ระบบของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่เหมาะสม เป็นที่พอใจของนักท่องเที่ยว เช่น การตัดเส้นทางนำชมในพื้นที่ มีวิทยากรบรรยายเพื่อให้ความรู้ จัดกิจกรรมให้นักท่องเที่ยวได้มีส่วนร่วม ตลอดจนการสาธิตทางการเกษตร และมีพื้นที่แสดงผลผลิตทางการเกษตร รูปแบบกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย และคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล (2547) ได้จัดทำมาตรฐานการส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีแนวทางในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในท้องถิ่น โดยยึดตามองค์ประกอบของ

การส่งเสริมการท่องเที่ยวในระบบการท่องเที่ยว (Tourism system) โดยกำหนดตัวชี้วัดในแต่ละมาตรฐานการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

1) มาตรฐานด้านแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วย การมีเส้นทางเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มีสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยวและมีระบบดูแลรักษาแหล่งท่องเที่ยว

2) มาตรฐานด้านการบริการการท่องเที่ยว ประกอบด้วย การมีบริการด้านความปลอดภัย มีบริการรถโดยสารและร้านอาหาร มีบริการสินค้าและของที่ระลึก มีบริการที่พักค้างแรมสำหรับนักท่องเที่ยว มีบริการนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ มีบริการด้านบันเทิง และนันทนาการ มีบริการด้านสารสนเทศ และมีบริการด้านขนส่ง

3) มาตรฐานด้านการตลาดท่องเที่ยว ประกอบด้วย มีการกำหนดแผนการตลาดท่องเที่ยว มีการสร้างเส้นทางหรือกิจกรรมท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว และจัดให้มีการโฆษณาไปยังกลุ่มนักท่องเที่ยว

มาตรฐานในแต่ละด้านนั้น ได้กำหนดตัวชี้วัดเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานโดยตัวชี้วัดมี 2 ระดับ ได้แก่ 1) ตัววัดขั้นพื้นฐาน หมายถึง ตัวชี้วัดที่มีความสำคัญและเป็นภารกิจที่ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดให้องค์กรปกครองตนเองส่วนท้องถิ่นต้องดำเนินการ 2) ตัววัดขั้นพัฒนา หมายถึง ตัวชี้วัดที่มีความสำคัญและเป็นภารกิจที่มีการพัฒนาระดับการส่งเสริมการท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นหรือก้าวหน้ากว่ามาตรฐานตัวชี้วัดขั้นพื้นฐาน และกำหนดให้องค์กรปกครองตนเองส่วนท้องถิ่นอาจจะทำหรือเลือกทำตามศักยภาพขององค์กรปกครองตนเองส่วนท้องถิ่นนั้นๆ

ส่วนระพีพรรณ ทองหล่อ และคณะ (2549 : 12-15) ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยว (Resource management) ควรประกอบด้วยวิธีการดำเนินการต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อประเมินศักยภาพและจัดระดับ การวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเพื่อประเมินศักยภาพ และจัดระดับทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยว หมายถึง การวิเคราะห์หาจุดเด่นที่มีเอกลักษณ์ของทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อจะได้วิเคราะห์ความเหมาะสมต่อการกำหนดแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นตอนการวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยว ก่อนที่จะทำการวิเคราะห์ทรัพยากรการท่องเที่ยว ผู้ที่รับผิดชอบควรเริ่มต้นด้วยการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อประกอบการตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยว โดยการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ว่ามีทรัพยากรการท่องเที่ยวอะไรบ้าง เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวประเภทใด และมีสภาพอย่างไร ทรัพยากรการท่องเที่ยวมีคุณลักษณะและความเหมาะสมที่แตกต่างกันตามศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสมสูงสุด จึงควรได้รับการจัดการที่ถูกต้อง ส่วนแหล่งท่องเที่ยวที่มีความเหมาะสมน้อยควรได้รับการพิจารณาในด้านรูปแบบและการจัดการที่ทำให้สามารถรองรับการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว และมีระบบการจัดการที่สามารถเอื้อประโยชน์และตอบสนองความต้องการโดยรวมของประเทศ

2) ขั้นตอนการประเมินศักยภาพและจัดระบบของทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว ประกอบด้วยขั้นตอนการกำหนดตัวชี้วัดเพื่อพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวโดยกำหนดระดับการให้คะแนน 5-1 จากมากที่สุดถึงน้อยที่สุด ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ชนิดของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพิจารณาสภาพทั่วไปของแหล่งท่องเที่ยว ความเกี่ยวเนื่องของระบบนิเวศในพื้นที่ โอกาสในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว เช่น กำหนดให้แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติหรือวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ ได้คะแนนเท่ากับ 5 และแหล่งท่องเที่ยวที่มีการปรับปรุงแก้ไขสภาพของพื้นที่ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเล็กน้อยได้คะแนน 4 เป็นต้น

- ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพิจารณาจากสภาพโดยทั่วไปใน 3 ปัจจัย คือ ระบบนิเวศภายในแหล่งท่องเที่ยว ความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ และการมีองค์ประกอบที่หลากหลาย เช่น มีโบราณสถานภายในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ มีความเหมาะสมของทรัพยากรในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยว ได้คะแนน 5 เป็นต้น

2. การประเมินขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว เป็นการประเมินปริมาณของนักท่องเที่ยว รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวและระดับการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกที่แหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะสามารถรองรับได้โดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ และการลดลงของคุณภาพ ประสิทธิภาพ หรือนันทนาการที่นักท่องเที่ยวควรจะได้รับจากการไปเยือนแหล่งท่องเที่ยววันนั้น ๆ การประเมินขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยว ควรพิจารณาปัจจัยสำคัญ 3 ด้าน ดังนี้

1) ขีดจำกัดทางสภาพแวดล้อม หมายถึง ขีดความสามารถในการรักษาสมดุลระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพกับจำนวนนักท่องเที่ยวในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งถ้าขาดความสมดุลจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพ เช่น จำนวนนักท่องเที่ยวสูงสุดที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพและระบบนิเวศ และไม่ทำให้ประสิทธิภาพที่นักท่องเที่ยวจะได้รับน้อยลง

2) ขีดจำกัดทางการตลาด หมายถึง ขีดความสามารถในการรองรับตลาดการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นความสามารถในการรักษาสมดุลระหว่างปริมาณนักท่องเที่ยวกับกิจกรรม และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่รองรับนักท่องเที่ยว ซึ่งมีผลกระทบต่อนักท่องเที่ยวเชิงจิตวิทยา เช่น จำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นจนถึงจุดวิกฤต ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความรู้สึกว่าการบริการที่ได้รับด้อยคุณภาพ เช่น รถติดบริเวณทางเข้าแหล่งท่องเที่ยว เนื่องมาจากถนนแคบและมีรถจำนวนมาก ที่พักรถไม่เพียงพอที่จะรองรับปริมาณนักท่องเที่ยว เป็นต้น

3) ขีดจำกัดของชุมชน หมายถึง ขีดความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของชุมชน ซึ่งหากมีจำนวนนักท่องเที่ยวมากเกินไป จะเกิดผลกระทบต่อประชาชนในท้องถิ่นความหนาแน่นของพื้นที่ใช้สอยในชุมชน เช่น ในร้านอาหาร ร้านค้า หรือบริเวณชายหาด เป็นต้น

3. การกำหนดเขตการใช้พื้นที่หรือเขตการจัดการในแหล่งท่องเที่ยว บริเวณแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งต้องมีการกำหนดเขตการใช้พื้นที่เพื่อประโยชน์ต่าง ๆ (Zoning) หรือเพื่อการจัดการ (Management zone) ให้เหมาะสมตามสภาพและขนาดของทรัพยากรที่จะรองรับปริมาณนักท่องเที่ยว และกิจกรรมการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้น โดยสามารถป้องกันผลกระทบที่จะมีผลต่อระบบนิเวศโดยรวมด้วย โดยมีแนวทางการดำเนินการต่อไปนี้

1) การจัดให้มีเขตบริการหรือศูนย์บริการนักท่องเที่ยว (Visitor center) ในแต่ละแหล่งท่องเที่ยวควรจัดให้อยู่ในบริเวณที่เหมาะสม และเป็นพื้นที่ราบมากพอที่จะจัดสิ่งอำนวยความสะดวก ศูนย์บริการนักท่องเที่ยวทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการให้บริการ ข้อมูลและความรู้แก่นักท่องเที่ยว มีเอกสารสิ่งพิมพ์ นิทรรศการ แผ่นป้ายบรรยาย จัดให้เส้นทางเดินเท้าหรือเส้นทางเดินป่า ให้สามารถแนะนำ และอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยว

2) การจัดเขตสงวนหรือบริเวณพื้นที่ที่มีความเปราะบางด้านนิเวศ พื้นที่ที่มีความเปราะบางทางด้านนิเวศและพื้นที่ที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ ควรจัดไว้เป็นเขตสงวนหรือเขตพื้นที่อนุรักษ์ที่จำเป็น ต้องมีการควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างเข้มงวดเพื่อรักษาสมดุลทางด้านนิเวศ

4. การควบคุมดูแลรักษาทรัพยากรท่องเที่ยว เป็นการควบคุมการพัฒนาพื้นที่แหล่งท่องเที่ยวทางกายภาพให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมในพื้นที่ การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยและการมีระบบป้องกันและกำจัดมลภาวะที่เหมาะสม

5. การตรวจสอบทรัพยากรการท่องเที่ยว หลักการตรวจสอบทรัพยากรท่องเที่ยว (สถาบันการท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม: 2549: 68-72) มีขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ทำความเข้าใจทรัพยากรท่องเที่ยว ประเภทของทรัพยากร

1) ทรัพยากรหลัก ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว
2) ทรัพยากรสนับสนุน ชนิดของทรัพยากรท่องเที่ยว เพื่อสนับสนุนทรัพยากรหลักในการดึงดูดนักท่องเที่ยว

3) ทรัพยากรธรรมชาติ พืช สัตว์ ภูมิทัศน์ น้ำ

4) ทรัพยากรวัฒนธรรม ศาสนา มรดกทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์

5) ทรัพยากรเหตุการณ์สำคัญ งานมหกรรม การแข่งขัน ธุรกิจ โชว์ต่างๆ

6) ทรัพยากรกิจกรรม นันทนาการ สิ่งอำนวยความสะดวก

7) ทรัพยากรบริการ ที่พัก อาหาร บริการ การต้อนรับ การขนส่ง การรักษาพยาบาล

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบทรัพยากรการท่องเที่ยว การเขียนรายงานทรัพยากรที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว

1) รายงานทรัพยากรที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว ได้แก่ สิ่งที่น่าสนใจในเรื่องการบริการ กิจกรรม ที่พัก การเข้าถึง สิ่งอำนวยความสะดวก ซึ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชม

2) รายการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ในพื้นที่นั้นๆ มีทรัพยากรธรรมชาติที่โดดเด่น และมีความสำคัญเพียงพอ ทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นของที่มีทั่วไปในแหล่งท่องเที่ยวอื่นหรือไม่ มีความสำคัญเพียงพอเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งในปัจจุบันหรือในอนาคตหรือไม่

3) การเก็บข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ชื่อ ที่ตั้ง อยู่ห่างจากศูนย์กลางหรือศูนย์ข้อมูลเท่าไร ฤดูกาลและเวลาที่ใช้ การเข้าถึง ใครเป็นเจ้าของ/ใครจัดการ/ติดต่อใคร มีระดับการใช้มากน้อยในปัจจุบัน ใครมาเที่ยว มาจากไหน มาทำอะไร มีลักษณะประชากรอย่างไร มีค่าผ่านประตูหรือไม่ เท่าไหร่ ต้องเป็นสมาชิกหรือไม่

4) รายการทรัพยากรวัฒนธรรม ได้แก่ มีทรัพยากรวัฒนธรรมที่โดดเด่น มีความรู้สึกดึงดูดนักท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมสังคมหรือไม่ มีนักท่องเที่ยวที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามาในพื้นที่มากน้อยเพียงใด

5) การเก็บข้อมูลทรัพยากรวัฒนธรรม ได้แก่ ชื่อ ที่ตั้งจากศูนย์ ศูนย์ข้อมูลการเดินทางเข้าถึง ทางเข้า ทาสีสำหรับคนพิการ บุคคลที่สามารถติดต่อได้ ระดับการใช้ง่ายน้อยเพียงใด ช่วงเวลาที่ใช้ ค่าธรรมเนียมการเข้าชม ข้อมูลพื้นฐานนักท่องเที่ยว มีกิจกรรมและลักษณะประชากรอย่างไร

6) รายการทรัพยากรเหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ เหตุการณ์นั้นมีความโดดเด่นอย่างไร สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวมาร่วมได้หรือไม่ เหตุการณ์นั้นเสริมหรือเป็นคู่แข่งกับเหตุการณ์คล้ายๆ กันในพื้นที่อื่นหรือไม่ จำนวนครั้งของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

7) การเก็บข้อมูลทรัพยากรเหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ ชื่อ และที่ตั้งของกิจกรรมจากศูนย์/ศูนย์ข้อมูล ช่วงเวลา ฤดูและระยะเวลาของกิจกรรม การจัดระบบและการจัดการ ติดต่อใคร จำนวนคนที่เข้าร่วม ผู้ชมท้องถิ่น ผู้ชมต่างถิ่น นักท่องเที่ยวมีลักษณะอย่างไร เป็นใคร มีกิจกรรมอะไรให้ผู้เข้าร่วม ค่าผ่านประตูเท่าไร

8) รายการทรัพยากรกิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมนั้นมีความโดดเด่นอย่างไรในแหล่งท่องเที่ยวอื่น และแตกต่างจากแหล่งอื่นอย่างไร สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวซึ่งไม่ใช่คนในท้องถิ่นได้หรือไม่

9) การเก็บข้อมูลทรัพยากรกิจกรรม ได้แก่ ชื่อ ที่ตั้งจากศูนย์/ศูนย์ข้อมูล ช่วงเวลา หรือฤดูกาลที่ใช้ การเข้าถึง บุคคลที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม ความหลากหลายของกิจกรรมข้อมูลพื้นฐานของนักท่องเที่ยว ค่าธรรมเนียมในการเข้าร่วมกิจกรรม

10) การเก็บข้อมูลด้านบริการต้อนรับ ได้แก่ ชื่อ ที่ตั้งบริการข้อมูล เวลาเปิดปิดทำการ บริการที่เสนอให้ (ภาษา นำเที่ยว ของที่ระลึก) ข้อมูลที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยว (แผ่นพับ แผนที่) บุคคลที่สามารถติดต่อได้ ระดับการใช้ในปัจจุบัน นักท่องเที่ยวเป็นใคร มาจากไหน

11) ประโยชน์ของการเก็บข้อมูล เพื่อทำแผนที่ทรัพยากรท่องเที่ยวของแหล่งท่องเที่ยว เพื่อแสดงที่ตั้งทางกายภาพของทรัพยากร ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อชี้จุดที่พบทรัพยากรกิจกรรม เมื่อกิจกรรมนั้นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม เพื่อชี้จุดที่ตั้งทางกายภาพของบริการต่างๆ เช่น ที่พัก ร้านอาหาร และบริการที่สำคัญ ตลอดจนบริการให้แก่ นักท่องเที่ยว

12) รายการทรัพยากรบริการ ได้แก่ ลักษณะของการบริการ บุคคลที่สามารถติดต่อได้

13) บริการด้านที่พักแรม ได้แก่ ชื่อและที่ตั้งของที่พัก ประเภทที่พักและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เวลาที่ให้บริการ การเดินทางเข้าถึงที่พัก ข้อมูลพื้นฐานของนักท่องเที่ยว บุคคลที่เกี่ยวข้อง และค่าบริการ

14) ทรัพยากรด้านอาหาร ได้แก่ ชื่อและที่ตั้งจากศูนย์ ประเภทและอันดับของสิ่งนั้น บุคคลที่สามารถติดต่อได้ จำนวนที่ตั้ง เวลาเปิดปิด ระดับการใช้และประเภทผู้ใช้ ราคาต่อมื้อ

ขั้นที่ 3 การประเมินทรัพยากร

1) คุณภาพทรัพยากร คือ อะไรทำให้ทรัพยากรนั้นดีกว่า/แย่กว่าทรัพยากรอื่นในที่อื่นๆ อะไรเป็นจุดอ่อน ตรงไหนเสียหาย ได้รับการดูแลรักษาดีหรือไม่ บริการมีคุณภาพสม่ำเสมอหรือไม่ จะปรับปรุงทรัพยากรนี้ได้อย่างไร อะไรเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา

2) ความโดดเด่นของทรัพยากร ได้แก่ ในพื้นที่นั้นๆ อะไรทำให้ทรัพยากรมีความน่าสนใจเป็นพิเศษ อะไรทำให้แตกต่างจากที่อื่น ทรัพยากรดังกล่าวสะท้อนให้คิดถึงความภาคภูมิใจในสถานที่นั้นๆ อย่างไร

3) อำนาจในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ได้แก่ สิ่งนี้มีบทบาทอะไรในกิจกรรม มีการจัดระดับการใช้หรือไม่ ประเมินการใช้อย่างไร จะทำให้แหล่งท่องเที่ยวมีเสน่ห์ดึงดูดมากขึ้นอย่างไร

4) ฐานข้อมูลของทรัพยากรท่องเที่ยว ได้แก่ อะไรทำให้ทรัพยากรนั้นเป็นคุณค่าแหล่งท่องเที่ยว ในปัจจุบันการท่องเที่ยวประเภทใดเหมาะสมและน่าพึงพอใจ และถ้าจะให้มีบทบาทสำคัญในอนาคตจะต้องเพิ่มความดึงดูดอย่างไร ทรัพยากรนี้มีลักษณะอะไรซึ่งเป็นปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวในอนาคต เช่น มีการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มขึ้นและอาจมีน้ำท่วมหรือแผ่นดินเคลื่อนบนพื้นที่ท่องเที่ยว

6. วิธีการประเมินศักยภาพ กำหนดระดับของศักยภาพด้านการท่องเที่ยว และระดับของผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว โดยวิธี Weighting Score Method ทั้งนี้มีรายละเอียดของขั้นตอนการประเมิน ดังนี้

1) นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวประกอบกับข้อมูลทุติยภูมิที่ได้จากการรวบรวมจากแหล่งต่าง ๆ เช่น แผนการท่องเที่ยวของจังหวัดที่จัดทำโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ข้อมูลพื้นฐานด้านอื่น ๆ มาพิจารณาให้คะแนน (Rating) เกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น โดยอาจแบ่งระดับของการให้คะแนน เพื่อชี้ศักยภาพของความเป็นแหล่งท่องเที่ยวเป็น 3 ระดับ ดังนี้

- ระดับที่มีศักยภาพสูง ให้คะแนนตัวบ่งชี้เป็น 3
- ระดับที่มีศักยภาพปานกลาง ให้คะแนนตัวบ่งชี้เป็น 2
- ระดับที่มีศักยภาพน้อยหรือต่ำ ให้คะแนนตัวบ่งชี้เป็น 1

2) คำนวณหาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว โดยใช้สมการถ่วงน้ำหนัก

$$EP = W_1R_1 + W_2R_2 + W_3R_3 + \dots + W_nR_n / W_1 + W_2 + W_3 + \dots + W_n$$

ทั้งนี้ EP = ระดับศักยภาพในความเป็นแหล่งท่องเที่ยว

$R_{1\dots n}$ = ค่าคะแนนศักยภาพของตัวแปรที่ 1 ถึง n

$W_{1\dots n}$ = ค่าถ่วงน้ำหนักของตัวแปรที่ 1 ถึง n

ค่าที่ได้จากการคำนวณโดยสมการดังกล่าว จะเป็นค่าคะแนนดิบซึ่งมีความเป็นไปได้ตั้งแต่ 0 (ไม่มีศักยภาพ) ถึง 3 (มีศักยภาพสูงมาก) นำค่าคะแนนดิบที่ได้จากการคำนวณดังกล่าวสำหรับพื้นที่แต่ละแห่งมาจัดระดับศักยภาพ ดังนี้

3 - 2 + = H : พื้นที่ที่มีศักยภาพสูง

2 - 1 + = M : พื้นที่ที่มีศักยภาพปานกลาง

0 - 1 = L : พื้นที่ที่มีศักยภาพต่ำ

7. เกณฑ์การพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว ในการศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ได้นำวิธีการศึกษาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทยมาประยุกต์ใช้ โดยมีเกณฑ์พิจารณาดังนี้

1) ตัวชี้วัดการพิจารณาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว เช่น ชนิดของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการพิจารณาภาพรวมของแหล่งที่มีลักษณะรองรับการท่องเที่ยวได้มากน้อยเพียงใดโดยพิจารณาจากสภาพทั่วไป โดยมีระดับการให้คะแนน 5 ระดับ ดังนี้

- คะแนน 5 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศค่อนข้างสมบูรณ์ มีลักษณะความเดิมแท้ กิจกรรมการท่องเที่ยวมีโอกาสเป็นกิจกรรมศึกษาและเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสูง

- คะแนน 4 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ปรับปรุงแก้ไขสภาพพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวเพียงเล็กน้อยหรือเป็นท่องเที่ยววัฒนธรรมที่มีสภาพธรรมชาติในพื้นที่ชัดเจนโดดเด่น

- คะแนน 3 เป็นแหล่งธรรมชาติทางวัฒนธรรมที่ปรับปรุงดัดแปลง หรือ ตกแต่ง แต่ยังคงความเป็นธรรมชาติไว้เป็นส่วนใหญ่ อาจมีการแต่งเติมความเป็นธรรมชาตินอกแบบของระบบนิเวศดั้งเดิมหรือเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีสภาพธรรมชาติ หรือมีการจัดสภาพทางธรรมชาติค่อนข้างดี

- คะแนน 2 เป็นแหล่งธรรมชาติทางวัฒนธรรมที่ปรับปรุงดัดแปลง ตกแต่ง แต่ไม่ได้รักษาลักษณะที่ถูกต้องของระบบนิเวศอย่างแท้จริงหรือเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่มีสภาพธรรมชาติตกแต่งบางส่วน

- คะแนน 1 เป็นแหล่งธรรมชาติทางวัฒนธรรมที่มีสภาพธรรมชาติน้อยมาก ไม่ได้ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ หรือสร้างเลียนแบบที่ไม่เป็นจริง

2) ลักษณะของแหล่งท่องเที่ยว พิจารณาจากสภาพโดยทั่วไปในปัจจุบัน แบ่งเป็น 3 ปัจจัย ดังนี้

- ระบบนิเวศภายในแหล่งท่องเที่ยว พิจารณาจากความเดิมแท้ ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพที่ปรากฏอยู่ภายในแหล่งท่องเที่ยวนั้น โดยมีคะแนนจากมาก-น้อย เป็น 5-1

- ความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวเป็นปัจจัยที่พิจารณาในด้านการมีส่วนกระตุ้นและดึงดูดใจ เช่น มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวเป็นเอกลักษณ์ สวยงาม น่าสนใจ ซึ่งมักสะท้อนถึงความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวโดยมีคะแนนจากมาก-น้อย เป็น 5-1

- การมีองค์ประกอบของท่องเที่ยวที่หลากหลาย พิจารณาจากองค์ประกอบภายในแหล่งที่มีความหลากหลาย เช่น มีลักษณะทางวัฒนธรรม หรือมีโบราณสถานภายในแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ มีลักษณะธรรมชาติที่สมบูรณ์เหมาะต่อการท่องเที่ยวเสริมในแหล่งวัฒนธรรม เป็นต้น โดยมีคะแนนจากมาก-น้อย เป็น 5-1

3) การประเมินศักยภาพเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว การประเมินดำเนินการโดยให้คะแนนแหล่งท่องเที่ยวตามตัวชี้วัด (1-5) และให้น้ำหนัก

ความสำคัญต่าง ๆ ดังนี้ ปัจจัยที่ 1.1 (ชนิดของแหล่งท่องเที่ยว) มีน้ำหนัก 15

ปัจจัยที่ 1.2.1 (สภาพของระบบนิเวศ) มีน้ำหนัก 15

ปัจจัยที่ 1.2.2 (ความโดดเด่น) มีน้ำหนัก 10

ปัจจัยที่ 1.2.3 (มีองค์ประกอบด้านอื่น) มีน้ำหนัก 5

เมื่อให้ค่าน้ำหนักคุณคะแนนสูงสุด(5) แหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ มีโอกาสได้คะแนนรวมสูงสุด 225 คะแนน ต่ำสุด 45 คะแนน และแบ่งกลุ่มศักยภาพได้ 5 กลุ่ม คือ A, B, C, D และ E

กลุ่ม A มีคะแนนตั้งแต่ 170 ขึ้นไป

กลุ่ม B มีคะแนนตั้งแต่ 145-165 ขึ้นไป

กลุ่ม C มีคะแนนตั้งแต่ 125-140 ขึ้นไป

กลุ่ม D มีคะแนนตั้งแต่ 95-120 ขึ้นไป

กลุ่ม E มีคะแนนตั้งแต่ 90 ลงไป

นอกจากนั้นแล้ว การจัดการการท่องเที่ยวควรประกอบด้วย การจัดการด้านการให้การศึกษา มีกิจกรรม มีการสื่อความหมาย การจัดการด้านการรักษาสีงแวดล้อมและทรัพยากร (มีการคุ้มครอง บำรุงรักษา ฟื้นฟู สร้างความปลอดภัย และการควบคุมจำนวน) มีองค์กรในการจัดการที่มีความร่วมมือ และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น โดยมีคะแนน 5-1 ผลการให้คะแนนจะนำไปพิจารณาประกอบศักยภาพของแหล่ง ซึ่งสามารถประเมินการกำหนดการส่งเสริมการตลาด หรือเพื่อวัดความสำคัญในการสนับสนุนการจัดการ (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2542 : น. 4-12-13)

2.1.5 แนวคิดการจัดการตลาดการท่องเที่ยว

การตลาดการท่องเที่ยว (Tourism market or Tourist) หมายถึง ความพยายามที่จะทำให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวของตนและใช้สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวนั้น โดยการตลาดการท่องเที่ยว ทำได้ 2 วิธี 1) การให้ข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว หมายถึง การให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่างๆทางการท่องเที่ยว เช่น ทรัพยากรการท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว และการบริการการท่องเที่ยว เป็นต้น 2) การโฆษณาและประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว หมายถึง การสื่อข้อมูล ข่าวสารการท่องเที่ยวไปยังนักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ วิทยุ นิตยสาร หนังสือพิมพ์ จดหมาย เป็นต้น เพื่อเชิญชวน กระตุ้นให้นักท่องเที่ยวกลุ่มเป้าหมายเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวของตน

การตลาดการท่องเที่ยว (Marketing of tourism) เป็นปรัชญาทางการจัดการที่มุ่งเน้นไปสู่ความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยอาศัยการวิจัยการตลาด การพยากรณ์ การคัดเลือกทรัพยากรการท่องเที่ยวที่กำลังอยู่ในความต้องการ เพื่อให้ธุรกิจได้รับประโยชน์สูงสุดในการเสนอบริการแก่นักท่องเที่ยวตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ หรือการศึกษาองค์ประกอบ (การผลิตและการบริโภคสินค้าและบริการ) ทางการท่องเที่ยว เพื่อใช้กำหนดกลยุทธ์ในการพัฒนาสินค้าทางการท่องเที่ยว และส่งเสริมให้นักท่องเที่ยว โดยองค์กรประกอบสำคัญ คือ อุปสงค์ทางการท่องเที่ยว (Tourism demand) และอุปทานทางการท่องเที่ยว (Tourism supply) (จิระวัฒน์ อนุวิชานนท์, 2554, น. 2-16) การตลาดการท่องเที่ยวเป็นกระบวนการจัดการแผนงานอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว (Hospitality and travel industry) ที่กระทำอย่างเป็นลำดับและต่อเนื่อง ประกอบด้วย การวางแผน การวิจัย การปฏิบัติการ การควบคุม และการประเมินกิจกรรมที่เกิดขึ้น เพื่อตอบสนองความจำเป็น ความต้องการ และความพึงพอใจของลูกค้า เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร โดยแผนงาน

ตลาดจะประสบความสำเร็จอย่างสูงสุด ด้วยความพยายามของบุคลากรในองค์กรทุกคน ซึ่งจากความหมายข้างต้นแสดงถึงหลักพื้นฐานของการตลาดการท่องเที่ยว ดังนี้

1. ความพึงพอใจจากการตอบสนองความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภค (Satisfaction of customer's needs and wants) เป็นช่องว่างระหว่างสิ่งที่ผู้บริโภคได้รับและสิ่งที่ผู้บริโภคคาดหวัง

2. ลักษณะความต่อเนื่องของการตลาด (Continuous nature of marketing) เป็นกิจกรรมของการบริหารที่ต่อเนื่องไม่หยุดนิ่งเกิดขึ้นในตลอดเวลาใดเวลาหนึ่ง

3. ลำดับขั้นตอนของการตลาด (Sequential steps in marketing) ประกอบด้วย การวางแผน (P-Planning) การวิจัย (R-Research) การปฏิบัติการ (I-Implementation) การควบคุม (C-Control) และการประเมินผล (E-Evaluation)

4. บทบาทที่สำคัญของการวิจัยตลาด (Key role of marketing research) เป็นการใช้การวิจัยการตลาดทั้งเชิงปริมาณและ/หรือเชิงคุณภาพในการจัดการและระบุความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภคเพื่อให้เกิดการตลาดที่มีประสิทธิภาพ

5. ความพยายามของทั้งองค์กรและแผนกต่าง ๆ (Organization wide and multi department effort) เพื่อให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด ซึ่งการตลาดการท่องเที่ยวต้องใช้ความพยายามจากทุกแผนกหรือทุกฝ่ายขององค์กร

การจัดแผนการตลาดทางด้านการท่องเที่ยวนั้นมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อความสำเร็จในการดำเนินธุรกิจและการชักจูงนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวในสถานที่เป้าหมาย หลักการตลาดเบื้องต้นที่จะนำมาพิจารณาสามารถอธิบายนั้นส่วนใหญ่จะประกอบตามหลัก 4 P ดังนี้

1. Product (สินค้า) สินค้าทางการท่องเที่ยวนั้น แตกต่างจากสินค้าในกลุ่มธุรกิจอื่นโดยสิ้นเชิง สินค้าจากการท่องเที่ยวเป็นสินค้าที่ไม่สามารถจับต้องได้ (Intangible Product) ก่อนการตัดสินใจซื้อ ซึ่งแตกต่างจากสินค้าอื่นๆ ที่สามารถจับต้องได้ (Tangible Product) หรือทดลองใช้ หรือสัมผัสก่อนการตัดสินใจซื้อของลูกค้าจะขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นและความต้องการของลูกค้าโดยตรง ซึ่งการตัดสินใจดังกล่าวนั้นคือการซื้อ ความคาดหวัง (Expectation) เท่านั้น ตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวซื้อแพ็คเกจทัวร์โดยคาดหวังว่า เมื่อเดินทางไปถึงจะมีผู้มารับและพาไปเยี่ยมชมสถานที่ต่างๆ คาดหวังว่าจะมีโรงแรมที่พักที่มีห้องเครื่องปรับอากาศและน้ำร้อนภายในห้อง คาดหวังว่าสายการบินจะเดินทางตรงเวลาด้วยความปลอดภัย ฯลฯ ความคาดหวังดังกล่าวเป็นการยากที่จะทราบถึงความต้องการแท้จริงของผู้ซื้อสินค้าได้ เนื่องจากผู้ขายไม่ทราบถึงความคาดหวังอันแท้จริงของลูกค้า อันเกิดจากประสบการณ์ของลูกค้าที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่น ลูกค้าเคยพักโรงแรมระดับ 4 ดาวที่มีอุปกรณ์ภายในห้องครบครัน เมื่อลูกค้าคนดังกล่าวเดินทางไปยังสถานที่อื่น และจองโรงแรมระดับ 4 ดาว ความคาดหวังของลูกค้าว่าโรงแรมระดับ 4 ดาว ต้องมีบริการเหมือนกันหมด อาจไม่ได้รับการตอบสนองเนื่องจากมาตรฐานที่ต่างกันของโรงแรม ความคาดหวังนี้มักจะสูงขึ้นเรื่อยๆ และในฐานะผู้ให้บริการก็จำเป็นที่จะต้องพัฒนาตัวเองให้สูงขึ้นเช่นกัน หากผู้ให้บริการหรือผู้ประกอบการไม่ได้มีการพัฒนาธุรกิจการท่องเที่ยวที่ตนเองประกอบอยู่ก็ไม่อาจบรรลุถึงเป้าหมายได้

2. Price (ราคา) การกำหนดราคาของสินค้าของการท่องเที่ยวนั้นค่อนข้างลำบากเนื่องจากสภาวะความต้องการของตลาด (Demand) และจำนวนของสินค้าที่มีอยู่ในตลาด (Supply)

อีกทั้งยังมีปัจจัยอื่นที่เป็นตัวกำหนดราคาดังเช่น ฤดูกาล (Seasonal) ความปรกติราคาสินค้าจะขึ้นอยู่กับฤดูกาลท่องเที่ยว ซึ่งในสินค้าชนิดเดียวกันอาจมีราคาที่แตกต่างกันมากกว่าเท่าตัวในช่วงฤดูกาลท่องเที่ยว มาตรฐานการบริการ(Service Standard) ที่ต่างกันจะเป็นตัวกำหนดราคาสินค้า ซึ่งผู้ซื้อสินค้าจะต้องยอมรับในมาตรฐานดังกล่าว ทิศทางและแนวโน้มความนิยม(Trend) จะเป็นตัวกำหนดราคาของสินค้าทางด้านการท่องเที่ยวและนับเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ลักษณะของตัวสินค้าของการท่องเที่ยวซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงหรือลดน้อยลงได้และจะเป็นการกำหนดราคาได้

3. Place (Distribution) ช่องทางการจัดจำหน่ายการท่องเที่ยวและสินค้าที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวนั้น สามารถเปลี่ยนแปลง และเลือกช่องทางการจำหน่ายได้โดยไม่มีกฎหมายตัว ซึ่งจะถูกกำหนดโดยสภาวะตลาด และผู้ประกอบการอย่างไรก็ตามช่องทางการจัดจำหน่ายนั้นสามารถแบ่งได้ เช่น จัดจำหน่ายโดยตรงให้กับลูกค้า (Direct Sale) ช่องทางดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่องทางที่เหมาะสมกับธุรกิจขนาดเล็ก หรือกับแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับการนิยมแบบถาวร ผู้ให้บริการหรือสินค้าจะจัดจำหน่ายโดยตรงกับลูกค้า โดยอาจจะใช้เครื่องมือบางอย่างเช่น Internet หรือ การโฆษณาโดยตรง สำหรับการจำหน่ายในลักษณะนี้มีจุดเด่น กล่าวคือ สินค้าสามารถขายได้ราคาโดยที่มิต้องเสียค่านายหน้า และผู้ขายสามารถควบคุมระบบการขายได้โดยตรง อย่างไรก็ตามช่องทางการจัดจำหน่ายในลักษณะนี้ มีจุดด้อยและข้อจำกัด กล่าวคือสินค้า หรือบริการจะไม่สามารถขยายตลาดได้อย่างทั่วถึง และอาจจะผูกติดกับกลุ่มลูกค้ากลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากเกินไป รวมทั้งมีการจัดจำหน่ายโดยผ่านตัวกลาง หรือ (BtoB – Bussiness to Bussiness) การจัดจำหน่ายโดยการแต่งตั้งตัวแทนจำหน่าย หรือ (BtoBtoC – Bussiness to Bussiness to Customer) เป็นต้น ช่องทางการจัดจำหน่ายในธุรกิจท่องเที่ยวถือว่าเป็นหัวใจหลักในการทำตลาด ซึ่งจะมีผลต่อความสำเร็จของธุรกิจได้

4. Promotion การจัดการส่งเสริมการขายการจัดการส่งเสริมการขายถือเป็นกลยุทธ์ทางการตลาดที่สำคัญในการจัดการตลาดของสินค้าทางด้านการท่องเที่ยวนอกจากกลยุทธ์ทางด้านราคาหรืออื่นๆ การจัดการส่งเสริมการขายของสินค้าทางด้านการท่องเที่ยวนั้นสามารถจัดทำได้หลายลักษณะดังเช่น การจัดส่งส่งเสริมการขายแบบเน้นในตัวสินค้าเอง (Product Promotion) เป็นการจัดส่งส่งเสริมการขายโดยตรงสร้างความคุ้นเคยในตัวสินค้า (Product Awareness) อาจใช้กลยุทธ์หลายวิธี เช่น การโฆษณา การลดราคา การจับรางวัล หรือข้อเสนอราคาพิเศษ การจัดส่งส่งเสริมการขายแบบร่วมกับสินค้าอื่น (Joint Promotion) เป็นการจัดส่งส่งเสริมการขายโดยร่วมกับสินค้าอื่นๆ ที่อาจจะเกี่ยวข้องกันกับธุรกิจการท่องเที่ยวหรือไม่ก็ได้ เช่น ซื้อตั๋วเครื่องบินแถมโรงแรม ซื้อของในห้างสรรพสินค้าสามารถจับรางวัลแพ็คเกจทัวร์ การจัดส่งส่งเสริมการขายในลักษณะนี้ถือว่าการสร้างความคุ้มค่าเพิ่ม (Value Added) ให้กับตัวสินค้าโดยมิได้เน้นกลยุทธ์ทางด้านราคาเป็นหลัก การจัดส่งลักษณะดังกล่าวจะมีผลดีต่อการกระตุ้นตลาด หากสินค้าร่วมเป็นสินค้าที่ได้รับการยอมรับในตลาดอยู่แล้ว หรือเป็นสินค้าที่ตลาดมีความต้องการสูง

ความสำคัญของธุรกิจท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กับหลักการตลาดเบื้องต้นนั้นจะเห็นได้ว่า กลยุทธ์ทางด้านการตลาดมีความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องนำหลักการดังกล่าวมาประยุกต์ใช้กับธุรกิจด้านการท่องเที่ยว อนึ่งยังมีข้อปลีกย่อยของการวางกลยุทธ์ทางการตลาดอื่นๆ อีกนอกเหนือจากหลักการเบื้องต้นดังกล่าว ดังเช่น

1) การจัดการวางแผนองค์การ ควรวางหลักการในการดำเนินธุรกิจอย่างชัดเจนโดยจัดวางหลักการของธุรกิจตามลักษณะหรือตามแนวทางการดำเนินงาน

2) การจัดบุคลากร บุคลากรถือว่าเป็นส่วนสำคัญมาก เนื่องจากงานทางด้านการท่องเที่ยวนี้เป็นงานบริการระหว่างบุคคลและความพอใจในตัวสินค้าและบริการจะขึ้นอยู่กับบุคคลที่ได้รับบริการ สิ่งสำคัญที่สุดในตัวบุคลากรในธุรกิจการท่องเที่ยวจำเป็นต้องมีจิตใจรักการบริการ (Service Mind) มีความกระตือรือร้นต่องาน และมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

3) การจัดเตรียมสินค้า นอกเหนือจากหลักการทางด้านการตลาดทั่วไปแล้ว การจัดเตรียมสินค้าให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด ฤดูกาล ก็มีความสำคัญ การจัดเตรียมสินค้าควรวางแผนในระยะสั้น และระยะยาวควบคู่กันไป โดยเตรียมแผนในรอบ 6-12 เดือน และระยะ สั้นรายเดือน หรือรายสัปดาห์ พร้อมทั้งสรุปรายละเอียดการสำรองที่นั่งหรือการจองห้องพักให้เรียบร้อยก่อนหน้าการเปิดขาย ทั้งนี้การจัดเตรียมสินค้าควรพิจารณาถึงปัจจัยรอบข้างเช่น วันหยุดช่วงเทศกาล ช่วงปิดภาคเรียน ฯลฯ (<http://warapornjinnee.multiply.com/journal/item/6>)

4) การจัดวางแผนการขายล่วงหน้า และการใช้สื่อการขาย ขั้นตอนดังกล่าวมีความสัมพันธ์โดยเฉพาะธุรกิจการโรงแรม เนื่องจากการวางแผนการขายล่วงหน้าสามารถ วางแผนด้านราคา แบ่งตลาดเพื่อลดความเสี่ยงทางด้านธุรกิจ ตัวอย่างเช่น โรงแรมหนึ่งมีห้องพัก จำนวน 100 ห้อง ได้ขายล่วงหน้าโดยให้ราคาพิเศษ กับกรุ๊ปทัวร์จากประเทศญี่ปุ่น คิดเป็นจำนวน 20% ของจำนวนห้องพักทั้งหมด และได้มีการจองล่วงหน้าจากหลายประเทศอีก 40% ของจำนวนห้องพักทั้งหมด จากข้อมูลดังกล่าว ผู้บริหารควรนำมาพิจารณาถึงจำนวนห้องที่เหลือว่า สามารถที่จะจำหน่ายในระดับราคาใดเพื่อที่จะได้ราคาเฉลี่ยสูงสุด และความเสี่ยงต่อการยกเลิกของการจองมาน้อยเพียงใด

ส่วนประกอบของตลาดท่องเที่ยว

ตลาดท่องเที่ยวมีส่วนประกอบเหมือนตลาดสินค้าทั่วไป ประกอบด้วย ผู้ผลิต (producer) สินค้า (Product) และผู้ซื้อ (Buyer) แต่รายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบอาจแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย (จิระวัฒน์ อนุวิชานนท์, 2554, น. 20-32) ดังนี้

1. **ผู้ผลิต (Product)** ผู้ผลิตสินค้าและบริการท่องเที่ยวประกอบด้วยหลายกลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้ผลิตภาคเอกชน มีบทบาทในการจัดการ นำเสนอสินค้าและบริการที่คาดว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มผู้ผลิต และสร้างความพึงพอใจให้ผู้ซื้อสามารถตัดสินใจซื้อบริการของตน เช่น โรงแรม รีสอร์ท บังกะโล ภัตตาคารร้านอาหาร ร้านกาแฟ บาร์ บริษัทนำเที่ยวต่าง ๆ สายการบิน รถไฟ รถทัวร์ อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน ผู้ผลิตสินค้าที่ระลึก สวนสนุก พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น 2) ผู้ผลิตภาครัฐบาล เป็นผู้ผลิตในระดับประเทศ ระดับภาค และระดับท้องถิ่น ผู้ผลิตภาครัฐบาลมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของประเทศ เป็นผู้วางนโยบาย ออกกฎหมายและข้อบังคับที่มีผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว และนำเสนอสินค้าและบริการที่รัฐบาลต้องการส่งเสริมการท่องเที่ยวในแต่ละปีผ่านสื่อและช่องทางการจัดจำหน่ายทุกช่องทาง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยที่มีหน้าที่ในการพัฒนา ส่งเสริมเผยแพร่ และดำเนินกิจการให้มีการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

2. **สินค้า (Product)** กระบวนการผลิตและการบริการสินค้าทั่ว ๆ ไปจะเสร็จสิ้นในขั้นตอนเดียวไม่ยุ่งยาก ผู้บริโภคสามารถบริโภคสินค้าเป็นหน่วยได้ แต่สินค้าท่องเที่ยวต้องอาศัยผู้ผลิต

หลายส่วนประกอบกัน ทั้งภายในและภายนอกอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ผู้บริโภคจึงจะได้รับสินค้าและบริการที่ครบถ้วนตามต้องการ ซึ่งสินค้าและบริการในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เช่น 1) สิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (Tourist attractions) คือ สิ่งดึงดูดใจให้เกิดการตัดสินใจซื้อและสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ซื้อ ได้แก่ สถานที่ท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ เทศกาลงานประเพณี เป็นต้น 2) สิ่งอำนวยความสะดวก (Facilities) เป็นสิ่งที่อำนวยความสะดวกให้ผู้ซื้อเข้าถึงสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยวได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และปลอดภัย ได้แก่ โครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา การติดต่อสื่อสาร การคมนาคมขนส่ง ท่าอากาศยาน ชุมชนเมือง เป็นต้น 3) วิถีชีวิต (Way of life) ลักษณะรูปแบบชีวิตความเป็นอยู่ ความเป็นมิตรไมตรี และความโอ้อ้อมอารีของคนในประเทศที่เดินทางไปเที่ยว สิ่งเหล่านี้สร้างความรู้สึกอบอุ่น และรู้สึกเข้ากันได้กับสังคมอื่นที่ตนเองไม่คุ้นเคย นั่นคือ ความต้องการของมนุษย์ทุกคนที่ต้องการเข้าสังคม ต้องการการยอมรับ เป็นต้น

3. ผู้ซื้อ (Buyer) ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมีผู้ซื้ออยู่ 2 ประเภท คือ 1) ผู้ซื้อที่เป็นผู้บริโภค (Consumer) คือ ผู้ซื้อรายบุคคลหรือกลุ่มทั่ว ๆ ไป ที่ตัดสินใจซื้อและจัดการเดินทางท่องเที่ยวด้วยตัวเองหรือผ่านบริษัทนำเที่ยว ซึ่งจำแนกได้หลายกลุ่ม ซึ่งสามารถจำแนกตามวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวได้ เช่น เพื่อพักผ่อนหย่อนใจหรือท่องเที่ยวในวันหยุด ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด ฟื้นฟูสภาพร่างกายและจิตใจ หรือ เที่ยวชมธรรมชาติ เพื่อศึกษาวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นการท่องเที่ยวเพื่อศึกษาหาข้อมูลและความรู้แปลกใหม่ที่ไม่ใช่ลักษณะสังคมที่ตนอยู่ ชมนิทรรศการ การแสดงต่าง ๆ หรือเทศกาลงานประเพณี เพื่อสุขภาพ รักษาโรค เช่น อาบน้ำแร่ นวด สปา เป็นต้น เพื่อการกีฬา เช่น ตกปลา ดำน้ำ เดินป่า และเพื่อเข้าร่วมประชุมสัมมนา เมื่อมีเวลาว่างก่อนหรือหลังการประชุมก็ถือโอกาสท่องเที่ยวไปด้วย เป็นต้น

แนวคิดของปรัชญาการบริหารการตลาด

แนวคิดของปรัชญาการบริหารการตลาดที่ธุรกิจและองค์กรยึดถือและปฏิบัติตามทั้งในอดีตและปัจจุบันว่ามีด้วยกัน 7 แนวคิด (จิระวัฒน์ อนุวิชานนท์, 2554) และ (Kotler & Keller, 2009, p. 59) ดังนี้

1. แนวคิดด้านการผลิต (Production concept) เป็นแนวคิดแรกที่เกิดขึ้นในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นผลจากการที่อุปสงค์ (Demand) มากกว่าอุปทาน (Supply) โดยยึดหลักว่าผู้บริโภคจะพอใจผลิตภัณฑ์ที่หาง่ายและต้นทุนต่ำ ขณะที่ผู้ผลิตจะต้องยึดหลักการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตให้ดีขึ้นเพื่อลดต้นทุนการผลิตและการขยายตลาด จัดจำหน่ายให้ทั่วถึงยิ่งขึ้น และลดต้นทุนการผลิตเพื่อตั้งราคาให้ต่ำลง

2. แนวคิดด้านผลิตภัณฑ์ (Product concept) แนวคิดนี้ยึดหลักว่าผู้บริโภคจะพอใจผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ การทำงาน และรูปลักษณ์ที่เป็นนวัตกรรมใหม่ที่ดียิ่งที่สุด ผู้ผลิตจึงมุ่งที่การสร้างและปรับปรุงคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์ให้ดีขึ้นตลอดเวลา

3. แนวคิดด้านการขาย (Sales concept) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากวิทยาการและเทคโนโลยี ตลอดจนการแข่งขันที่รุนแรง ซึ่งยึดหลักว่าผู้บริโภคมักจะไม่นิยมนำผลิตภัณฑ์ หรือซื้อแต่ไม่เพียงพอกับความต้องการ ดังนั้น ผู้ผลิตจะต้องใช้ความพยายามในการขายและการส่งเสริมการตลาดอย่างเต็มที่ เพื่อกระตุ้นและจูงใจให้เกิดการซื้อเพิ่มขึ้น

4. **แนวคิดด้านการตลาด (Marketing concept) หรือแนวคิดโดยมุ่งที่ผู้บริโภค (Customer concept)** เป็นผลจากการที่อุปทานมากกว่าอุปสงค์ จึงมุ่งที่การตอบสนองความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภคเป็นสำคัญเพื่อสร้างความพึงพอใจที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

5. **แนวคิดด้านการตลาดเพื่อสังคม (The societal marketing concept)** เป็นแนวคิดที่เกิดจากการที่ผู้ผลิตตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อสังคม นอกเหนือจากการมุ่งที่กำไรและการสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้บริโภค โดยพิจารณาถึงความจำเป็น ความต้องการและความสนใจของตลาดเป้าหมาย เพื่อส่งมอบความพึงพอใจอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเหนือคู่แข่ง โดยยังคงรักษาการกินดีอยู่ดีและความผาสุกของผู้บริโภคและสังคม นอกจากนี้แนวคิดด้านการตลาดเพื่อสังคมยังเกี่ยวข้องกับ การตลาดสีเขียว (Green marketing) โดยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและสื่อสารไปยังผู้บริโภคเกี่ยวกับการดำเนินการนั้น เช่น การรณรงค์ปลูกป่าทดแทน เป็นต้น และการพัฒนาความยั่งยืน (Sustainable development) ซึ่งเป็นการธำรงรักษาสภาพแวดล้อมหรือวัฒนธรรมและรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป

6. **แนวคิดการตลาดออนไลน์และการตลาดโดยใช้ฐานข้อมูล (Online and database marketing concept)** เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการใช้เครื่องมือทางการตลาด โดยเฉพาะการสื่อสารทางการตลาดผ่านเครือข่ายออนไลน์ที่จะช่วยให้เข้าใจถึงความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภค อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากการตลาดมวลชน (Mass marketing) ไปเป็นการตลาดจุลภาค (Micro marketing) โดยใช้ฐานข้อมูลผู้บริโภค (Database marketing) รวบรวมข้อมูลและกำหนดความสัมพันธ์กับผู้บริโภคแต่ละรายอย่างใกล้ชิด ตลอดจนทราบถึงสิ่งจูงใจที่เฉพาะเจาะจงสำหรับผู้บริโภคแต่ละราย

7. **แนวคิดการตลาดโดยรวม (Holistic marketing concept)** เป็นแนวคิดที่ถือเกณฑ์การพัฒนา การออกแบบ และการปฏิบัติตามโปรแกรม กระบวนการ และเครื่องมือกิจกรรมทางการตลาด โดยยึดหลักการบูรณาการทุกสิ่งเข้าด้วยกัน ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น การตลาดเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดี (Relationship marketing) เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีระยะยาวกับฝ่ายต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดรายได้และการธำรงรักษาธุรกิจให้ยั่งยืน กลุ่มเป้าหมายหลัก คือ กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับองค์กร (Stakeholder) ซึ่งได้แก่ ผู้บริโภค พนักงาน คนกลาง และสมาชิกที่เกี่ยวข้องด้านการเงิน (ผู้ถือหุ้น ผู้ลงทุน และผู้วิเคราะห์) ตลอดจนการพัฒนานโยบายและกลยุทธ์เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างกลุ่มเหล่านั้น โดยจะต้องสอดคล้องกับขีดความสามารถ ทรัพยากร ความต้องการ และเป้าหมายของบริษัท

ลักษณะของการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ

การตลาดการท่องเที่ยวและการบริการมีความแตกต่างจากการตลาดสินค้าทั่วไปในหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมภายนอกทางด้านการตลาด (Marketing environment) ส่วนประสมทางการตลาด (Marketing mix) หรือลักษณะเฉพาะของการท่องเที่ยวและการบริการ ดังจะได้พิจารณาในแต่ละด้าน ตามลำดับ ดังนี้ (จิระวัฒน์ อนุวิชานนท์, 2554.)

1. **สภาพแวดล้อมภายนอกทางด้านการตลาด (Marketing environment)**
สภาพแวดล้อมภายนอก (External environment) เป็นปัจจัยที่ไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งเป็นสิ่ง

สำคัญที่ทำให้องค์กรเกิดการเปลี่ยนแปลง ประกอบด้วย การแข่งขัน (Competition) กฎหมายและระเบียบข้อบังคับ (Legislation and regulation) สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ (Economic environment) เทคโนโลยี (Technology) สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม (Societal and cultural environment) และธรรมชาติ (Natural)

2. ส่วนประสมทางการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ (Marketing mix) ส่วนประสมทางการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ (Marketing mix) คือ องค์ประกอบต่าง ๆ ที่นำมาใช้ประโยชน์ในการบริหารการตลาด เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ส่วนประสมทางการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการมี 10 ประการ หรือที่เราเรียกว่า 10 Ps ซึ่งในการบริหารการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการจะต้องประสมประสานหรือบูรณาการเครื่องมือเหล่านี้เข้าด้วยกัน ซึ่งจะต้องมีความสอดคล้องกันทั้งในด้านการตลาด (Marketing) การปฏิบัติการ (Operation) และทรัพยากรมนุษย์ (Human resources) ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญสู่ความสำเร็จของธุรกิจ ดังจะได้พิจารณาในแต่ละเครื่องมือตามลำดับ เช่น ผลิตภัณฑ์ (Product) ราคา (Price) การจัดจำหน่าย (Place/Distribution) การส่งเสริมการตลาด (Promotion) คนหรือพนักงาน (People) กระบวนการ (Process) การเพิ่มผลผลิตและคุณภาพ (Productivity and quality) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical environment) การจัดแพ็คเกจและโปรแกรม (Programming and packaging) การเป็นหุ้นส่วนธุรกิจ (Partnership)

3. ลักษณะเฉพาะของการท่องเที่ยวและการบริการ (Unique characteristics of tourism and hospitality services) ลักษณะเฉพาะของสินค้าและบริการทางการท่องเที่ยวที่แตกต่างจากสินค้าทั่วไปก็คือ ไม่สามารถสัมผัสได้ ไม่สามารถแบ่งแยกได้ ไม่แน่นอน และไม่สามารถเก็บไว้ได้ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ ทำให้การบริหารจัดการการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการมีความยากกว่าการบริหารจัดการการตลาดสำหรับสินค้าทั่วไป

ลักษณะของระบบการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ ระบบ (System) ระบบการท่องเที่ยว หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการที่มีความสัมพันธ์กันและมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นระเบียบขั้นตอน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์เดียวกัน นั่นคือการตอบสนองความพึงพอใจของผู้บริโภค ระบบการตลาดการบริการและการท่องเที่ยวมีลักษณะ ดังนี้

1. ระบบเปิด (Openness) ระบบการตลาดการท่องเที่ยวและการบริการเป็นระบบเปิด มีองค์กรเกิดใหม่และปรับปรุงขยายขนาดขององค์กรมากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาการแข่งขันที่สูง เช่น ปัญหาการลอกเลียนแบบ

2. มีความซับซ้อนและความหลากหลาย (Complexity and variety) ธุรกิจการท่องเที่ยวและการบริการเป็นธุรกิจที่มีความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่าง ๆ ที่ซับซ้อนและหลากหลาย ซึ่งประกอบด้วยธุรกิจจำนวนมาก ทั้งธุรกิจขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ธุรกิจภาคเอกชนและภาครัฐ ธุรกิจภายในประเทศและระหว่างประเทศ ตลอดจนมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างองค์กรต่าง ๆ

3. มีการตอบสนอง/การปรับเปลี่ยน (Responsiveness) เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางการตลาดมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นธุรกิจจะต้องใช้กลไกการป้อนกลับ (Feedback)

โดยการรวบรวมข้อมูลจากผู้บริโภคและข้อมูลเกี่ยวกับคู่แข่งทางธุรกิจ เพื่อนำมาใช้ในการตัดสินใจ กำหนดกลยุทธ์การตลาดที่ตอบสนองต่อความต้องการและสถานการณ์ในขณะนั้น

4. มีการแข่งขันสูง (Competitiveness) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการเป็น อุตสาหกรรมที่มีการแข่งขันสูง ซึ่งมีคู่แข่งเป็นจำนวนมากในตลาด บางธุรกิจจึงหันมาใช้เครือข่าย พันธมิตรเชิงกลยุทธ์ โดยปรับเปลี่ยนคู่แข่งเป็นหุ้นส่วนทางธุรกิจ เช่น การร่วมมือกัน ระหว่างสายการบิน โรงแรม ตัวแทนการท่องเที่ยว และบริษัททัวร์ เป็นต้น

5. มีการพึ่งพาอาศัยระหว่างธุรกิจ (Interdependency) ธุรกิจการท่องเที่ยวและการ บริการประกอบด้วยธุรกิจต่าง ๆ ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงจะก่อให้เกิดคุณภาพการส่งมอบ บริการที่สมบูรณ์ เป็นที่ประทับใจของลูกค้า ซึ่งประกอบด้วยธุรกิจนำเที่ยว ธุรกิจโรงแรม ธุรกิจ ภัตตาคารร้านอาหาร ธุรกิจขนส่ง สายการบิน แหล่งท่องเที่ยว ร้านจำหน่ายสินค้าที่ระลึก ที่ต้องพึ่งพา อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นต้น

6. มีความขัดแย้งและการแตกแยก (Friction and disharmony) เนื่องจากมีการแข่งขัน สูงและมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างธุรกิจจึงอาจทำให้เกิดความขัดแย้งกันในเรื่องของการจัดสรร ผลประโยชน์และการแย่งชิงลูกค้า

ในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา (จิระวัฒน์ อนุวิชานนท์, 2554) กล่าวว่า ยังไม่มีการนำ หลักการตลาดและการจัดการใดๆ มาใช้ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว โดยส่วนใหญ่จะเน้นในเรื่องการ จัดการบุคลากร การนำเทคโนโลยีมาใช้ ในช่วงปี 1938 หรือในช่วงหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้มี แนวคิดการผลิตเพื่อมวลชน (Mass production) เกิดขึ้น โดยมีการนำเครื่องจักรมาใช้ในการผลิต ทำให้สามารถผลิตสินค้าได้มากขึ้น และเป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยทำให้ต้นทุนในการผลิตต่ำลง จนกระทั่งถึงยุค ธุรกิจเฟื่องฟู เทคโนโลยีต่าง ๆ ก้าวหน้าไปอย่างมาก ผู้ผลิตสินค้าและผู้ให้บริการด้านการท่องเที่ยวมี ปริมาณมากขึ้น ผู้ผลิตหรือผู้ขายจึงต้องหาวิธีการต่าง ๆ เพื่อหาตลาดหรือผู้ซื้อ จึงเกิดแนวคิดในการให้ ความสำคัญกับลูกค้ามากขึ้น (Customer orientation) โดยถือว่าลูกค้าคือพระเจ้า ซึ่งต่อมาได้ ปรับเปลี่ยนแนวคิดเป็นการให้ความสำคัญในด้านการผลิตและการขาย (Production and sales orientation) โดยการพัฒนาสินค้าบริการที่ดีที่สุดและการใช้สื่อต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงตัวลูกค้า เมื่อ รูปแบบกลยุทธ์การตลาดเติบโต จึงหันมาให้ความสำคัญแก่ผู้บริโภคและมุ่งเฉพาะบุคคลเฉพาะกลุ่ม (Niche and customer orientation) ซึ่งเป็นการยึดเอาผู้บริโภคเป็นหลักในการดำเนินการทาง การตลาด ซึ่งเป็นแนวคิดในด้านการตลาดยุคใหม่ การตลาดจึงเข้าไปมีบทบาทในอุตสาหกรรมต่าง ๆ แต่เดิมนั้นไม่ว่าผู้ผลิตจะผลิตสินค้าแบบใด จำนวนเท่าใด ราคาสูงเท่าไร ก็มีผู้ซื้อ แต่เมื่อตลาดกว้างขึ้น หรือมีผู้ผลิตเพิ่มขึ้น เศรษฐกิจเจริญเติบโต ทำให้ผู้ซื้อมีโอกาสเลือกมากขึ้น ทั้งมีความฉลาดขึ้น เนื่องจากการสื่อสารกว้างขวางขึ้น องค์กรต่าง ๆ จึงต้องค้นหาเพื่อพัฒนาความได้เปรียบทางการ แข่งขัน (Competitive advantage) อย่างเร่งด่วน ซึ่งเป็นการมองตลาดอย่างมีหลักการมากกว่าเดิม

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมบริการที่เกิดจากการร่วมมือทำงานของหลาย สาขาอาชีพ ทั้งธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวโดยตรงและโดยอ้อม ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้ธุรกิจ การท่องเที่ยวเป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจบริการที่มีความสำคัญ ซึ่งเราไม่สามารถจะแยกการท่องเที่ยวและ การบริการออกจากกันได้ หลักพื้นฐานของการตลาดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย (1) ความพึงพอใจ จากการตอบสนองความจำเป็นและความต้องการของผู้บริโภค (2) ลักษณะความต่อเนื่องของ

การตลาด (3) ลำดับขั้นของการตลาด (4) บทบาทที่สำคัญของการวิจัยตลาด และ (5) ความพยายามของทั้งองค์กรและแผนกต่าง ๆ (ฉลองศรี พิมพ์สมพงษ์, การวางแผนและพัฒนาตลาดการท่องเที่ยว, 2544, น.151) ดังนั้น จำเป็นต้องมีการวิจัยตลาด (Market Research) เพื่อการพัฒนา (Development Research) โดยมุ่งเน้นการวิจัยผู้บริโภค (Consumer Research) เป็นการวิจัยเพื่อการศึกษาและวิเคราะห์ประเภทและลักษณะของผู้บริโภค ทักษะคติ ความชอบ รูปแบบการเดินทางสำหรับการท่องเที่ยวของผู้บริโภค ซึ่งการวิจัยนี้จำเป็นต้องได้ข้อมูลเกี่ยวกับลูกค้า เช่น อายุ เพศ อาชีพ รายได้ สถานภาพครอบครัว วิถีชีวิต เวลาของการท่องเที่ยว ฯลฯ ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับการเดินทาง และปัจจัยอื่นๆ ที่ผลักดันให้เกิดอุปสงค์การท่องเที่ยว เพื่อให้ทราบถึงตลาดที่มีตัวตนแน่นอนในปัจจุบัน (Existing Market) และรูปแบบการเดินทาง (Travel Patterns) ซึ่งมีความสำคัญในการพัฒนาแผนการตลาดการท่องเที่ยว

2.1.6 แนวคิดการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมเกิดขึ้นจากแนวคิดในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและหลักการปฏิบัติตามกฎหมายที่กำหนดไว้ เช่น 1) พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504 แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ.2535 เพื่อให้เกิดการดูแลรักษาโบราณวัตถุ โบราณสถานและสภาพแวดล้อมแหล่งศิลปกรรมอื่นๆ

โบราณวัตถุ โบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมจัดเป็นส่วนหนึ่งของ “ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) ที่มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Land scope) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา เป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่า วัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่อง (สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2548, น.19-20) ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น จัดว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

โทมัส เอฟ คิง (Thomas F.King) ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายทรัพยากรวัฒนธรรมชาวอเมริกัน ระบุว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึงสิ่งต่อไปนี้

- 1) ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ (Historic Properties)
- 2) โบราณวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ (Artifacts)
- 3) เอกสารโบราณ (Documents / Archives)
- 4) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (Physical Environment) ได้แก่ สถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงามและร่วมสมัย (Esthetic Associative Places) รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built Environment)

5) ทรัพยากรที่เป็นนามธรรม (Non- Physical Resources) ได้แก่ แบบแผนวิถีชีวิต (Way of life) แบบแผนพฤติกรรม (Standard of Practice) ขนบธรรมเนียม/วิถีประชา (Norm) ค่านิยม (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ศาสนา (Religion) แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of Interaction) รูปแบบสถาบัน/องค์กร (Organizations)

স্যন্ত প্রাচ্যজিত্র (2548, ন. 20) กล่าวถึงทรัพยากรวัฒนธรรมว่า หมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องมองเห็นได้ และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบแบบแผนการปฏิบัติ จินตนาภาพ และความรู้สึนึกคิดที่ไม่สามารถจับต้องมองเห็นหรือสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากอดีตและสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของสังคมและชุมชน

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่งอารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน 3 กลุ่ม คือ

1) ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources)

2) วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material)

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับกับทั้งทรัพยากรโบราณคดี และทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึงวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ ภาษา ศิลปะ เป็นต้น

ในปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษาด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่

1. แหล่งโบราณคดี (Archaeological Site) หมายถึง สถานที่ที่เคยมีมนุษย์ในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นการถาวร หรือเป็นครั้งเป็นคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีสิ่งก่อสร้างก็ได้ เช่น พื้นที่เพาะปลูก คอกสัตว์ เหมืองแร่โบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหิน แหล่งถลุงโลหะ บ่อเกลือและเตาต้มเกลือโบราณ สุสานฝังศพ โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามหม้อไห (แหล่งเตาโบราณ) โรงงานผลิตแก้ว หลุมฝังศพ ถ้ำและเพิงผาที่เป็นที่พักอาศัยหรือประกอบพิธีกรรมวาดภาพและฝังศพ ย่านตลาดเก่า โรงสีข้าว ฯลฯ ซึ่งในบริเวณแหล่งโบราณคดีมักจะพบหลักฐานที่เป็นวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ของผู้คนสมัยโบราณ เช่น เศษเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด เครื่องมือหิน อิฐ กระจุกสัตว์ เปลือกหอย หรือชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ อยู่ตามผิวดิน หรือทับถมอยู่ในดินระดับต่างๆ ในบางพื้นที่อาจจะมีกระจุกสัตว์ กระจุกคนที่มีสภาพกลายเป็นหิน หรือฟอสซิล (fossilized bones) ฝังซ่อนอยู่ในชั้นหินตะกอนบางประเภทด้วย หรือในบางพื้นที่อาจจะเป็นเพิงผาที่มีภาพเขียน ภาพวาด หรือภาพแกะสลักที่เป็นงานศิลปะเชิงพิธีกรรมของคนสมัยโบราณปรากฏอยู่ แหล่งโบราณคดีบางประเภทอาจจะจมอยู่ใต้น้ำ เช่น เรือสำเภาโบราณ เรือรบโบราณ หรือแหล่งโบราณคดีที่เคยอยู่บนบกแต่ต่อมาน้ำท่วมก็จมอยู่ใต้น้ำ เรียกกันว่า แหล่งโบราณคดีใต้น้ำ ซึ่งมีทั้งที่อยู่ในทะเล ในแม่น้ำ-ลำคลอง หนอง บึง ทะเลสาบธรรมชาติ เป็นต้น

2. โบราณสถาน (Ancient Structures) หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีสภาพและใช้วัสดุคงทนที่เกิดจากคนสร้าง สถานที่ธรรมชาติประเพณีถ้ำและเพิงผาที่คนสมัยโบราณได้ดัดแปลงก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม โรงเรือนหรืออาคารที่ประกอบกิจการงานอาชีพ (ป็นหม้อ หอผ้า จักสาน หล่ โลหะ ทำลูกปัด ตีเหล็ก ชำแหละสัตว์ ฯลฯ) ที่ประชุม บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อนกั้นน้ำ ถนน คู คลอง กำแพงเมือง ป้อมปราการ ท่าเรือ ป่าช้าเผาศพ สวนป่าสมุนไพร ศาลาท่าน้ำ ศาลาพัก ร้อน โรงพยาบาล หอดูดาว พระเนียดจับช้าง อนุสาวรีย์ โบสถ์ วิหาร หอไตร ภูมิ เจดีย์ พระปรารค์ ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า ศาลผีต่างๆ เสาอินทขิล เสาไ้บ้าน มัสยิด โบสถ์คริสต์ วัดฮินดู ปราสาทขอม คูก ตะแลงแกง เสาชิงช้าพราหมณ์ ฯลฯ ที่มีสภาพติดที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้ โดยในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๓๕) มาตรา ๔ ระบุว่า โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

3. วัตถุโบราณ (Ancient Objects) หมายถึง วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยฝีมือคน หรือเกิดจากการดัดแปลงจากวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามภูมิปัญญาความรู้ของคนในยุคสมัยต่างๆเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) การศึกษา (การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาลและป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในวาระต่างๆของชีวิตเฉพาะบุคคล (เกิด –เจริญเติบโตใหญ่-ป่วยไข้ไม่สบาย-หายจากโรค-มีโชคมีเคราะห์-เปลี่ยนวัยได้คู่ครอง-และการตาย) และพิธีกรรมของกลุ่มคน ชุมชนและสังคม การค้าพาณิชยกรรม การอุตสาหกรรม หัตถกรรม การเดินทาง-ขนส่งและการสื่อสาร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การชุดแร่ ถลุงโลหะ หล่อเครื่องมือ ทำเครื่องประดับ ตีเหล็กทำมีดพราอูธและเครื่องมือการเกษตร ทำเครื่องมือ/เครื่องประดับหิน ทำเครื่องมือ-ภาชนะ-เครื่องประดับแก้ว เครื่องมือจับและดักสัตว์บกสัตว์น้ำสัตว์ปีก เครื่องมือและผลผลิตในการปั่นด้าย-ทอผ้า เครื่องมือ/อุปกรณ์และผลผลิตในการปั่นหม้อ การสร้างเตาเผาถ้วยชาม เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำเกลือ จักสานภาชนะใส่ข้าวและพืชผัก ภาชนะตักน้ำ-ใส่น้ำ ภาชนะและอุปกรณ์ในการเตรียม-การปรุง-การถนอม-การแปรรูป-การบรรจุอาหาร เครื่องมือ/อุปกรณ์ในการสร้างงานศิลปะและชิ้นงานศิลปะประเภทแกะสลักไม้ แกะสลักหิน ภาพวาด ปูนปั้น หล่อโลหะ หนังสือ ศิลาจารึก คัมภีร์โบราณ สมุดข่อย ปับสา ปับหลั่น เงินเหรียญ วัตถุสมมติแทนเงินตรา ธนบัตร เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย รูปเคารพในศาสนาและระบบความเชื่อต่างๆ ธรรมาสน์ อาสนะ ยานพาหนะและเครื่องจักรกล เครื่องยนต์กลไกส่วนประกอบ รถยนต์ รถถีบ รถลาก เรือชนิดต่าง เเกวียน ล้อลากเลื่อน ราชยาน คานหาม เสลี่ยง ครกตำข้าว โกร่งบดยา แท่นบดยา เครื่องชั่ง ตวง วัด เฟอร์นิเจอร์ ตู้ โต๊ะ เเตียง เก้าอี้ มั่ง หมอน ที่นอน เสื้อ สาด วัสดุก่อสร้าง เครื่องดนตรีกลอง ถ่ายภาพ เครื่องพิมพ์ดีด วิทยุ โทรทัศน์ ขวดเหล้า ไหสาโท เครื่องมือและอุปกรณ์ ปืนใหญ่ ปืนสั้น อาวุธยุทโปกรณ์ในการทำสงคราม ปืนยาว ลูกกระเบิด เครื่องกระสุน หน้าไม้ หอก ดาบ โล่ แหวน

หลาว ฯลฯ รวมทั้งสิ่งของสำหรับเด็กเล่น และการกีฬาต่างๆที่เคยมีอยู่ในชุมชนต่างๆในอดีตทั้งที่มีอายุเก่าแก่มากและที่มีอายุน้อยไม่กี่ปี หรือไม่ก็เดือนที่ผ่านมา ซึ่งวัตถุโบราณในที่นี้หมายรวมถึง โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ตามมาตรา ๔ แห่ง พ.ร.บ. โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่ระบุว่า โบราณวัตถุ หมายถึง สิ่งหาปริมาตรที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของสิ่งหาปริมาตรนั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ ศิลปวัตถุ หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยมืออย่าง ประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะด้วย

ทรัพยากรวัฒนธรรมดังกล่าว ล้วนมีความสำคัญ จัดเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และจัดเป็นทุนทางสังคมเชิงวัฒนธรรมที่ให้ทั้งคุณค่าและมูลค่าทางด้านต่างๆ เป็นเรื่องราวที่บอกเล่าอดีตที่สะท้อนมาถึงสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบันได้

ความสำคัญและประโยชน์ของทรัพยากรทางวัฒนธรรม

1. เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ยืนยันลำดับความเป็นมาของชุมชน และสังคมระดับต่างๆ
2. เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ (Identity) และเอกลักษณ์ของชุมชน ชาติพันธุ์ และสังคมในระดับชาติ
3. เป็นวัตถุดิบแสดงศักยภาพของชุมชนในการดำรงวิถีชีวิตและการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมและสังคมอื่นๆตามสถานการณ์และลำดับเวลาที่ผ่านมา
4. เป็นทุนของชุมชน (Community's Capital) ที่สามารถนำไปจัดการให้เกิดประโยชน์ในกระบวนการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านการศึกษา สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การสาธารณสุข และกิจกรรมการท่องเที่ยว
5. เป็นปัจจัยพื้นฐานของการศึกษาเรียนรู้และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ที่สามารถนำไปสู่การสร้างสรรคและการจัดประโยชน์ในสังคมรุ่นหลังได้

กรมศิลปากร ได้กำหนดระเบียบว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528 โดยเสนอวิธีการอนุรักษ์โบราณสถาน ดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการกำหนดแนวทาง หลักการ และวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่ง
2. กำหนดกรอบการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่งให้ชัดเจน
3. สร้างรูปแบบ กำหนดวิธีการและรายละเอียดต่างๆ ในการอนุรักษ์ โบราณสถานนั้นๆ
4. การดำเนินงานในการอนุรักษ์ และปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ ได้แก่การทำผังบริเวณพื้นที่โบราณสถานให้สอดคล้องกับการใช้สอยในปัจจุบันและส่งเสริมให้โบราณสถานสง่างาม

แนวทางการดูแลรักษาโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

การดูแลรักษาหรือการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้น มีแนวทางการดูแลรักษา ณ สถานที่ต่างๆ รวมทั้งภายในวัด ดังนี้

1. หลักการ การดูแลรักษาโบราณสถานเพื่อให้คงคุณค่าไว้รวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะที่รวมเรียกว่า “การอนุรักษ์” การอนุรักษ์ คือ การดูแลรักษาตัวโบราณสถานมิให้ชำรุดหรือถูกทำลายลงไปกว่าที่เป็นอยู่ การอนุรักษ์มีการปฏิบัติงานหลายระดับซึ่งแต่ละระดับเป็นไปตามค่านิยมของแต่ละท้องถิ่นและมีวิธีการที่แตกต่างไปตามวัสดุที่ใช้ก่อสร้างเป็นโบราณสถาน เช่น ศิลาแลง หิน อิฐ ไม้ และยังเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิอากาศของแต่ละท้องถิ่นด้วย โดยการอนุรักษ์จำแนกออกได้ 3 ระดับได้แก่

1) การสงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่และป้องกันมิให้เสียหาย

2) การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับคืนสู่สภาพที่เคยเป็นมา

3) การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและการปรับปรุงให้มีรูปทรงเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งนี้ทำขึ้นใหม่

การอนุรักษ์โบราณสถานโดยหลักการที่ถูกต้อง ต้องกำหนดกรอบการอนุรักษ์ไว้ให้ชัดเจนว่า จะทำการอนุรักษ์ในระดับใดเป็นหลัก หากเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ที่มีหลายส่วน ต้องกำหนดกรอบลงไปให้ชัดเจนว่าจะทำการอนุรักษ์ส่วนไหนระดับใด เป็นต้น การกำหนดกรอบดังกล่าวเรียกว่า การกำหนดวัตถุประสงค์เป้าหมายและมาตรการการอนุรักษ์โบราณสถาน

กรอบการอนุรักษ์ดังกล่าวจะกำหนดไว้เป็นแนวทาง เพื่อความถูกต้องในการอนุรักษ์มิให้ทำการอนุรักษ์ระดับใดระดับหนึ่งมากเกินไป เช่น สงวนรักษามากเกินไป หรือบูรณะมากเกินไป จนกระทั่งมีวัสดุใหม่และฝีมือใหม่เข้าไปแทรกแซงอยู่ในโบราณสถานมากเกินไปจนหมดความเก่าของโบราณสถาน ซึ่งอาจทำลายบรรยากาศของโบราณสถานไป เป็นต้น

2. วิธีการอนุรักษ์โบราณสถาน มีวิธีการอนุรักษ์ ดังนี้

1) ศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานในการกำหนดแนวทาง หลักการ และวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่ง

2) กำหนดกรอบการอนุรักษ์โบราณสถานแต่ละแห่งให้ชัดเจน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดวิธีการ และระดับของการอนุรักษ์พร้อมทั้งกำหนดนโยบายวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และการเลือกใช้วิธีการอนุรักษ์

3) การสร้างรูปแบบ กำหนดวิธีการและรายละเอียดต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ตลอดจนการกำหนดวัสดุที่นำมาใช้

4) การดำเนินงานในการอนุรักษ์ โดยทั่วไปงานอนุรักษ์ โดยทั่วไปงานอนุรักษ์โบราณสถานเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากร ในอดีตรัฐบาลให้ความสำคัญกับโบราณสถานน้อยงบประมาณที่ได้รับมาเพื่อการอนุรักษ์ก็น้อยด้วย เนื่องจากในอดีตการอนุรักษ์โบราณสถานมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและดำรงคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ปัจจุบันได้มีการขยายวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์เพื่อการท่องเที่ยวด้วย จึงทำให้มีการเพิ่มงบประมาณในการอนุรักษ์

โบราณสถานมากขึ้น และต้องเร่งรัดให้ปฏิบัติงานเร็วขึ้นด้วย กรมศิลปากรจึงเปิดให้มีการจ้างบริษัทเอกชนรับเหมาทำการอนุรักษ์ด้วย

5) การปรับปรุงภูมิทัศน์ ได้แก่ การทำผังบริเวณพื้นที่โบราณสถานให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยปัจจุบันและส่งเสริมให้โบราณสถานสง่างาม ตามที่พื้นที่สามารถรองรับได้

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมสามารถดำเนินการได้โดยชุมชนท้องถิ่น ซึ่งจัดว่าเป็นกระบวนการหรือชุดของการกระทำใดๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ตั้งแต่ในอดีตของชุมชน ซึ่งรวมเรียกว่า มรดก (Heritage) ซึ่งอาจเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองและชุมชนโบราณ แหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ วัดวาอาราม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีปฏิบัติ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่ชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาคุณค่าระดับสูง หรือการพัฒนาทางจิตใจที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน ซึ่งการกระทำใดๆ ที่เรียกว่าการจัดการนั้นประกอบด้วยกิจกรรม 7 เรื่องด้วยกันคือ

1. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ (Resource Research) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต ศักยภาพคุณค่าและข้อจำกัดของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ ต่อชุมชนปัจจุบันในระดับต่างๆ

2. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (Resource Assessment and Evaluation) จะช่วยให้สามารถทราบข้อมูลรวบยอดของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้นๆ ว่ามีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใดๆ ต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามียุคค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนา ก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใดๆ ต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้นๆ มีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน

3. การสงวนและการอนุรักษ์ (Preservation) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพ และคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษา หรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างขึ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่างๆ เพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะให้ทรัพยากรวัฒนธรรมคงอยู่ให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

4. การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม (Resource Based Community Business) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี ที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไร อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนว

พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนมากนัก แต่ในการจัดการจะต้องมีค่าใช้จ่ายตลอดเวลา ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุดิบของได้เป็นเวลานานๆ ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสการ์ด จัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าเอกลักษณ์ของแหล่งโบราณคดีและชุมชน ออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

5. การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้และให้การศึกษา อาจจะจัดให้มีสิ่งพิมพ์หรือสื่อต่างๆ ออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่างๆจะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจ

6. การบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ (Enforcement) ซึ่งอาจจะเป็นข้อตกลงของชุมชน กลุ่ม ชุมชน สมาคม มูลนิธิ องค์กรประชาชน หรือข้อกำหนดที่กำหนดโดยรัฐก็ได้ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน และเป็นคุณต่อทั้งชุมชนและต่อทรัพยากรวัฒนธรรม

7. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization) เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทางโบราณคดีที่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็น (De-Functioned resource) และมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-Functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน หรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้กับชุมชน เช่น การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการระดมพลังของชุมชน ในการพัฒนาชุมชน หรือการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูป พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบ นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่างๆไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้าและตราประจำองค์กรต่างๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้น มีวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เรียกว่า **3E-Model** ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรม (Actions) ที่สำคัญ 3 ส่วนด้วยกัน คือ (สายนต์ ไพรชาญจิตร์, 2546)

1. กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E1-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง (learning by doing) และการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (two-way communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน

หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

2. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (appropriate technique /technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (research) ด้านการอนุรักษ์ (conservation) การสงวนรักษา (preservation) และรูปแบบการพัฒนา (development pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (rules) และกฎหมาย (acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

3. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3-Enforcement) หมายถึง การนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเื้ออำนวยความสะดวกให้การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายใต้กรอบปฏิบัติการ **3E-model** ดังกล่าวข้างต้น อาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมายของการจัดการเพื่อให้ผู้คนที่เกี่ยวข้อง ในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเอง พึ่งตนเองได้ คิดหาหนทางแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มีความสุขกับการจัดการทรัพยากรนั้น และสามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นเหยื่อของกระแสหรือสถานการณ์ที่ผู้อื่นสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน

นอกจากนี้ ในแนวนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินออกไปสู่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมมากขึ้นเป็นลำดับ ดังปรากฏใน พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมวด 2 มาตรา 16 ที่กำหนดให้เทศบาล เมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะ เพื่อประโยชน์ของประชาชนให้ท้องถิ่นของตนเอง (11) การบำรุงรักษาศิลปะจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม อันดีของท้องถิ่น มาตรา 17 กำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง (๒๐) การจัดให้มีพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุ และใน มาตรา 21 กำหนดว่า บรรดาอำนาจและหน้าที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐตามกฎหมายรัฐอาจมอบอำนาจและหน้าที่ให้ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการแทนได้

ในปัจจุบันได้มีกลุ่มประชาชน ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ เริ่มตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีถูกทำลาย และเห็นว่ามีปัญหาการจัดการที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้นมากมาย จึงเข้ามามีบทบาทในการจัดการในรูปแบบและด้วยวิธีการต่างๆ มากขึ้น แต่อาจจะยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ทั้งนี้ อาจจะเนื่องมาจากการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีเป็นงานที่ดำเนินการโดยภาครัฐ (ฝ่ายเดียว) มาเป็นเวลานานมาก อีกทั้งยังคงมีกฎหมายสงวนอำนาจในการบริหารและจัดการไว้ที่ศูนย์การบริหารราชการส่วนกลาง (พ.ร.บ. โบราณสถานฯ พ.ศ. 2504 /อริบติกรมศิลปากร) เท่านั้น

นอกจากนี้ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนผู้ที่จะมีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีในองค์กรต่างๆ ยังขาดความมั่นใจ ขาดข้อมูล ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจ ขาดทักษะ และอาจจะยังมองไม่เห็นประโยชน์ที่แท้จริงในการปฏิบัติการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและโบราณคดีดังกล่าวด้วยตนเอง

ในประเทศสหรัฐอเมริกา โดย U.S. Department of Interior (1983, p. 12) กล่าวถึงการจัดที่ว่างในลักษณะของการจัดเตรียมพื้นที่กลางเชื่อมโยงระหว่างบริเวณสาธารณะกับบริเวณที่ต้องการความเป็นส่วนตัว เพื่อให้มีการจัดกลุ่มของกิจกรรมมีความชัดเจนและสนองความต้องการของผู้ใช้กิจกรรมได้เหมาะสมตามบทบาทของวัด ทั้งกิจกรรมทางศาสนา สาธารณะสงเคราะห์และการท่องเที่ยว โดยใช้พื้นที่กลางนี้เป็นจุดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประโยชน์ที่ใช้ต่างกัน และยังสามารถเป็นบริเวณที่ป้องกันและให้ความรู้สึกปลอดภัยแก่บริเวณที่ต้องการเป็นส่วนส่วนตัวเช่น เขตสังฆาวาส ซึ่ง U.S. Department of Interior กล่าวถึง เหตุผลต่างๆ ที่ควรพิจารณาในการดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาสภาพแวดล้อมของอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อาจจำแนกได้ดังนี้

1. พยายามเก็บรักษา ตรวจสอบสภาพเดิมขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และภูมิสถาปัตยกรรม
2. พิจารณาความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรม ภูมิสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบรวมทั้งพื้นที่เปิดโล่ง ซึ่งเป็นตัวกลางเชื่อมต่อเนื่องและบรรยากาศดั้งเดิม
3. อนุรักษ์สภาพของลานบริเวณรอบอาคารให้คงลักษณะเดิมให้มากที่สุด
4. ควรมีการประเมินคุณค่าโดยทั่วไปของวัสดุก่อสร้างของอาคารที่ต้องการอนุรักษ์ ควรซ่อมแซมองค์ประกอบสถาปัตยกรรมและผังบริเวณที่ชำรุด เป็นต้น

หลักการด้านการวางผังบริเวณวัดและสถานที่ทางพระพุทธศาสนา

การวางผังบริเวณเป็นกิจกรรมหนึ่งของการวางแผนการจัดการและการพัฒนาพื้นที่นันทนาการ โดยการเน้นถึงการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ให้สอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ประกอบด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบหลัก 3 ประการ เช่น ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยด้านสุนทรียภาพ และปัจจัยด้านวัฒนธรรมและการใช้ที่ดินเดิม นอกจากนี้ ผังบริเวณยังใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกิจกรรมนันทนาการของนักท่องเที่ยวด้วย และผังบริเวณที่จัดทำขึ้น จำเป็นต้องพิจารณาไปถึงงบประมาณ เวลา และกำลังคนที่เกี่ยวข้องนั้นมียู่ ในกรณีที่ผังบริเวณได้รับการอนุมัติจากผู้บริหารหรือผู้ที่เกี่ยวข้องแล้ว ผังบริเวณนี้จะถูกแปลไปสู่ผังรายละเอียดที่มีรายละเอียดต่างๆ เช่น รายละเอียดด้านสถาปัตยกรรม รายละเอียดเกี่ยวกับวิศวกรรม ซึ่งพร้อมจะนำไปดำเนินการในพื้นที่จริงได้ทันที

สำหรับการวางผังบริเวณวัดในประเทศไทยนั้น วัดโดยทั่วไปนิยมแบ่งเขตพื้นที่ภายในออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ 1) เขตพุทธาวาส 2) เขตสังฆาวาส และ 3) เขตธรณีสงฆ์

1. **เขตพุทธาวาส** เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นเสมือนสัญลักษณ์แห่งสถานที่ประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะคำว่าพุทธาวาส มีความหมายเป็น

สถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า เขตพุทธาวาสมักประกอบด้วยสถาปัตยกรรมหลักสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์และพิธีกรรมต่างๆ คือ (www.phuttha.com/)

- 1) พระเจดีย์ พระมณฑป พระปรารค์ : อาคารที่สร้างเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางหลักของวัด
- 2) พระอุโบสถ : อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำสังฆกรรม
- 3) พระวิหาร : อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส
- 4) เจดีย์ (มณฑป, ปรารค์) ราย เจดีย์ (มณฑป, ปรารค์) ทิศ : อาคารที่ใช้บรรจุอัฐิหรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์
- 5) หอระฆัง : อาคารที่ใช้เป็นเครื่องตีบอกเวลาสำหรับพระภิกษุสงฆ์
- 6) ศาลาต่างๆ เช่น ศาลาราย : อาคารที่ใช้เป็นที่นั่งพักของผู้มาเยือน ศาลาทิศ : อาคารที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญสำหรับให้คฤหัสถ์นั่งพัก หรือประกอบเพื่อให้ผังรวมสมบูรณ์
- 7) พระระเบียง : อาคารที่ล้อมอาคารหลักสำคัญหรือล้อมแสดงขอบเขตแห่งพุทธาวาส

8) พลัปปลาเปลื้องเครื่อง : อาคารที่ใช้สำหรับเป็นที่พระมหากษัตริย์เปลี่ยนชุดฉลองพระองค์ในวาระที่ทรง เสด็จพระราชดำเนินเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล

พระเจดีย์ พระปรารค์ และพระมณฑป ถือเป็นอาคารที่สำคัญที่สุดในฐานะหลักประธานของวัด จึงมักถูกวางตำแหน่งลงในผังตรงส่วนที่สำคัญที่สุดของเขตพุทธาวาส เช่น บริเวณกึ่งกลางหรือศูนย์กลางหรือแกนกลางของผัง อาคารสำคัญรองลงมากลุ่มแรกคือ พระอุโบสถและพระวิหาร ซึ่งอาคารทั้ง 2 ประเภทนี้ มักใช้ประกอบคู่กันกับพระเจดีย์เสมอ หรืออาจใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 ประเภท คือ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร ทั้งนี้เนื่องเพราะอาคารทั้ง 2 ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา พระอุโบสถหรือพระวิหารจึงมีวางทางด้านหน้าของพระเจดีย์เสมอในลักษณะของแนว แกนตั้ง เพื่อว่าเวลาประกอบพิธีกรรม ทุกผู้ทุกนาม ณ ที่นั้นจะได้หันหน้าไปยังพระองค์ และถึงแม้ว่าบางครั้งจะมีการใช้ประกอบร่วมกันทั้ง 3 อย่างก็ตาม อาทิ เช่น พระวิหารวางด้านหน้าสุด มีพระเจดีย์อยู่กลาง และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง ตัวพระอุโบสถด้านหลังนั้น ก็มักจะหันส่วนหน้าของอาคารไปทางด้านหลังด้วย เพื่อว่าเวลาที่เข้าไปทำสังฆกรรม จะยังคงสามารถหันหน้าเข้าสู่องค์พระเจดีย์ได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามตำแหน่งของอาคารก็ไม่มีข้อกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวเสมอไป (ยกเว้นพระเจดีย์ ที่ยังคงตั้งอยู่ในตำแหน่งหลัก) ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวความคิดและคตินิยมของแต่ละสมัยเป็นปัจจัยสำคัญ สำหรับอาคารประเภทอื่นๆ เช่น พระระเบียง ศาลาราย จะปรากฏร่วมในผังในลักษณะอาคารรองกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบที่สร้างให้ผังมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นแง่ของประโยชน์ใช้สอย หรือในเชิงความหมายของสัญลักษณ์ตามคติความเชื่อก็ตาม โดยมักปรากฏในลักษณะที่โอบล้อมกลุ่มอาคารหลักประธานสำคัญเหล่านั้น

ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตพุทธาวาส พื้นฐานพุทธสถาปัตยกรรมของไทยมีแบบแผนและแนวความคิดรวมทั้งคติความเชื่อ ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดียและลังกา เนื่องจากศาสนาพุทธในประเทศไทยได้รับการเผยแพร่มาจากทั้งอินเดียโดยตรง และผ่านทางลังกา แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แต่การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงนั้นยังคงตั้งอยู่บนกรอบของเค้าโครงที่เป็น แม่บทเดิม นั่นคือการสร้างพระเจดีย์ให้เป็นประธานของพระอาราม โดยมีพระวิหารซึ่งเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมอยู่เบื้องหน้า ซึ่งได้พัฒนาการมาจากการสร้างพระเจดีย์อยู่ตอนท้าย

ของ “เจติยสถาน” ภายในถ้ำวิหารของพุทธสถานในอินเดีย ก่อนที่จะมีการสร้างอาคารที่เป็นพระวิหารในที่แจ้งขึ้น โดยพระเจดีย์นั้นหลุดออกไปอยู่นอกอาคาร พร้อมๆ กับสร้างรูปพระพุทธรูปไว้ ณ ตำแหน่งที่เคยตั้งพระเจดีย์ภายในห้องพิธินั้น เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะองค์ประธานของการประชุมกิจของสงฆ์ที่จะมีขึ้น พุทธสถานในประเทศไทยก็อาศัยกฎเกณฑ์ของการวางแผนผังเช่นนี้มาใช้ในวิถี ปฏิบัตินับแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ตรงกับสมัยทวารวดีเป็นต้นแบบสืบมาจนถึงปัจจุบัน บนความเปลี่ยนแปลงและคลี่คลาย แบบอย่างของแผนผังที่มีอาคารหลักคือพระเจดีย์ (พระปรารค์, พระมณฑป) พระวิหาร และพระอุโบสถ ในลักษณะต่างๆ กัน 5 แบบ ดังนี้

1. ผังแบบแนวแกนเดียว หมายถึงการออกแบบผังพุทธาวาสที่มีพระเจดีย์ (พระปรารค์ พระมณฑป) และพระวิหาร หรือพระเจดีย์ (พระปรารค์, พระมณฑป) และพระอุโบสถ หรือทั้งพระเจดีย์ (พระปรารค์, พระมณฑป) พระอุโบสถและพระวิหารวางเรียงอยู่บนแนวแกนหลักประธานเพียงแนวเดียว เช่น วัดราชประดิษฐ์ กรุงเทพฯ (พระวิหารและพระเจดีย์), วัดกุฎีดาว จ.อยุธยา (พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร)

2. ผังแบบแนวแกนคู่ หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธาน 2 แนวขนานคู่กัน ทั้งนี้เพื่อหมายให้แนวแกนทั้ง 2 มีความสำคัญเท่าๆ กัน แล้วกำหนดวางอาคารหลักสำคัญลงบนแนวแกนทั้ง 2 นั้นเช่น ผังวัดสุวรรณาราม ธนบุรี

3. ผังแบบแนวขนาน 3 แกน หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแกนประธานขึ้น 3 แนวขนานกัน หรือการสร้างแนวแกนหลักประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยหรือแกนรอง ประกบขนานอีก 2 ข้างแนวแกนนั้น ก่อนวางอาคารหลักสำคัญแต่ละแนวแกน เช่น ผังวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ , ผังวัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี

4. ผังแบบแนวแกนฉาก หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยวางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากกับแกนประธาน มีพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ประธาน พระอุโบสถวางขวางในทิศทางตั้งฉากในตอนท้ายของพระเจดีย์ เช่น ผังวัดนางพญา จ.สุโขทัย, ผังวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพฯ

5. ผังแบบกากบาท หมายถึง การออกแบบแผนผังพุทธาวาส โดยการสร้างแนวแกนประธานขึ้นแกนหนึ่งแล้วสร้างแนวแกนย่อยอีกแนว วางขวางในทิศทางที่ตั้งฉากตัดกับแกนประธาน ผังลักษณะนี้มักเป็นวัดที่มีพระวิหารหลวง พระวิหารทิศและพระระเบียงซีกเป็นวงล้อมพระเจดีย์หรือพระปรารค์ประธาน เช่น ผังวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ

2. เขตสังฆาวาส หมายถึงขอบเขตบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัด ที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้สามารถปฏิบัติภารกิจส่วนตัวที่ไม่เกี่ยวเนื่องกับพิธีการใดทางศาสนาโดยตรง คำว่า สังฆาวาส มาจาก สงฆ์ + อาวาส แปลว่า ที่อยู่แห่งหมู่สงฆ์ พื้นที่บริเวณนี้จึงมักมีขอบเขตที่มิดชิดและประกอบไปด้วยอาคารสถาน ที่สัมพันธ์เฉพาะกับกิจกรรมและวัตรปฏิบัติที่เป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของ เพศสมณะเท่านั้น อันได้แก่

- 1) กุฏิ : อาคารที่ใช้สำหรับอาศัยหลับนอน
- 2) กัปปิยกุฏิ : โรงเก็บอาหาร
- 3) หอฉัน : อาคารที่ใช้เป็นที่ฉันภัตตาหาร
- 4) วัจจกุฏิ : อาคารสำหรับใช้ขับถ่าย

- 5) ศาลาการเปรียญ : อาคารที่ใช้เป็นที่เรียนหนังสือของพระสงฆ์
- 6) หอไตร : อาคารที่ใช้เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา
- 7) ชันดาฆร : โรงรักษาไฟและตม้น้ำ
- 8) ธรรมศาลา : โรงเทศนาธรรม
- 9) ห้องสรงน้ำ : ห้องชำระกาย
- 10) ศาลาทำน้ำ : อาคารที่ใช้เป็นท่าและทางเข้าสู่วัดทางน้ำ

ลักษณะการวางตำแหน่งอาคารในผังเขตสังฆาวาส ภูมิถือเป็นอาคารหลักสำคัญ โดยมีอาคารประเภทอื่นประกอบเพื่อประโยชน์ใช้สอยที่เกี่ยวข้องกัน ส่วนใหญ่ไม่มีกฎเกณฑ์การวางผังมากนัก นอกจากบางประเภทของวัด ชั้นของวัด ที่ตั้ง รวมทั้งขนาดยังมีผลต่อการจัดวางผังของเขตนี้ กล่าวคือหากเป็นวัดราษฎร์ขนาดเล็กอยู่ในแถบถิ่นชนบท นิยมวางตัวภูมิกระจายตัวเป็นหลังๆ อาคารที่เป็นองค์ประกอบรองหลังอื่นๆ ก็จะจัดวางอยู่ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการใช้สอยของพระภิกษุ ส่วนใหญ่จะจัดภูมิให้อยู่เป็นกลุ่ม โดยอาจแยกเป็นหลังๆหรือต่อเชื่อมด้วยชานเป็นหมู่หรือคณะฯ มีหอฉันอยู่ตรงกลางชาน ถัดเลยออกมาก็จะเป็นเรือนเว็จภูมิ ซึ่งปัจจุบันอาจรวมเข้ากับห้องสรงน้ำและมักสร้างต่อเรียงเป็นแถวๆ

3. เขตธรณีสงฆ์ หมายถึง เขตพื้นที่ในพระอารามที่วัดกำหนดพื้นที่บางส่วนที่เหลือจากการจัด แบ่งเขตสำคัญ คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส ให้เป็นเขตพื้นที่สำหรับเอื้อประโยชน์ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะ ต่างๆของวัด เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเพื่อสร้างความร่มรื่นให้วัด หรือใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารอื่นๆ เช่น สร้างมรุสำหรับฌาปนกิจศพชุมชน ตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่สังคม แบ่งเป็นพื้นที่ให้กุหลาบเข้าเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากิน อาทิจการสร้างตึกแถว หรือทำเป็นตลาด เป็นต้น การแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น 3 ส่วนนี้ ในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมจึงให้หมายถึงส่วนหนึ่งคือเขตพุทธาวาสถูกใช้ เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะ(Semi-Public Zone) อีกส่วนหนึ่งคือเขตสังฆาวาสที่ใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัว (Private Zone) เฉพาะของพระสงฆ์ ส่วนเขตธรณีสงฆ์ก็เป็นเสมือนเขตพื้นที่สาธารณะ (Public Zone) สำหรับคนทั่วไป

แนวคิดการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมดังกล่าว มีความจำเป็นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา เพราะจะทำให้มีการวางผังบริเวณการปรับปรุงดูแล อนุรักษ์ โบราณวัตถุ โบราณสถานภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

2.1.7 แนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธและพุทธวิธีในการสอน

พุทธวิธีการสื่อสารมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เพราะในการประกาศหรือการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ ทรงใช้การสื่อสารเป็นหลัก โดยพิจารณาได้จากหลักฐานที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม 4 ที่กล่าวถึงเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วเสด็จจาริกไปโปรดพระปัญจวัคคีย์ ผู้ที่เคยเฝ้าปรนนิบัติพระองค์และได้ไปอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจกกับปวัตินสูตรแล้ว พระอัญญาโกณฑัญญะก็ได้ธรรมจักขุหรือดวงตาเห็นธรรมตามพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใด สิ่งหนึ่ง มีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับเป็นธรรมดา” เรื่องนี้แสดงถึงความสำเร็จแห่งการประกาศพระศาสนาหรือการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ได้อุบัติขึ้นแล้วในกาลนั้น และนั่นหมายถึง พระพุทธองค์ทรงใช้การสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะได้

อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการเผยแผ่หลักพุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย เช่น ทรงใช้อุปายในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอกาส ฯลฯ ซึ่งก็มักจะประสบผลสำเร็จเสมอ เพราะความสำเร็จเช่นว่านี้ ไม่ใช่เป็นเหตุผลเฉพาะยุคสมัยเท่านั้น แต่ยังอาศัยบารมีธรรมที่ทรงสร้างมาเพื่อทำหน้าที่ของพระศาสดาอีกด้วย ในที่นี้จะกล่าวถึงพุทธวิธีการสื่อสาร โดยจะกล่าวถึงปรัชญาพื้นฐานของพุทธวิธีการสื่อสาร หลักการ และวิธีการสื่อสารตามแนวพระพุทธศาสนาอันจะเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กับผู้ที่สนใจต่อไป

วัตถุประสงค์ของการสื่อสารเชิงพุทธ

วัตถุประสงค์หลักของพุทธวิธีการสื่อสาร คือ การช่วยเหลือมนุษย์ให้พ้นทุกข์ทั้งในด้านร่างกาย อุดมคติ การศึกษา เป็นต้น การเผยแผ่จึงต้องดำเนินไปตาม กระบวนการพัฒนาปัญญาในระดับกระบวนการพัฒนานี้ จึงต้องมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับผู้รับสารหวังไว้ แม้การเผยแผ่ของพระพุทธองค์จะมุ่งตรงต่อพระนิพพาน แต่ก็ต้องผ่านวัตถุประสงค์ในระดับกระบวนการพัฒนาปัญญานี้แทบทั้งสิ้น ในกระบวนการพัฒนามนุษย์นั้น พุทธวิธีการสื่อสาร เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตัวแกนสำคัญของการพัฒนา คือ ปัญญา เพราะทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายและรู้ที่จะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไร แต่พร้อมกับที่ปัญญาเกิดขึ้นนั้น ก็มีการปรับตัวเกิดขึ้นทำให้การพัฒนาอย่างมีคุณภาพครบถ้วนพร้อม ส่วนเครื่องมือตรวจสอบหรือการวัดผลท่านเรียกว่า “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขึ้น อย่างไรก็ดี จุดมุ่งหมายของการสื่อสารหรือการสอนมี 3 ประการ คือ (วศิน อินทสระ, 2549)

1. อภิญญาธรรมเทศนา จุดมุ่งหมายในการสอน คือ เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น หมายความว่า สิ่งที่ทรงรู้แล้ว เห็นแล้ว แต่เมื่อทรงว่าไม่จำเป็นสำหรับสาวกนั้นๆ เหมือนครูที่มีความรู้สูงมาก แต่ถึงกระนั้นก็ยอมนำเอาเฉพาะความรู้เท่าที่จำเป็นแก่ศิษย์ในชั้นนั้นๆ มาสอนเท่าที่ศิษย์จะรับได้เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์ อนึ่งเหมือนบิดา/มารดา แม้มีทรัพย์มากปานใดก็ยอมให้ทรัพย์แก่บุตรตามควรแก่วัย และความจำเป็นของบุตรนั้น

2. สนิทานธรรมเทศนา จุดมุ่งหมายในการสอน คือ เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง เพราะพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วก็ไม่เห็นและไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรงขอคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง เป็นต้น

3. ปาฏิหาริย์ธรรมเทศนา จุดมุ่งหมายในการสอน คือ เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัศจรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ ในบรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง 3 นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญ อนุศาสนีย ปาฏิหาริย์ ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุด ข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนกระทั่งบัดนี้ก็ด้วยอานุภาพของ อนุศาสนีย ปาฏิหาริย์ นั่นเอง ทรงเน้นการปฏิบัติตาม คำสั่งสอนของพระพุทธองค์เพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างยิ่ง

หลักวิธีการสอนและการสื่อสารเชิงพุทธ

พระธรรมปิฎก (2543) กล่าวถึงหลักการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ 6 ประการ คือ

- 1) ทรงสอนสิ่งที่เป็นจริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
- 2) ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
- 3) ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลตอบแทน
- 4) ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
- 5) ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจลึกซึ้งสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุข
- 6) ทรงมีหลักการสอน และวิธีสอนยอดเยี่ยม

โดยมีหลักการในการสอนด้านเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน ดังนี้

1) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

2) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึก ยากลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพัฟพิภพ

3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่า ประสบการณ์ตรง

4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คลุมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง โดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องในเนื้อหา

5) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

6) สอนเท่าที่จำเป็นพอดี สำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

7) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาคะเรียนรู้ และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย

สำหรับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้ามีหลายรูปแบบที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย ได้แก่วิธีการสอนดังต่อไปนี้

1. แบบสากัจฉาหรือการสนทนา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้การสนทนาปราศรัยอยู่เป็นประจำกับพุทธบริษัททั้ง 4 ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดๆ ก็ตาม การสนทนาปราศรัยของพระพุทธองค์นั้น บางทีก็ใช้กับคนจำนวนมาก หรือบางทีก็ใช้เป็นรายบุคคล ตามแต่สถานการณ์ในช่วงเวลานั้น ประเด็นหลักของการสนทนา คือ (1) เพื่อเป็นการทักทายปราศรัยซึ่งกันและกัน (2) เพื่อเป็นการหยั่งถึงสภาพของผู้ฟังว่า มีความเข้าใจในหลักธรรมมากน้อยแค่ไหน (3) เพื่อเป็นการเปิดประเด็นเข้าสู่เนื้อหาของธรรมะ (4) เพื่อเป็นการสำรวจบุคคลผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ว่า มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยหรือไม่ (5) เพื่อเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่อกัน วิธีการสอนแบบสนทนา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยที่สุด ในการอบรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย และเป็นการแลกเปลี่ยนมุมมองทัศนะของกันและกัน เมื่อมีผู้มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ หากยังไม่ได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย หรือยังไม่เข้าใจถึงหลักพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ ในการสนทนานั้น พระพุทธองค์ก็จะเริ่มถามก่อน เพื่อนำคู่สนทนาเข้าสู่หลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ ดังมีตัวอย่างวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า แบบสากัจฉาหรือการสนทนา ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องและส่งเสริมให้สาวก

ทั้งหลายสนทนารวมกันในมงคลสูตร ที่ได้รับไว้ว่า “กาลเน ธมมสากัจฉา เอตมมมงคลมุตตมัม แปลว่า การสนทนารวมตามกาล เป็นมงคลอันสูงสุด” เป็นต้น

2. แบบบรรยาย เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่เป็นประจำ ในการบรรยายธรรมะให้กับพุทธบริษัททั้งหลาย เพราะเป็นวิธีการที่ช่วยให้ผู้ฟังจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือข้อมูลความรู้ได้ในเวลาเดียวกัน ดังเช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่พระพุทธองค์ทรงบรรยายแก่เหล่าปัญจวัคคีย์ เรื่องที่สุด 2 อย่าง ที่บรรพชิตไม่ควรเสพ และต่อด้วยการบรรยายถึงอริยมรรคมีองค์ 8 อันจะนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง วิธีการสอนแบบบรรยายนี้ ใช้บรรยายธรรมให้แก่ผู้ฟังจำนวนมาก เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้ถึงเนื้อหาสาระของแก่นธรรมที่ทรงนำมาแสดง และเพื่อให้ตระหนักถึงคุณค่าของธรรมที่เป็นเครื่องป้องกันผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปสู่อบายภูมิ รวมถึงอานิสงส์ที่จะพึงได้รับจากการฟังการบรรยาย วิธีการสอนโดยใช้การบรรยายนี้ เป็นวิธีการที่มุ่งช่วยให้ผู้ฟังจำนวนมากได้เรียนรู้เนื้อหาสาระหรือข้อมูลองค์ความรู้จำนวนมากพร้อมๆ กันได้ในเวลาที่จำกัด

3. แบบตอบปัญหา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตอบปัญหากับผู้ที่มาเข้าเฝ้า ซึ่งในการตอบปัญหานั้น พระพุทธองค์ก็จะมียุทธในการตอบปัญหาอยู่ถึง 4 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ 1 ทรงตอบปัญหาอย่างตรงไปตรงมา (เอกังสพยาकरणียปัญหา)

ขั้นตอนที่ 2 ก่อนจะตอบปัญหา พระพุทธองค์จะย้อนถามก่อน แล้วจึงตอบปัญหา (ปฏิปุจฉาพยาकरणียปัญหา)

ขั้นตอนที่ 3 ทรงตอบปัญหาแบบแยกตอบ (วิภังชพยาकरणียปัญหา)

ขั้นตอนที่ 4 ทรงดตอบปัญหา (รูปนียปัญหา) ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่องไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไปซึ่งวิธีการสอน

4. แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้กับภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี เพื่อมิให้ประพฤตินอกกรรมนอกวินัย และเพื่อป้องกันความเสื่อมเสียหรือความเสียหายที่จะก่อให้เกิดแก่หมู่คณะ โดยการจัดวางระเบียบข้อวัตรปฏิบัติไว้ด้วยความเห็นชอบของคณะสงฆ์ ซึ่งกฎข้อบังคับนี้เกิดขึ้น เมื่อมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือ ตีเตียนกัน มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็ทรงตำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม จากนั้น ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทด้วยความเห็นชอบร่วมกันของสงฆ์

กลวิธีและอุปายประกอบการสอนเชิงพุทธ

1. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำได้แม่นยำเห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่าบุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจ ไม่ควรพูดคำไม่น่าพอใจ แม้แต่สัตว์อื่นเขาก็ชอบคำพูดที่น่าพอใจเช่นกัน ก็เล่านิทานชาดก เรื่อง โคนันทวิศาล เป็นต้น พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง 547 เรื่อง

2. **การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา** คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้นโดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น “กลิ้งดอกไม้ลอยไปทวนลมไม่ได้ กลิ้งจันทน์ กลิ้งกฤษณา หรือกลิ้งกระลำพักก็ลอยไปทวนลมไม่ได้ ส่วนกลิ้งของสัตว์บุรุษ ลอยไปทวนลมได้ กลิ้งศีลยอติเยียมกว่ากลิ้งหอมเหล่านี้ คือ กลิ้งจันทน์ กลิ้งกฤษณา กลิ้งดอกกุบล และกลิ้งดอกมะลิ” เป็นต้น

3. **การใช้อุปกรณ์การสอน** ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นมา อย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติหรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

4. **การเป็นตัวอย่าง** เป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้น ก็คือ พระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกติ แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี ดังเช่น คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนทตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและอุจจาระของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาด ให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องนั้น และตรัสตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลพวกเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเรา ก็จงพยาบาลภิกษุไข้เถิด” เป็นต้น

5. **การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่** การเล่นภาษาและการเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสวด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ตรงตาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายตรงตาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย บางครั้งผู้มาเฝ้าบริภาษพระองค์ ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องตรงตาม เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์ และสีหเสนาบดีผู้รับแผนการมาจากนิครนถ์นาฏบุตร แม้ในการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีอยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายใหม่เพื่อให้ผู้ฟังหันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่า อย่างไรถูก อย่างไรผิดอย่างไร เช่น คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟ บุชายัญ ฯลฯ ซึ่งคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยความหมายใหม่

6. **อุปายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล** การเลือกคนเป็นอุปายสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาและการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่แรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายที่เรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่า

เมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควร ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ รวมถึงความยืดหยุ่นในวิธีการและผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา มานะ ทิฐิให้เหลือน้อยที่สุด มุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ

การรู้จักจังหวะและโอกาส วิธีการนี้ใช้เมื่อผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปรีชาปะกัง อินทรีย์หรือญาณ ผู้สอนต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งคั้นทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะและโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป ดังตัวอย่างเช่น ในระยะเริ่มแรกประกาศพระพุทธศาสนา ณ วันมาฆปุณณมี หลังตรัสรู้ ๓ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระองค์ก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นการใช้จังหวะและโอกาสให้เกิดประโยชน์

7. การลงโทษและให้รางวัล มีคำสรรเสริญพระพุทธคุณว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชา” แสดงว่าการใช้อำนาจลงโทษไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม การลงโทษน่าจะมีอยู่แบบหนึ่ง หมายถึง การลงโทษตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางธรรมและวินัย ในทางวินัยถือว่า มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ โดยความเห็นชอบแห่งสงฆ์ ส่วนในทางธรรม ภิกษุที่เหลื่อขอ คือ ว่ายากสอนยากจริง ๆ สอนไม่ได้จริงๆ ก็จะถูกเพื่อนพรหมจารีและเพื่อนภิกษุถือว่า เป็นผู้ที่ไม่ควรว่ากล่าวสั่งสอนและตักเตือน ไม่มีใครคบค้าสมาคมด้วย ไม่ว่าทางธรรมหรือวินัย โดยวิธีนี้ ถือเป็นบทลงโทษที่รุนแรงที่สุด ส่วนการให้รางวัล ทรงใช้การชมเชยกย่อง แต่ก็เป็นในรูปแบบการยอมรับคุณความดีของผู้ นั่นคือ กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการทำความดี

8. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าต้องอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป อย่างไรก็ตาม การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง การประกาศพระศาสนาพระพุทธเจ้าก็ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ กัน ดังเช่น ที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อังโกสกสูตร สุนทริกสูตร และกสิสูตร เป็นต้น

แนวทางการสอนหรือการสื่อสารเชิงพุทธดังกล่าว จะเห็นได้ว่ามีเป้าหมาย และวิธีการสอน/สื่อสารที่หลากหลาย ซึ่งพระสงฆ์และวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว สามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการสื่อสารให้กับนักท่องเที่ยวให้ได้รับความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องซึ่งจะก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยว

2.1.8 แนวคิดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ (KM)

เมื่อกล่าวถึง “การเรียนรู้” หลายคนมักจะนึกถึงการเรียนรู้ในชั้นเรียนหรือการเรียนรู้จากสิ่งต่างๆ รอบตัว ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการเรียนรู้ไม่ใช่เป็นการให้ความหมายของการกระทำที่เป็นกิริยาแยกออกมาพิจารณาเดี่ยวๆ เช่น การอ่าน การสังเกต การคิด แต่การเรียนรู้เป็นกระบวนการ ที่นักวิชาการหลายท่านใช้คำว่า กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งหมายถึงการเรียนรู้และปฏิบัติให้รู้ มาแทนคำว่า การเรียนรู้ โดยความหมายของการเรียนรู้มีนัยและความหมาย ที่สำคัญ เช่น

การเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านสมอง การกระทำ และประสบการณ์ โดยเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การนึกคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา การเรียนรู้ในเรื่องใด ก็สามารถมีความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การกระทำที่มีกระบวนการทางความคิดมาเกี่ยวข้องพร้อมกับการปฏิบัติ เพื่อเกิดข้อสรุปที่เป็นการเรียนรู้ ความเข้าใจและสามารถทำได้ ผลลัพธ์ทราบได้จากความเข้าใจของผู้เรียนรู้ต่อคำถามหรือประเด็นที่ต้องการความชัดเจนในเรื่องนั้นๆ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง การเรียนรู้จึงไม่ใช่การพูดลอยๆ แต่ควรระบุว่า เป็นการเรียนรู้เรื่องอะไร คือ ต้องมีเป้าหมายที่จะเรียนรู้นั่นเอง การเรียนรู้เป็นกระบวนการ ที่มีความต่อเนื่อง มีการออกแบบและเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งด้านบวก และด้านลบ นั่นคือ คนที่รู้แล้ว อาจลดทอน จางลง หรือรู้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนถึงกับสามารถลบล้างความรู้เดิมหรือเปลี่ยนเป็นความรู้ชุดใหม่ ผลลัพธ์ของการเรียนรู้เรื่องใด ก็คือ ความรู้ (Knowledge) ในเรื่องนั้น (สุพัตรา ชาติบัญชาชัย, 2548)

การเรียนรู้เป็นกระบวนการ (Process) ที่อินทรีย์มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างถาวร หรือค่อนข้างถาวรอันเนื่องมาจากประสบการณ์เรียกว่าเป็นกระบวนการ เพราะการเรียนรู้ต้องอาศัยระยะเวลาในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม ซึ่งพฤติกรรมนั้นไม่ใช่ หมายถึงการแสดงออกแต่เพียงอย่างเดียว แต่หมายถึง ศักยภาพ (Potential) หรือ ความสามารถที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในของแต่ละบุคคลซึ่งบางครั้งอาจจะไม่แสดงออกมาให้เห็นเป็นพฤติกรรมที่ชัดเจนได้ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่างอาจไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้ นักจิตวิทยาส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องของประสบการณ์หรือการฝึกหัดว่าเป็นสิ่งสำคัญในการก่อให้เกิดการเรียนรู้ โดยอธิบายคำว่า "ประสบการณ์" หมายถึง เหตุการณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแต่ละบุคคล เหตุการณ์ดังกล่าวมักจะเน้นถึงเหตุการณ์ที่เป็นรูปธรรม เช่น การได้ยินเสียง การเห็นภาพ การสัมผัส เป็นต้น โดยลักษณะที่สำคัญของการเรียนรู้ คือ เป็นปฏิสัมพันธ์ของเหตุการณ์ 2 อย่าง 1) เหตุการณ์ที่เป็นสิ่งเร้า (Stimulus Events) กับ 2) การตอบสนอง (Response events) ของอินทรีย์ คือ พฤติกรรมเฉพาะอย่างที่สามารถสังเกตเห็นได้ในสภาพการณ์ใดสภาพการณ์หนึ่งแล้วทำให้เกิดการเรียนรู้

การเรียนรู้ หมายถึง การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิด และพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรเป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น (ทัศน งามมณี. 2545) ส่วนสิริลักษณ์ ยัมประสาพร (2548. หน้า 12-13) การเรียนรู้ (learning) มีความหมายสองนัยยะ กล่าวคือ นัยยะที่ 1 การเรียนรู้ในฐานะที่เป็นเนื้อหา หมายถึง ตัวของความรู้ ความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล นัยยะที่ 2 การเรียนรู้ในฐานะที่เป็นวิธีการ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าความหมายของการเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลหรือผู้เรียนหลังจากที่ได้รับความรู้ หรือได้รับประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ แล้ว ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมภายในหรือพฤติกรรมภายนอกก็ตาม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมค่อนข้างถาวร

การเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ คือ ผู้รู้ หรือ ผู้ที่มีความรู้ เมื่อกล่าวถึง การเรียนรู้ซึ่งเกิดขึ้นกับมนุษย์แล้วนั้น นอกจากจะต้องระบุไว้ด้วยว่า เรียนรู้เรื่องอะไร และผู้เรียนได้ผลที่เกิดขึ้นในระบบคิดของเขา มีความเข้าใจ และสามารถประมวล สรุปผลเป็นหลักการได้ บุคคลนั้น ก็คือ ผู้รู้ ซึ่งในความเป็นจริงผู้รู้ อาจจะรู้ในเรื่องที่เขาได้เรียนรู้และเกิดจากประสบการณ์ในชีวิตจริง

เช่น นายแพทย์ที่มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องการผ่าตัด เขาอาจจะไม่เข้าใจภาษาบาลีในทางพุทธศาสนาก็ได้ ดังนั้น ผู้รู้ในเรื่องหนึ่งๆ อาจจะไม่รู้ในเรื่องอื่นๆอีกมากมาย จึงต้องมีความระมัดระวังในการใช้ประโยชน์จากผู้รู้ นอกจากนี้ ผู้รู้เอง ก็ต้องระมัดระวัง ที่จะเผลอตัว ว่ารู้เรื่องหนึ่งๆแล้วจะขยายผลไปเป็นผู้รู้ในเรื่องอื่นๆอีก ซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหายขึ้นได้

การเรียนรู้ที่มีผลสัมฤทธิ์ที่ดีนั้น ผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการทำความเข้าใจ และปฏิบัติ จนเกิดความรู้ ความเข้าใจในระบบคิดของตนเอง การให้ผู้อื่นเรียนแทน ผู้นั้นก็จะมี ความรู้ ไม่ใช่ตนเองรู้ แต่ถ้าเป็นการฟัง ในกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงการรับรู้ บางท่านอาจบอกว่า รู้แล้ว เพราะฟังแล้วเข้าใจและสามารถตอบคำถามได้ นั่นคือ ความเข้าใจของการเรียนรู้ที่ผิวเผิน เพราะการที่คนพูดเก่ง ตอบถูก ความจำดี อ่านมาก หรือเห็นมามาก อาจเป็นเพียงผู้ที่รู้ในข้อมูลข่าวสาร หรือเป็นผู้ที่รับการถ่ายทอดเก่ง ในความเป็นจริงเขาอาจจะไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ที่แท้จริงก็เป็นได้ ดังนั้น ถ้าต้องการเชิญผู้รู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จึงต้องวิเคราะห์ให้ชัดเจน ก่อนว่า เราต้องการผู้ที่มีเพียงความสามารถในการถ่ายทอด หรือผู้ที่มีประสบการณ์ในเรื่องนั้นๆ (ผู้รู้) มาเป็นผู้สอน เพราะความลึกซึ้งในสาระที่ต้องการจะถ่ายทอดย่อมแตกต่างกัน เช่น การเป็นโค้ช กับ การเป็นนักกีฬา ความสามารถย่อมแตกต่างกัน

ธรรมชาติของการเรียนรู้

โดยทั่วไปนักจิตวิทยาเชื่อว่ามนุษย์จะมีการเรียนรู้ได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์ได้ทำกิจกรรมใดๆ แล้ว เกิดประสบการณ์ ประสบการณ์ที่สะสมมากมาย และหลาย ๆ ครั้งทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ขึ้นและ เกิดการพัฒนาสิ่งที่เรียนรู้จนเกิดเป็นทักษะ และเกิดเป็นความชำนาญ ดังนั้น การเรียนรู้ของมนุษย์ก็จะอยู่กับตัวของมนุษย์เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งในที่นี้ขออธิบายธรรมชาติของการเรียนรู้เป็นข้อๆ ดังนี้

- 1) การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมค่อนข้างถาวร
- 2) การเรียนรู้ย่อมมีการแก้ไข ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง โดยการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ จะต้องเนื่องมาจากประสบการณ์
- 3) การเปลี่ยนแปลงชั่วคราวชั่วคราวไม่นับว่าเป็นการเรียนรู้
- 4) การเรียนรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมต้องอาศัยการสังเกตพฤติกรรม
- 5) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคลมีชีวิตอยู่ โดยอาศัยประสบการณ์ในชีวิต
- 6) การเรียนรู้ไม่ใช่วุฒิภาวะแต่อาศัยวุฒิภาวะ วุฒิภาวะคือระดับความเจริญเติบโตสูงสุดของพัฒนาการทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและสติปัญญาของบุคคลในแต่ละช่วงวัยที่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่การเรียนรู้ไม่ใช่วุฒิภาวะแต่ต้องอาศัยวุฒิภาวะประกอบกัน
- 7) การเรียนรู้เกิดได้ง่ายถ้าสิ่งที่เรียนเป็นสิ่งที่มีความหมายต่อผู้เรียน
- 8) การเรียนรู้ของแต่ละคนแตกต่างกัน
- 9) การเรียนรู้ย่อมเป็นผลให้เกิดการสร้างแบบแผนของพฤติกรรมใหม่
- 10) การเรียนรู้อาจจะเกิดขึ้นโดยการตั้งใจหรือเกิดโดยบังเอิญก็ได้

กระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ เป็นแบบแผนหรือขบวนการความคิดของบุคคลที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอีกอย่างหนึ่ง หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนการระบบคิดของบุคคล การเปลี่ยนแปลงความคิดหรือพฤติกรรมของบุคคล ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 2 อย่าง คือ องค์ประกอบภายในตัวบุคคล ได้แก่ แรงขับ ความพร้อม และองค์ประกอบภายนอกที่เป็นสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่มากระทบ ในการพัฒนาบุคคลและสังคมกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจที่สำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างให้คนและสมาชิกของสังคมสามารถตัดสินใจและกำหนดตนเองนำไปสู่ความเข้มแข็งของสังคม จะเห็นว่ากระบวนการทำงานโดยมุ่งที่จะลดปัญหา (ทุกข์) สร้างความสุข ด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์เพื่อรู้จักตนเอง ชุมชน และสังคม การกำหนดแผนงาน กิจกรรม การลงมือปฏิบัติงานและการประเมินผลการทำงานล้วนแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การปรับตัวและการสร้างระบบที่มีคุณค่าและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2545, น. 11-15) ดังนั้น การเรียนรู้และการมีส่วนร่วมจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพราะการเรียนรู้มิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อรู้ แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อสามารถปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้ และปฏิบัติได้อย่างชำนาญ ตลอดจนต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นโดยมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชนและสังคม ได้แก่

- 1) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง โดยไม่แยก การเรียนรู้จากการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน สามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นไปพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานในทุกขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุมติดตามและการประเมินผล
- 2) การเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยการศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่รูปแบบของการไปเที่ยวหรือเยี่ยมชมกันอย่างปกติ แต่เป็นการไปอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปบทเรียน มีการเตรียมการทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน
- 3) การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่อาศัยปราชญ์ชาวบ้าน หรือสถาบันในชุมชนและนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชน
- 4) การเรียนรู้จากการถ่ายทอด และสถานการณ์จำลอง

องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชน

เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลและชุมชนประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน ดังนั้น การกล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงต้อง กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญ เช่น สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535, หน้า 41-42) กล่าวว่ารากฐานสำคัญของบุคคลและชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน 3 ประการ คือ 1) คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ ผู้นำองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านนั้น ๆ 2) ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาและความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอกและชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่บุคคลหรือชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น 3) ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน เป็นต้น

ส่วน สีลาภรณ์ นาคทรพ (2539, หน้า 225) ได้อธิบายองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้ การเรียนรู้มีมากมายทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้าอา เพื่อน พระหรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่น ๆ

2) เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชนจะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของชุมชน เป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่าง ๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริงแต่ละด้าน

3) กิจกรรมการเรียนรู้ มีหลากหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ซึ่งมีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนผู้สอนแต่ละคน

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่กล่าวมาข้างต้น จะเป็นองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน แต่โดยความเป็นจริงแล้วกระบวนการเรียนรู้อื่นๆ ก็มีองค์ประกอบอันเดียวกันด้วย

ลำดับขั้นและผลที่ได้รับจากการเรียนรู้

ลำดับขั้นการเรียนรู้โดยการสังเกตแบ่งออกเป็น 4 ขั้น ดังนี้

1) ความสนใจ การเรียนรู้ในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เรียนมีความสนใจและเอาใจใส่ต่อสิ่งที่น่าสนใจที่เด่น เช่น ในการเรียนการสอนครูจะต้องจัดเนื้อหาที่น่าสนใจ เป็นต้น

2) ความจำ การที่ผู้เรียนจะแสดงพฤติกรรมตามแบบได้นั้นต้องอาศัยความจำ ซึ่งอาจจะกระทำได้โดยอธิบายซ้ำ ๆ ให้ผู้เรียนเห็นหลาย ๆ ครั้ง ให้ฝึกบ่อย ๆ เป็นต้น

3) การลงมือกระทำ เมื่อเริ่มกระทำตามใหม่ ๆ นั้น อาจจะไม่เป็นธรรมชาติ ซึ่งจะต้องอาศัยการแนะนำฝึกฝนบ่อย ๆ

4) การสนใจและการเสริมแรง พฤติกรรมใด ๆ ก็ตามที่บุคคลจะทำตามก็ต่อเมื่อพฤติกรรมนั้นมีความน่าสนใจ ดังนั้นการสนใจและการเสริมแรงจะมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มาก บันดูราได้แบ่งการเสริมแรงออกเป็น 3 ลักษณะ คือ การเสริมแรงโดยตรง การเสริมแรงที่ได้รับอิทธิพลจากผู้อื่น และการเสริมแรงตนเอง ซึ่งเป็นการเสริมแรงที่สำคัญเพราะจะเป็นตัวควบคุมการแสดงพฤติกรรมได้ดี การเสริมแรงในลักษณะนี้ คือ การสร้างความสำเร็จให้กับตนเองเพื่อใช้เป็นแรงจูงใจในการทำพฤติกรรมต่างๆ ส่วนผลที่ได้รับจากการเรียนรู้ มีดังนี้

- 1) ทำให้เกิดพฤติกรรมใหม่ ๆ เช่น ดูตัวอย่างการเดินร่ำ แล้วสามารถกระทำตามได้ หรือ ตัวอย่างทักษะต่าง ๆ เช่น การปฏิบัติงานในห้องทดลอง การดูตัวแบบ ที่ดีจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ
- 2) เป็นตัวกระตุ้นพฤติกรรม ที่สามารถกระทำได้แล้ว เช่น ทักษะการพูด ถ้าได้ดูตัวอย่าง บุคคลที่พูดเก่งก็จะทำให้มีความสามารถในการเรื่องการพูดได้ดีด้วย
- 3) การเพิ่มหรือลดการไตร่ตรอง ในการแสดงพฤติกรรม พฤติกรรมที่ไม่ดีบางอย่างถ้าตัวแบบซึ่งเป็นผู้ที่เด่นหรือบุคคลที่สำคัญเป็นผู้กระทำ จะทำให้เกิดการทำตามอย่าง
- 4) การดึงความสนใจต่อสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นๆ เพราะโดยปกติการสังเกตผู้อื่น เราจะไม่สังเกตเพียงแค่การกระทำเท่านั้น แต่จะสังเกตสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วย
- 5) การเร้าอารมณ์ การสังเกตพฤติกรรมของผู้อื่นอาจก่อให้เกิดการมีอารมณ์ร่วมด้วย

การจัดการความรู้

โดยแนวคิดการจัดการความรู้ นั้นมาจากการมองเห็นถึงโลกในยุคปัจจุบันว่า ได้เข้าสู่ยุค เศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge-based Economy – KBE) งานต่างๆ จำเป็นต้องใช้ความรู้มา สร้างผลผลิตให้เกิดมูลค่าเพิ่มมากยิ่งขึ้น การจัดการความรู้เป็นคำกว้างๆ ที่มีความหมายครอบคลุม เทคนิค กลไกต่างๆ มากมาย เพื่อสนับสนุนให้การทำงานของแรงงานความรู้ (Knowledge Worker) มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น กลไกดังกล่าวได้แก่ การรวบรวมความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่างๆ มารวมไว้ที่ เดียวกัน การสร้างบรรยากาศให้คนคิดค้น เรียนรู้ สร้างความรู้ใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบความรู้ใน เอกสาร และทำสมุดหน้าเหลืองรวบรวมรายชื่อผู้มีความรู้ในด้านต่างๆ และที่สำคัญที่สุด คือการสร้าง ช่องทาง และเงื่อนไขให้คนเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพื่อนำไปใช้พัฒนางานของตนให้ สมบูรณ์ผล

การจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) คือ การรวบรวม สร้าง จัด ระเบียบ แลกเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ความรู้ในองค์กร โดยพัฒนาระบบจาก ข้อมูล ไปสู่ สารสนเทศ เพื่อให้เกิด ความรู้ และ ปัญญา ในที่สุด การจัดการความรู้ประกอบไปด้วยชุดของการปฏิบัติงานที่ถูก ใช้โดยองค์กรต่างๆ เพื่อที่จะระบุ สร้าง แสดงและกระจายความรู้ เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้และ การเรียนรู้ภายในองค์กร อันนำไปสู่การจัดการสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น สำหรับการดำเนินการธุรกิจที่ดี องค์กรขนาดใหญ่โดยส่วนมากจะมีการจัดสรรทรัพยากรสำหรับการ จัดการองค์ความรู้ โดยมักจะเป็นส่วนหนึ่งของแผนกเทคโนโลยีสารสนเทศหรือแผนกการจัดการ ทรัพยากรมนุษย์

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้คน รู้จักหาความรู้ และนำความรู้มาใช้ในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ การจัดการ ความรู้จำเป็นต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (Continuous Learning) อยู่ตลอดเวลา เพราะการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่องจะทำให้ผู้เรียนรู้เป็นคนที่มีโลกทัศน์และวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล รู้ว่าควรทำอะไรไม่ควรทำ อะไรในช่วงเวลาไหน รวมถึงการรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียจากการเลือกปฏิบัติในแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ซึ่ง ความสามารถต่าง ๆ เหล่านี้จะสะท้อนถึงคุณค่า (Value) ของผู้เรียนรู้ในฐานะผู้นำของผู้นำความรู้สู่ สังคม

รูปแบบการจัดการองค์ความรู้โดยปกติจะถูกจัดให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กรและ ประสงค์ที่จะได้ผลลัพธ์เฉพาะด้าน เช่น เพื่อแบ่งปันภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการทำงาน เพื่อ ความได้เปรียบทางการแข่งขัน หรือเพื่อเพิ่มระดับนวัตกรรมให้สูงขึ้น

การจัดการความรู้เป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวาง ไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำ สั้นๆ ได้ ต้องให้นิยามหลายข้อ จึงจะครอบคลุมความหมาย ซึ่งได้แก่

1. การจัดการความรู้มีความหมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการ เข้าถึงข้อมูลเพื่อสร้างเป็นความรู้

2. การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) ถ้าไม่มีการ แบ่งปันความรู้ความพยายามในการจัดการความรู้จะไม่ประสบผลสำเร็จ พฤติกรรมภายในองค์กร เกี่ยวกับการวัฒนธรรม พลวัต และวิถีปฏิบัติ มีผลต่อการแบ่งปันความรู้ ประเด็นด้านวัฒนธรรมและสังคม มีความสำคัญยิ่งต่อการจัดการความรู้

3. การจัดการความรู้ต้องการผู้ทรงความรู้ความสามารถในการตีความและประยุกต์ใช้ ความรู้ ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำทางในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาใดสาขา หนึ่งสำหรับช่วยแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูด คนเก่งและดีมาพัฒนา การติดตามความก้าวหน้าของคน และการดึงคนมีความรู้ความสามารถไว้ใน องค์กรถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

4. การจัดการความรู้เป็นเรื่องของการเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้ เกิดขึ้นเพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างความมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้แก่องค์กร การประเมิน “ต้นทุนทางปัญญา” (intellectual capital) และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ เป็นดัชนีบอกว่าการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่ กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น การพัฒนา ฐานข้อมูล การนำความรู้ออกมาจากผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีความเกี่ยวข้องกับต้นทุนทางปัญญา คำว่า “ต้นทุนทางปัญญา” (Intellectual Capital) มีความหมายรวมถึง ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ทรัพย์สินทางปัญญา และ ประสิทธิภาพ ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการสร้างความมั่งคั่งได้สิ่งที่รวมอยู่ใน “ต้นทุนทางปัญญา” ซึ่ง อาจมีรายการที่แตกต่างกัน แล้วแต่วิธีคิด และความเห็นของแต่ละคน

ประเภทของความรู้

ความรู้สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้สองประเภท คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝงเร้น (Tacit Knowledge) ความรู้ชัดแจ้งคือความรู้ที่เขียนอธิบาย ออกมาเป็นตัวอักษร เช่น คู่มือปฏิบัติงาน หนังสือ ตำรา ส่วนความรู้แฝงเร้นคือความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ไม่ได้ถอดออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร หรือบางครั้งก็ไม่สามารถถอดเป็นลายลักษณ์อักษรได้ ความรู้ที่ สำคัญส่วนใหญ่ มีลักษณะเป็นความรู้แฝงเร้น อยู่ในคนทำงาน และผู้เชี่ยวชาญในแต่ละเรื่อง จึงต้อง อาศัยกลไกแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้คนได้พบกัน สร้างความไว้วางใจกัน และถ่ายทอดความรู้ระหว่างกัน และกัน ตามตัวแบบของเซกิ (SECI Model) ความรู้ทั้งแบบแฝงเร้นและแบบชัดแจ้งจะมีการ แปรเปลี่ยนถ่ายทอดไปตามกลไกต่างๆ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถอดความรู้ การผสานความรู้ และการซึมซับความรู้ การจัดการความรู้มีหลายรูปแบบ มีหลากหลายโมเดล แต่ที่น่าสนใจ คือ

การจัดการความรู้ ที่ทำให้คนเคารพศักดิ์ศรีของคนอื่น เป็นรูปแบบการจัดการความรู้ที่เชื่อว่า ทุกคนมีความรู้ปฏิบัติในระดับความชำนาญที่ต่างกัน เคารพความรู้ที่อยู่ในคน เพราะหากถ้าเคารพความรู้ในตำราวิชาการอย่างเดียวนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นการมองว่า คนที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เป็นคนที่ไม่มีความรู้

ความรู้นั้นมีมากมายหลายประเภทตามแต่ละบุคคลจะนิยามหรือให้ความหมายซึ่งไม่มีใครจะสามารถเรียนรู้ได้หมดทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์ส่วนใหญ่จะรู้ได้ชัดเจนก็แต่ในวิชาชีพของตน ทุกคนควรจำเป็นต้องเรียนรู้ในเรื่องอื่นหรือในศาสตร์อื่นๆ บ้างไม่มากก็น้อย เพราะการเชี่ยวชาญในวิชาเดียว ศาสตร์เดียวมักทำให้ตามืดมัว มองเห็นศาสตร์อื่นด้วยใจคับแคบ เพราะฉะนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนว่า อะไรที่เรียกว่า “ความรู้” อะไรไม่ใช่ ในที่นี้จะแบ่งประเภทของความรู้ โดยพิจารณาตามประเภทของความรู้ ดังนี้

1. ความรู้ทางสังคม หมายถึง ความรู้ในด้านกฎเกณฑ์ วิธีการปฏิบัติ ค่านิยม ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมทางสังคมของมนุษย์ โดยความรู้ทางสังคม จะช่วยขัดเกลาบุคคล ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมที่ตนเองเป็นสมาชิกให้รู้จักปรับตัวเข้าหากัน บุคคลผู้ที่สามารถรับรู้ เข้าใจ และปฏิบัติตนในสังคมได้อย่างเหมาะสม เราจะเรียกว่า เป็นผู้ที่มีความรู้ด้านสังคม หรือมีมารยาท รู้จักกาลเทศะ ซึ่งความรู้ดังกล่าวเป็นความรู้พื้นฐาน ที่สมาชิกในสังคมควรได้รับการถ่ายทอดเพื่อรู้และปฏิบัติให้เหมาะสม

ความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ทางด้านสังคม ก่อให้เกิดมิตรภาพระหว่างมนุษย์ ทำให้บุคคลมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข มีความเกื้อกูลกัน และนำไปสู่การแก้ปัญหา โดยคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดแก่สังคม การเรียนรู้ดังกล่าวมีครอบครัวเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ความรู้ประเภทนี้ มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของผู้คนและสังคมทำให้สังคมปรับตัวและสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อความผาสุกของสังคม ดังนั้น การเรียนรู้ในด้านสังคมศาสตร์หรือวิชาที่ว่าด้วยการประพฤติดังตนกับบุคคลอื่น จึงเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ที่บุคคลพึงเรียนรู้โดยมีกัลยาณมิตรและครอบครัวเป็นผู้คอยแนะนำ

2. ความรู้ในศาสตร์ มนุษย์มีสมองที่ล้ำเลิศ มีความสามารถในการเรียนรู้สูงกว่าสัตว์อื่นระยะแรกๆ มนุษย์อาศัยธรรมชาติเป็นครูสอน แต่ด้วยความสนใจต่อการเรียนรู้ มนุษย์สามารถเข้าใจกฎเกณฑ์และความเป็นไปของธรรมชาติได้ดีขึ้น จึงมีการคิดค้น ดัดแปลงสิ่งต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตน จนเกิดชุดความรู้ซึ่งมีการสะสมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นศาสตร์ในสาขาต่างๆ ดังนั้น ศาสตร์ ก็คือ ชุดความรู้ หรือสิ่งที่มีการประมวลไว้เป็นหมวดหมู่ มีการยอมรับว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมมนุษย์ โดยศาสตร์แต่ละประเภทยานั้น จะต้องมีการกระบวนการศึกษา ค้นคว้า และการหาข้อสรุปที่ชัดเจน รวมทั้งมีการจัดการเพื่อให้มีการถ่ายทอดความรู้สืบไป

3. ความรู้ตามหลักศาสนา ศาสนาต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก ล้วนมีความมุ่งหมายที่จะให้เกิดความสงบสุขและเข้าถึงหลักความจริงในชีวิต ซึ่งอาจมีวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างตามหลักการและความเชื่อของศาสนานั้นๆ ตัวอย่างเช่น หลักศาสนาพุทธมีหลักคำสอนเกี่ยวกับมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นเพียงธาตุปัจจัยที่มารวมกัน และเป็นสมาชิกของสังคมที่มีกฎเกณฑ์ การสร้างหมู่คณะหรือสังคมแห่งความดีงาม ย่อมเป็นปัจจัยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ การรู้จักจัดความโลภ โกรธ หลงในตนเอง นำไปสู่การเรียนรู้ที่กว้างขวางและเข้าใจชีวิตของตนเองได้ดียิ่งขึ้น ส่วนความทุกข์ที่เกิดขึ้นควบคู่กับความเป็นมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากการปรุงแต่งและการไม่ได้รับการ

ตอบสนองต่อความต้องการของตัวตน ดังนั้น ความรู้ในพุทธศาสนาจึงเป็นแนวทางเพื่อให้บุคคลเข้าใจหลักแห่งความจริงของชีวิต คือ การ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทำให้ผู้คนเข้าใจถึงความเป็นไปต่างๆ ที่เป็นอิสระจากการปรุงแต่ง สามารถควบคุมความคิดทำให้รู้ว่า ความงาม ความอรร่อย ทรัพย์สิน ที่สัมผัสได้ต่างๆ เหล่านี้ คือ สิ่งสมมติ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ถ้าเข้าไปยึดถือก็จะกลายเป็นเชื้อเพลิงที่ช่วยกระพือให้เกิดความต้องการที่ลุ่มลุ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นห่วงโซ่ที่นำไปสู่ความทุกข์ที่ตามมาอีกหลายประการ ทั้งการเกิดความทุกข์แก่ตนเองหรือนำไปสู่การสร้างทุกข์ให้ผู้อื่น ผู้รู้ทางศาสนาพุทธจึงเป็นผู้ที่รู้หลักการและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันและการพัฒนาสังคมได้ ส่วนบุคคลผู้ที่นับถือศาสนาอื่นๆ ก็เช่นกันสามารถนำความรู้และหลักการในศาสนานั้น มาปฏิบัติเพื่อเกิดความเข้าใจในชีวิตและการดำรงอยู่

ประโยชน์ของความรู้ทางศาสนา คือทำให้สังคมเกิดความสงบสุข โดยหลักคำสอนในศาสนาจะช่วยกล่อมเกล่าให้มนุษย์รู้จักควบคุมตนเอง ไม่ทำตามความต้องการของตนเพียงฝ่ายเดียว ช่วยป้องกันการตอบสนองความต้องการที่จะครอบครองทรัพย์สิน และวัตถุต่างๆ อย่างไร้ขอบเขต ถ้าบุคคลมีความรู้ทางด้านศาสตร์ โดยนำหลักการมาใช้ เพื่อการดำรงชีวิตตามหลักของศาสนา ไม่ว่าจะเป็ศาสนาใด บุคคลนั้นก็จะเป็มนุษย์ที่ถึงพร้อมด้วยความรู้ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้โลกเกิดความสงบสุขได้

4. ความรู้ทางปรัชญา คือ ชุดความรู้ที่มุ่งเน้นสิ่งที่ได้มาจากแนวคิดต่างๆ เพื่อให้บุคคลเข้าใจโลก เข้าใจชีวิตและเข้าใจสังคม เป็ชุดความรู้ที่ให้หลักคิดและการค้นหาแสงสว่างของชีวิตและอิสรภาพของมนุษย์ อันเกิดขึ้นจากวิถีทางแห่งปัญญา ตัวอย่างเช่น ความรู้เรื่องรูปธรรมและนามธรรม ปราชญ์บางท่านเชื่อว่ารูปธรรมเป็ความจริง นามธรรมไม่ใช่ความจริง มีอยู่ในความคิดของมนุษย์เท่านั้น แต่บางท่านเชื่อว่านามธรรมเป็ความจริงเพราะไม่เกิดจากภาพลวงตาซึ่งเกิดจากประสาทสัมผัส ในการให้ความหมายของความรู้ก็เช่นกัน บางท่านมีกรอบคิดในการให้ความหมายที่กว้าง โดยยึดถือตามคำจำกัดความของความจริงดังกล่าวเป็พื้นฐาน จึงอธิบายความหมายของความรู้ตามแนวคิดนั้นตามไปด้วย บางท่านเชื่อว่าการที่มนุษย์มีความรู้ในหลายสิ่งหลายอย่างอันไม่ถูกต้องก็ยังไม่ใช่ความรู้ในเรื่องนั้นๆ แต่บางท่านเชื่อว่า ความรู้เกิดขึ้นกับมนุษย์ภายใต้ปรากฏการณ์ซึ่งมีความหลากหลายและแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของเวลา ขึ้นอยู่กับความแตกต่างของสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับบุคคล ความรู้จึงไม่ได้มีข้อกำหนดที่ตายตัวมาตัดสินว่าถูกหรือผิด แต่มีความเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ณ เหตุการณ์หนึ่งๆ เท่านั้น แนวความคิดที่หลากหลายแ่งมุมและวิธีอธิบายที่แยบคายต่างก็มีเหตุผลตามความเชื่อของตน ความรู้จึงอาจหมายถึงได้หลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้สร้างความรู้ ซึ่งแนวคิดต่างๆ เหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดและพัฒนามาเป็นแบบแผนทางความคิดให้แก่คนรุ่นหลัง

ขั้นตอนการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ไม่มีหลักการหรือวิธีปฏิบัติตายตัว แต่โดยส่วนใหญ่ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ 9 ประการ คือ

1. การขุดค้น การค้นหา และการรวบรวมความรู้ เป็การค้นหาและคัดเลือกเอาเฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ ทั้งจากภายในองค์กรและจากภายนอกองค์กร แล้วนำมา

ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ และความเหมาะสมกับบริบทของสังคมและขององค์กร ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง

2. การจัดหมวดหมู่ความรู้ เพื่อให้เหมาะสมต่อการใช้งาน โดยการจัดหมวดหมู่ความรู้ที่มุ่งเน้นการง่ายต่อการนำมาใช้งานและการพัฒนาความรู้ที่ต่อเนื่อง

3. การจัดเก็บความรู้ เพื่อเป็นการค้นหาได้ง่าย และการสะสมความรู้ที่ต่อเนื่อง ซึ่งบางครั้งความรู้แบบดั้งเดิมอาจเหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ในปัจจุบัน

4. การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้รับรวบรวมไว้นามาสื่อสารให้บุคลากรในหน่วยงานได้รับทราบและเป็นการขยายความรู้ให้กว้างขวางออกไป ซึ่งจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

5. การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นการนำความรู้จากฝ่ายต่างๆ หรือจากบุคคลที่มีความรู้มาแลกเปลี่ยนเพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ในเป็นที่ประจักษ์

6. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้ เป็นการสังเคราะห์ชุดความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ไปสู่อการสร้างความรู้ที่มีความเหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้

7. การสร้างความรู้ใหม่ เป็นการนำความรู้ที่ผ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์มาประยุกต์ใช้ภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จนเกิดความรู้ใหม่

8. การประยุกต์ใช้ความรู้ เป็นการนำความรู้ที่ได้กระบวนการทั้งหมดมาประยุกต์ใช้ เพื่อเกิดมูลค่าและคุณค่า หรือให้ได้ผลสัมฤทธิ์ตามความมุ่งหมายของการใช้ความรู้

9. การเรียนรู้จากการใช้ความรู้ ผลที่ต่อเนื่องจากการใช้ความรู้ คือ บุคคลได้รับการเรียนรู้ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการพัฒนาความรู้ในระยะยาว

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรม

ตามที่ได้กล่าวแล้วว่า ทรัพยากรทางวัฒนธรรมนั้น มิได้หมายถึงเฉพาะทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถานที่ วัตถุ หรือสิ่งของเท่านั้น แต่หากหมายรวมถึง ความคิด ความเชื่อ ความรู้ วิธีการปฏิบัติ ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of Interaction) ดังนั้น การจัดการความรู้ในทรัพยากรวัฒนธรรม จึงสามารถดำเนินการได้ โดยอาศัยหลักที่สำคัญ “การนำความรู้ที่มีอยู่ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาคน สิ่งแวดล้อม และกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างสมความรู้ ความดี และความงามของผู้คนในสังคม” โดยมีหลักการที่สำคัญ คือ

1. การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากภายในและภายนอก (ปรโตโมสะ และ โยนิโสมนสิการ) ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มาจากจิตใจภายในของบุคคลและมาจากการเรียนรู้ที่ผ่านประสบการณ์ของบุคคลและสภาพแวดล้อม

2. การยึดมั่นในความรู้ที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ความดีและความงามของมนุษย์ กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับชุดความรู้ที่เป็นชุดความรู้เพื่อตอบสนองต่อการพัฒนามนุษย์ให้มีความดีและความงาม อันจะเป็นพลังให้สังคมได้ใช้ความรู้ในการขับเคลื่อนและการพัฒนาสังคม

3. หลักเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เป็นการให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและพัฒนาผู้นั้นให้เป็นผู้ที่มีความรู้ที่ทรงคุณค่า ที่จะนำพาสังคมไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน

การจัดการความรู้ทางวัฒนธรรมนั้น อาจใช้ขั้นตอนและกระบวนการของการจัดการความรู้ทั่วไปได้ แต่ต้องมีหลักการสำคัญ 3 ประการตามที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับ “ผู้รู้” “ความรู้” และ “กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง” ที่ตั้งอยู่การสร้างสรรคความรู้ ความดี และความงามที่มาจากบุคคลและสังคม

แนวคิดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ดังกล่าว สามารถนำประยุกต์ในส่งเสริมการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวที่จะต้องจะเรียนรู้ในทางพระพุทธศาสนาอันเป็นเรียนรู้ที่มาจากประสบการณ์ การฝึกหัดและทำความเข้าใจกับแนวปฏิบัติ ซึ่งจะก่อให้เกิดผล คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและการเรียนรู้ในระยะยาว รวมทั้งสามารถเป็นเครื่องมือไปสู่การเรียนรู้ที่สร้างความสุขได้

2.1.9 แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (Social Network)

ปัจจุบันมีการกล่าวถึงความร่วมมือของกลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่าย ในการพัฒนาท้องถิ่นที่เพิ่มมากขึ้น ด้วยเหตุที่ในพื้นที่ต่างๆ นั้น มิใช่มีเพียงกลุ่ม องค์กรใด องค์กรหนึ่งที่ทำงานในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังมีการประสานความร่วมมือของกลุ่ม องค์กร เครือข่ายหรือภาคส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น องค์กรภาครัฐ องค์กรบริหารส่วนตำบล (อบต.) กลุ่มประชาชน พระสงฆ์ ผู้นำศาสนา กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มท่องเที่ยว และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของกลุ่ม องค์กรชุมชนและเครือข่ายในการพัฒนาจึงได้ถูกนำมาอธิบายในความหมายที่หลากหลายเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการประสานความร่วมมือและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งแนวคิดหลักของคำว่า “กลุ่ม” “องค์กรชุมชน” และ “เครือข่าย” นั้นมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของผู้คนในสังคม มารวมกันเป็นเพื่อน เป็นคนร่วมคิด ร่วมทำ เพื่อแก้ไขปัญหาและการสร้างสรรค์พัฒนาในสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อกัน

การเกิดขึ้นของกลุ่มคน องค์กรชุมชน และเครือข่ายเพื่อความร่วมมือของประชาชนในพื้นที่ต่างๆ นั้น มิใช่เป็นเรื่องใหม่ เป็นสิ่งที่มีความนานในสังคมไทย โดยเป็นความร่วมมือที่มาจากการที่ทุกฝ่ายได้เล็งเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มีการนำเอาความรู้ ภูมิปัญญา และบทบาทของฝ่ายต่างๆ มาสร้างสรรค์ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งที่ผ่านมาก็ได้แสดงให้เห็นในหลายพื้นที่ว่า ถ้าท้องถิ่นใด ชุมชนใดมีความมือของฝ่ายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นประชาชน กำนัน ผู้ใหญ่ สมาชิก อบต. ภาคราชการ และองค์กรชุมชน ท้องที่นั้นก็จะได้ประสบความสำเร็จในการพัฒนา สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีความเข้มแข็งทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเรียนรู้และวัฒนธรรม

กลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่าย เช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มสินค้า OTOP กลุ่มท่องเที่ยว กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ องค์กรวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายสิ่งแวดล้อม และเครือข่ายป่าชุมชน เป็นต้น กลุ่ม องค์กรชุมชนและเครือข่ายเหล่านี้มีความเป็นมาตั้งแต่ในอดีตและมีอยู่ในเกือบทุกพื้นที่ของประเทศไทย บางกลุ่มบางองค์กรเกิดขึ้นด้วยความร่วมมือ ร่วมอกร่วมใจและความต้องการแก้ไขปัญหาของประชาชนในพื้นที่ บางกลุ่มภาครัฐได้เข้ามาส่งเสริมเพื่อให้เกิดการรวมตัวของประชาชนในพื้นที่ ในขณะที่บางกลุ่ม บางองค์กรเกิดขึ้นด้วยอุดมการณ์และความเชื่อของตนเอง การรวมตัวเป็นกลุ่ม เป็นองค์กร และขยายเป็นเครือข่ายของประชาชนดังกล่าว มีวัตถุประสงค์

เพื่อร่วมกันแก้ไขและพัฒนาท้องถิ่นในด้านต่างๆ เช่น ธุรกิจชุมชน การเสริมสร้างรายได้และอาชีพ การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง เป็นต้น การรู้จักและเข้าใจถึง กลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่ายในสังคม จะช่วยให้การทำงานในพื้นที่ของฝ่ายต่างๆ มีแนวร่วมและมีพลังในการทำงานมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้กิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ประสบผลสำเร็จได้

แนวคิดองค์กรชุมชนและเครือข่ายนั้น มาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของผู้คนในสังคมที่มารวมตัวกันเป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน และเครือข่าย เพื่อการแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ในสิ่งที่ เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม โดยเป็นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างพลังอำนาจ ในการจัดการ การมีส่วนร่วมในการกิจกรรมการพัฒนา การจัดการทรัพยากรชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาในระดับพื้นที่และการสนับสนุนการทำงานของภาครัฐและองค์กรเอกชน องค์กรชุมชนและเครือข่ายมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและประเทศ โดยเป็นการ ดำเนินการตามบทบาทและหน้าที่ซึ่งตามที่กฎหมายสภาองค์กรชุมชนกำหนดและดำเนินการในฐานะ ของภาคประชาชนที่ต้องการเห็นการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาที่เหมาะสม ดังนั้น ผู้นำชุมชนและผู้ ที่เกี่ยวข้องจะต้องหาแนวทางการทำงานร่วมกับองค์กรชุมชนและเครือข่ายอย่างเป็นขั้นตอน

คำว่า “เครือข่าย” นั้น เป็นคำที่นำมาใช้ในแวดวงการพัฒนาสังคม โดยเป็นการกล่าวถึง ระบบความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย นับตั้งแต่ในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจก บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำ กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยมีรูปแบบความสัมพันธ์ ที่หลากหลาย และมีการกระจายตัวไปตามหน่วยย่อยหรือปัจเจกบุคคลในสังคม ซึ่งสามารถมองเห็นได้ ทั้งในมิติแห่งความสัมพันธ์ที่ปัจเจกบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายในสังคมใหญ่ และเครือข่ายใน สังคมใหญ่ก็มีความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลและกลุ่มคนในท้องที่ต่างๆ (พระมหาสุทิตย์ อาภากร, 2548, น. 3)

ความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย

ปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นในยุคปัจจุบันนั้น บางประเด็นปัญหา สามารถแก้ไขและจัดการได้ในระดับชุมชน แต่บางประเด็นปัญหาจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจาก ฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งมีระดับการจัดการตั้งแต่ในระดับพื้นที่จนถึงในระดับนโยบายหรือใน ระดับประเทศ ดังนั้น การเสริมสร้างพลังความร่วมมือในรูปแบบของเครือข่ายทางสังคมที่มาจากความ ร่วมมือขององค์กรต่างๆ ในพื้นที่จะทำให้กระบวนการแก้ไขปัญหาที่มีทางเลือกมากขึ้นและมีโอกาสที่ จะแก้ไขตามความต้องการของเครือข่าย ซึ่งหากพิจารณาถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างองค์กร ชุมชนและเครือข่ายแล้ว พบว่า มีหลักการที่เกี่ยวข้อง 3 ประการ คือ

1. **สถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อม** ได้แก่ สถานการณ์ปัญหาที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว เกินความสามารถของกลุ่มหรือองค์กรใด องค์กรหนึ่ง ที่จะดำเนินการแก้ไข ได้ จำเป็นต้องมีการรวมพลังและมีกลไกการจัดการที่มีประสิทธิภาพเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ นั้น ดังนั้น จำเป็นต้องมีการรวมกลุ่มและเครือข่าย เพื่อที่จะเชื่อมโยงคน ความรู้และประสบการณ์นั้น ให้เป็นขบวนการทางสังคมแล้วนำไปสู่การจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยนัยนี้ ก็คือ การเสริมสร้าง

เครือข่ายเพื่อให้เกิดพลังในการจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งสถานการณ์และปัญหาจะเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดเครือข่ายขึ้นในสังคม ซึ่งเป็นการจัดการภายในกลุ่มที่เห็นความจำเป็นของการเข้ามาเสริมสร้างกระบวนการทำงานขององค์กรภายนอกและพลังภายใน

2. การสร้างพื้นที่ทางสังคม องค์กรชุมชนและเครือข่ายนั้น เป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการระดมทรัพยากรและความคิดเห็นจากฝ่ายต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ต้องการ การใช้พลังองค์กรและเครือข่ายในฐานะเครื่องมือดังกล่าว ถือได้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมทางสังคม ที่นำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพราะเมื่อกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่มีความต้องการคล้ายกัน มีความคิดหรืออุดมคติเหมือนกัน มารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับกลุ่มหรือบุคคลและองค์กรอื่นๆ ในสังคม ทำให้กลุ่มตนเองมีความรู้สึกว่ามีพื้นที่ทางสังคมที่ชัดเจน ซึ่งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อมั่น และความไว้วางใจให้แก่กันละกัน

3. การประสานผลประโยชน์ ความจำเป็นอีกประการหนึ่งในการเสริมสร้างองค์กรเครือข่ายชุมชน คือ การประสานผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม เพราะเมื่อทุกกลุ่ม องค์กร หรือเครือข่ายมีการประสานผลประโยชน์ต่อกันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยแล้ว สิ่งที่เกิดตามมาคือ เครือข่ายเกิดการเรียนรู้และมีกิจกรรมการพัฒนาที่ต่อเนื่อง ซึ่งจะช่วยให้เกิดระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ และเกิดกระบวนการใหม่ ความรู้ใหม่ โดยการประสานผลประโยชน์นั้น อาจมิได้หมายถึง การให้ผลประโยชน์ต่างตอบแทนเท่านั้น แต่อาจหมายถึง การให้จังหวะและโอกาสของความเป็นไปได้ในทางเลือกของฝ่ายต่างๆ ที่มีต่อกัน การได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเป็นองค์กรเครือข่าย จะช่วยกระตุ้นให้เกิดองค์กรเครือข่าย และเกิดการรักษาเป้าหมายร่วมของเครือข่ายที่มีอยู่แล้ว รวมทั้งจะเป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนาเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายขององค์กรหรือหน่วยย่อยของภาคส่วนต่างๆ จึงเป็นการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน

4. การใช้สิทธิและอำนาจของประชาชน ในกระบวนการของความเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่ายนั้น ส่วนหนึ่งก็เพื่อการใช้สิทธิและอำนาจของประชาชนในพื้นที่ต่างๆ เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนเอง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการรวมกลุ่ม องค์กร และสร้างเครือข่ายขึ้นมาเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรองและการใช้สิทธิเพื่อประโยชน์การทำงานของชุมชน

ในกระบวนการทำงานของเครือข่ายนั้น สิ่งหนึ่งที่ได้รับนอกจากผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ คือ ความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ดังนี้

1. เกิดกระบวนการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคลและผู้ที่เข้ามาดำเนินงานร่วมกับองค์กรชุมชนและเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่ถือว่า เป็นกระบวนการเรียนรู้และเป็นทุนภายในตัวเอง คือ ทุกคนมีความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์มากขึ้น หลังจากที่ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำงานร่วมกัน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้จะช่วยให้อุบัติบุคคลและองค์กรได้มีการปรับตัวในการแสวงหาความรู้ใหม่ วิธีการใหม่ และแนวร่วมใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งช่วยให้การทำงานในด้านต่างๆ ของเครือข่ายมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. การเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา องค์กรชุมชนและเครือข่ายจำนวนไม่น้อยเช่นกัน ที่พยายามผลักดันในการแก้ไขปัญหาภายในกลุ่มองค์กรของตน แต่ส่วนหนึ่งไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากปัญหาที่ประสบอยู่นั้น เป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับกลุ่มองค์กรอื่นหรือปัญหาอื่นๆ การรวมกลุ่มและการประสานงานกับภาคีที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นการเพิ่มโอกาสในการแก้ไขปัญหา

ที่มาจากกระตมความคิดเห็น และความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งถ้าไม่มีการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่ายแล้ว โอกาสในแก้ไขปัญหานั้นอาจไม่ได้รับการตอบสนองจากฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพราะขาดแนวร่วมในการดำเนินงาน

3. เกิดการพึ่งพาตนเอง เมื่อองค์กรชุมชน เครือข่ายมีกระบวนการทำงานที่เข้มแข็งและสามารถแก้ไขปัญหาขององค์กรชุมชนและเครือข่ายได้แล้ว สมาชิกในเครือข่ายก็สามารถที่จะพึ่งพาตนเองได้ ทั้งในด้านการพึ่งพาทุน ทรัพยากร ความรู้ และการจัดการ ที่จะนำไปสู่การพัฒนาสังคม และการพัฒนาศักยภาพขององค์กรชุมชนและเครือข่ายที่ต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรกรรมทางเลือกและเกษตรอินทรีย์ ที่ร่วมกันผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ปลอดสารเคมี ให้แก่ผู้บริโภค จนทำให้เกิดเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ที่พึ่งพาตนเองได้ทั้งในด้านเศรษฐกิจและการรวมกลุ่มเพื่อพึ่งพาอาศัยกัน

4. เกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ในสังคมไทยองค์กรชุมชนและเครือข่ายที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่นั้น มักจะเป็นองค์กรชุมชนและเครือข่ายในเชิงพื้นที่ ที่กลุ่มประชาชนในพื้นที่นั้นๆ ได้ร่วมกันก่อตัวขึ้นมา เพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่นโดยเฉพาะการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ลุ่มน้ำ การเรียนรู้ และวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งถ้าหากไม่มีการรวมกลุ่มกัน กระบวนการดังกล่าว อาจไม่เกิดขึ้น และสุดท้ายก็กลายเป็นปัญหาที่ยากต่อการแก้ไข ดังนั้น การรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย จึงถือได้ว่า เป็นความสำเร็จของเครือข่ายในการที่จะร่วมกันพัฒนาและจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่น ซึ่งเครือข่ายดังกล่าว มีพลังขับเคลื่อนในหลายๆ พื้นที่ เช่น เครือข่ายสิ่งแวดล้อมใน อำเภอมะแมะ จังหวัดลำปาง เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวบ้านหินกรูดและบ้านบ่อนอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นต้น

5. เกิดกระบวนการผลักดันเชิงนโยบาย ในสังคมไทยประเด็นปัญหาสาธารณะจำนวนมากที่เกิดขึ้นและสามารถนำไปสู่ข้อยุติด้วยพลังของเครือข่ายและการจัดการในเชิงนโยบาย ตัวอย่างเช่น การรวมตัวกลุ่มองค์กร เครือข่ายที่ทำงานในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่พยายามผลักดัน พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับประชาชนให้มีการนำเสนอต่อการพิจารณาของรัฐสภา และการจัดทำมาตรฐานการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ เป็นต้น กระบวนการดังกล่าวถือได้ว่าเป็นพลังของเครือข่ายในการร่วมผลักดันประเด็นปัญหาในเชิงนโยบาย เพราะว่าปัญหาบางปัญหานั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่ายซึ่งบางครั้งไม่สามารถที่จะแก้ไขด้วยพลังของเครือข่ายและชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น การเชื่อมประสานกับเครือข่ายและภาคอื่นๆ จะทำให้เครือข่ายมีอำนาจในการต่อรองที่สูงขึ้น

6. เกิดอำนาจหรือพลัง อำนาจที่แฝงอยู่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กร และเครือข่าย อำนาจหรือการต่อรองนี้จะไม่มีการเกิดขึ้นได้ หากไม่มีการรวมกลุ่มองค์กรต่างๆ เข้าด้วยกัน พลังอำนาจของการรวมกลุ่มนี้ บางครั้งอาจไม่ส่งผลที่เป็นรูปธรรมโดยตรง แต่เป็นพลังหรือประโยชน์ในทางอ้อมที่บรรดากลุ่มหรือเครือข่ายอื่นๆ ให้ความยอมรับในระบบการจัดการและสามารถนำมาเป็นการต่อรอง ในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองได้

ปัจจุบัน “เครือข่าย” ได้เกิดขึ้นอย่างมากมายในสถานที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นละแวกหมู่บ้าน ชุมชน ที่ทำงาน บริษัทขนาดใหญ่ หรือองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งถ้าหากพิจารณาอย่างแท้จริงแล้ว จะพบว่า องค์กรชุมชนและสังคมเครือข่ายนั้นเกิดขึ้นด้วยปัจจัยหลายประการทั้งในด้านบวกและลบ ซึ่งคาสเทลส์ (1998) กล่าวว่า สังคมเครือข่ายในยุคสารสนเทศ เกิดขึ้นพร้อมกับความไม่เท่าเทียมใน

สังคม การแบ่งขั้วเป็นฝักฝ่าย การกีดกันทางสังคม วิกฤตการณ์ของภาครัฐที่ไม่อาจรักษาสัญญาในการจัดสวัสดิการแก่ประชาชน และความแข็งตัวของสถาบันภาครัฐซึ่งเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาและกำลังพ่ายแพ้ต่อความยืดหยุ่นของการทำงานในท้องถิ่น นอกจากนี้ การรุกเข้ามาของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ที่ใช้อำนาจของเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือในการครอบงำความคิดทุนและการจัดการ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมีส่วนผลักดันให้เกิดการก่อตัวเป็น “องค์กรชุมชนและเครือข่ายใหม่”

“เครือข่าย” เป็นองค์กรในการจัดการกิจกรรมของมนุษย์ในรูปแบบใหม่ ที่เริ่มต้นจากผู้คนในกลุ่มเล็กๆ องค์กรเล็กๆ ที่ร่วมกันสร้างชุมชนหรือพื้นที่ของตนเองขึ้นมา เพื่อเป็นการสร้างความรู้สึกผูกพัน ความสนใจในการแก้ไขปัญหา หรือมีแรงปรารถนาที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกัน ด้วยความคาดหวังและการกำหนดแนวทางของการดำรงอยู่ในพื้นที่นั้นๆ ภายใต้เงื่อนไขที่ทำให้องค์กรชุมชนและเครือข่ายนั้นมีอัตลักษณ์ มีการสร้างพื้นที่ทางสังคม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อยึดหยัดต่อสู้กับสิ่งรุกรานจากภายนอก อันได้แก่ การครอบงำของเครือข่ายทุนนิยม ระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเครือข่ายอาชญากรรม เป็นต้น ซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อการทำงานในท้องถิ่นต่างๆ ถึงแม้ว่าจะอยู่ในชนบทที่ห่างไกล องค์กรชุมชนและเครือข่าย จะดำรงอยู่ต่อไปได้ด้วยการสร้างความร่วมมือและสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่ประกอบด้วยความรู้สึกร่วมและมีการปรับบทบาทระหว่างกัน เพื่อให้กระบวนการที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการสร้างความสมดุลและความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงและความขัดแย้งในสังคม โดยวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น จะค่อย ๆ เข้าไปทำลายโครงสร้างบางประการที่ไม่พึงปรารถนาของวัฒนธรรมดั้งเดิม กล่าวคือ องค์กรชุมชนและสังคมเครือข่าย จะเข้าไปแทนที่โครงสร้างทางอำนาจเดิมที่มีความแข็งตัวและไม่ตอบสนองต่อกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาของประชาชน ดังนั้น การสร้างตัวตนและการปรับบทบาทระหว่างกันขององค์กรชุมชนและเครือข่าย รัฐทุนนิยม และเทคโนโลยีสมัยใหม่ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการก้าวเดินของทุกฝ่าย รวมทั้งองค์กรชุมชน เครือข่าย และการพัฒนาในระดับท้องถิ่น

แนวโน้มและทิศทางการทำงานของเครือข่ายที่จะขึ้นในอนาคตกับท้องถิ่นต่างๆ และขยายไปตามลำดับจนถึงการพัฒนาในระดับประเทศนั้น จะต้องมีการสร้างจุดยืนหรืออัตลักษณ์ของตนเอง ต้องมีการปรับบทบาทความสัมพันธ์ต่อทุกฝ่ายทั้งผู้ที่ทำงานในท้องถิ่น ภาครัฐ และระหว่างองค์กรชุมชนและเครือข่ายด้วยกันเอง โดยมีข้อที่ควรพิจารณา ดังนี้

1. การปรับฐานคิดในการทำงาน ทุกฝ่ายที่ทำงานในพื้นที่ต่างๆ นั้น จะต้องมีการปรับฐานคิดในการทำงานของตนเอง โดยมองถึงความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม การมีส่วนร่วม เป้าหมายรวม ผลสำเร็จ และกระบวนการที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ทุกฝ่ายมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างมีนัยสำคัญ ถ้าทุกฝ่ายเห็นความสำคัญของกันและกัน จะช่วยให้ทุกฝ่ายสามารถมองเห็นภาพกว้างในการทำงาน สามารถการสร้างจุดมุ่งหมายร่วม และมีการปรับท่าทีระหว่างกัน เพื่อขจัดความขัดแย้งในสังคมและการจัดการกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2. การบูรณาการแผนงานและเป้าหมายร่วม เป็นขั้นตอนการจัดการกับความเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์สังคมหรือการพัฒนาในระดับต่างๆ ที่พึงประสงค์ ภายใต้เงื่อนไขของพื้นที่และสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา โดยในเบื้องต้นสิ่งที่ทุกฝ่าย จะต้องตระหนักและให้ความสำคัญ คือ การเข้าใจถึงแนวคิดและการบูรณาการที่ยึดหลักการดำเนินการตาม

แผนงานและเป้าหมายที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการพัฒนาท้องถิ่น และประเทศ รวมทั้งสังคมเครือข่าย เพื่อให้กระบวนการนั้นเป็นไปในทิศทางที่เหมาะสม

3. ร่วมแสวงหาทางออกและวิธีการที่เหมาะสม การพัฒนาเพื่อให้เกิดสิ่งใหม่กว่าเหมาะสมกว่า เช่น ระบบเทคโนโลยี หรือการสร้างวัฒนธรรมในการทำงานแบบใหม่ เป็นกระบวนการที่ทรงพลังและเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์กรและการพัฒนาในระดับท้องถิ่น เพราะถ้าทุกฝ่ายมีการแสวงหาทางออกด้วยการจัดการความรู้ และกำหนดทางเลือกที่เหมาะสมกับสภาพการณ์นั้นๆ สิ่งเกิดตามมา ก็คือ การเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาและการลดความขัดแย้งที่เกิดจากการรักษาเอกลักษณ์เฉพาะตน

4. ร่วมปกป้องรักษาสถาบันทรัพยากรในท้องถิ่น องค์กรชุมชน เครือข่าย และท้องถิ่นจะต้องคำนึงถึงการปกป้องและรักษาทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรม อันหมายถึงวิถีชีวิตที่มีสอดคล้องกับท้องถิ่น เพื่อเป็นการรักษาความสมดุลของชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน โดยมุ่งเน้นให้ภาคประชาชนร่วมแสดงสิทธิอำนาจในการจัดการฐานทรัพยากรในพื้นที่ของตนเองเพื่อสร้างพลังและกระบวนการพัฒนาในพื้นที่ร่วมกัน

5. การปรับเปลี่ยนและจัดการตนเองอย่างต่อเนื่อง องค์กรและเครือข่ายจะต้องมีการปรับเปลี่ยนตนเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น มีการจัดการตนเองโดยการกระจายอำนาจ และจัดรูปแบบองค์กรที่สามารถตอบโต้กับการพัฒนาที่มาจากทั้งภายในท้องถิ่นและภายนอกได้ พร้อมทั้งให้การสนับสนุนการสร้างคุณค่าทางสังคมที่เกิดจากประสบการณ์ขององค์กรชุมชนและเครือข่ายที่ยึดเอาผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นหลักในการดำเนินการ

แนวคิดเครือข่ายทางสังคม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างเครือข่ายและพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆ เพื่อนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในด้านต่างๆ ทั้งในด้านความสะอาดพื้นฐาน การติดต่อสื่อสาร การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวและการสร้างเรียนรู้ร่วมกัน

2.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิวัฒน์ชัย บุญยภักดี (2531) ได้ศึกษาวิจัยและพบว่า เดิมวัดเป็นศาสนสถานให้ประชาชนใช้เป็นศูนย์กลางที่พึ่งทางจิตใจ เป็นที่ทำบุญ ปฏิบัติธรรม ทำกิจกรรมทางศาสนา ตลอดจนประกอบกิจการงานประเพณี วัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ วัดบางวัดมีประวัติความเป็นมาที่สำคัญ ก่อปรกับมีสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่าทางศิลปะหรือเป็นโบราณวัตถุสถาน ตลอดจนเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแก่การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้เข้าไปเยือนจึงก่อให้เกิดธุรกิจเพื่อการบริการต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยวในพื้นที่ของวัด เช่น ที่จอดรถ ร้านอาหารและเครื่องดื่ม ร้านขายสินค้าของที่ระลึก ร้านขายดอกไม้ธูปเทียน เป็นต้น

จินดารักษ์ แสงกาญจนวนิช (2534, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาขีดความสามารถทางสังคมของแหล่งท่องเที่ยวประเภทโบราณสถาน ศึกษาเฉพาะกรณีวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร ผลการศึกษาพบว่า วัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของประเทศไทย และยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ส่วนระดับความหนาแน่นในปัจจุบันของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อยู่ในระดับ 24.30 ตารางเมตรต่อคน และนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีความพึงพอใจต่อระดับความหนาแน่น ระหว่าง 14 - 26 ตารางเมตรต่อคน เฉลี่ย 18.61 ตารางเมตรต่อคน กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความพึงพอใจต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ แต่รู้สึก เหนื่อย ๆ ต่อสิ่งอำนวยความสะดวก กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ต้องการกลับมาเที่ยววัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องจากประทับใจในความงามทางสถาปัตยกรรม ปัญหาที่ประสบ คือ เสียงดัง คนมาก และเวลาการจำหน่ายตั๋ว

ปรัชญี เหลืองประเสริฐ (2539, บทคัดย่อ) ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการวางแผนปรับปรุงสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ : กรณีศึกษาสะพานข้ามแม่น้ำแคว จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาสรุปเป็นแผนพัฒนาบริเวณสะพานข้ามแม่น้ำแคว โดยมีฐานมาจากความคิดเห็นและการยอมรับจากประชาชน โดยประชาชนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับอนุสรณ์สถานที่ทำการศึกษานี้ ซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงสภาพแวดล้อม การเสริมสร้างความรู้โดยการประชาสัมพันธ์และเก็บรวบรวมความรู้ต่างๆ แล้วนำเสนอไว้ในพิพิธภัณฑ์ และการจัดการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกที่สอดคล้องกับกิจกรรม กลมกลืนกับธรรมชาติ และความสำคัญของพื้นที่ในทางประวัติศาสตร์ กระบวนการประเมินโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นและตัวแทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่อาศัยการสำรวจความคิดเห็นด้วยแบบสอบถาม และการสัมภาษณ์พิเศษ ยืนยันว่าแผนพัฒนาที่กำหนดมีความเป็นไปได้สูงในการนำไปปฏิบัติและสนับสนุนความคิดที่ว่า เมื่อได้รับแรงสนับสนุนจากประชาชนย่อมจะทำให้สามารถกำหนดแผน ที่มีมาตรการในการปฏิบัติจริงที่มีประสิทธิภาพในการบรรลุวัตถุประสงค์ให้สูงขึ้น

พระวิชาญ เลี้ยวเส็ง (2544) ได้ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว โดยเป็นการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว พบว่า วัดได้พัฒนารูปแบบจากสิ่งก่อสร้างที่มุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นพระอารามที่มีความอลังการเพื่อเป็นพุทธบูชา วัดจึงได้กลายเป็นที่รวมของฝีมือเชิงช่างและมรดกทางวัฒนธรรม ดังนั้นการมาเที่ยวชมพุทธศิลป์จึงได้คุณค่าทั้งด้านการพักผ่อน การแสวงหาความรู้และการแสวงบุญ วัดที่เข้าไปศึกษามีพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าโดดเด่น มีประโยชน์ทางการใช้สอยเพื่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก พระสงฆ์ที่ดูแลรับผิดชอบมี

ความรู้ความเข้าใจเรื่องอนุรักษ์พุทธศิลป์ตรงกับนักวิชาการศิลปะ และนักวิชาการศิลปะมีความเห็นว่า วัดต้องใช้พุทธศิลป์ให้เกิดคุณค่าทางธรรมาปฏิบัติแก่ผู้มาเที่ยวชมให้มากที่สุด โดยไม่ได้ให้ความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจใดๆ จากการสำรวจภาคสนามพบว่า สิ่งที่ต้องปรับปรุงมากที่สุด คือ การจัดทำเอกสารแนะนำวัด และความสะอาดบริเวณวัด และผู้วิจัยได้แนะนำว่า กรมศิลปากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวควรให้การสนับสนุนและแนวทางในการปรับปรุงวัดเพื่อรองรับการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของความเป็นศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

วรสิกา อังกูร และคณะ (2547) ศึกษารูปแบบการจัดการศึกษาและการเผยแพร่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาแหล่งการเรียนรู้ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพฯ พบว่า วัดพระเชตุพนจัดเป็นมหาวิทยาลัยเปิดแห่งแรก และเป็นแหล่งการเรียนรู้ที่สมบูรณ์แบบอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งรวมองค์ความรู้ในด้านต่างๆ แล้ว ยังมีการนำความรู้ทางธรรมสอดแทรกไปควบคู่กับองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านั้นได้อย่างกลมกลืน ทั้งวิธีการในการเรียนรู้นั้นยังมีลักษณะเป็น “กระบวนการเรียนรู้” ที่ครบถ้วนสมบูรณ์กล่าวคือมีทั้งการเรียนรู้ที่มีผู้เรียนผู้สอน การศึกษาโดยใช้วิธีการจากของจริง การศึกษาผ่านสื่อต่างๆ เช่น สื่อวัสดุ การศึกษา สื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และการเรียนรู้โดยอาศัยประสบการณ์จริง ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและได้รับความรู้ควบคู่ไปกับคุณธรรมอย่างแท้จริง รูปแบบการจัดวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้มี 4 รูปแบบ คือ 1) การจัดทัศนศึกษานำชมวัด 2) หอสมุดสมเด็จพระเชตุพน 3) ศิลาจารย์ 8 หมวด 4) โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการนวดแผนโบราณ ซึ่งจากการศึกษาพบปัญหาในการจัดการแหล่งเรียนรู้ คือ ปัญหาด้านข้อมูล บุคลากร ทักษะและเทคนิควิธีการในการถ่ายทอด การดูแลรักษาองค์ความรู้ที่จารีกอยู่ตามโบราณสถาน และด้านสถานที่ และได้มีข้อเสนอแนะว่า ควรมีการเตรียมความพร้อมในการจัดวัดเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ครบองค์ประกอบ 4 ประการ คือ ความพร้อมทางกายภาพ ความพร้อมในเชิงนโยบาย ความพร้อมด้านบุคลากร และความพร้อมด้านการบริหารจัดการ

มิ่งสรรพ ขาวสะอาด และคณะ (2548) ศึกษาโครงการมูลค่าเพิ่มในประเทศของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวของประเทศไทย พบว่า อุตสาหกรรมท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่มีบทบาททางเศรษฐกิจในระดับสูง มีสถานประกอบการรวมกันถึง 8,005 แห่ง มีรายได้รวมกันถึง 38,030 ล้านบาท คำนวณออกมาเป็นมูลค่าเพิ่มสูง 12,009 ล้านบาท มูลค่าเพิ่มของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวคิดเป็นร้อยละ 46 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมระดับจังหวัดในภาคบริการ (service sector) ของจังหวัดเชียงใหม่ คิดเป็นร้อยละ 14 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมระดับจังหวัด ซึ่งจากการศึกษาหลายด้านพบปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยว คือ ภาครัฐขาดการกระจายการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวให้แก่ท้องถิ่น ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว และการอนุรักษ์รักษาวรรณธรรมเป็นไปได้ยาก เพราะคนในท้องถิ่นขาดจิตสำนึกร่วม ปัญหาการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมายทำให้นักท่องเที่ยวได้รับความรู้ที่บิดเบือน การจัดการท่องเที่ยวที่คาบเกี่ยวกันหลายหน่วยงาน เช่น วัดพระธาตุดอยสุเทพ การขาดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานจึงปัญหาในการจัดการและบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น การพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง โดยให้มีการหารือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จะเป็นกระบวนการพัฒนาที่จำเป็นในการสร้างพื้นฐานของอุตสาหกรรมให้มีความเข้มแข็งและเกิดประโยชน์ต่อสังคมอย่างยั่งยืนตลอดไป

สุรศักดิ์ ศีลาวรรณ (2550 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม” การศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่า วัดมีความสำคัญต่อสังคมไทย มาตั้งแต่อดีตกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แม้บทบาทและหน้าที่ของวัดจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยบ้าง หากแต่ วัดก็ยังเป็นศูนย์รวมจิตใจชาวไทยพุทธและชาวต่างชาติที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชมวัด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่เดินทางมาเยี่ยมชมวัดส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุมากกว่า 20 ปีขึ้นไป แรงจูงใจที่ทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาที่วัดเพราะต้องการชมความสวยงามของโบราณสถาน และพระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในวัด รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ภายในวัด อาทิเช่น การทำบุญตักบาตร บริจาคทาน ดังนั้น การที่จะนำวัดมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ควรตระหนักถึงผลกระทบที่วัดจะได้รับมาในภายหลัง แม้ว่าวัดจะมีบทบาทคลาดเคลื่อนไปอย่างไรก็ตาม วัดก็ยังเป็นศูนย์กลางของสังคมไทย และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวไทยพุทธ และพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน

รุ่งกาญจน์ แสงกาญจน์ (2551 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่ตัดสินใจมาท่องเที่ยวและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีผลต่อการท่องเที่ยว ณ วัดไชโยวรวิหาร จังหวัดอ่างทอง” ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวจะเข้ามาท่องเที่ยวภายในวัดเนื่องจากต้องการมาสักการะรูปหล่อ สมเด็จพระพุฒาจารย์โตและเดินทางมาเพื่อต้องการไหว้พระ นักท่องเที่ยวจะเดินทางมาโดยรถยนต์ส่วนตัวโดยส่วนใหญ่นักท่องเที่ยวจะเสีย ค่าใช้จ่ายไปกับค่าพาหนะซึ่งระยะทางในการท่องเที่ยวไม่มีผลต่อการท่องเที่ยว เพราะต้องการไหว้พระและเดินทางสะดวก สำหรับการเข้ามาท่องเที่ยวนั้น นักท่องเที่ยวจะรับทราบข้อมูลจากญาติ/เพื่อน แนะนำ ส่วนกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยว นั้น คือ งานแข่งเรือยาวและการบริการที่สนใจเข้ามาท่องเที่ยว คือ มีความสะดวกสบายและง่ายในการเดินทาง นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อด้านสถานที่ ด้าน การอำนวยความสะดวกมีระดับความพึงพอใจอยู่ในเกณฑ์พึงพอใจมาก

อิทธิวัตร ศรีสมบัติ และคณะ (2550 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง สายธารธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ เพื่อศึกษาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและการจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธและทำการประเมินศักยภาพ กำหนดปัจจัยและเกณฑ์การชี้วัดเพื่อประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ มีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ ศักยภาพในการดึงดูดใจนักท่องเที่ยวและศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยว ผลการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในกลุ่มจังหวัดอีสานใต้ 6 จังหวัด มีทั้งสิ้น 80 แห่ง ประกอบด้วย จังหวัดอุบลราชธานี 21 แห่ง จังหวัดนครราชสีมา 18 แห่ง จังหวัดสุรินทร์ 11 แห่ง จังหวัดศรีสะเกษ 11 แห่ง จังหวัดชัยภูมิ 10 แห่ง และจังหวัดบุรีรัมย์ 9 แห่ง

ผลการ ประเมินศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า จังหวัดนครราชสีมา แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มี ศักยภาพมาก จำนวน 8 แห่ง คือ วัดเขาจันทร์งาม วัดศาลาลอย วัดบ้านไร่ วัดป่าสาละวัน วัดเทพพิทักษ์ปุณณาราม วัดสุทธจินดา วัดบึง และวัดตระคร้อ จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 5 วัด คือ วัดศรีอุบลรัตนาราม วัดมหาวนาราม วัดทุ่งศรีเมือง วัดหนองป่าพงและวัดสุปฏิฏตนาราม จังหวัดบุรีรัมย์ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ ที่มีศักยภาพ

มาก จำนวน 5 วัด คือ วัดเขากระโดง วัดโพธิ์น้อย วัดเกาะแก้ว วัดขุนก้อง และวัดศรีษะเรต จังหวัดชัยภูมิ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก มีจำนวน 5 วัด คือ วัดชัยภูมิพิทักษ์ วัดกลางเมืองเก่า วัดชัยสามหมอ วัดพระธาตุสามหมื่น และวัดเทพบุตรบรรพต จังหวัดศรีสะเกษ มีแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 3 วัด คือ วัดสระกำแพงใหญ่ วัดมหาพุทธารามและวัดบ้านสร้างเรือง จังหวัดสุรินทร์ แหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มีศักยภาพมาก จำนวน 3 วัด คือ วัดบูรพาราม วัดเพชรบุรี และวัดพระพุทธบาทเขาพนมดิน ส่วนการกำหนดยุทธศาสตร์การพึ่งพาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและการท่องเที่ยวเชิงพุทธพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืนนั้น พบว่า จะต้องมีการเชื่อมโยงเส้นทางท่องเที่ยวทั้งภายในจังหวัด จังหวัดใกล้เคียง และเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2552) ได้จัดทำแบบประเมินคุณภาพด้านการท่องเที่ยว เพื่อให้จังหวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดอย่างมีประสิทธิภาพและได้มาตรฐาน โดยแบ่งการประเมินออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) ประเภทแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 12 แหล่ง ได้แก่ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางศิลปะวิทยาการ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ น้ำพุร้อนธรรมชาติ มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวประเภทชายหาด มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำตกมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทเกาะ และมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทแก่ง มาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทถ้ำ และ 2) ประเภทบริการการท่องเที่ยว จำนวน 8 ชนิด ได้แก่ ได้แก่ มาตรฐานการบริการอาหารฮาลาลเพื่อการท่องเที่ยว มาตรฐานบริการอาหารเพื่อการท่องเที่ยว มาตรฐานที่พักเพื่อการท่องเที่ยว (มาตรฐานโรงแรม) มาตรฐานกิจกรรมล่องแก่ง มาตรฐานกิจกรรมเดินป่า มาตรฐานกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นต้น

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2552) วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด ในกรุงเทพมหานคร พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้ง 9 วัด ในกรุงเทพมหานคร มีขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยวทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยวัดให้ความสำคัญกับคุณค่าของสิ่งแวดล้อมในเชิงรูปธรรม พุทธศิลปกรรม และมีการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว สำหรับรูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในกรุงเทพมหานคร พบว่า มี 4 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการเที่ยวชมสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และการเที่ยวชมบริเวณวัด (เชิงวัตถุธรรม) 2) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นลักษณะของการท่องเที่ยวตามเทศกาล ประเพณี และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา (เชิงวัฒนธรรม) 3) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาความรู้ (เชิงนามธรรมการเรียนรู้) และ 4) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาในเชิงลึก เช่น การฝึกสมาธิ การฟังธรรม เป็นต้น และพบว่า ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวในวัดมีมากมายตั้งแต่การแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่อสถานที่ โอกาส และวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและระเบียบวัด โดยส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ การไม่ช่วยรักษาสภาพแวดล้อม และขาดความเป็นระเบียบในการเที่ยวชม โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวไทย การรูกล้ำของร้านขายสินค้าและบริการภายในวัด จนเกิดข้อขัดแย้งกับชุมชน ไปจนถึงการแสวงหาผลประโยชน์ของผู้ให้บริการบางกลุ่ม ทั้งนี้

ผลการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่มีความเห็นว่า วัดทั้ง 9 วัด สามารถเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ โดยวัดสามารถจัดการเพื่อรองรับการท่องเที่ยวได้ เช่น มีการดูแลและอนุรักษ์โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถาปัตยกรรมภายในวัดในระดับดี รองลงมา ได้แก่ มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวภายในวัดเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรม การจัดพื้นที่ภายในวัด เช่น สถานที่ไหว้พระ สถานที่ถ่ายรูป หรือที่นั่งสมาธิ ไหว้พระ สวดมนต์ การให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของวัดหรือทางพระพุทธศาสนา การกำหนดเขตพื้นที่ในการรองรับนักท่องเที่ยวและการเที่ยวชมภายในวัด ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดถือเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของประเทศไทย แต่ก็จะต้องมีการวางระบบการจัดการให้เหมาะสม เพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

เจริญศรี จวนสง (2552 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการมาไหว้พระ 9 วัด ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” พบว่า พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการมาไหว้พระ 9 วัด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่รับรู้ข้อมูลจากการบอกของญาติ/เพื่อนแนะนำ วัดที่นิยมมาท่องเที่ยวมากที่สุด คือ วัดพนัญเชิงวรวิหารวิธีเดินทางมาท่องเที่ยวโดยใช้พาหนะรถยนต์ส่วนตัว วัดอุประสงค์ในการเดินทางมาไหว้พระเพื่อไหว้พระขอพร เหตุผลที่เลือกมาไหว้พระ 9 วัดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเพราะมีวัดมากมายบุคคลที่เดินทางมากับนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมากับญาติพี่น้อง เสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางมาไหว้พระ 9 วัด ประมาณ 500 - 1,000 บาทต่อครั้ง และวันที่นักท่องเที่ยวนิยมมาไหว้พระ 9 วัด คือวันเสาร์ - อาทิตย์ นักท่องเที่ยวมีความพึงพอใจในระดับมากในด้านศาสนสถาน ราคา ช่องทางการจัดจำหน่ายและด้านการส่งเสริมการตลาด และเมื่อวิเคราะห์รายละเอียดแต่ละด้าน นักท่องเที่ยวมีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับมากในด้านด้านราคา ศาสนสถาน และด้านช่องทางการจัดจำหน่าย ส่วนด้านการส่งเสริมการตลาด มีระดับความพึงพอใจอยู่ในระดับปานกลาง

กฤษณะ เดชาสุรักษ์ชน (2552 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมและทัศนคติของนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติที่มีต่อวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร” ผลการวิจัยพบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาจากประเทศในแถบยุโรป ซึ่งเป็นเพศชายและหญิงมีจำนวนใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาคริสต์ มีอายุ 21-30 ปี อาชีพพนักงานบริษัทเอกชน รายได้ส่วนบุคคลต่อปีน้อยกว่าหรือ เท่ากับ US\$ 10,000 วัดอุประสงค์หลักการเดินทางเข้ามาในประเทศไทย คือ มาท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวอิสระชาวต่างชาติส่วนใหญ่ไม่เคยเที่ยววัดอื่นในประเทศไทยมาก่อน สำหรับพฤติกรรมการท่องเที่ยววัดโพธิ์ ของนักท่องเที่ยวชาวต่างชาตินั้น พบว่า ส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยววัดโพธิ์ เป็นครั้งแรก การรับรู้ข้อมูลข่าวสารการท่องเที่ยว จากแหล่งอื่นๆ ได้แก่ หนังสือแนะนำการท่องเที่ยว เช่น Lonely Planet, Guide Book และแหล่งข้อมูลการท่องเที่ยว เป็นต้น ใช้เวลาในการท่องเที่ยวภายในบริเวณวัดโพธิ์ประมาณ 2 ชั่วโมง โดยมีวัตถุประสงค์หลักต่อการท่องเที่ยววัดโพธิ์ คือ สนใจในศิลปะและประวัติศาสตร์ตะวันออก โดยช่วงเวลาในการเดินทางเข้าเที่ยวชมวัดโพธิ์ คือ 11:00-12:59 น นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เดินทางมาเที่ยววันธรรมดามาเที่ยวกับเพื่อน และจะกลับมาท่องเที่ยวพร้อมทั้งแนะนำผู้อื่นมาท่องเที่ยววัดโพธิ์เช่นกันพร้อมกันนี้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่มีทัศนคติต่อการท่องเที่ยววัดโพธิ์ ด้านโบราณสถาน/โบราณวัตถุและด้านการบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก ในระดับ ดี ในด้านอื่นๆอยู่ในระดับปานกลาง

สรุป

การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทนี้ มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion Theory) จะทำให้เกิดการเข้าใจในการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการท่องเที่ยว การเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวกับสภาพแวดล้อมหรือสถานที่ท่องเที่ยวที่ไปเยี่ยมชม แนวคิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา แนวคิดการจัดการโบราณสถานและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม แนวคิดการสื่อสารเชิงพุทธและพุทธวิธีในการสอนจะทำให้เข้าใจกระบวนการสื่อสารเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญาของวัดและพระสงฆ์ที่มีต่อนักท่องเที่ยวซึ่งจะทำให้เกิดการสื่อสารที่เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดมากขึ้นและมีการจัดการสภาพแวดล้อมภายในวัดที่เหมาะสมต่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ส่วนแนวคิดเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยวและแนวคิดการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว จะมีส่วนช่วยให้เกิดมุมมองต่อการปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางศิลปกรรมหรือพุทธศิลปกรรมภายในวัด แนวคิดการจัดการตลาดการท่องเที่ยว จะทำให้มีแผนงานการจัดการเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของวัดและวัฒนธรรมที่เหมาะสม ส่วนแนวคิดการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ (KM) นั้นจะทำให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ของนักท่องเที่ยวจากการที่ได้ไปเที่ยวชมและศึกษาจากวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือและเครือข่ายตามแนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม (Social Network) ในขณะที่แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงพุทธและวัฒนธรรมจะเป็นแนวทางที่สำคัญของการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับวัด การเรียนรู้ของนักท่องเที่ยว และการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดและประวัติศาสตร์ที่ยั่งยืน

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัย “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชน เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และเพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

3.1 วิธีการศึกษาวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ มุ่งเน้นการศึกษาวิจัยในเชิงปฏิบัติการทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณที่เชื่อมโยงชุดความรู้ บุคลากร และกระบวนการจัดการด้านการเรียนรู้และการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน โดยมีวิธีการศึกษาใน 4 ลักษณะ ได้แก่

1. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary study) เพื่อค้นหาข้อมูลความรู้เกี่ยวกับรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยว กระบวนการสื่อสารคุณค่า การพัฒนาจิตใจ และสาระสำคัญของการเรียนรู้ที่ปรากฏในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย รวมทั้งแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2. การศึกษาภาคสนามจากการประชุมกลุ่มย่อย (Focus group) ร่วมกับวัด คณะสงฆ์ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว และตัวแทนองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ กิจกรรมการท่องเที่ยว ทั้งนี้ เพื่อทราบถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว และกระบวนการสื่อสารคุณค่า การพัฒนาจิตใจ และการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด

3. การประชุมสัมมนาในเชิงวิชาการ เพื่อเป็นการสนับสนุนให้วัดและองค์กร/หน่วยงานที่เป็นกรณีศึกษาในทุกภูมิภาค ผู้ประกอบการและภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยว การเพิ่มพูนความรู้ การสร้างอัตลักษณ์ เส้นทางท่องเที่ยว การสื่อสารคุณค่า การพัฒนาจิตใจ และการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว

4. การศึกษาความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว/หรือบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อทราบถึงแนวทางการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่เน้นการเสริมสร้างการเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

3.2 พื้นที่ศึกษา ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

3.2.1 พื้นที่ศึกษา เนื่องจากเป็นการศึกษาวิจัยในลักษณะของการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวของวัด การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในทุกภูมิภาค ดังนั้น คณะผู้วิจัย จึงกำหนดวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาในรูปแบบของพื้นที่การศึกษาใน 4 ภูมิภาค โดยเน้นการกระจายในหลายจังหวัดอย่างน้อยภูมิภาค 30-40 วัด ซึ่งเป็นวัดที่มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวในระดับดีและดีมาก โดยมีเกณฑ์ดังนี้

1. เป็นวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมที่มีความสำคัญในระดับสูงทั้งในระดับชุมชนและประเทศหรือเป็นสถานที่ส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักการทางพระพุทธศาสนา โดยมีกิจกรรมที่แสดงถึงการส่งเสริมการเรียนรู้แก่นักท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม

2. เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ที่เชื่อมโยงกับวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ และเชื่อมโยงกับเส้นทางท่องเที่ยวประเภทอื่นๆ ในเขตพื้นที่เดียวกัน

3. เป็นวัดที่มีกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และกระบวนการสื่อสารคุณค่าเพื่อการพัฒนาจิตใจในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้การส่งเสริมการเรียนรู้ของบุคคลและสังคม โดยมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน

สำหรับการกำหนดวัดในภูมิภาคละ 30-40 วัดนั้น ยึดตามเส้นทางท่องเที่ยวหลักในแต่ละจังหวัด/ภูมิภาค โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบ อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดนั้นๆ โดยกำหนดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาค ดังนี้

1. ภาคเหนือ กำหนดเส้นทางท่องเที่ยวในเชิงพระพุทธศาสนาออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์
- 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธาความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาและ
- 4) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน รวมทั้งสิ้น 45 วัด ดังนี้

- 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ ได้แก่
 - 1.1) วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อำเภอด่านซ้าย จังหวัดแพร่
 - 1.2) วัดอนาลโย ดอยบุษราคัม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 1.3) วัดร่องขุน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 1.4) วัดท่าตอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
 - 1.5) วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
 - 1.6) วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดจองใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธาความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมของล้านนาและภาคเหนือ เช่น ความเชื่อตามตำนานพระธาตุประจำปีเกิด (ความเชื่อเรื่องธาตุ 12 ราศี) ความเชื่อตามตำนานคัมภีร์พระเจ้าสิบโลกของล้านนา ได้แก่
 - 2.1) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
 - 2.2) วัดพระบรมธาตุ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก

- 2.3) วัดมหาธาตุ (พระบรมธาตุทุ่งยั้ง) อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- 2.4) วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- 2.5) วัดพระธาตุซ่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
- 2.6) วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- 2.7) วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
- 2.8) วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
- 2.9) วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- 2.10) วัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- 2.11) วัดพระธาตุดอยตุง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
- 2.12) วัดพระธาตุผาเงา อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
- 2.13) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.14) วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.15) วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.16) วัดพระธาตุดอยคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.17) วัดเกตการาม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.18) วัดพระพุทธรูปสำราญ (รังรุ้ง) อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่
- 2.19) วัดพระธาตุดอยกองมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2.20) วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา ได้แก่
 - 3.1) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
 - 3.2) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
 - 3.3) วัดภูมินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 - 3.4) วัดพระธาตุเขาน้อย อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 - 3.5) วัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
 - 3.6) วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 3.7) วัดพระธาตุดอยจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
 - 3.8) วัดพระธาตุจอมกิตติ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
 - 3.9) วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 3.10) วัดเจดีย์หลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
 - 3.11) วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.12) วัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.13) วัดหัวเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
 - 3.14) วัดเจดีย์ขาว อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
 - 3.15) วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

5) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานและการพัฒนาจิตใจ ได้แก่

- 4.1) วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.2) วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.3) วัดอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.4) วัดป่าตาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

2. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การกำหนดวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คณะผู้วิจัยยึดตามเส้นทางการท่องเที่ยวหลักในแต่ละจังหวัด โดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบอัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดนั้นๆ โดยกำหนดเป็นเส้นทางท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน 30 วัด ตามคติ “ตำนานองค์พระธาตุ อภิวัตพระพุทธรูปคู่บ้าน พระอริยสงฆ์คู่เมือง รุ่งเรืองในพุทธธรรม” ดังนี้

1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางความเชื่อตาม “ตำนานองค์พระธาตุ” โดยเฉพาะตำนานของคัมภีร์อุรังคธาตุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำนวน 10 วัด ได้แก่

- 1.1) วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
- 1.2) วัดพระธาตุเรณู จังหวัดนครพนม
- 1.3) วัดหนองแวงพระมหาธาตุแก่นนคร จังหวัดขอนแก่น
- 1.4) วัดพระธาตุเรืองรอง จังหวัดศรีสะเกษ
- 1.5) วัดพระธาตุมหาเจดีย์ชัยมงคล จังหวัดร้อยเอ็ด
- 1.6) วัดพระธาตุนาคูน จังหวัดมหาสารคาม
- 1.7) วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย
- 1.8) วัดพระธาตุขามแก่น ขอนแก่น
- 1.9) วัดพระธาตุหนองบัว จังหวัดอุบลราชธานี
- 1.10) วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร

2) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของการเคารพนับถือพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในลักษณะของ “อภิวัตพระพุทธรูปคู่บ้านพระอริยสงฆ์คู่เมือง” จำนวน 10 วัด ได้แก่

- 2.1) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
- 2.2) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี
- 2.3) สรีระของหลวงปู่คำคิน จุลมณี วัดถ้ำคูหาสวรรค์ อุบลราชธานี
- 2.4) รูปเหมือนหลวงปู่หลุย และพิพิธภัณฑสถานพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่า

สุทธาวาส จังหวัดสกลนคร

- 2.5) พิพิธภัณฑสถานหลวงพ่อบุญรอด วัดดอนธาตุ จังหวัดอุบลราชธานี
- 2.6) พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย
- 2.7) พิพิธภัณฑสถานและรูปเคารพพระโพธิธรรมอาจารย์เถร (หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ) วัดป่า

เขาน้อยจังหวัดบุรีรัมย์

- 2.8) พิพิธภัณฑสถานและรูปเคารพหลวงพ่อบุญรอด สุภัทโท วัดหนองป่าพง จังหวัด

อุบลราชธานี

- 2.9) หุ่นขี้ผึ้งของหลวงพ่อบุญรอดพระมหาพันธ์ สีสวิสุตโธ วัดเนรมิตวิปัสสนา จังหวัดเลย

2.10) พิพิธภัณฑสถานและรูปเคารพพระเทพวิสุทธิมงคล (หลวงปู่ศรี มหาวิโร) วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) จังหวัดร้อยเอ็ด

3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งการปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาหรือ “รุ่งเรืองในพุทธธรรม” จำนวน 10 วัด ได้แก่

- 3.1) วัดป่าหนองหลุม จังหวัดขอนแก่น
- 3.2) วัดเนินพระเนาวนาราม จังหวัดหนองคาย
- 3.3) วัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี
- 3.4) วัดเขาจันทร์งาม จังหวัดนครราชสีมา
- 3.5) วัดป่าบ้านสร้างขุย จังหวัดสกลนคร
- 3.6) วัดไตรสิกขาทลามลธาราม จังหวัดสกลนคร
- 3.7) วัดป่าโสมพนัส จังหวัดสกลนคร
- 3.8) วัดคลองตาลอง นครราชสีมา
- 3.9) วัดพิชโสภาราม จังหวัดอุบลราชธานี
- 3.10) วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา

3. ภาคกลาง คณะผู้วิจัยได้กำหนดวัดอันเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประจำจังหวัดอย่างน้อย จังหวัดละ 1 แห่ง โดยได้ทำการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้วัดที่เป็นกรณีการวิจัยจำนวน 38 วัด และกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวออกเป็น 6 เส้นทางตามลักษณะของวัดต่างๆ ดังนี้

1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของความเชื่อเรื่อง “วัดพระศักดิ์สิทธิ์” จำนวน 8 วัด ได้แก่

- 1.1) วัดไร่ขิง จังหวัดนครปฐม
- 1.2) วัดใหญ่บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ
- 1.3) วัดเพชรสมุทรวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม
- 1.4) วัดโกรกกราก จังหวัดสมุทรสาคร
- 1.5) วัดเขาตะเครา จังหวัดเพชรบุรี
- 1.6) วัดโสธรวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา
- 1.7) วัดธรรมามูล จังหวัดชัยนาท

2) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของวัดพระนอน (ไสยาสน์) จำนวน 4 วัด

- 2.1) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร
- 2.2) วัดสะดือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 2.3) วัดพระนอนจักรสีห์ สิงห์บุรี
- 2.4) วัดขุนอินทประมูล จังหวัดอ่างทอง

3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธศิลป์วัดพระนั่ง จำนวน 8 วัด

- 3.1) วัดไตรมิตร กรุงเทพมหานคร
- 3.2) วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 3.3) วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
- 3.4) วัดม่วง จังหวัดอ่างทอง
- 3.5) วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

- 3.6) วัดไชโย จังหวัดอ่างทอง
- 3.7) วัดป่าเลไลยก์ จังหวัดสุพรรณบุรี
- 3.8) วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร จังหวัดชลบุรี
- 4) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธศิลปะเจดีย์ใหญ่ จำนวน 4 วัด ได้แก่
 - 4.1) วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร
 - 4.2) วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
 - 4.3) วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 4.4) วัดมหาธาตุราชบุรี วัดมหาธาตุเพชรบุรี
- 5) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางตามรอยพระพุทธเจ้า จำนวน 3 วัด ได้แก่
 - 5.1) วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี
 - 5.2) วัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี
 - 5.3) วัดศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี
- 6) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งวัดที่มีกิจกรรมเชิงพุทธ จำนวน 12 วัด ได้แก่
 - 6.1) วัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรี
 - 6.2) วัดชินวราราม จังหวัดปทุมธานี
 - 6.3) วัดมเหยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 - 6.4) วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม จังหวัดราชบุรี
 - 6.5) วัดป่าคลองกุ่ม จังหวัดจันทบุรี
 - 6.6) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี
 - 6.7) วัดไผ่ จังหวัดลพบุรี
 - 6.8) วัดสังกัสรัตนคีรี (วัดเขาสะแกกรัง) จังหวัดอุทัยธานี
 - 6.9) วัดพราหมณี จังหวัดนครนายก
 - 6.10) วัดป่าประดู่ จังหวัดระยอง
 - 6.11) วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี
 - 6.12) โยธามิตร (วัดโบสถ์) จังหวัดตราด
4. ภาคใต้ คณะผู้วิจัยกำหนดวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวใน 3 เส้นทางหลัก 37 วัด ได้แก่
 - 1) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางของพุทธธรรมเชิงบูรณาการ : การท่องเที่ยวตามจาริกประวัติศาสตร์ศรีวิชัยและพระธาตุแดนใต้ จำนวน 14 วัด (รวมทั้งศาลเจ้า) ประกอบด้วย
 - 1.1) วัดพระราชประดิษฐสถาน (วัดพระโศภะ) จังหวัดสงขลา
 - 1.2) วัดคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง
 - 1.3) วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช
 - 1.4) วัดพระบรมธาตุไชยาราชวรวิหาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี
 - 1.5) วัดแก้วโกรวาราม จังหวัดกระบี่
 - 1.6) วัดพระทอง จังหวัดภูเก็ต
 - 1.7) วัดพระธาตุสวี จังหวัดชุมพร

1.8) วัดชลธาราสিংเห จังหวัดนราธิวาส

1.9) วัดมัจฉิมาวาส จังหวัดสงขลา

1.10) วัดหาดส้มแป้น จังหวัดระนอง

1.11) วัดไชยธาราราม จังหวัดภูเก็ต

1.12) พระธาตุคีรีเขต จังหวัดพังงา

1.13) วัดสะทังชายทะเล จังหวัดพัทลุง

1.14) วัดจะทิ้งพระ จังหวัดสงขลา

2) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางการเรียนรู้และปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา จำนวน 9 วัด ประกอบด้วย

2.1) พระโพธิสัตว์กวนอิม นครหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

2.2) วัดตโปทาราม จังหวัดระนอง

2.3) วัดธารน้ำไหล สวนโมกขพลาราม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2.4) วัดประพาสประจิมเขต (วัดถ้ำพุงช้าง) จังหวัดพังงา

2.5) วัดถ้ำสิงขร จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2.6) วัดถ้ำเสือ จังหวัดกระบี่

2.7) วัดมเหยงคณ์การาม (วัดหาดใหญ่ใน) จังหวัดสงขลา

2.8) วัดไชยธาราราม จังหวัดภูเก็ต

2.9) วัดช้างไห้ จังหวัดปัตตานี

3) กลุ่มวัดที่เป็นเส้นทางแห่งวิถีชีวิตคู่วิถีธรรมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน จำนวน 14 วัด ประกอบด้วย

3.1) วัดถาวรรวราภรณ์ หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

3.2) วัดสาริการาม จังหวัดตรัง

3.3) วัดวารีบรรพต (วัดบางนอน) จังหวัดระนอง

3.4) วัดภูเขาทอง จังหวัดตรัง

3.5) วัดชายนา จังหวัดนครศรีธรรมราช

3.6) วัดขันเงิน จังหวัดชุมพร

3.7) วัดชัยมงคล จังหวัดสงขลา

3.8) วัดธรรมบุชา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

3.9) วัดประชุมโยธี จังหวัดพังงา

3.10) วัดชนาธิปเฉลิม จังหวัดสตูล

3.11) วัดถ้ำขวัญเมือง จังหวัดชุมพร

3.12) วัดศานติไมตรี จังหวัดสุราษฎร์ธานี

3.13) ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว จังหวัดปัตตานี

3.14) ศาลหลักเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

3.2.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คณะผู้วิจัยได้กำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา โดยเป็นการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ตามความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา ดังนี้

1) เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ตัวแทนวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยว การส่งเสริมการเรียนรู้ภายในวัดและหน่วยงานที่เป็นกรณีศึกษา โดยจากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า แต่ละวัดจะมีพระสงฆ์ และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเรียนรู้ในมิติต่างๆ ประมาณวัดละ 5-10 รูป/คน ดังนั้น คณะผู้ศึกษาจะใช้เป็นประชากรในการศึกษาทั้งหมด

2) ผู้ประกอบการนำเที่ยว ตัวแทนชุมชนที่มีส่วนร่วมในการพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ โดยกำหนดกลุ่มตัวอย่าง 50 คน/โครงการย่อย โดยการจัดประชุมสัมมนาร่วมกัน

3) นักท่องเที่ยวและประชาชนที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นผู้เดินทางท่องเที่ยวภายในวัดดังกล่าวหรือเป็นผู้ที่ได้ฝึกปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจากการศึกษาพบว่า แต่ละวัดมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมจำนวนมากน้อยไม่เท่ากัน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงกำหนดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 204 - 400 ราย โดยใช้สูตรของทาโร่ ยามาเน่ (1967) ที่ระบุว่าในกรณีที่ประชากรมีมากกว่า 100,000 ราย สามารถกำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่างได้หลายระดับตามค่าความคาดเคลื่อนตั้งแต่ + บวก หรือ - ลบ 5% หรือเท่ากับจำนวน 400 ราย หรือจำนวนความคาดเคลื่อน บวก + หรือ - ลบ 7 % หรือเท่ากับจำนวน 204 ราย ฉะนั้น จึงมีการกำหนดสุ่มกลุ่มตัวอย่างตามสัดส่วนแต่ละวัดในแต่ละภูมิภาค เพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยประกอบด้วย

1. แบบสอบถามสำหรับนักท่องเที่ยว โดยมีประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลพื้นฐาน ความรู้ เจตคติ ผลลัพธ์จากการท่องเที่ยว ความรู้ที่ได้รับ ความเข้าใจเกี่ยวกับการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจ จากการฝึกปฏิบัติของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดทั้งในด้านพุทธศิลป์ คุณค่า สารการเรียนรู้ และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา รวมทั้งสภาพปัญหา อุปสรรค และข้อมูลการท่องเที่ยวอื่น เช่น ความสะดวกในการเข้าถึงและเส้นทางคมนาคม เป็นต้น

2. แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์ สำหรับคณะสงฆ์และผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นที่สำคัญ เช่น รูปแบบ เส้นทางท่องเที่ยว อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนาระบบการจัดการทั่วไป เป็นต้น

3. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสนทนาเชิงวิชาการเพื่อวิเคราะห์การส่งเสริมการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด ผลกระทบ ความสัมพันธ์กับการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจของชุมชน กระบวนการสื่อสารคุณค่าและแนวปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น รวมทั้งการค้นหารูปแบบและแนวทางการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวประเภทวัดที่เหมาะสม

4. การสังเกตการณ์จัดกิจกรรม การเรียนรู้และการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาตามหลักการทางพระพุทธศาสนาของนักท่องเที่ยว

5. การใช้เทคนิคการถ่ายภาพ การจัดแผนภูมิ/แผนภาพ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดสภาพการณ์ที่เหมาะสมกับการเรียนรู้ การพัฒนาจิตใจ และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) ซึ่งเป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ และเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน นักท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถมองเห็นถึงกระบวนการเสริมสร้างการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาจิตใจจากการฝึกปฏิบัติของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดทั้งในด้านพุทธศิลป์ คุณค่า สาระการเรียนรู้ และปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระเถระผู้ใหญ่ นักวิชาการ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในวัด เพื่อศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยว และเพื่อศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น เป็นต้น

3. การใช้แบบสอบถาม เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในด้านกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมทั้งในด้านรูปธรรมหรือด้านพุทธศิลป์ (สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม) ความรู้เกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์ ความรู้ด้านกิจกรรมและวัฒนธรรมประเพณีทางพระพุทธศาสนา และในด้านนามธรรม คือ ความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เส้นทางท่องเที่ยว การพัฒนาสังคม เป็นต้น

4. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสนทนาเชิงวิชาการเพื่อศึกษาเกี่ยวกับเส้นทางท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากรท่องเที่ยว การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว โดยเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรม และวิถีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา รวมทั้งการเรียนรู้ในด้านสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและการปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจและปัญญา

5. การสังเกตและการใช้เทคนิคการถ่ายภาพเพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยง ความรู้ และกระบวนการเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้มีการศึกษาในพื้นที่วัดทั้ง 4 วัด การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และได้แบบสอบถามกลับคืนมาแล้ว ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิเคราะห์

1) รูปแบบและกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมทั้งในด้านรูปธรรม ความรู้เกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์ ความรู้ด้านกิจกรรม และวัฒนธรรมประเพณีทางพระพุทธศาสนา และในดำนนามธรรม คือ ความรู้เกี่ยวกับหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ทั้งด้านศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนธรรม เป็นต้น

2) กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว โดยเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรม และวิถีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา รวมทั้งการเรียนรู้ในด้านสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและการปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจและปัญญา

3) กระบวนการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยงคน ความรู้ และกระบวนการที่มีการทำกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

4) การศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับวัดที่เป็นกรณีศึกษา ในมิติของการจัดการเรียนรู้ กระบวนการสื่อสารคุณค่า การพัฒนาจิตใจ และการเสริมสร้างกระบวนการเครือข่ายการเรียนรู้ในมิติต่างๆ ร่วมกัน

5) การศึกษาสภาพปัญหา อุปสรรค ของการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การสื่อสารเชิงพุทธและการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงการเรียนรู้ที่มีความเหมาะสมกับการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดและกิจกรรมประเพณี

2. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เน้นการศึกษวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามที่ได้เก็บรวบรวมจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศจำนวน 204- 400 คนในแต่ละภูมิภาค โดยมีขั้นตอนการศึกษวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

1) เลือกแบบสอบถามที่มีความสมบูรณ์ในการตอบไปวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS/PC (Statistical Package for the Social Science)

2) แบบสอบถามตอนที่ 1 ซึ่งเป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่าง ความสนใจและกิจกรรมการท่องเที่ยว โดยทำการวิเคราะห์โดยใช้วิธีหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ แล้วนำมาเสนอในรูปตารางประกอบคำบรรยาย

3) แบบสอบถามตอนที่ 2 ซึ่งเป็นข้อมูลความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวเกี่ยวกับการให้บริการ การจัดการและการส่งเสริมการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวภายในวัด โดยทำการวิเคราะห์โดยคำนวณหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ คะแนนเฉลี่ย (X) ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นรายข้อและรายด้าน และเฉลี่ยรวมทุกด้าน โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาค่าเฉลี่ยของคะแนน เพื่อให้เห็นระดับของการกิจกรรมการท่องเที่ยวและการเรียนรู้ในแต่ละด้าน จากกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 1.00 - 1.50 = มีความเหมาะสมในระดับน้อยมาก

ค่าเฉลี่ย 1.51- 2.50 = มีความเหมาะสมในระดับน้อย

ค่าเฉลี่ย 2.51- 3.50 = มีความเหมาะสมในระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 3.51- 4.50 = มีความเหมาะสมในระดับมาก

ค่าเฉลี่ย 4.51- 5.00 = มีความเหมาะสมในระดับมากที่สุด

4) แบบสอบถามส่วนที่ 3 ซึ่งเป็นข้อมูลด้านเจตคติและผลลัพธ์จากการปฏิบัติในการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา การฝึกหัดสมาธิ เป็นต้น โดยทำการวิเคราะห์โดยคำนวณหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ คะแนนเฉลี่ย (X) ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นรายชื่อและรายด้าน และเฉลี่ยรวมทุกด้าน โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาค่าเฉลี่ยของคะแนน เพื่อให้เห็นระดับของกิจกรรมการท่องเทียวและการเรียนรู้ในแต่ละด้าน จากกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 1.00 - 1.50 = มีความรู้สึกและได้รับผลการปฏิบัติในระดับน้อยมาก

ค่าเฉลี่ย 1.51- 2.50 = มีความรู้สึกและได้รับผลการปฏิบัติในระดับน้อย

ค่าเฉลี่ย 2.51- 3.50 = มีความรู้สึกและได้รับผลการปฏิบัติในระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ย 3.51- 4.50 = มีความรู้สึกและได้รับผลการปฏิบัติในระดับมาก

ค่าเฉลี่ย 4.51- 5.00 = มีความรู้สึกและได้รับผลการปฏิบัติในระดับมากที่สุด

5) นำข้อมูลมาวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อศึกษาค่าเป็นกลางทางสถิติ และเพื่อการวิเคราะห์ปัจจัยข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลกับความคิดเห็นที่มีต่อแหล่งท่องเที่ยวและการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวของวัด

6) การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลโดยการเชื่อมโยงแนวคิดทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดความรู้ กระบวนการ และแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเทียวของวัด

3.6 การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. การใช้ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ และค่า S.D. ในการอธิบายข้อมูลทั่วไป
2. การใช้สถิติ เช่น t-test และ f-test ในการหาค่าความสัมพันธ์ของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้และการเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เช่น การทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยพื้นฐานของนักท่องเที่ยวกับผลลัพธ์ของการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด เป็นต้น
3. การวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลจากทุกฝ่ายดังกล่าว โดยการเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎีที่ได้กล่าวแล้ว เพื่อให้เห็นชุดความรู้ กระบวนการ และแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ในแหล่งท่องเที่ยว

3.7 การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบตารางและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลพื้นฐานของนักท่องเที่ยว รูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัด กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างคุณค่าและการพัฒนาจิตใจแก่นักท่องเที่ยว โดยเน้นการสื่อสารคุณค่าทางพุทธธรรมและวิถีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เช่น การปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา รวมทั้งการเรียนรู้ในด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และหลักสุนทรียศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับชีวิตและการปฏิบัติเพื่อความเจริญด้านจิตใจและปัญญา

รวมทั้งการเสริมสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในประเทศไทย โดยมุ่งเน้นการเชื่อมโยงคน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการท่องเที่ยว ความรู้ทางพระพุทธศาสนา

วัฒนธรรม และกระบวนการที่มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธ หรือการเรียนรู้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

3.8 สรุป

การศึกษาวิจัย “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา ในประเทศไทย” เป็นการวิจัยแบบผสมผสานที่ใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิง ปริมาณและเชิงคุณภาพจากกลุ่มตัวอย่างทั้งที่เป็นพระสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม การท่องเที่ยว/การเรียนรู้ภายในวัด ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว และจากกลุ่มตัวอย่าง นักท่องเที่ยวทั้งนักท่องเที่ยวชาวไทยและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศรวมจำนวน 400 คนในแต่ละ ภูมิภาค โดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ในเชิงลึก (In-depth Interviews) การสังเกตแบบมี ส่วนร่วม (Observations Participant) การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) และการสัมภาษณ์เชิง วิชาการเป็นเครื่องมือในการศึกษา แล้วนำข้อมูลที่ได้จากกระบวนการวิจัยมาวิเคราะห์ด้วยสถิติ พื้นฐาน เช่น การแจกแจงความถี่ การวัดแนวโน้มเข้าสู่ส่วนกลาง การหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย (X) และ ค่าเฉลี่ยเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นต้น เพื่ออธิบายข้อมูลพื้นฐานในการศึกษา แล้วทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ในเชิงคุณภาพ เพื่ออธิบายผลการวิจัยตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัย

บทที่ 4

ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย

บทนี้ เป็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย 2) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย 3) เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และการพัฒนาชุมชน 4) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย และ 5) เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยววัดในแต่ละภูมิภาค ตามประเด็นที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ เช่น รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยว การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัด เส้นทางท่องเที่ยวของวัดในแต่ละภูมิภาค การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัด การมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา โดยเป็นการศึกษาทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ จากแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย การประชุมสัมมนา ร่วมกับพระเถระ พระภิกษุ-สามเณร นักวิชาการ ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว และผู้ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้และการท่องเที่ยวภายในวัดที่เป็นกรณีศึกษา แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการวิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้กำหนดการนำเสนอไว้เป็น 7 ส่วน โดยแยกในแต่ละบท ตั้งแต่บทที่ 4 ถึงบทที่ 6 ดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานของวัดและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาค
2. รูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ กระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวและการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว
3. ชีตความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว (Carrying Capacity) และการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาค
4. ความคิดเห็นและพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว
5. การมีส่วนร่วมของชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา
6. ผลการวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา
7. ปัญหา อุปสรรคของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

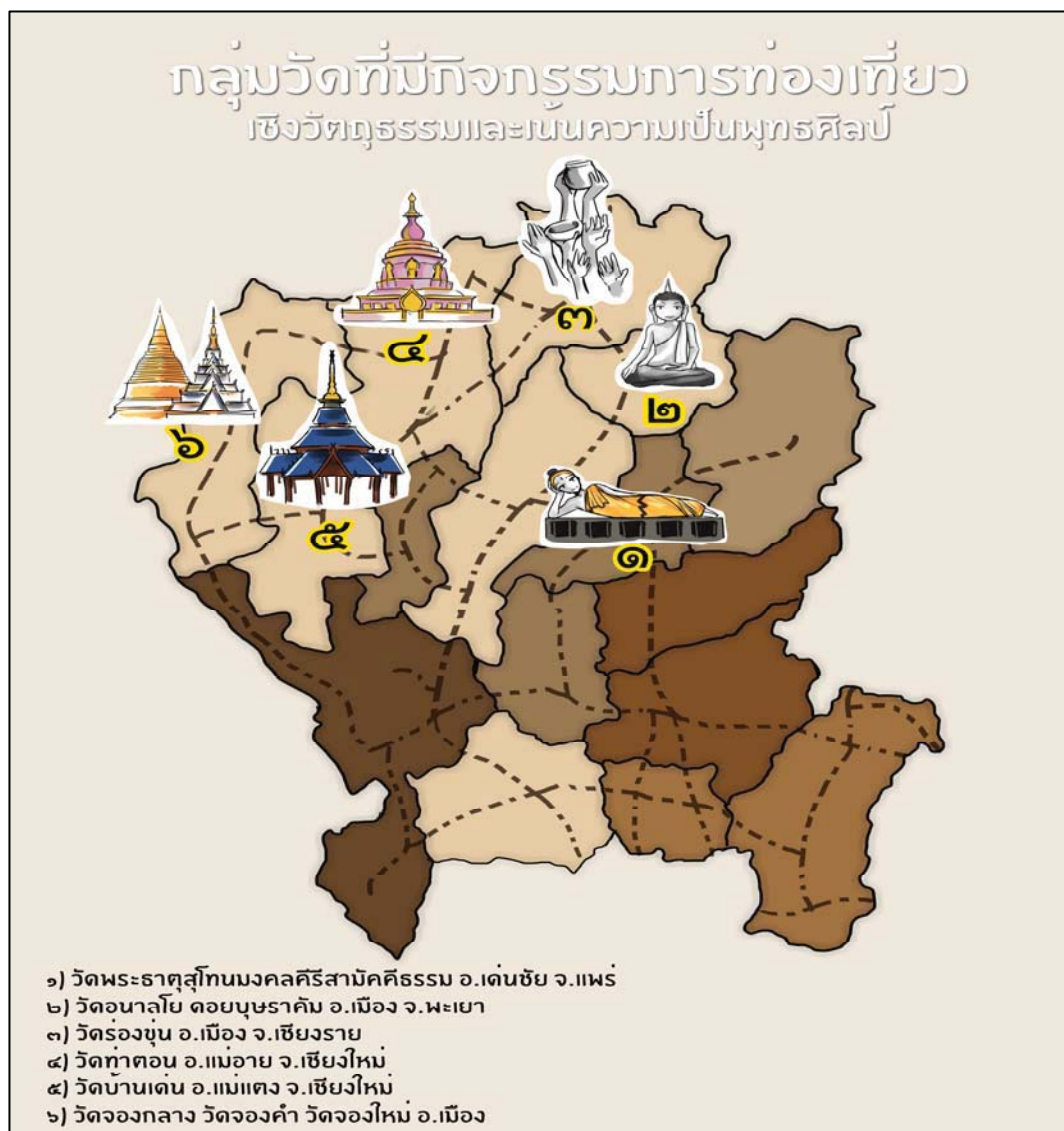
4.1 ข้อมูลพื้นฐานของวัดและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในแต่ละภูมิภาค

4.1.1 ข้อมูลพื้นฐานและเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ

ในการวิจัยเรื่องรูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ นั้น เน้นการศึกษาถึงกระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวของวัดในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น 4 เส้นทาง ได้แก่

- 1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์
- 2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงคติธรรมความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรม
- 3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา
- 4) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้

ภาพที่ 4.1 เส้นทางวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์

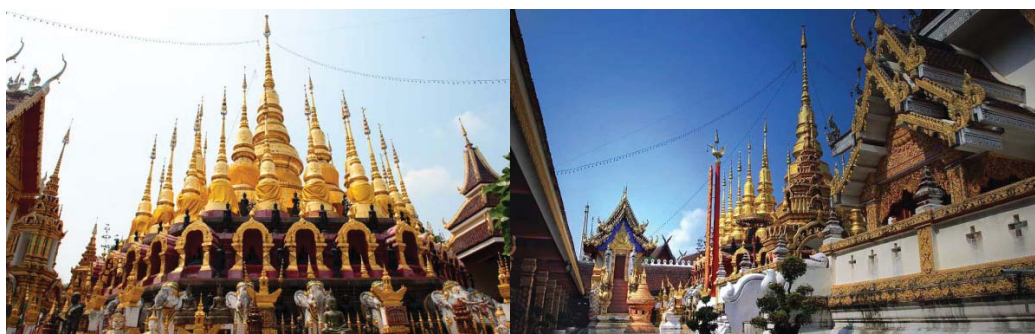
1) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลปะทั้งในด้านสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมที่สวยงาม ได้แก่

- 1.1) วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่
- 1.2) วัดอนาลโย ดอยบุษราคัม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
- 1.3) วัดร่องขุ่น อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- 1.4) วัดท่าตอน อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่
- 1.5) วัดบ้านเด่น อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
- 1.6) วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดจองใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

วัดทั้ง 6 วัดมีสภาพแวดล้อมที่สวยงามคงเอกลักษณ์ความเป็นล้านนาไทยแสดงถึงการสร้างสรรค์ศิลปะชั้นสูงที่มีความสวยงามตามประวัติพระพุทธศาสนาและประวัติของท้องถิ่น ดังนั้น จึงกลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม ประกอบกับวัดทั้ง 6 วัดมีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการเที่ยวชมจึงกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา โดยมีประวัติความเป็นมาและลักษณะเด่นในด้านพุทธศิลปกรรม ดังนี้

1.1) วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม อ.เด่นชัย จ.แพร่ วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรี หรือ วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรม มีจุดเด่นคือเป็นวัดที่รวบรวมศิลปกรรมล้านนาประยุกต์ที่สวยงามมากที่สุดแห่งหนึ่ง มีภาพจิตรกรรมบนฝาผนังระเบียงคตโดยวาดเป็นเรื่องราวของชาดกพื้นบ้านและภาพพุทธประวัติ ในบริเวณวัดมีเจดีย์ทรงล้านนาสูงกว่า 30 องค์ ด้านหน้าบันไดทางขึ้นทิศตะวันออกมีรูปปั้นสิงห์ขนาดใหญ่ มีอาคารพิพิธภัณฑ์ไม้สักทรง ล้านนา ที่เก็บรวบรวมเรื่องราวของล้านนาและเมืองแพร่ จัดแสดงเครื่องใช้ อาวุธของนักรบโบราณ รวมทั้งภาพถ่ายของเจ้านายฝ่ายเหนือและภาพเหตุการณ์ต่างๆ ในล้านนา

ประวัติวัด วัดพระธาตุสุโทนมงคลตั้งอยู่ ณ บ้านห้วยพริก หมู่ที่ 5 ต.เด่นชัย อ.เด่นชัย จ.แพร่ อยู่ริมถนนหมายเลข 101 (เด่นชัย-ลำปาง) ห่างจากแยกเด่นชัยประมาณ 5 กม. เป็นวัดบนเนินของดอยม่อนโตน มีเนื้อที่ประมาณ 25 ไร่เป็นวัดสร้างขึ้นใหม่ ก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. 2527 โดยพระครูวิจิตพัฒนารักษ์ หรือ พระครูบามนตรี ธรรมเมธี เจ้าอาวาสที่นี่เป็นที่รวมยอดงานศิลปะ และจำลองงานศิลปะชั้นยอดของล้านนาจากหลากหลายจังหวัดทั้งในไทยและสิบสองปันนาในมณฑลยูนนานของจีน มารวมไว้ในที่เดียว งานรวบรวมและจำลองของใหม่ทั้งหมด เกิดจากแรงผลักดันของเจ้าอาวาส ผู้มีฝีมือเก่งกาจงานศิลปะล้านนา ทั้งการหล่อพระ การปั้นและแกะสลักไม้ มีความวิจิตรงดงาม เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นมาก

1.2) วัดอนาลโย ดอยบุษราคัม อ.เมือง จ.พะเยา วัดอนาลโย ดอยบุษราคัม ห่างจากตัวจังหวัดพะเยา 20 กิโลเมตร ไปทางทิศเหนือ ตามทางหลวงหมายเลข 1 (พะเยา-เชียงราย) วัดมีบริเวณกว้างขวางมาก พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ญาณอาจารย์ (พระครูไพบูลย์) เป็นเจ้าอาวาส บริเวณดอยบุษราคัม และมี่อนพระนอน ประกอบด้วยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย สูง 18 เมตร หน้าตักกว้าง 12 เมตร ลักษณะงดงามมากและยังมีพระพุทธรูปปางต่างๆ อีกหลายองค์ อาทิ พระพุทธไสยาสน์ พระพุทธรูปปาง-ลีลา พระพุทธรูปปางนาคปรก สร้างด้วยความประณีตสวยงามแบบศิลปะไทย รัตนเจดีย์ เป็นศิลปะแบบ อินเดีย-พุทธคยา เก่งจีนประดิษฐานเจ้าแม่กวนอิม หอพระแก้ว มรกตจำลอง เครื่องบูชาพระแก้วมรกตทำ ด้วยทองคำและของมีค่าต่างๆ จากยอดเขาสามารถชมทัศนียภาพของกว๊านพะเยาและเมืองพะเยาได้อย่าง สวยงาม บริเวณลานจอดรถข้างล่างมีร้านขายของที่ระลึก เช่น กระเป๋า และของที่ระลึกประเภทต่าง ๆ นักท่องเที่ยวสามารถขึ้นวัดอนาลโยได้ ๒ ทาง คือ ทางบันได และทางรถยนต์

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านสันป่าบง ตำบลสันป่าม่วง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยามีเนื้อที่ทั้งหมด 2,800 ไร่ ก่อสร้างโดย พระอาจารย์ไพบูลย์ สุมังคโล ขณะที่อยู่วัดรัตนาราม ท่านเห็นปรากฏการณ์ทนายทองไหลลงมาสู่วัดเป็นสายรังสี แสงของทนายทองที่ไหลพรั่งพรวรรกับสายน้ำนั้น อาบวัดทั้งวัดกลายเป็นทองคำ ท่านมองทวนลำแสงสีทองไป ก็เห็นเขาที่อยู่อีกฟากหนึ่งของกว๊านพะเยา จากนั้นได้มีโยมอาราธนาไปดูสถานที่สำคัญและแปลกประหลาดเพื่อจะได้สร้างสำนักสงฆ์ไว้เป็นที่บำเพ็ญกุศลของชาวบ้าน หลังจากพิจารณาดูสถานที่แล้วเห็นว่าเป็นสถานที่สวยเหมาะสมแก่การเจริญเมตตาภาวนาเป็นอย่างยิ่ง ควรที่จะสร้างให้เป็นสถานที่พักปฏิบัติธรรม โดยสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เป็นองค์ประธานพิธีวางศิลาฤกษ์ ในวันที่ 14 พฤษภาคม 2525 จากนั้นก็ได้สร้างสิ่งต่างๆ มาจนปรากฏเห็นอยู่ในปัจจุบัน กระทรวงศึกษาธิการและมหาเถรสมาคม อนุญาตให้เป็นวัดโดยสมบูรณ์ตั้งแต่วันที่ 20 มกราคม 2530 และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้วัดอนาลโย ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ประกาศ ณ วันที่ 18 มกราคม 2531 เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2532 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ทรงติดลูกนิมิตอุโบสถและทรงเปิดวัดอนาลโย

1.3) วัดร่องขุน อ.เมือง จ.เชียงราย วัดร่องขุน เป็นวัดที่มีความสวยงามโดดเด่นต่างจากวัดอื่นๆ ด้วยฝีมือการออกแบบ และก่อสร้างของ อาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ศิลปินชื่อดัง เป็นวัดประจำบ้านเกิดและสร้างจากจินตนาการของอาจารย์ จัดเป็นงานพุทธศิลป์ที่ยิ่งใหญ่ และงดงามน่าแวะชมมากแห่งหนึ่ง อาจารย์ มีแรงบันดาลใจในการสร้างวัดแห่งนี้อยู่ 3 ประการ คือ เพื่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และตั้งความปรารถนาที่จะถวายชีวิต สร้างงานพุทธศิลป์ เพื่อเป็นงานประจำรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ได้ และจะถวายชีวิตไปจนตายคาวัด ความงดงามของวัดแห่งนี้ที่พระอุโบสถ อาจารย์มีแนวคิดอยากจะเนรมิตวัดให้เหมือนเมืองสวรรค์ เป็นวิมานบนดินที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ โบสถ์ เปรียบเหมือนบ้านของพระพุทธเจ้า สีขาว แทนพระบริสุทธิ์คุณของพระพุทธเจ้า กระฉกขาว หมายถึง พระปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่เปล่งประกายไปทั่วโลกมนุษย์ และจักรวาล

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลป่าอ้อดอนชัย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงรายเริ่มก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2540 โดยท่านอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ จิตรกรชั้นแนวหน้าของไทย บนพื้นที่เดิมของวัด ๓ ไร่ และอาจารย์ได้บริจาคทรัพย์ส่วนตัว และคุณวันชัย วิชญาคร เป็นผู้บริจาคที่ดินประมาณ 7 ไร่เศษ รวมเงินบริจาคของผู้มีจิตศรัทธาอื่นๆ จนถึงปัจจุบันมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 12 ไร่ มีพระกิตติพงษ์ กัลยาโณ รักษาการเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

โดยมีพระอุโบสถที่ตกแต่งด้วยสีขาวเป็นพื้น ประดับด้วยกระฉกแวววาววิจิตรงดงามแปลกตา บนปูนปั้นเป็นลายไทย โดยเฉพาะภาพพระพุทธรูปองค์หลังพระประธานซึ่งเป็นภาพที่ใหญ่งดงามมากเหนืออุโบสถที่ประดับด้วยสัตว์ในเทพนิยาย เป็นรูปกิ้งก้างกิ้งวิหคเชิดวงวงสา ดึงดูดงามแปลกตาน่าสนใจมาก ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถก็เป็นฝีมือภาพเขียนของอาจารย์เฉลิมชัย มีสะพานเข้าสู่อุโบสถ ที่หมายถึง การเดินข้ามวัฏสงสารมุ่งสู่พุทธภูมิ ก่อนขึ้นสะพานครึ่งวงกลมเล็ก หมายถึง โลกมนุษย์ วงใหญ่ที่มีเขี้ยวเป็นปากของพญามาร หรือพระราหู หมายถึง กิเลสในใจแทนขุมทรัพย์คือทุกข์ ผู้ใดจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าในพระพุทธภูมิต้องตั้งจิตปลดปล่อยกิเลสตัณหาของตนลงไปในปากพญามาร เพื่อเป็นการชำระจิตเราให้ผ่องใสถึงจะเดินผ่านขึ้นไป

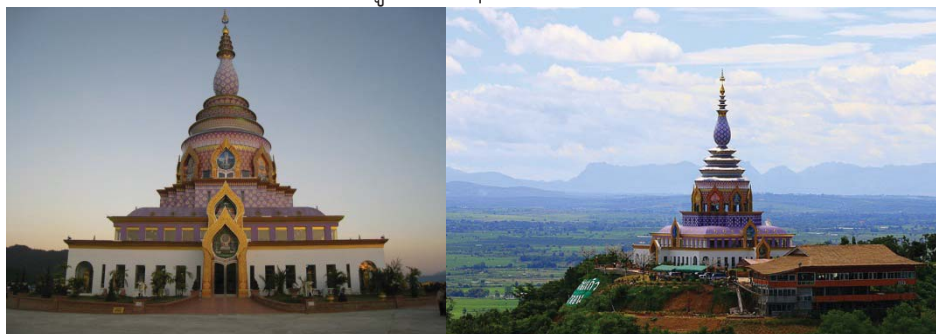

1.4) วัดท่าตอน อ.แม่เมาะ จ.เชียงใหม่ วัดท่าตอน เป็นวัดประจำอำเภอ ตั้งอยู่ที่บ้านท่าตอน ตำบลท่าตอน เป็นวัดที่มีทิวทัศน์งดงาม อยู่บนไหล่เขาเรียงรายด้วยศาสนวัตถุสิ่งก่อสร้าง มีพื้นที่ทอดยาวตามไหล่เขาเป็นชั้นๆ รวม 9 ชั้น มองเห็นได้แต่ไกลเมื่อขึ้นไปบนวัดสามารถมองเห็นพื้นที่อำเภอแม่เมาะและภูเขาต่างๆ อย่างสวยงาม

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านท่าตอน ตำบลท่าตอน อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ วัดท่าตอน เดิมเป็นวัดร้างมานานหลายร้อยปี มีพระเจดีย์เก่าชำรุดอยู่หนึ่งองค์ ล้อมรอบด้วยป่าหนาทึบ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างในสมัยใด ตามตำนานสุวรรณคำแดงกล่าวว่า กลุ่มคนไทยที่อพยพเข้ามาอยู่ตอนกลางของเชียงใหม่ประมาณหลังปีพ.ศ. 1700 นั้น เป็นผู้นับถือพุทธศาสนา นักประวัติศาสตร์หลายท่านมีความเห็นว่า บริเวณลุ่มน้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำกก เป็นที่ตั้งของชุมชน ที่มีวัฒนธรรมอยู่มาก่อน ก่อนที่จะสร้างเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 1839 ห่างจากวัดท่าตอนไปทางทิศตะวันออกประมาณ 6 กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของเมืองเก่า ชื่อ เวียงแช่ ยังคงมีคูเมืองปรากฏอยู่ เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองในสมัยใดนั้น ไม่เป็นที่ปรากฏหลักฐาน จากการค้นคว้าคำจารึกในฐานพระพุทธรูปเก่าที่สุดที่พบในเขตอำเภอแม่เมาะ (วัดศรีบุญเรือง) จุลศักราช 221 (พ.ศ. 1403) พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์โบราณที่พบตามวัดร้างในท้องถิ่นและริมแม่น้ำฝาง ซึ่งวัดต่างๆ ในท้องที่เก็บรักษาไว้ บางส่วนขนย้ายไปจังหวัดเชียงราย (วัดมุงเมือง) จากการสำรวจโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของกรมศิลปากร พบว่า พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์โบราณ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในวัดท่าตอน (ศาลาพุทธบุตรประชาสรรค์) ปางมารวิชัยประทับนั่ง 5 องค์ ปางประทับยืน 3 องค์ เป็นศิลปล้านนา เป็นพุทธศิลป์ซึ่งทรงคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ มีอายุ 500-700 ปี มีคำจารึกที่ฐานพระพุทธรูป 2 องค์ ปางมารวิชัย ประทับนั่งองค์เล็กสุด (พระฝนแสนห่า) สร้างเมื่อจุลศักราช 910 (พ.ศ. 2092)

ในปี พ.ศ.2479 ครูบาแก้ว กาวิชโย จากสำนักวัดมงคลสถาน (แม่เหล่งดอนชัย) อำเภอแม่เมาะ และพระธุดงค์จากวัดน้ำบ่อหลวง (ชาวบ้านเรียกกันว่า ครูบาป่า) ได้มาร่วมจำพรรษาและริเริ่มบูรณะวัดท่าตอนโดยก่อสร้างพระเจดีย์ครอบหลังจากนั้นได้มีเจ้าอาวาสสืบทอดและพัฒนาวัดมาจนถึงยุคปัจจุบัน

วัดท่าตอน เป็นวัดที่มีทิวทัศน์งดงาม มีชินแสบางท่าน ยกย่องว่าเป็นวัดที่ตั้งอยู่บนภูเขามังกร เพราะว่าวัดท่าตอนนั้น จะมีพื้นที่ทอดยาวไปตามไหล่เขาเป็นชั้นๆ รวม 9 ชั้น ซึ่งแต่ละชั้น ก็จะมีศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐาน อยู่ทุกยอดเขา และยอดเขาที่เป็นยอดเขาจุดศูนย์กลางและเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดนั้น จะเป็นสถานที่ตั้งและประดิษฐานของ "พระบรมธาตุรัชมังคลาจารย์สมานฉันท์" หรือ "พระเจดีย์แก้ว" ทุกยอดเขาของวัดท่าตอนสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของบ้านท่าตอนที่สวยงามตลอดจนมองเห็นพื้นที่อำเภอแม่เมาะและภูเขาต่างๆ ได้อย่างสวยงาม

1.5) วัดบ้านเด่น อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ วัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ แวดล้อมด้วย ภูมิทัศน์ที่สวยงาม ต่อมาในปีพ.ศ. 2437 ครูบาเทือง นางสีโล เจ้าอาวาสได้ทำการบูรณะวัดขึ้นมาใหม่ มีความวิจิตรงดงามตระการตาด้วยศิลปสถาปัตยกรรมไทยล้านนา โดยครูบาเทืองมีความตั้งใจว่าจะให้เป็นศาสนสถานทั้งดงาม ผังด้วยคติธรรม เป็นอุบายในการดึงคนเข้าวัดเพื่อขัดเกลาจิตใจ ให้เป็น สถานที่พักผ่อนทางจิตใจมากกว่าการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และยังเป็นสถานที่นมัสการพระธาตุประจำปีเกิดทั้ง 12 ราศี ภายในวัดอุโบสถ หอไตร หอกลอง วิหารเสนาอินทิล ภูมิไม้สักทองทรงล้านนา พระวิหาร พระสถูปเจดีย์ การเดินทาง ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ 30 กิโลเมตร ไปทางเดียวกับ เชื้อนแม่จัต อยู่ในเส้นทางท่องเที่ยวเชียงใหม่-สะเมิง หรือเชียงใหม่-ฝาง

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านเด่น ตำบลอินทิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่มีชื่อว่า วัดบ้านเด่นสหสิริศรีเมืองแกน เดิมชื่อวัด “สหสิริบุญเรือง” สร้างเมื่อ พ.ศ. 2437 บริเวณที่ตั้งเป็นเนินเขาที่สูงกว่าพื้นที่ในหมู่บ้าน ภายใต้เนินเขามีถ้ำซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านละแวกนั้นมีความเคารพนับถือจึงเรียกว่า “วัดบ้านเด่น” ต่อมา ครูบาไชยา วัดป่าป้อง อำเภอต๋อยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่ ได้มาเป็นองค์ประธานริเริ่มก่อสร้างวัดบ้านเด่น ได้กราบอาราธนา นามินต์ ครูบาเทือง นางสีโล วัดหัวคอง ตำบลข้าวเม่น อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ มาเป็นประธานในการก่อสร้างศาสนสถาน และศาสนสมบัติทั้งหมดภายในวัดตลอดจนถึงปัจจุบัน

สำหรับศาสนสถานศาสนวัตถุนั้นมีรูปแบบการก่อสร้างนั้น เป็นแบบล้านนาประยุกต์ ที่ผสมผสานกับแนวคิดของครูบาเทือง คือ ต้องการให้เป็นการผสมผสานระหว่าง วัดบ้านกับวัดป่า เพราะมีความเชื่อที่ว่าศาสนาอยู่ได้เพราะปฏิบัติ การแบ่งแยกไม่ใช่เรื่องสำคัญ โดยยึดหลักการสร้างตามบุญ คงเพราะการสร้างตามบุญนี้เอง ที่ทำให้จนกระทั่งทุกวันนี้ วัดเด่นสหสิริศรีเมืองแกน จึงมีขนาดสิ่งปลูกสร้างใหญ่และยังคงสร้างไม่แล้วเสร็จในหลายๆ ส่วน แม้จะยังไม่เสร็จสมบูรณ์ก็ตาม แต่ก็เริ่มมีนักท่องเที่ยวมาแวะชมความใหญ่โต มโหฬารของวัดเด่นสหสิริศรีเมืองแกนอยู่บ่อยครั้ง ความวิจิตรอันร่วมยุคสมัยนี้ ถูกถ่ายทอดออกมาผ่านมาทางสิ่งปลูกสร้าง อาทิเช่น พระอุโบสถอันอ่อนช้อยงดงาม มีพระประธานที่มีสีทองอร่ามประดิษฐานอยู่ มีรูปหล่อท่านครูบาเจ้าเทือง ผนังภายในพระอุโบสถมีภาพเขียนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีพระพุทธรูปแกะสลักจากไม้ ประดิษฐานเรียงรายตามเสาพระอุโบสถซึ่งมีความสวยงามมาก

1.6) วัดจองกลาง วัดจองคำ วัดจองใหม่ อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน วัดตั้งอยู่ใจกลางเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นวัดสำคัญและเป็นจุดศูนย์กลางการท่องเที่ยววัดของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนเรียกว่า วัดจองกลาง เนื่องจากวัดตั้งอยู่ระหว่างวัดจองคำและวัดจองใหม่ เดินวัดเป็นศาลาที่ปักคนจำศีล มาจำศีลในวันพระ สร้างโดยศรัทธาขุนเพียรและชาวแม่ฮ่องสอน

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ถนนชำนาญสุทธิตย์ ตำบลจองคำ อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน วัดจองกลางและวัดจองคำเปรียบเสมือนวัดแฝด ด้วยตั้งอยู่ในกำแพงเดียวกัน เมื่อมองจากด้านหน้า วัดจองคำ จะอยู่ด้านซ้ายมือ ส่วนวัดจองกลางจะอยู่ทางขวามือ วัดจองคำและวัดจองกลางตั้งอยู่กลางเมืองแม่ฮ่องสอน และ เป็นเสมือนสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของเมืองไทใหญ่แห่งนี้ เพราะนอกจากความงดงามทางศิลปะแล้ว วัดทั้งสอง ยังเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมทางวัฒนธรรม และประเพณีของชาวแม่ฮ่องสอน พื้นที่ด้านหน้าของวัดซึ่งเป็นสวนสาธารณะหนองจองคำยังเอื้อให้ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีตามประเพณีต่างๆ ในรอบปีอีกด้วย

วัดจองคำหรือพระอารามหลวงวัดจองคำ วัดจองคำ ตั้งอยู่ข้างหนองน้ำ ซึ่งชาวแม่ฮ่องสอนเรียกว่า"หนองจองคำ"เป็น วัดที่สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2340 เป็นวัดแรกของเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นวัดเก่าแก่สร้างตามแบบอย่างศิลปไทย ใหญ่สิ่งที่โดดเด่นหลังคาทรงประสาท 9 ชั้น และมีศาสนสถานที่สำคัญคือ วิหารหลวงพ่อโต ซึ่งเป็นพระพุทธรูป องค์ใหญ่ที่สุดของแม่ฮ่องสอน สร้างเมื่อ พ.ศ. 2477 โดยช่างชาวพม่าในวิหารเป็นที่ประดิษฐาน ของหลวงพ่อโต ซึ่งเป็นพระประธาน มีขนาดหน้าตักกว้าง 4.85 เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ.2469 โดยช่างฝีมือชาวพม่า และมีพระพุทธรูป ขนาดใหญ่ซึ่งจำลองมาจากพระศรีศากยมุนีที่วิหารวัดสุทัศน์ เหตุที่เรียกชื่อวัดจองคำ เนื่องจาก เสาววัดประดับ ด้วยทองคำเปลว ภายในวิหารมีแท่นบูชาตั้งพระพุทธรูปสี่องค์จำลอง ปิดทองเหลืองอร่ามไปทั้งองค์ มีสิ่งที่น่าสนใจอื่นๆ อีกเช่น ตุ๊กตา แกะสลักด้วยไม้เป็นรูปคนและสัตว์เกี่ยวกับพระเวสสันดรชาดก ฝีมือแกะสลักของช่างชาวพม่า ซึ่งนำมาจากพม่า ตั้งแต่ พ.ศ.2400 นอกจากนี้ ด้านจิตรกรรม ยังมีภาพวาดบนแผ่นกระຈก เรื่องพระเวสสันดรชาดก และ ภาพประวัติเจ้าชายสิทธัตถะ ตลอดจนภาพแสดงให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนสมัยนั้นหลายภาพ มีคำ บรรยายใต้ภาพเป็นภาษาพม่า และมีบันทึกบอกไว้ว่าเป็นฝีมือของช่างไทยใหญ่จากมณฑลยี่ วัดจองกลางขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 99 ตอนที่ 130 วันที่ประกาศ 14 กันยายน 2525

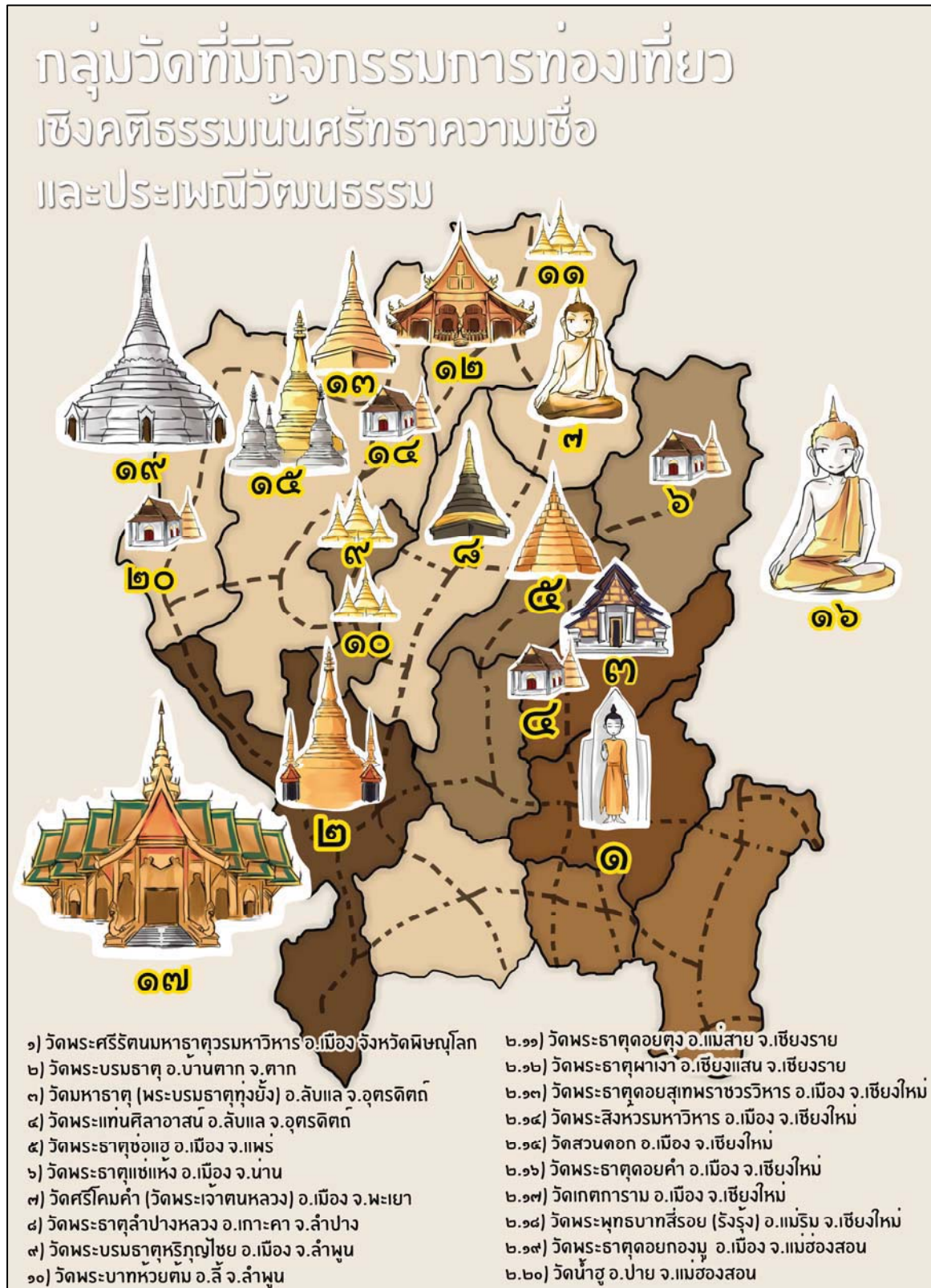

2) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธา ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของล้านนา เช่น ความเชื่อตามตำนานพระธาตุประจำปีเกิด (ความเชื่อเรื่องธาตุ 12 ราศี) ความเชื่อตามตำนานคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลกของล้านนา มีจำนวน 20 ดังนี้

- 2.1) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
- 2.2) วัดพระบรมธาตุ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก
- 2.3) วัดมหาธาตุ (พระบรมธาตุทุ่งยั้ง) อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- 2.4) วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
- 2.5) วัดพระธาตุซ่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่
- 2.6) วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- 2.7) วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
- 2.8) วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
- 2.9) วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน
- 2.10) วัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน
- 2.11) วัดพระธาตุดอยตุง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
- 2.12) วัดพระธาตุผาเงา อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
- 2.13) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.14) วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.15) วัดสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.16) วัดพระธาตุดอยคำ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.17) วัดเกตการาม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 2.18) วัดพระพุทธบาทสี่รอย (รังรุ้ง) อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่
- 2.19) วัดพระธาตุดอยกองมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2.20) วัดน้ำฮู อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

วัดทั้ง 20 วัดนี้มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธา ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของล้านนา โดยเฉพาะความเชื่อตามตำนานพระธาตุประจำปีเกิดหรือความเชื่อเรื่องธาตุ 12 ราศีที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ประชาสัมพันธ์ให้นักท่องเที่ยวชาวพุทธและผู้สนใจได้เข้ามาสักการะตามความเชื่อกับพระธาตุในภาคเหนือ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ เป็นพระธาตุประจำปีเกิดของคนที่เกิดในปีมะแม เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการกำหนดเส้นทางตามความเชื่อในตำนานคัมภีร์พระเจ้าเลียบโลกของล้านนาหรือตำนานการเสด็จเยือนดินแดนภาคเหนือของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้วัด 20 วัดดังกล่าวจะมีเอกลักษณ์ที่เป็นวัดแห่งศรัทธาบารมิตามคติพระพุทธศาสนา แต่ทางวัดต่างๆ ก็มีการก่อสร้างพุทธศิลปกรรมที่สวยงาม น่าเที่ยวชม มีกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาให้เรียนรู้ เช่น การจัดประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเป็งหรือลอยกระทง ประเพณีสงน้ำพระธาตุ เป็นต้น ซึ่งทำให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมจำนวนมาก ดังนั้น วัดหลายวัดก็กลายเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดภาคเหนือ เช่นว่า เมื่อมาเที่ยวเชียงใหม่แล้ว ต้องขึ้นไปนมัสการพระธาตุดอยสุเทพ ไปเที่ยวลำพูนจะต้องแวะไหว้วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นต้น

แผนภาพที่ 4.2 วัดที่มีกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงจิตธรรมที่เน้นศรัทธา ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรม

2.1) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร อ.เมือง จ.พิษณุโลก วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร หรือชื่อที่เรียกกันทั่วไปว่า "วัดใหญ่" ตั้งอยู่ที่ ถนนพุทธบูชา ริมฝั่งแม่น้ำน่านด้านทิศตะวันออก ตรงข้ามกับศาลากลางจังหวัดพิษณุโลก เป็นพระอารามหลวง ชั้นเอก ชนิดวรมหาวิหาร เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในฐานะสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปที่ได้รับการยกย่องว่าสวยงามที่สุดในประเทศไทย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นวัดที่มีประวัติยาวนานมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย มีสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และประติมากรรมทั้งงดงามยิ่ง ถือได้ว่าเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าของเมืองพิษณุโลก

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ถนนพุทธบูชา ตำบลในเมือง อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย ในราวพุทธศตวรรษ 21-23 และเป็นพระอารามหลวงมาแต่เดิม เพราะได้พบหลักฐานศิลาจารึกสุโขทัยมีความว่า พ่อขุนศรีนาวนำถมทรงสร้างพระทันตธาตุสุคนธ์เจดีย์ ส่วนในพงศาวดารเหนือกล่าวไว้ว่า " ในราวพุทธศักราช 1900 พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย ทรงมีศรัทธาเลื่อมใสหล่อพระพุทธรูปขึ้น 3 องค์ เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารทั้ง 3 หลัง" และทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทั้งยังได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ศาสนาอื่น ๆ จนชำนิชำนาญแตกฉาน หาผู้ใดเสมอเหมือนได้ยาก พระองค์ได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีพระปรางค์อยู่กลาง มีพระวิหาร 4 ทิศ มีพระระเบียง 2 ชั้น และทรงรับสั่งให้ปั้นหุ่น ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2458 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหารเมื่อ พ.ศ.2458 มีเนื้อที่ตามที่ดินกรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกิจจานุเบกษา จำนวน 15 ไร่ 3 งาน 43 ตารางวา

สำหรับศาสนสถานศาสนวัตถุภายในวัดประกอบด้วยพระวิหารหลวงประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชภายในพระวิหารหลวงพระพุทธรูปชินราช เป็นวิหารทรงโรง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราช ซึ่งนับถือกันว่าเป็นพระพุทธรูปทั้งงดงามที่สุดองค์หนึ่งในโลก ตัวพระวิหารสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และได้รับการบูรณะให้มีสภาพดีมาตลอดจนถึงสมัยปัจจุบัน พระวิหารหลังนี้จึงเป็นสถาปัตยกรรมสมัยกรุงสุโขทัยที่มีความสง่างามสมส่วน และยังคงสภาพสมบูรณ์ดีที่สุดในแห่งหนึ่งของไทย บานประตูมุกมีบานประตูประดับมุก 2 บาน คู่ กว้าง 1 เมตร สูง 4.50 เมตร เป็นบานประตูประดับมุกโบราณที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่ง ตัวบานประตูมุกสร้างขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2299 สมัยพระเจ้าบรมโกศ และได้ทรงนำบานประตูไม้แกะสลักเดิมไปถวายเป็นบานประตูพระวิหารพระแท่นศิลาอาสน์ภายในวิหาร ประดิษฐาน พระพุทธรูปชินราช หรือเรียกว่า "หลวงพ่อใหญ่" เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย

พระพุทธรชินราช เป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด ปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัยตอนปลาย หน้าตักกว้าง 5 ศอก 1 คืบ 5 นิ้ว สูง 7 ศอก หล่อในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิทธิ) ซึ่งได้สร้างพระพุทธรชินราช พร้อมกับพระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา ฐานชุกชีเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย เดิมไม่ได้ลงรักปิดทอง ได้มีการปิดทองครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ คราวเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการพระพุทธรชินราช เมื่อปี พ.ศ. 2146 พระพุทธรชินราช นับว่าเป็นพระพุทธรูปองค์ประธานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามที่สุดในประเทศไทย เส้นรอบนอกพระวรกายอ่อนช้อย พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่ง พระเกตุมาลาเป็นรูปเปลวเพลิง มีลักษณะพิเศษเรียกว่าที่ฆังคุลี คือที่ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่นิ้วยาวเสมอกัน ชุ่มเรือนแก้วทำด้วยไม้แกะสลักสร้างในสมัยอยุธยา แกะสลักเป็นรูปมกร (ลำตัวคล้ายมังกรแต่มีวงคล้ายช้าง) อยู่ตรงปลายชุ่ม และมีลำตัวเหรา (คล้ายจระเข้) อยู่ตรงกลางชุ่ม มีเทพอสุราปกป้องพระองค์อยู่สองตน คือ ท้าวเวสสุวรรณ และอารวกยักษ์

ในตำนานการสร้างพระพุทธรชินราชกล่าวว่า พระพุทธรชินราชสร้างในสมัยพระศรีธรรมไตรปิฎก (พระยาสิทธิ) ได้สร้างขึ้นพร้อมกับพระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา โดยใช้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย และเมืองหริภุญชัย ในการเททองปรากฏว่าหล่อได้สำเร็จเพียงสององค์ ส่วนพระพุทธรชินราชทองหล่อไม่ตลอด ต้องทำพิมพ์หล่อใหม่ถึงสามครั้ง ครั้นสุดท้ายพระอินทร์ได้แปลงกายเป็นชีปะขาวมาช่วยเททองหล่อ เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้นสองค่ำ เดือนหก ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช 319 จึงหล่อได้สำเร็จบริบูรณ์

ปัจจุบันพระพุทธรชินสีห์และพระศรีศาสดาได้ถูกอันเชิญไปประดิษฐานที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ทางวัดจึงได้หล่อองค์จำลองขึ้นแทน

หลังจากสร้างพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดาแล้ว พระยาสิทธิได้รับสั่งให้ช่างนำเศษทองสัมฤทธิ์ที่เหลือนำมาารวมกันหล่อพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดเล็ก หน้าตัก กว้าง 1 ศอกเศษ เรียกชื่อพระพุทธรูปนี้ว่า “พระเหลือ” เศษทองยังเหลืออยู่อีกจึงได้หล่อพระสาวกยืนอยู่ 2 องค์ ส่วนอิฐที่ก่อเตาสำหรับหลอมทองในการหล่อพระพุทธรูป นำมารวมกันบนชุกชี (ฐานชุกชี) พร้อมกับปลุกต้นมหาโพธิ์ 3 ต้นลงบนชุกชี เรียกว่า โพธิ์สามเส้า ระหว่างต้นโพธิ์ได้สร้างวิหารน้อยขึ้นมา 1 หลัง อันเชิญพระเหลือกับสาวกเข้าไปประดิษฐานอยู่ เรียกว่า พระเหลือ

2.2) วัดพระบรมธาตุ อ.บ้านตาก จ.ตาก คติความเชื่อเรื่องชุกาตุคนเกิดปีมะเมียตามความเชื่อของชาวล้านนาระบุว่า พระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุตะโก้ง (ชเวดากอง) เมืองย่างกุ้ง ประเทศเมียร์มา หรือการบูชาพระบรมธาตุ จังหวัดตาก ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก กล่าวไว้ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดสัตว์ล่องมาตามลำน้ำปิง พระองค์ได้เสด็จมายังดอยมะหิยงกะ ในเขตตัวเมืองตาก ตรัสกับพระอานนท์ว่าสถานที่นี้เป็นสถานที่สำราญ ร่มรื่น หากเราตถาคตปรินิพพานแล้วให้นำอัฐิและเกศากลับมาฝังดอยมะหิยงกะ ภายหลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้ง 4 ได้นำพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ พร้อมด้วยเกศาอีก ๔ องค์ มาประดิษฐานยังดอยมะหิยงกะ แล้วก่อเจดีย์รูปทรงสี่เหลี่ยมแล้ว นำพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในพระเจดีย์ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ต่อมา พระครูพิทักษ์พระบรมธาตุ (ทองอยู่) ได้ไปนมัสการพระธาตุชเวดากอง ณ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า ท่านจึงได้จำมาก่อสร้างองค์พระเจดีย์เหมือนเจดีย์ชเวดากองล้อมคลุมองค์เก่าไว้ ปิดทองสวยงาม มีการจัดพิธีสมโภชและสักการะพระธาตุในวันขึ้น 14 และ 15 ค่ำ เดือน 7 ของทุกปี

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ตำบลเกาะตะเภา อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก มีประวัติยาวนานตั้งแต่สมัย พระนางจามเทวี ล่องเรือเสด็จไปเมืองลำพูน หยุดพักบริเวณแห่งนี้ พบว่าเป็นเมืองร้าง จึงได้สั่งให้มีการฟื้นฟูบูรณะเมืองแห่งนี้ จนกลายเป็นชุมชนเมืองตาก วัดพระบรมธาตุบ้านตาก ยังปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่ทรงกระทำยุทธหัตถี ชนะศึกเจ้าเมืองฉอด บนเนินเขาใกล้กับพระบรมธาตุ ประมาณ 500 เมตร วัดแห่งนี้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน เล่มที่ 114 ตอนที่ 87ง วันที่ประกาศ 29 กันยายน 2540 มีเนื้อที่ 2 ไร่ 3 งาน 32 ตารางวา

วัดนี้มีศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถมีประตูเป็นไม้แกะสลักที่สวยงาม หน้าบัน และจั่วเป็นไม้ หน้าต่างแกะสลักเป็นพุทธประวัติปิดทอง หัวยันไคเป็นนาค วิหารของวัดเป็นวิหารเก่ามีเพดานสูง 2 ชั้น มีช่องลมอยู่โดยรอบ ทำให้อากาศภายในวิหารมีอากาศเย็น และมีพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองอยู่ภายในวิหาร และมีวิหารอีกหลังหนึ่งซึ่งมีพระพุทธรูปปูนปั้นปิดทองชื่อ หลวงพ่อทันใจ ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของประชาชน ทั้งในจังหวัดตากและจังหวัดใกล้เคียงเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ภายในบริเวณวัดยังมีวิหารไม้เก่าแก่ ที่มีลายแกะสลักไว้ให้ชม นับเป็นวัดที่มีคุณค่าในทางโบราณคดีมาก

2.3) วัดมหาธาตุ (พระบรมธาตุทุ่งยั้ง) อ.ลับแล จ.อุตรดิตถ์ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง หรือ วัดพระบรมธาตุ ตั้งอยู่กึ่งกลางเทศบาลตำบลทุ่งยั้ง ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นวัดโบราณประดิษฐานพระมหาธาตุประจำเมืองทุ่งยั้ง เมืองโบราณตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านพระแท่น ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งในปัจจุบันได้รับการบูรณะซ่อมแซมบำรุงอยู่เสมอในฐานะวัดสำคัญประจำเมืองทุ่งยั้ง ซึ่งเมืองทุ่งยั้งในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยติดต่อกันมา อย่างยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยซึ่ง พิจารณาได้จากสำเนียงการพูดของคนทุ่งยั้งเทียบกับกลุ่มคนในชุมชนชาวสุโขทัยเดิม ที่อาศัยอยู่ในแถว หมู่ที่ 10 และหลายๆ หมู่บ้านในเขตตำบลทุ่งยั้ง ที่มีประวัติชุมชนว่าเป็นกลุ่มคนที่อพยพไปตั้งบ้านเรือนที่อื่น

วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งยังมีประเพณีประจำปีที่สำคัญคือ ประเพณีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ทุกวันแรม 8 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี โดยเป็นวันงานสลากภัตของวัดและจะมีการจัดแสดงพุทธประวัติตอนถวายพระเพลิงพระบรมศพด้วย

ตามตำนานการสร้างพระบรมธาตุกล่าวว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้ครองเมืองสุโขทัย ได้เชิญพระบรมสารีริกธาตุของ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาบรรจุไว้ในถ้ำใต้ดินโดยขุดลงไปเป็นถ้ำแล้วก่อพระธาตุไว้ โดยลักษณะเดิมของพระบรมธาตุเมืองทุ่งยั้งคงเป็นรูปเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ แต่ต่อมาได้มีการบูรณะเพิ่มเติมโดยพญาตะก่า พ่อค้าไม้ชาวพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2444 เป็นลักษณะเจดีย์อย่างพม่า จนใน พ.ศ. 2451 ได้เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ทำให้ยอดพระบรมธาตุเจดีย์หักพังลงมา หลวงพ่อแก้วสมภารวัดพระบรมธาตุในขณะนั้นได้เป็นหัวหน้าปฏิสังขรณ์ซ่อมเพิ่มเติมดังรูปแบบที่ปรากฏในปัจจุบัน

2.4) วัดพระแท่นศิลาอาสน์ อ.ลับแล จ.อุตรดิตถ์ วัดพระแท่นศิลาอาสน์เป็นวัดโบราณ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างแต่เมื่อใด ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยไม่ปรากฏข้อความกล่าวถึงพระแท่นศิลาอาสน์ และทางราชการได้นำพระแท่นศิลาอาสน์ไปประดิษฐานไว้ในตราประจำจังหวัดอุตรดิตถ์ แสดงถึงความศรัทธาเลื่อมใสและความสำคัญขององค์พระแท่นศิลาอาสน์ได้เป็นอย่างดี

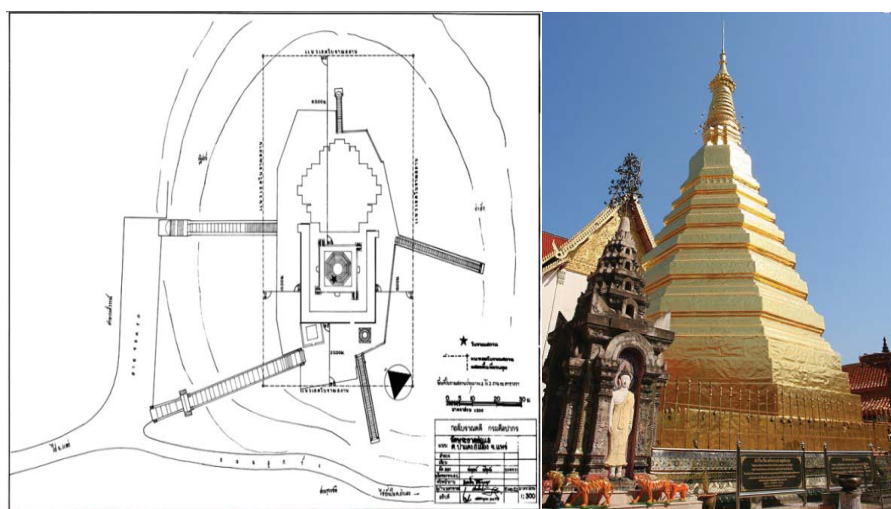
ประวัติวัด วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เดิมชื่อ วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ที่บนเนินเขาเต่า บ้านพระแท่น ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ติดกับวัดพระยืนพุทธบาทยุคล ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออก บนเนินเขาลูกเดียวกันแต่คนละยอด ปัจจุบันวัดพระแท่นศิลาอาสน์ เป็นพระอารามหลวง เป็นวัดในพระพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีสถานภาพเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ มีประวัติการดำเนินการก่อตั้งตั้งแต่สมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ในสมัยกรุงสุโขทัย ราวปี พ.ศ. 1902 พระเจ้าศรีธรรมโศกราช (พระยาสิทธิ) ได้ยกพลมาปฏิสังขรณ์วิหารพระแท่นศิลาอาสน์ พร้อมนำพระพุทธรูปมาไว้เป็นที่สักการบูชาที่พระแท่นศิลาอาสน์ในเมืองทุ่งยั้ง เมืองลับแล และเมืองบางโพ บางแห่งกล่าวว่า เป็นวัดที่ประชาชนสร้างขึ้นตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.1920 สมัยสุโขทัย แต่บันทึกบางฉบับกล่าวว่าสร้างในสมัยอยุธยา มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระองค์ได้เสด็จนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์ เมื่อปี พ.ศ.2283 และโปรดให้ปฏิสังขรณ์วิหารพระแท่นศิลาอาสน์ให้มั่นคงแข็งแรงกว่าเดิม และต่อมาใน พ.ศ.2313 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหรือพระเจ้าตาก หลังจากเสด็จไปตีชุมนุมพระฝางที่เมืองสวางคบุรีแตกแล้ว ก็ได้เสด็จไปสมโภชพระแท่นศิลาอาสน์ถึง 3 วัน วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เป็นวัดที่มีความสำคัญ มีพุทธศาสนิกชนหลั่งไหลเดินทางมานมัสการปีละมากๆ ทั้งยังมีความเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ มีพระมหากษัตริย์ ตลอดถึงพระบรมวงศานุวงศ์ หลายสมัยหลายรัชกาลตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งรัชกาลปัจจุบัน ต่างเสด็จมานมัสการและปฏิสังขรณ์องค์พระแท่นศิลาอาสน์เป็นจำนวนมากมีหลักฐานการได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเป็นเอกสารชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อพระอุปัชฌาย์ผิว เจ้าอาวาสในสมัยนั้นนำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานที่เขตอุโบสถให้เป็นวิสุงคามสีมา และได้รับพระราชานุญาตลงมาเมื่อวันที่ 19 ตุลาคม พ.ศ. 2452 ส่วนพระแท่นศิลาอาสน์เป็นพุทธเจดีย์ เช่นเดียวกับพระแท่นดงรัง เป็นที่เชื่อกันมาแต่โบราณว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ ในภทท์ภักนี ได้เสด็จและจะได้เสด็จมาประทับนั่งบนพระแท่นแห่งนี้ เพื่อเจริญภาวนา และได้ประทับยืนยังในเวลาที่ยตรัสรู้แล้ว เพื่อโปรดสัตว์ ซึ่งแสดงว่าพระแท่นศิลาอาสน์นี้ มีประวัติความเป็นมาอย่างต่อเนื่องในพระพุทธศาสนามายาวนาน ตัวพระแท่นเป็นศิลาแลง มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้าง 8 ฟุต ยาวประมาณ 10 ฟุต สูง 3 ฟุต ที่ฐานพระแท่นประดับด้วยลายกลีบบัวโดยรอบ มีพระมณฑป ศิลปะเขียงแสนครอบ อยู่ภายในพระวิหารวัดพระแท่นศิลาอาสน์

2.5) วัดพระธาตุช่อแฮ อ.เมือง จ.แพร่ ตามคติความเชื่อเรื่องชุธาตุว่าคนเกิดปีชาล มีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุช่อแฮ จ.แพร่ ที่ประดิษฐานพระเกศาธาตุและพระบรมสารีริกธาตุ พระศอกซ้ายของพระพุทธเจ้า สำหรับคนเกิดปีเสือเชื่อว่าหากนำแพรสามสีไปถวายจะทำให้ชีวิตมีพลังคุ้มครองป้องกันศัตรูได้

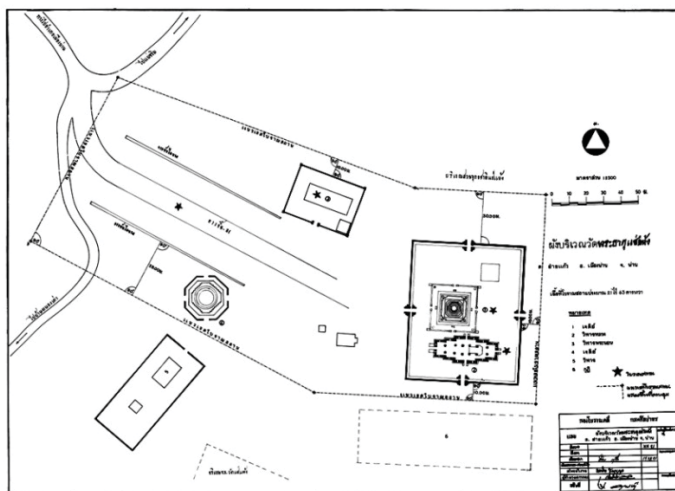
ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ ถนนช่อแฮ ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พระธาตุช่อแฮไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด หากแต่ในจารึกวัดป่าแดง กล่าวว่า พ.ศ. 1902 พระมหาธรรมราชา (ลิไท) ได้เสด็จมาบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์แห่งนี้ จากนั้นได้จัดงานสักการะ 7 วัน 7 คืน จึงได้ชื่อว่า "พระธาตุช่อแฮ" (คำว่า "แฮ" เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า "แพร" แปลว่า ผ้าแพร) ระหว่างวันขึ้น 11 ค่ำ ถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 เหนือ เดือน 4 ใต้ ซึ่งอยู่ระหว่างในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ต้นเดือนมีนาคมของทุกปี นับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมาเจ้าผู้ครองนครแพร่ทุกองค์จึงได้ยึดถือประเพณีไหว้พระธาตุประจำปี สืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และในปีพ.ศ. 2467ครูบาศรีวิชัย ได้มาเป็นประธานบูรณปฏิสังขรณ์อีกครั้งหนึ่ง วัดพระธาตุช่อแฮ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกวัดราษฎร์ ขึ้นเป็นพระอารามหลวง ชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งแต่วันที่ 23 มิถุนายน 2549 โดยทางวัดได้จัดงานประเพณีนมัสการองค์พระธาตุช่อแฮ โดยยึดถือตามจันทรคติ ในระหว่างวันขึ้น 9 ค่ำ - ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี โดยใช้ชื่อว่า "งานประเพณีไหว้พระธาตุช่อแฮ เมืองแพร่แห่ตุงหลวง"

สำหรับพระธาตุเจดีย์ช่อแฮพระธาตุช่อแฮ เป็นเจดีย์แปดเหลี่ยม ฐานล่างเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยม 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นบัวกลีบแปดเหลี่ยม รองรับองค์ระฆังแปดเหลี่ยมบัลลังค์ย่อมุม 12 ถัดไปเป็นปล้องไฉน ปลียอด และฉัตรยอดดอกมหาภิณเจี๋ย มีรั้วเหล็กครอบองค์พระธาตุ 4 ทิศ มีประตูเข้าออก 4 ประตู แต่ละประตูได้สร้างซุ้มแบบปราสาทล้านนาไว้อย่างสวยงาม พระธาตุช่อแฮ พระธาตุประจำปีเกิดปีเสือ (ปีชาล) พระธาตุช่อแฮ เป็นพระธาตุ 1 ใน 12 ราศี คือ เป็นพระธาตุประจำปีเกิดสำหรับคนที่เกิดปีเสือ (ปีชาล) หากนำผ้าแพรสามสีไปถวายจะทำให้ชีวิตมีพลังคุ้มครองป้องกันศัตรูได้

2.6) วัดพระธาตุแช่แห้ง.เมือง จ.น่าน ตามคติความเชื่อเรื่องชุธาตุว่าคนเกิดปีเถาะ พระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุแช่แห้ง จ.น่าน มีเรื่องเล่าสืบกันมาว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับ สรงน้ำริมฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออกและเสวยสมอแห้งที่พญามลราชนำมาถวาย แต่ผลสมอแห้ง มาก พระพุทธเจ้าจึงนำไปแช่น้ำก่อนเสวยและทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปนี้จะมีผู้นำพระบรมสารีริกธาตุ มาประดิษฐาน ส่วนคติความเชื่อเรื่อง พระเจ้าสิบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่ เมืองน่าน ทรงบรรจุถึงแม่น้ำแห่งหนึ่งทรงปรารถนาเพื่อจะไปสรงน้ำ ยังมีพระยาม่านองค์หนึ่ง มีพระเทวี ชื่อ สันธุมิตตาเทวี เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา มีใจยินดีจึงนำผ้าขาวมาถวายผืนหนึ่ง ให้เป็นผ้านุ่งสรงน้ำ เมื่อทรงสรงน้ำแล้วทรงแก้ผ้าออกกลายเป็นแผ่นทองคำ พระยาม่านทรงยินดีตรัส กับพระเทวีว่า จงกลับนำอาสนะกับโภชนาหารมาถวาย นางเทวีกลับไปเฝ้าเรือนเป็นเวลานาน ทรงร้อน พระทัยจึงทรงเตือนว่านางมาช้ามาก จึงลุกไปตามเอาอาสนะกับโภชนาหารมาแล้วถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ข้างแม่น้ำฝั่งตะวันตกเสวยพระกระยาหาร ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อมาถึงที่นี่ พระยาใช้ให้นางสันธุมิตตาเทวีกลับไปนำวัตถุมาทำบุญล่าช้า ต่อไปภายหน้าเมืองนี้จะชื่อว่า เมืองน่าน ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น เมืองน่าน

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่ บ้านหนองเต่า ตำบลม่วงตึ๊ด อำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน วัด พระธาตุแช่แห้ง ตามพงศาวดารได้กล่าวถึงประวัติการสร้างว่าสร้างขึ้นในสมัยพญาครานเมือง (การเมือง) นำพระพิมพ์เงิน พระพิมพ์ทองและพระธาตุจากสุโขทัย มาประดิษฐานไว้บริเวณนี้ ซึ่งเรียก กันว่าภูเพียงเมื่อ พ.ศ. 1899 จากนั้นแล้วจึงได้อพยพจากเมืองบัว มาตั้งเมืองแช่แห้งยังที่ตั้งองค์พระ วัดพระธาตุแช่แห้งเป็นวัดที่มีความสำคัญ มีโบราณสถานที่สำคัญมากมาย ได้แก่ โบราณสถานภายใน ระเบียงคต องค์พระธาตุแช่แห้ง พระวิหารหลวง วิหารพระเจ้าทันใจ โบราณสถานนอกระเบียงคต พระอุโบสถ วิหารพระนอน พระธาตุตะไกองหรือพระธาตุแช่แห้งน้อย และบันไดนาค เป็นต้นอยู่ห่าง จากตัวเมืองออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร องค์พระธาตุตั้งอยู่บนเนินเขาสูงๆ เป็นสีทองสุกปลั่ง สามารถมองเห็นได้แต่ไกล เนื่องจากสูงถึง 2 เส้น เป็นอนุสรณ์ของความรักและความสัมพันธ์ ระหว่าง เมืองน่านกับเมืองสุโขทัยในอดีตมีเนื้อที่ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 97 ตอน 159 วันที่ 14 ตุลาคม 2523 กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน จำนวน 21 ไร่ 63 ตารางวา

2.7) วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) อ.เมืองจ.พะเยา วัดศรีโคมคำเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองพะเยา เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ และวัดพัฒนาตัวอย่าง ชาวเมืองพะเยาทั่วไปนิยมเรียกว่า “วัดพระเจ้าตนหลวง” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน “พระเจ้าตนหลวง” โดยสร้างขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช 2034-2067 “พระเจ้าตนหลวง” เป็นพระประธานเก่าแก่ในพระวิหารหลวง ศิลปะเชียงแสนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในล้านนา มีขนาดหน้าตักกว้าง 14 เมตร และสูง 16 เมตร สร้างจากอิฐอมฤตผลผสมกับปูนขาว ชาวพะเยาถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง เดือนหกของทุกปีจะมีงานนมัสการพระเจ้าตนหลวง ตามตำนาน พระเจ้าตนหลวงสร้างขึ้น โดยอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระเมืองแก้ว เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ และพระยาเมืองตู่ เจ้าผู้ครองเมืองพะเยาในสมัยนั้น เจ้าอาวาสรูปแรกที่ปรากฏในตำนาน คือ พระธรรมपाल ได้เขียนตำนานพระเจ้าตนหลวงออกเผยแพร

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านวัดหลวงนอก ถนนพหลโยธิน ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา ประวัติความเป็นมามีสมุดช่วยบันทึกว่า วัดศรีโคมคำ เป็นวัดมาแต่โบราณกาล แต่ยุคหลัง บ้านเมืองตกอยู่ในสงคราม ต้องอพยพโยกย้ายไปอยู่ตามหัวเมือง ที่ปลอดภัยจากข้าศึก ทำให้บ้านเมือง วัดวาอาราม รกร้างว่างเปล่าไป ต่อมาภายหลังได้สถาปนาเมืองพะเยาขึ้น บ้านเมืองก็ดี วัดวาอารามก็ดี ก็ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ตามลำดับ ถึงปีพุทธศักราช 2465 พระครูศรีวิราชวรปัญญา เจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ ทางฝ่ายบ้านเมืองคือ พระยาประเทศอุดรทิศ เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา ร่วมกันไปอาราธนาท่านครูบาศรีวิชัยจากจังหวัดลำพูน มาเป็นประธาน ในการสร้างพระวิหารหลวงและเสนาสนะต่างๆ จนสำเร็จบริบูรณ์ วัดศรีโคมคำยกฐานะเป็นพระอารามหลวงในปี 2523 โดยมีพระอุโบสถกลางน้ำซึ่งเป็นศิลปะแบบล้านนาประยุกต์ สร้างขึ้นโดยแรงศรัทธาของพุทธศาสนิกชนทั้งมวลจากทั่วประเทศ วัดได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 52 วันที่ 8 มีนาคม 2478 กำหนดเขต ประมาณ 7 ไร่ 2 งาน 88 ตารางวา

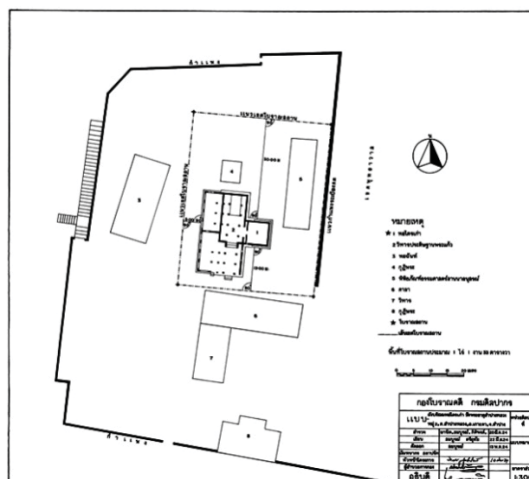
ส่วน“พระเจ้าตนหลวง” หรือ “พระเจ้าองค์หลวง” มิใช่เป็นแต่เพียงพระพุทธรูปคู่เมืองพะเยาเท่านั้น แต่ถือเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองอาณาจักรล้านนาด้วย ในช่วงเดือนหกของทุกปี ประมาณเดือนพฤษภาคม ตรงกับวันวิสาขบูชา จะมี งานนมัสการพระเจ้าตนหลวง หรือ เทศกาล “แปดเป็ง” จะมีประชาชนในจังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียงมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการก่อสร้างพระเจ้าตนหลวง เมื่อครั้งสมัยที่ยุคทองทางพระพุทธศาสนาของล้านนา ประชาชนจึงเชื่อว่าพระเจ้าตนหลวง คือ ตัวแทนของพระพุทธเจ้า ใครที่ได้มากราบสักการะแล้ว จะทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลอยู่ดีมีสุขตลอดไป

2.8) วัดพระธาตุลำปางหลวง อ.เกาะคา จ.ลำปาง ตามความเชื่อเรื่องชุธาตุว่า คนเกิดปีฉลูมีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง พระธาตุแห่งนี้เริ่มสร้างในปีฉลูและเสร็จในปีฉลูเช่นกัน พระบรมธาตุที่ประดิษฐานคือ พระอัฐิธาตุจากพระนลาฏข้างขวา พระศอด้านหน้าและด้านหลัง และพระเกศา และตามความเชื่อเรื่องพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงบ้านแห่งหนึ่งชื่อ ลัมพกลานะ มีไม้ชะงัดต้นหนึ่ง ทรงประทับนั่งเหนือยอดเขาเล็กๆ ลูกหนึ่ง มีขุนลัวะผู้หนึ่งชื่อ อ้ายคอน เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งก็เกิดโสมนัส เอาน้ำผึ้งใส่กระบอกลูกไม้ฟ้าง มะพร้าว 4 ผล มะตูม 4 ผล มะเดื่อ 4 ผล มาถวาย ทรงรับแล้วก็ยื่นกระบอกลูกไม้ฟ้างให้แก่พระอานนท์เพื่อให้กรองน้ำผึ้งใส่บาตร เมื่อเสวยแล้วทรงทิ้งกระบอกลูกไม้ฟ้างไปทางทิศเหนือ ตรัสพยากรณ์ว่า สถานที่นี้จะเป็เมือง ชื่อว่า ลัมพกัปนคร ควรตั้งพระศาสนาไว้

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 บ้านพระธาตุลำปางหลวง ถนนเกาะคา-ห้างฉัตรตำบลลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัด ลำปาง เป็นวัดโบราณที่มีความสำคัญทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ รวมถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมศิลปกรรมล้านนา ในระยะเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ทั้งยังเป็นวัดที่ได้รับการอุปถัมภ์โดยตระกูลเจ้าเจ็ดตนมาโดยตลอดจึงมีการบูรณะเรื่อยมาตั้งแต่ พ.ศ. 1992 จนถึงปัจจุบัน

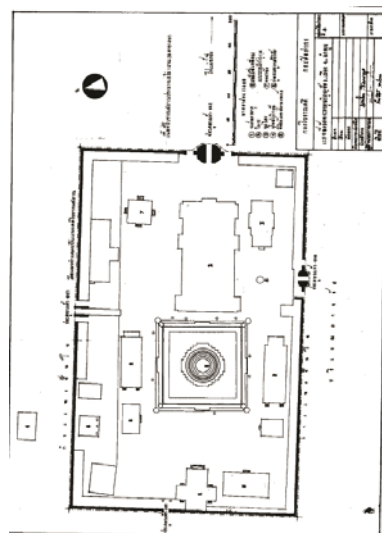
วัดแห่งนี้มีการจัดวางผังและส่วนประกอบของวัดสมบูรณ์แบบที่สุด มีสิ่งก่อสร้าง และสถาปัตยกรรมต่างๆ บริเวณพุทธาวาสประกอบด้วย องค์พระธาตุลำปางหลวง เป็นประธาน มีบันไดนาคนำขึ้นไปสู่ซุ้มประตูโขง ถัดซุ้มประตูโขงขึ้นไปเป็น วิหารหลวง บริเวณทิศเหนือขององค์พระธาตุมี วิหารบริวารตั้งอยู่คือ วิหารน้ำแต้ม และ วิหารต้นแก้ว ด้านตะวันตกขององค์พระธาตุประกอบด้วย วิหารละโว้ และ หอพระพุทธรูป ด้านใต้มี วิหารพระพุทธและอุโบสถ แวดล้อมด้วยแนวกำแพงแก้ว ทั้งสี่ด้าน นอกกำแพงแก้วด้านใต้มีประตูที่จะนำไปสู่เขตสงฆ์วาส มีเนื้อที่ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกฤษฎีกาเบกษา เล่ม 103 ตอน 65 วันที่ 22 เมษายน 2529 วัดมีศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ เช่น องค์พระธาตุเจดีย์ 1 องค์ วิหารหลวง 1 หลัง วิหารพระพุทธ 1 หลัง พระอุโบสถ 1 หลัง หอพระพุทธรูป 1 หลัง โดยองค์พระธาตุเจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงล้านนาก่ออิฐถือปูน ประกอบด้วยฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมด้วยบัวมาลัยสามชั้น เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่หุ้มด้วยแผ่นทองเหลือง ฉลุลายหรือที่เรียกว่าทองจังโกตามตำนานกล่าวว่าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

2.9) วัดพระบรมธาตุหริภุญไชย อ.เมือง จ.ลำพูน ตามความเชื่อเรื่องชู้ชาติว่าคนเกิดปีระกา มีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุหริภุญชัย จ.ลำพูน ประดิษฐานพระเกตุธาตุในโกศทองคำ ตามความเชื่อเรื่อง พระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 1 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเลียบผิงแม่น้ำแม่ระมิงค์ (แม่น้ำปิง) มาประทับนั่งที่หินก้อนหนึ่ง เทวดาก็นำผลหริตผล (ผลสมอ) มาถวาย พระพุทธเจ้าทรงเสวย จึงมีชื่อว่า “หริภุญไชย” (แปลว่า (ภุญช) ฉั่น (หริ) ผลสมอ) ทรงเหยียดพระอังคุตร (นิ้วชี้) และตรัสแก่พระสารีบุตรว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ศาสนาและพระธาตุจะมาประดิษฐานที่นี่ ตลอด 5000 ปี และจะเป็นนครใหญ่ มีพระราชาปกครอง พระนามว่า “อาทิตยราช” และทรงสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ มีเมืองปรากฏชื่อว่า “หริภุญไชยนคร”

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน วัดพระธาตุหริภุญชัยรวมหาวิหาร (ชื่อที่ใช้เขียนในปัจจุบัน) สร้างขึ้นในรัชสมัยของพญาอาทิตยราช กษัตริย์แห่งราชวงศ์จามเทวีวงศ์ ในตำนานกล่าวว่า สร้างในปี พ.ศ. 1440 แต่จากการสันนิษฐานพบว่า สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 โดยที่แห่งนี้ เคยเป็นพระราชฐานของพระองค์ซึ่งพระราชทานอุทิศถวายให้เป็นวัดพระธาตุฯ เพื่อเป็นพุทธบูชาหลังจากที่พระบรมสารีริกธาตุได้ปรากฏให้พระองค์ได้ทอดพระเนตรในบริเวณดังกล่าว มวลสารผงจากองค์พระบรมธาตุหริภุญชัยใช้ทำพระสมเด็จจิตรลดา มีเนื้อที่ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2487 กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน ประมาณ 8 ไร่ 1 งาน 28 ตารางวา

พระธาตุเจดีย์ มีประวัติการสร้างมาตั้งแต่สมัยหริภุญไชยเป็นเจดีย์ที่พระเจ้าอาทิตยราช ทรงโปรดให้สร้างขึ้นภายในบริเวณที่เป็นพระราชวังของพระองค์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ประกอบด้วย ธาตุกระหม่อม ธาตุกระดูกอก ธาตุกระดูกนิ้วมือ และธาตุย่อยอีกเต็มบาตรหนึ่ง ตามพุทธทำนายลักษณะทางสถาปัตยกรรมขององค์พระธาตุหริภุญชัย เดิมเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงปราสาท ตามที่ปรากฏในหนังสือตำนานพระธาตุหริภุญชัย กล่าวว่า มีลักษณะเป็นสถูปสี่เหลี่ยมทรงปราสาท ที่มีซุ้มทวาร เข้า-ออกทะลุกันได้ทั้งสี่ด้าน มีปราสาทสี่เหลี่ยมอยู่ตรงมุมละองค์ก่อด้วยศิลาแลงซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีมากอยู่ในเมืองนี้ ภายในเป็นแท่น สำหรับประดิษฐาน พระโกศที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

2.10) วัดพระบาทห้วยต้ม อ.ลี้ จ.ลำพูน ตามคติความเชื่อเรื่อง พระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมืองลี้ ทรงขึ้นสู่ภูเขาสูงหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก แล้วประทับนั่งอยู่ ลัวะผู้หนึ่งนั้นก็มาอภิวาทแล้วทูลว่า ต้นไม้นี้ชื่อว่า ไม้หมากขุน แล้วมันก็ขึ้นไปปลิดเอาลูกหมากขุนมา 1 ผลมาถวาย เมื่อทรงเสวยแล้วก็เสด็จไปประทับเหนือหินก้อนหนึ่งกว้าง 2 ศอก ยาว 4 ศอก ในกาลนั้นมีฤาษีชื่อว่า อตุลฤาษี เป็นชาวลัวะ เข้ามาอภิวาท พระพุทธองค์ตรัสถามเจรจาด้วย ฤาษีจึงไปบอกชาวลัวะ 70 หลังคาเรือนให้นำอาหารมาหุงต้มในห้วยแห่งหนึ่งแล้วนำมาถวายพระพุทธเจ้า จึงตรัสว่า เมื่อมาถึง ลัวะนำอาหารมาหุงต้มใส่บาตร พูตกันว่า ห้วยแห่งนี้ดีมีบุญ ต่อไปภายหน้าห้วยนี้จะมีชื่อว่า ห้วยต้มบุญ สถานที่นี้จะเป็นที่ตั้งพระศาสนา พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกพุทธโศกของพระเกศาธาตุ ทรงตรัสว่า บ้านนี้เป็นบ้านเล็กเมืองน้อย จะหาคนเอาในใส่พระธาตุไม่ได้ และไม่มีถ้ำ พระองค์จึงทรงประทับรอยพระบาท (ปัจจุบันคือพระบาทห้วยต้ม) บนก้อนหินที่ประทับนั่ง ก่อนประทับ พระเจ้าอโศกเอาถาดรองพระบาทมาสวมให้พระองค์ แล้วก็ทรงประทับ พระเจ้าอโศกมีความโสมนัสจึงดำริว่าจะเอาทองคำ 1000 แผ่น มาถวายบูชา แล้วก็ใช้สัวเจาะที่รอยพระบาทเอาทองคำบรรจุไว้สามพัน

ประวัติวัด วัดพระบาทห้วยต้ม เป็นวัดที่ใหญ่ที่สุดของอำเภอลี้ โดยมีอาณาบริเวณกว้างขวาง ภายในมีสิ่งก่อสร้างทำจากศิลาแลงที่ขุดได้จากบ่อศิลาแลงด้านหลังของวัด และมีองค์พระธาตุที่ได้รับการตกแต่งอย่างงดงาม โดยครูบาชัยวงศา พระอาจารย์ชื่อดังของทางภาคเหนือเป็นผู้บูรณะก่อสร้างและจากศรัทธาของบรรดาชาวกะเหรี่ยงที่อยู่รอบบริเวณวัด ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้ นอกจากจะทำไร่ทำสวนแล้ว ยังมีอาชีพเป็นช่างฝีมือ ทอผ้า ทำสร้อยคอ และเครื่องเงินเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือน และทุกปีประมาณเดือนธันวาคมชาวกะเหรี่ยงจะจัดงานชุมนุมชาวกะเหรี่ยงและสืบสานวัฒนธรรม มีกิจกรรมน่าสนใจ อาทิ การแสดงทางวัฒนธรรมชาวดอย การแข่งขันกีฬาพื้นบ้าน และออกร้านจำหน่ายสินค้าฝีมือชาวกะเหรี่ยง บริเวณบ้านพระบาทห้วยต้ม

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ วิหารครอบรอยพระพุทธรูป ท่านครูบาชัยวงศาพัฒนา ได้บูรณะปฏิสังขรณ์รอยพระพุทธรูป ในปี พ.ศ. 2490 โดยได้วางศิลาฤกษ์สร้างวิหารครอบรอยพระพุทธรูปขึ้น มาถึง พ.ศ. 2543 ท่านครูบาเจ้าก็ได้สร้างต่อมาเรื่อยๆ รวมระยะเวลา 53 ปี ซึ่งลักษณะองค์เจดีย์ของพระมหาธาตุเจดีย์คล้ายเจดีย์เขตกองเป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา ศิลปะล้านนา ที่สร้างด้วยศิลาแลงทั้งองค์ซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ฐานกว้าง 40x40 เมตร หรือเท่ากับ 1 ไร่ ส่วนสูงจากบ๊วยอดฉัตรลงมาถึงพื้น 64.39 เมตร

2.11) วัดพระธาตุดอยตุง อ.แม่สาย จ.เชียงราย ตามความเชื่อเรื่องชุธาตุ ว่าคนเกิดปี
 กุน หรือปีหมูมีพระธาตุประจำปีเกิด คือพระธาตุดอยตุง จ.เชียงราย ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ
 พระรากขวัญเบื้องซ้าย (กระดูกไหปลาร้า)

ประวัติวัด วัดแห่งนี้ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยไคร้ ตำบลห้วยไคร้ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
 วัดพระมหาชินธาตุเจ้า (ดอยตุง) หรือเรียกโดยทั่วไปว่า วัดพระธาตุดอยตุง ตั้งอยู่บริเวณส่วนที่เรียกว่า
 หน้าอกของดอยนางนอน ตำบลห้วยไคร้ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวเขา
 ซึ่งดอยตุงมีระยะทางห่างจากอำเภอเมืองเชียงรายประมาณ 46 กม. และมีพระธาตุดอยตุง
 ประดิษฐานอยู่บนยอดดอย สามารถมองเห็นได้ในระยะไกลเนื่องจากพระธาตุดอยตุง ตั้งอยู่สูงกว่า
 ระดับน้ำทะเลประมาณสองพันเมตร

สำหรับศาสนสถานศาสนวัตถุ คือ พระธาตุดอยตุง ที่หมายถึง ความเจริญรุ่งเรือง การมีชัย
 ชนะ ในวัดจะมีรอยปักตุง เป็นรอยแยกบนพื้น ยาวประมาณ 1 ฟุต อยู่ด้านหน้าพระธาตุ เชื่อกันว่า
 เป็นรอยแยกที่ใช้ปักฐานตุงบูชาพระธาตุ สร้างมาประมาณ 1000 ปีแล้ว พระบรมธาตุดอยตุงเป็นที่
 เคารพสักการะของชาวล้านนา ทุกปีจะมีงานนมัสการพระบรมธาตุในวันเพ็ญเดือน 3 ตามตำนานเล่า
 ว่า พระธาตุดอยตุงสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอชุตราช กษัตริย์ผู้ครองเมืองโยนกนาคนันท์ (ปัจจุบันคือ
 อำเภอแม่จัน) พระมหากัสสปะได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุส่วนพระรากขวัญเบื้องซ้าย(กระดูกไห
 ปลาร้า) แล้วมอบให้แก่ พระเจ้าอชุตราช ได้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุนั้นไว้บนดอยแห่งนี้

พระธาตุดอยตุงแต่เดิมมีองค์เดียว รูปแบบการก่อสร้างก่อเป็นศิลปะเชียงแสนย่อมุมไม้สิบ
 สองคล้ายกับพระธาตุดอยสุเทพ เมืองเชียงรายสมัยก่อนเป็นเมืองร้างอยู่หลายครา พระธาตุดอยตุงจึง
 ขาดการบูรณปฏิสังขรณ์ ตัวพระธาตุทรวดโถมและพังทลายลง นับตั้งแต่พญามังรายได้สร้างเจดีย์อีก
 องค์ใกล้กัน อีกองค์หนึ่งจึงทำให้พระธาตุดอยตุงมีสององค์ ปัจจุบันพระธาตุเป็นสีทองขนาดเล็กสอง
 องค์ สูงประมาณ 5 เมตร บนฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม มีซุ้มจระนำสี่ทิศ องค์ระฆังและปลียอดมีขนาดเล็ก
 พระธาตุดอยตุง อยู่บนดอยสูงแวดล้อมด้วยป่ารกครึ้ม เรียกว่า สวนเทพารักษ์ เชื่อกันว่า เป็นที่สถิต
 ของเทพารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2470 องค์พระธาตุทรวดโถมมาก ครุบาเจ้าศรีวิชัย กับประชาชน
 ชาวเมืองเชียงรายได้บูรณะขึ้นใหม่ โดยสร้างเป็นเจดีย์องค์ระฆังขนาดเล็กสององค์บนฐานแปดเหลี่ยม
 ตามศิลปะแบบล้านนา การบูรณะครั้งหลังสุด มีขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2516 โดยกระทรวงมหาดไทย ได้สร้าง
 พระธาตุองค์ใหม่ขึ้นครอบพระเจดีย์เดิมไว้

๒.๑๒) วัดพระธาตุผาเงา อ.เชียงแสน จ.เชียงราย วัดพระธาตุผาเงาตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขงทางด้านทิศตะวันตก ตรงข้ามกับประเทศลาว อยู่ในหมู่บ้านสบคำ ต.เวียง อ.เชียงแสน จ.เชียงราย อยู่ทางทิศใต้ของตัวอำเภอเชียงแสนประมาณ 3 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 743 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเนินเขาเล็กๆ ทอดยาวลงมาตั้งแต่บ้านจำปี ผ่านบ้านดอยจันและมาสิ้นสุดที่บ้านสบคำ แต่ก่อนชาวบ้านเรียกดอยลูกนี้ว่า “ดอยคำ” แต่ต่อมาช่วงหลังๆ ชาวบ้านเรียกว่า “ดอยจัน”

ประวัติ พงศาวดารโยนก เล่าว่า ขุนผาพิงหรือขุนพิง (พระองค์พิง) ผู้ครองนครโยนก องค์ที่ 23 ช่วงปี พ.ศ. 494-512 เป็นผู้สร้างเจดีย์ไว้บนหินก้อนใหญ่ที่เชิงเขาดอยจันท์ ซึ่งเข้าใจว่าหมายถึงพระธาตุผาเงาในวัดนี้ พระธาตุผาเงาได้ชำรุดทรุดโทรมลงมาก คาดว่าน่าจะมีการบูรณะมาบ้าง เพราะพระธาตุองค์นี้ตั้งอยู่ที่ลาดต่ำสุดของภูเขา ซึ่งง่ายต่อการดูแลซ่อมแซม ผู้สร้างพระธาตุจอมจันและพระธาตุเจ็ดยอด ต่อมาภายหลัง เมื่อขุนลังได้ขึ้นครองเมือง “เวียงเป็กสา” (เมืองเชียงแสน ปัจจุบันนี้) ช่วงปี พ.ศ. 996-1007 พระองค์ได้ชักชวนไพร่บ้านชาวเมืองทั้งหลายให้ช่วยกันสร้างเจดีย์ไว้บนยอดดอยคำ ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่าดอยจันท์ เจดีย์ที่ว่านี้หมายถึงพระธาตุจอมจันและพระธาตุเจ็ดยอด เจดีย์ทั้ง 2 องค์นี้ถูกภัยธรรมชาติทำลาย เช่น ถูกแดด-ฝนและลมพัดทำลายมานานนับพันปี จนเหลือแต่ซากฐานไว้ประมาณ 5 เมตร

ชื่อของวัดพระธาตุผาเงา เดิมมีชื่อว่า “วัดสบคำ” ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง ฝั่งน้ำได้พังทลายลง ทำให้บริเวณของวัดพังลงได้น้ำโขงเกือบหมดวัด คณะศรัทธา จึงได้ย้ายวัดไปอยู่ที่ใหม่บนเนินเขา ซึ่งไม่ไกลจากวัดเดิม โดยมีการค้นพบพระพุทธรูปหลวงพ้อผาเงา เมื่อปี 2519 ที่มีลักษณะสวยงามมาก ผู้เชี่ยวชาญโบราณวัตถุ วิเคราะห์ว่า พระพุทธรูปองค์นี้มีอายุระหว่าง 700-1300 ปี คณะทั้งหมดจึงได้พร้อมกันตั้งชื่อพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “หลวงพ้อผาเงา” และเปลี่ยนชื่อวัดใหม่เป็น “วัดพระธาตุผาเงา” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

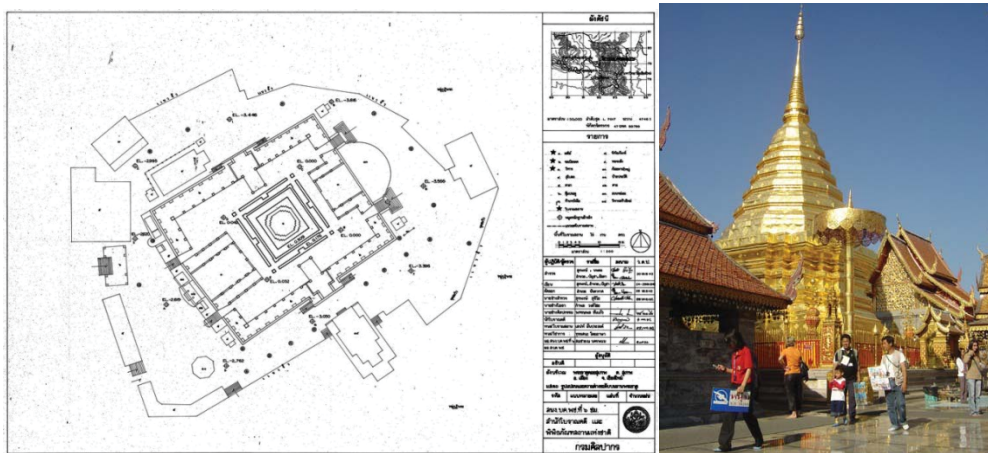
ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระธาตุผาเงาเป็นพระธาตุองค์เล็กทรงแปดเหลี่ยม ศิลปะล้านนาได้สร้างประดิษฐานขึ้นบนก้อนหิน แกรนิตขนาดใหญ่ เป็นฐานของพระธาตุ สูง 10 เมตร และมีหินก้อนใหญ่นอนลาด ลักษณะคล้ายเงาของพระธาตุที่ตั้งอยู่ คณะผู้ค้นพบจึงขนานนามว่า “พระธาตุผาเงา” ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกที่สุดของเชิงเขาดอยคำ ที่ตั้งวัดปัจจุบันนี้

2.13) วัดพระธาตุดอยสุเทพราชวรวิหาร อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามคติความเชื่อเรื่องชุธาตุว่าคนเกิดปีมะแม มีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุดอยสุเทพ จ.เชียงใหม่ ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ผูกที่ 1 มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยบริวารทรงเสด็จขึ้นไปสู่ดอยอจุจบุรพต ณ สถานที่แห่งหนึ่งเป็นที่ราบอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ของดอยสุเทพ) ทรงทอดพระเนตรแล้วตรัสกับพระสารีบุตรว่า หลังจากปรินิพพานแล้ว พระธาตุก็จะมาประดิษฐาน ณ ที่นี้ แล้วผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือทางแม่น้ำปิง ตรัสว่า จะมีการตั้งเมืองมีชื่อว่า “อภินวนคร” (เชียงใหม่) และไกลออกมาจากเมือง 500 วา บริเวณเชิงเขาจะมีพระมหาเถระนำพระธาตุจากเมืองลังกามาประดิษฐานไว้ ก่อพระเจดีย์ครอบปรากฏชื่อว่า “บุพผาราม” (วัดสวนดอก)

ประวัติวัด วัดพระธาตุดอยสุเทพ สร้างขึ้นในสมัยพญาเกือนา (พ.ศ.1929) โดยทรงขออาราธนาพระสมณเถระจากสุโขทัยมายังเชียงใหม่พระสมณเถระได้นำพระบรมธาตุมาด้วย 2 องค์ องค์หนึ่งสร้างเจดีย์บรรจุไว้ที่วัดสวนดอก อีกองค์หนึ่งทรงสร้างเจดีย์บรรจุไว้ที่ยอดภายหลังการสร้างพระธาตุดอยสุเทพ ดอยสุเทพก็เป็นศูนย์รวมศรัทธาของประชาชน ต่อมาได้มีการสถาปนาขึ้นเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา และมีการก่อสร้างบูรณะเพิ่มเติมจนเจริญรุ่งเรือง ตามลำดับ ดังนี้ ปี 2069 สมัยพระเมืองแก้วโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่และเสริมเจดีย์ให้กว้างและสูงขึ้น ปี 2100 เจ้าอาวาสในสมัยนั้น (พระมหาญาณมุนีจลโพธิเถระ) จากลำพูนได้สร้างเป็นบันไดหิน ต่อมาได้สร้างเป็นบันไดนาโคบายูน ปี 2348 สมัยพระเจ้ากาวิละ โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ ปี 2487 ครูบาศรีวิชัยกับสาธุศิษย์และประชาชนช่วยกันสร้างทางขึ้นดอยยาวกว่า 12 กม. เสร็จใช้เวลา 4 เดือน 22 วัน วัดพระธาตุดอยสุเทพเป็นวัดที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ วัดพระบรมธาตุดอยสุเทพนี้นักท่องเที่ยวซึ่งถ้าหากเดินทางไปเชียงใหม่จะต้องขึ้นไปนมัสการพระบรมธาตุกันทุกคน ถ้าหากใครไม่ได้ขึ้นไปนมัสการแล้ว ถือเสมือนว่ายังไม่ถึงจังหวัดเชียงใหม่ วัดพระบรมธาตุดอยสุเทพนี้ประดิษฐานอยู่บนดอยสุเทพ สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 3051 ฟุต และเป็นปูชนียสถานสำคัญคู่เมืองเชียงใหม่ จะมีการประเพณีสงฆ์นำพระบรมธาตุ ในวันเพ็ญวิสาขบูชาทุกปี

ส่วนพระธาตุเจดีย์ดอยสุเทพองค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นมาเป็นชั้นลูกแก้วย่อเก็จมีเส้นลวดคาคดสี่เส้นจากชั้นลูกแก้วย่อเก็จขึ้นไปเป็นฐานปัทม์สิบสองเหลี่ยม 3 ชั้น รองรับมาลัยเถา 5 ชั้น ขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง 12 เหลี่ยม บัลลังก์ 12 เหลี่ยม ตัวองค์เจดีย์ปิดทองจังโกหมดทั้งองค์ มีระเบียงล้อมโดยรอบ

2.14) วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามคติความเชื่อเรื่องชุธาตุว่าคนเกิดปีมะโรงมีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ ตามตำนานสิงหิงคนิทาน เล่าไว้ว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไป 700 ปี กษัตริย์พระเจ้าสีหฬมีพระประสงค์จะทอดพระเนตรรูปพระพุทธเจ้าแต่ไม่มีใครเคยเห็นมีแต่พญานาคเท่านั้น จึงได้แปลงรูปเนรมิตตนเป็นพระพุทธเจ้า พระเจ้าสีหฬจึงได้ถ่ายแบบพระพุทธเจ้าไว้

ประวัติวัด วัดพระสิงห์เป็นพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดวรมหาวิหาร เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งของเมืองเชียงใหม่ เป็นประดิษฐานพระสิงห์ (พระพุทธสิหิงค์) พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองเชียงใหม่และแผ่นดินล้านนา พระพุทธรูปเป็นศิลปะเชียงแสนรู้จักกันในชื่อ "เชียงแสนสิงห์หนึ่ง" จากหลักฐานทางด้านเอกสารในชินกาลมาลีปกรณ์และตำนานมูลศาสนาบอกว่า วัดพระสิงห์ได้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าผายุกษัตริย์ลำดับที่ 6 แห่งราชวงศ์มังราย (พ.ศ. 1888-1898) ในคราวนั้นได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นทางทิศตะวันตกของเมืองใกล้กับประตูเชียงใหม่ เพื่อบรรจุอัฐิของพญาคำฟูผู้เป็นบิดา และโปรดให้สถาปนาวัดขึ้นพร้อมกัน ณ ที่นั้น ใช้ชื่อว่า วัดลีเชียงพระ เพราะตั้งอยู่ใกล้ตลาดที่ชื่อว่า "กาดลี" ส่วนเชียง หมายถึงเวียงหรือเมือง วัดที่อยู่ใกล้ตลาดจึงเรียกว่าลีเชียงพระ พระองค์โปรดให้อารธนาพระมหาอัญญาจุฬาเถระและศิษย์ 10 รูป จากหริภุญไชยมาจำพรรษาที่วัดนี้

พระเจ้าแสนเมืองมา โปรดให้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ประดิษฐาน ณ วัดลีเชียงพระ ประชาชนทางเหนือนิยมเรียกพระพุทธสิหิงค์ ว่า "พระสิงห์" จึงเป็นที่มาของชื่อ "วัดพระสิงห์" ในปี พ.ศ. 2360 พญาธัมมลังกา หรือพระเจ้าช้างเผือกธรรมลังกา พระอนุชาของพระเจ้ากาวิละ โปรดให้บูรณะพระอุโบสถและพระเจดีย์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2467 เจ้าแก้วนารัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์สุดท้าย พร้อมด้วยครูบาศรีวิชัย และประชาชนชาวเชียงใหม่ ได้ร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระสิงห์อีกครั้ง และได้มีการขุดพบสิ่งของมีค่ามากมาย อาทิ แผ่นทองคำจารึกเรื่องราวต่างๆ โกศบรรจุอัฐิพญาคำฟู แต่สิ่งของเหล่านี้สูญหายไปในช่วงสงครามเอเชียบูรพา

ศาสนสถานสำคัญที่สำคัญ คือ พระพุทธสิหิงค์ หรือ พระสิงห์ เป็นพระพุทธรูปโบราณหล่อด้วยสำริดหุ้มทอง ปางสมาธิ สูง 79 เซนติเมตร หน้าตักกว้าง 63 เซนติเมตร เป็นศิลปะแบบลังกา ตามประวัติกล่าวว่า พระเจ้าสีหฬะ พระมหากษัตริย์แห่งลังกาทวีป ทรงสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. 700 ต่อมาเจ้านครศรีธรรมราชได้ไปขอมายถวายพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยาได้กรุงสุโขทัยเป็นเมืองขึ้น จึงได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์มาประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา

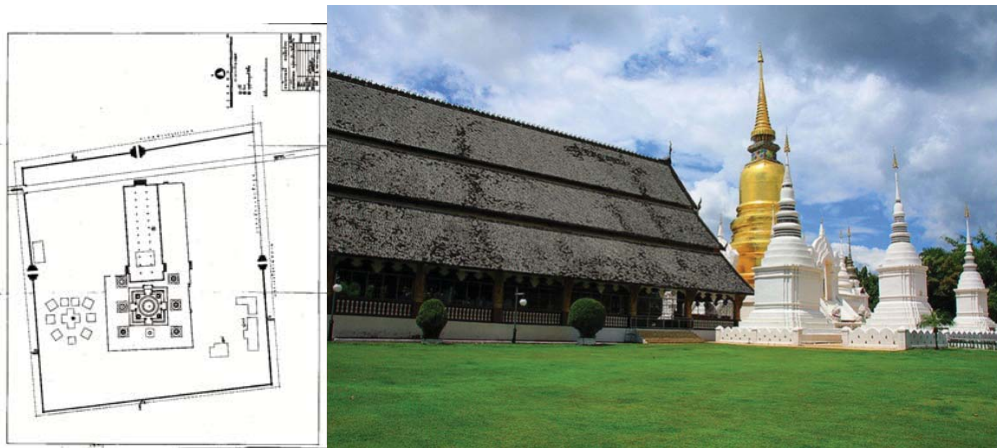

2.15) วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 9 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปทางทิศตะวันออกตอนรุ่งสว่าง ทอดพระเนตรเห็นหินก้อนหนึ่งสวยงามยิ่ง ทรงประทับผืนพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ทอดพระเนตรสถานที่หนึ่ง ทรงรำพึงว่า สถานที่นี้ต่อไป ภายหน้าจะเป็นมหานครเป็นที่อยู่ของมหากษัตริย์และคนทั้งหลาย ศาสนาจะดำรงอยู่ในเมืองนี้เป็นที่รุ่งเรืองยิ่ง จะมีอารามใหญ่อยู่ 8 หลัง ตลาคคจะนั่งภาวนาในอัฐมามงคสถานทั้ง 8 เหมือนดังที่เคยภาวนาที่โสฬสสถาน 16 แห่ง ในลังกาทวีปนั้น ทรงรำพึงแล้วก็ประทับรอยพระบาทไว้เหนือหินที่ประทับนั้น แล้วเสด็จไปประทับอยู่ที่โคนต้นไม้บุญนาคนั้นหนึ่ง มีคนแก่ 2 คนปลูกดอกบุญนาก แล้วนำมาขายเลี้ยงชีวิต ทั้งสองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ จึงเอาดอกบุญนากมาบูชา พระองค์ตรัสว่า สถานที่นี้ ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างอารามใหญ่หลังหนึ่ง ปรากฏชื่อว่า บุปผาราม เมื่อนั้น พระอรหันต์และพระเจ้าอโศกจึงกราบทูลว่าสถานที่ควรตั้งพระศาสนา

ประวัติวัด วัดสวนดอก แต่เดิมชื่อวัดบุปผารามสวนดอกไม้หลวง เนื่องจากในอดีตเป็นพระราชอุทยาน คือเป็นสวนดอกไม้ เป็นวัดที่สร้างในสมัยพระเจ้ากือนากษัตริย์ราชวงศ์มังรายลำดับที่ 6 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1899-1929 ตามคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์) แห่งราชวงศ์มังราย ณ ป่าไม้พะยอมทางด้านทิศตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ จากศิลาจารึกหลักที่ 62 ศิลาจารึกวัดพระยืนได้กล่าวไว้ว่า วัดสวนดอกสร้างในปี พ.ศ. 1914 หลังจากที่พญากือนาทรงส่งสมณทูต มีหมื่นเงินกองปะขาว ยอด และปะขาวสาย ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตพญาสิทธิไทจากกรุงสุโขทัย อาราธนาพระสุมนเถระมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายอรัญวาสีในอาณาจักรล้านนา หลังจากที่พระสุมนเถระพำนักที่วัดพระยืน เมืองหริภุญชัย (ลำพูน) ในปี พ.ศ. 1912 อีกหนึ่งปีต่อมา พญากือนาทรงสร้างวัดสวนดอกไม้ในเมืองเชียงใหม่ขึ้น เพื่อเป็นที่พำนักของพระสุมนเถระ และทรงแต่งตั้งพระสุมนเถระเป็นพระสังฆราชในชื่อ “พระมหาสุมนสุวรนรัตนสามิ” ดำเนินมูลศาสนา กล่าวว่าวัดแห่งนี้มีขนาดเท่าวัดเชตะวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ซึ่งอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้า มีอาณาเขตกว้าง 311 วา ยาว 331 วา ทรงโปรดให้สร้างพระอุโบสถ คือวัดพระเจ้าเก้าตื้อ นอกจากนี้ ยังทรงโปรดให้สร้างเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาสุมนเถระนำมาจากกรุงสุโขทัย การสถาปนา นิกายรามัญวงศ์โดยพระสุมนเถระ ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการตื่นตัวทางสติปัญญาและวัฒนธรรม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา

ต่อมาเจ้าผู้ครองนครทุกพระองค์ยกฐานะให้เป็นพระอารามหลวง และทำนุบำรุงวัดนี้โดยตลอด และได้สร้างเจดีย์ชั้นบรรจุพระบรมธาตุที่พระสุมนเถระนำมาด้วย ในปี พ.ศ. 2019 พระเจ้าติโลกราชก็ทรงอาราธนาพระมหานาคเสน วัดแสนผาง มาเป็นอธิบดีสังฆปกครอง และได้สมมติถอนและผูกสีมาใหม่ขึ้นอีกครั้ง พ.ศ. 2036 พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์บูรณะหอหุ้มทองพระมหาเจดีย์วัดสวนดอกขึ้นใหม่ ครั้นปีต่อมา พ.ศ. 2039 ในสมัยพระเมืองแก้วได้โปรดปฏิสังขรณ์ และปี พ.ศ. 2041 โปรดให้สถาปนามณฑปสำหรับไว้พระพุทธปฏิมากรและหอมณเฑียรธรรมและได้การก่อสร้างมาตามลำดับ ปี พ.ศ. 2047 โปรดให้หล่อพระพุทธรูปใหญ่ เป็นพระประธานในโบสถ์ มีน้ำหนัก 1 ต่อ หรือ 1 โกฏดาลึง ประดิษฐานในพระอุโบสถ มีชื่อว่า “พระเจ้าเก้าตื้อ” พ.ศ. 2053 โปรดให้สร้างโบสถ์ใหม่และให้หล่อพระประธานพระพุทธรูปเท่าพระองค์ มีชื่อว่า “พระเจ้าคำคิง” พ.ศ. 2062 โปรดให้สร้างวิหาร โดยริ้วเรือนหลวงของพระองค์มาสร้าง พ.ศ. 2429 พระราชชายาเจ้าดารารัศมีได้โปรดให้ย้ายกุเจ้านายในราชสกุล ณ เชียงใหม่ จากบริเวณจวนผู้ว่าราชการจังหวัด (ปัจจุบัน)จนกระทั่งในปี

พ.ศ. 2474 เจ้าแก้วนรวิทย์และพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ได้นิมนต์ครูบาศรีวิชัยไปเป็นประธานในการบูรณะ ครูบาศรีวิชัยรับนิมนต์และได้เริ่มลงมือก่อสร้างพระวิหารหลวง ในวันพฤหัสบดี เดือน 10 (เหนือ) แรม 10 ค่ำ พ.ศ. 2474 พร้อมกันนั้นได้ทำการบูรณะพระธาตุ สร้างกำแพงและซุ้มประตูโขงทั้ง 4 ด้าน ปัจจุบันได้รับพระราชทานเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ มีเนื้อที่ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน จำนวน 20 ไร่ 72 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระธาตุเจดีย์ เจดีย์ประธานเดิมเป็นเจดีย์ทรงระฆัง ลักษณะองค์ระฆังค่อนข้างสูง มีเจดีย์ทิศ(เจดีย์ราย) จำนวน 8 องค์ มีลักษณะดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัย แต่ได้รับการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับเจดีย์ประธาน ปัจจุบันมีการรื้อองค์พระเจดีย์ออกไปบางส่วน เช่น องค์เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ฐานเจดีย์พร้อมทั้งกำแพงล้อมลานประทักษิณ เสริมซุ้มบันทางขึ้นและปิดบันไดทางขึ้น ทำเป็นปูนลาดเอียงดังเช่นปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีการเสริมฐานและองค์เจดีย์ของหมู่เจดีย์ทรงกลมรายรอบส่วนองค์พระธาตุมีการตกแต่งเสริมองค์ขึ้นใหม่ แต่ยังคงรูปทรงเดิมเป็นส่วนใหญ่ คือเป็นเจดีย์ทรงกลม รองรับด้วยฐานมาลัยทรงกลมขนาดใหญ่ 3 ชั้น หนึ่งองค์ ระฆังเป็นบัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด ปรากฏตามตำนานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งพระมหาสุมนเถระ นำมาจากสุโขทัย โดยถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งได้เสริมสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกับสถาปนาพระอารามขึ้น ณ สวนป่าพะยอม ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ ชื่อวัดบุปผารามสวนดอกไม้หลวง ให้พระสุมนเถระครองอารามแห่งนี้ และอีกส่วนหนึ่งอัญเชิญขึ้นเสลี่ยงหลังช้าง แล้วอริยฐานช้างเชือกดังกล่าวพายหน้าทางทิศตะวันตก ขึ้นสู่ดอยสุเทพและหยุด ณ เขาลูกหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์ ณ ที่นั้นและสถาปนาเป็นวัดพระธาตุดอยสุเทพในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ยังมีกู่บรรจุอัฐิเจ้านายฝ่ายเหนือ เชื้อสายเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ปัจจุบันเจดีย์องค์ประธานสร้างบนทักษิณสี่เหลี่ยมสูงมีซุ้มประตูทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน แสดงลักษณะของเจดีย์ทรงกลมที่ปรากฏให้เห็นในกรุงเทพมหานคร

2.16) วัดพระธาตุดอยคำ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 9 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับอยู่ที่ภูเขาสูงเล็กลูกหนึ่ง ประทับอยู่ใต้ต้นมะขามใหญ่ต้นหนึ่ง ใหญ่ประมาณ 8 กำ สูง 15 ศอก ประทับอยู่ตลอดราตรีหนึ่ง ในเวลากลางคืนเทพยดาภิเษมนิสัยดีจึงบันดาลให้ฝนเงินฝนทองตกลงมาบูชา ครั้นสว่างแล้ว เงิน ทองคำก็หายเข้าไปใต้ภูเขานั้น เหตุนี้ภูเขานั้นจึงมีชื่อว่า ดอยคำหลวง กราบพูลขอรอยพระบาท พระพุทธเจ้าตรัสว่าสถานที่นี้ไม่มีที่ไว้รอยพระบาท

ประวัติวัด วัดพระธาตุดอยคำ เป็นวัดที่มีความสำคัญในจังหวัดเชียงใหม่ อายุเก่าแก่กว่า 1300 ปี ตั้งอยู่บริเวณดอยคำ ด้านหลังอุทยานหลวงราชพฤกษ์ วัดพระธาตุดอยคำสร้างในสมัยพระนางจามเทวีกษัตริย์แห่งหริภุญชัย โดยพระโอรสทั้ง 2 เป็นผู้สร้างในปี พ.ศ. 1230 ประกอบด้วยเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ศาลาการเปรียญกุฏิสงฆ์ และพระพุทธรูปปูนปั้น เดิมชื่อวัดสุวรรณบรรพต แต่ชาวบ้านเรียกว่า "วัดดอยคำ" ปี พ.ศ. 2509 ขณะนั้นวัดดอยคำเป็นวัดร้าง ต่อมากรุแตกชาวบ้านพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น พระรอดหลวง พระหินทรายปิดทององค์ใหญ่ พระสามหมอ (เนื้อดิน) ซึ่งนำมาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระธาตุดอยคำ พระธาตุดอยคำนอกจากจะเป็นที่สักการบูชาของคนท้องถิ่นแล้ว ยังเป็นสัญลักษณ์อีกแห่งหนึ่งของการบินไทยที่ใช้กำหนดพื้นที่ทางสายตา ก่อนที่จะนำเครื่องบินลงจอดที่สนามบินเชียงใหม่

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ พระเจดีย์เทือกเขาดอนดงชัย ด้านทิศตะวันตกบนเทือกเขาเหล่านั้นจะเป็นที่ประดิษฐานขององค์พระเจดีย์สำคัญและเก่าแก่ คูบ้านคูเมืองเชียงใหม่ถึง 2 องค์พระเจดีย์ แต่ละแห่งถูกสถาปนาขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ในสมัยหริภุญชัยและล้านนาตามลำดับ หนึ่งในนั้นคือพระธาตุดอยคำ อยู่บนยอดเขาเล็ก ๆ สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 200 เมตร อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของตัวเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า “พระธาตุดอยคำ” เคยเป็นที่อยู่อาศัยของยักษ์สองผัวเมีย ชื่อ จิคำและตาเซียวมาก่อน ซึ่งต่อมาชาวบ้านได้เรียกยักษ์ทั้งสองนี้ว่า “ปู่แสะ – ย่าแสะ” ปู่แสะย่าแสะมีลูก 1 คน ชื่อว่า “สุเทวฤๅษี” เหตุที่ได้ชื่อว่าดอยคำ เนื่องจากศุภนิมิตที่ยักษ์ทั้งสองได้รับพระเกศาธาตุจากพระพุทธเจ้า เกิดฝนตกหนักหลายวัน ทำให้น้ำฝนเซาะและพัดพาแร่ทองคำบนไหล่เขา และลำห้วยไหลลงสู่ปากถ้ำเป็นจำนวนมาก จึงเรียกภูเขาลูกนี้ว่า “ดอยคำ” จากตำนานหลายฉบับได้กล่าวว่า เทวดาได้นำพระเกศาธาตุที่พระพุทธเจ้าได้ประทานแก่ปู่แสะและย่าแสะ นำขึ้นมาฝังและก่อสถูปไว้บนดอยแห่งนี้ และต่อมาในปี พ.ศ. 1230 เจ้ามหันตยศ และเจ้านันทยศ 2 พระโอรสแฝดของพระนางจามเทวี แห่งหริภุญชัยนครได้ขึ้นมาก่อเจดีย์ครอบพระสถูปเกศานั้นไว้ ส่วนพระเจดีย์แห่งที่ 2 ตั้งอยู่บนยอดเขาสูง ทางทิศเหนือของดอยคำ คือ พระธาตุดอยสุเทพ

2.17) วัดเกตการาม อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามคติความเชื่อเรื่องชุธาตุว่าคนเกิดปีจอ มีพระธาตุประจำปีเกิด คือ พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สามารถบูชา หรือไปนมัสการพระเจดีย์ที่วัดเกตการาม จ.เชียงใหม่ เพราะชื่อพ้องกันภายในบรรจุพระเศวตธาตุ

ประวัติวัด วัดเกตการาม สร้างเมื่อปี พ.ศ. 1971 เดิมชื่อ วัดสระเกตุ สร้างขึ้นโดยพระเจ้าสามฝั่งแกน พระราชบิดาของพระเจ้าติโลกราช ผู้จัดการก่อสร้างวัดเกตการาม คือ พญาเมืองพญาคำ และพญาลือ มีบริวารทั้งหมด 2000 คน ในการก่อสร้างวัดเกตการาม (ศิลาจารึกประวัติวัดเกตการาม อยู่ด้านทิศใต้ของวิหาร) ปัจจุบันวัดเกตการามมีอายุประมาณ 573 ปี ลักษณะการออกแบบของวัดเกตการาม จะเป็นลักษณะการตกแต่งในแบบของล้านนา ซึ่งมีความงดงามเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นภายในบริเวณวัดเกตการามยังมีพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ได้รับบริจาคมาจากชาวบ้านและที่ขุดพบในบริเวณวัดมาให้ชม มีเนื้อที่ 6 ไร่ 1 งาน 51 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระเจดีย์ ลักษณะเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบล้านนาฐานเป็นสี่เหลี่ยมแบบย่อเก็จ ถัดไปเป็นมาลัยเถา 3 ชั้น ประดับด้วยทองจังโกดุนด้วยลวดลายต่างๆ ตั้งแต่ปากระฆังถึงบัลลังก์ ปล้องไฉน ปลียอด ฉัตร ด้านหน้ามีซุ้มพระพุทธรูปประทับยืน รวบบันไดเป็นรูปพญานาค พระธาตุวัดเกตการาม วัดเกตการาม อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ถูกกำหนดให้เป็นองค์แทนเจดีย์จุฬามณีสำหรับผู้ที่เกิดปีจอ พระธาตุประจำปีเกิดคือพระเกศแก้วจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งตามพุทธประวัติกล่าวไว้ว่า ประดิษฐานพระทันตธาตุที่พระอินทร์นำมาจากพระบรมธาตุที่โทณพราหมณ์ได้แอบซ่อนไว้ เมื่อครั้งมีการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าให้แก่เจ้าเมืองต่างๆด้วยเหตุที่พระธาตุเจดีย์องค์นี้มนุษย์ไม่สามารถเดินทางไปถึงได้ ดังนั้นนอกจากนมัสการด้วยการบูชารูปแล้ว ยังสามารถบูชาพระเจดีย์ที่วัดเกตการาม เชียงใหม่ ซึ่งมีชื่อพ้องกับพระเกศแก้วจุฬามณีเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีพระอุโบสถ มีหลังคาซ้อนกัน 2 ตับ 2 ชั้น แบบล้านนารวบบันไดเป็นรูปพญานาค หน้าบันแกะสลักลายพรรณพฤกษาประดับด้วยกระจกสี หลังคาด้านหน้าของอุโบสถเป็นรูปนาคสะดุ้งพาด้านหน้าอุโบสถมีรูปกิเลนประดับอยู่ด้านละตัว วิหาร 2 หลัง

2.18) วัดพระพุทธบาทสี่รอย (รังรุ้ง) อ.แม่อิง จ.เชียงใหม่ ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 1 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าทรงเสวยพระกระยาหารที่ภูเขาวะการบรรพตแล้ว พญานาคจึงเอาน้ำจากแม่น้ำคงมาถวาย พระพุทธเจ้าทรงบ้วนน้ำชำระพระโอษฐ์ไปทางทิศใต้ พระสารีบุตรทูลถามเหตุนั้น พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า น้ำบ้วนปากจะเป็นที่พึงแก่คนและสัตว์ที่พากันมาสักการบูชา รอยพระบาท เขาทั้งหลายจะได้ดื่ม น้ำ ถ้าหากสระผมหรืออาบ โรคภัยก็จะหายไป ถ้าปรารถนาอย่าให้พื้นหลุด อย่าให้หุนวก อย่าให้ตาบอด ผมอย่าให้หงอกก็จะได้สมปรารถนา ในเวลานั้นพญานาคกับพระโศภิตกัณหาพาเผตานั้นให้พระพุทธเจ้า ทรงทอดพระเนตรรอยพระพุทธรูปของ 3 พระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ปรากฏอยู่เหนือแผ่นดินหิน ก็ทรงแยมพระสรวล พระสารีบุตรทูลถามเหตุ พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า พระพุทธเจ้า 3 พระองค์ทรงประดิษฐานรอยพระบาทไว้แล้ว พระองค์ก็จะประดิษฐานไว้ แม้พระศรีอาริยมตไถยก็จะมาประทับรอยพระบาทครอบพระบาท 4 รอยให้กลายเป็นรอยเดียวกัน แล้วทรงประทับรอยพระบาทซ้อนเรียงไว้กัน คือให้ปลายนิ้วพระบาทเรียงเสมอกัน ส่วนสันพระบาทหยุดหย่อนกันตามลำดับ

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญของวัด ได้แก่ พระพุทธบาทสี่รอย รอยพระพุทธรูปประทับซ้อนกันถึงสี่รอย คือ มีรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าทั้งสี่พระองค์ที่ล่วงกลับมาแล้วในภัทรกัลป์นี้ คือ รอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ รอยแรกเป็นรอย ใหญ่ยาว 12 ศอก รอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าโกนาคมนะ เป็นรอยที่ 2 ยาว 9 ศอก รอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้ากัสสปะเป็นรอยที่ 3 ยาว 7 ศอก รอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าโคตะมะ (ศาสนาปัจจุบัน) เป็นรอยที่ 4 รอยเล็กที่สุด ยาว 4 ศอก เมื่อมาถึงสมัยพระยาธรรมช้างเผือกผู้ครองนคร เชียงใหม่ พร้อมด้วยบริวาร 500 คนก็ขึ้นไปกราบสักการบูชาพระพุทธบาทสี่รอย และได้สร้างวิหารครอบพระพุทธบาทสี่รอยไว้ชั่วคราว ในสมัยพระยาเจ้าดารารัศมีก็ได้ขึ้นไปกราบนมัสการพระพุทธบาทสี่รอยและได้มีพระราชศรัทธา ก่อสร้างวิหารเป็นการกราบบูชารอยพระพุทธรูปบาทไว้หนึ่งหลัง ใน ปี พ.ศ. 2472 ครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทยก็ได้ขึ้นไปกราบนมัสการพระพุทธบาทสี่รอย และได้รื้อพระวิหารที่เจ้าพระยาธรรมช้างเผือกสร้างไว้ชั่วคราว และได้สร้างพระวิหารครอบรอยพระพุทธรูปบาทไว้ใหม่และได้ฉาบปูนครอบรอยพระพุทธรูปบาทสี่รอย จากศาสนของกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกไว้ว่า พระพุทธบาทสี่รอยแห่งนี้ เป็นพระพุทธบาทเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย แม้กรุงศรีอยุธยาที่ยังจำลองรอยพระพุทธรูปบาทไปไว้ที่ ปราสาทนครหลวง (วัดจันทล้อย) จ.พระนครศรีอยุธยา

2.19) วัดพระธาตุดอยกองมู อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน วัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนดอยกองมู ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองแม่ฮ่องสอน ที่ดั้งเดิมเป็นที่ช่องสุ่มของโจรภายหลังจากการปราบโจรได้มีการสร้างวัดขึ้นโดยจองต่องสู่พร้อมกับสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่ ปี พ.ศ.2403 ครั้นต่อมาในสมัยพญาสิงหนาทราชา เจ้าฟ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นอีกองค์หนึ่ง ปี พ.ศ. 2417

ประวัติวัด วัดนี้เดิมมีชื่อเรียกว่า วัดปลายดอย เป็นปูชนียสถานคู่บ้านคู่เมืองที่สำคัญ ประกอบด้วยพระธาตุเจดีย์ที่สวยงาม 2 องค์ พระเจดีย์องค์ใหญ่เป็นที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะเถระ ซึ่งนำมาจากสหภาพพม่า ส่วนพระธาตุเจดีย์องค์เล็กสร้างโดย “พระยาสิงหนาทราชา” เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนคนแรก จากวัดพระธาตุดอยกองมูนี้สามารถมองเห็นภูมิประเทศและสภาพตัวเมืองแม่ฮ่องสอน ได้อย่างชัดเจนและสวยงามมาก วัดนี้มีงานเทศกาลประจำปีหลายงาน เช่น ในวันปีใหม่ วันสงกรานต์ โดยเฉพาะในวันออกพรรษาจะมีการตักบาตรดาวดั่งส์ หรือตักบาตรเทโวโรหณะ ด้วยวัดแห่งนี้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 98 ตอนที่ 177 วันที่ประกาศ 27 ตุลาคม 2524 มีพื้นที่ 1 ไร่ 3 งาน 65 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระธาตุเจดีย์องค์ใหญ่สร้างโดยพ่อค้าชาวไทยใหญ่ ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงเครื่องแบบมอญ ประดับลวดลายปูนปั้น มีฐานแปดเหลี่ยมซ้อนสามชั้น บริเวณฐานด้านล่างประดับด้วยซุ้มพระตามทิศทั้งแปด พระธาตุเจดีย์องค์เล็กของวัดพระธาตุดอยกองมูสร้างโดย "พญาสิงหนาทราชา" เจ้าผู้ครองแม่ฮ่องสอนคนแรกเพื่อเป็นที่ระลึกในการขึ้นครองแม่ฮ่องสอน เป็นที่บรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะเถระ ซึ่งนำมาจากพม่า ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงเครื่องแบบมอญ มีฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนสามชั้น ตรงมุมทั้งสี่ของฐานมีปูนปั้นรูปสิงห์ประดับอยู่ บริเวณฐานด้านล่างประดับด้วยซุ้มพระแบบศิลปะมอญ ซุ้มประธานมีหลังคาประดับเรือนยอดสามยอด แต่ละยอดเป็นทรงประสาธซ้อนสามชั้น ประดับลวดลายปูนปั้นสวยงาม

วิหารวัดพระธาตุดอยกองมูอยู่ติดกับพระธาตุเจดีย์องค์ใหญ่ สร้างขึ้นพร้อมกัน มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงเปิดโล่ง ผนังปูนสีเหลืองฉินผ้า หลังคาซ้อนสามชั้นมุงด้วยกระเบื้องไม้ และตกแต่งโลหะฉลุลวดลายตามแบบศิลปะไทใหญ่

2.20) วัดน้ำฮู อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน วัดน้ำฮูเป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งของเมืองปาย หรือเมือง “ปาย” ชื่อเดิมมาแต่สมัยโบราณ แต่ทุกวันนี้ที่เรารู้จักกันว่า “ปาย” หรือ “เมืองปาย” เพราะว่าเรียกกันเพี้ยนจนมาเป็นเมืองปายหรืออำเภอปายในปัจจุบัน ปายคือสถานที่ที่ทุกคนได้ฝันไว้ว่าสักครั้งหนึ่งต้องไปเที่ยวปายให้ได้ ก็เพราะความสงบร่มเย็นของเมืองปายแห่งนี้จึงทำให้นักท่องเที่ยวเดินทางหลั่งไหลเข้ามาที่เมืองปาย วิถีชีวิตชาวบ้านเรียบง่าย สงบ ร่มเย็น ของเมืองปายที่เป็นเสน่ห์ดึงดูดนักท่องเที่ยว และมีชาวต่างประเทศมาเที่ยวกันเยอะมาก บางคนถึงกับมาตั้งรกรากที่ปาย และด้วยความที่เป็นเมืองปาย หรือเมืองปาย วัฒนธรรมที่มีมาแต่ยาวนานทำให้มีวัดที่เก่าแก่อยู่หลายแห่ง แต่ละวัดก็จะมีประวัติที่แตกต่างกันไป แต่เมืองปายนี้เองที่มีอยู่หนึ่งวัดที่มีชื่ออยู่ในคำขวัญด้วย นั่นก็คือ “วัดน้ำฮู”

ประวัติวัด วัดน้ำฮู นี้มีความเป็นมาที่ยาวนานมาควบคู่กับเมืองปาย โดยในปี พ.ศ. 2515 ได้ มีพระธุดงค์จากต่างจังหวัดมาพักที่วัด ได้สังเกตเห็นพระพักตร์ของพระพุทธรูปเป็นโพรงพระโมฬี ถอดได้ และในโพรงนั้นมีน้ำขังอยู่เต็ม จึงสอบถามชาวบ้านและเจ้าอาวาสก็ไม่มีใครทราบมาก่อน เป็นที่เล่าลือกันอยู่พักหนึ่ง แต่ไม่มีใครกล้าพิสูจน์ความจริง ในปี พ.ศ. 2516 ร.อ.ประเสริฐ เรียมศรี นายอำเภอปาย พร้อมด้วยหัวหน้าส่วนราชการอำเภอปาย ได้ร่วมทำการอธิษฐานของพิสูจน์ข้อเท็จจริง โดยความร่วมมือจากเจ้าอาวาสและศรัทธาได้ตักน้ำออกจากพระเศียรทั้งหมด ใช้สำลีเช็ดจนแห้งสนิท ทำการปิดพระเศียรผูกเชือกประทับตราครั้ง ปิดหน้าต่าง ประตูทุกบาน ห้ามคนเข้าออก กำหนดเวลา 5 วัน เมื่อครบกำหนดได้ทำการเปิดต่อหน้าคณะทำการพิสูจน์ชุดเดิม ผลปรากฏว่ามีน้ำขังอยู่ในเศียรของพระพุทธรูปจริงนับเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ตั้งแต่นั้นมาก็มีประชาชนทุกสารทิศได้เข้ามากราบไหว้มิได้ขาด ในปี พ.ศ. 2517 ได้ตั้งชื่อพระพุทธรูปองค์นี้ว่าหลวงพ่อบ่อนเมือง เป็นมิ่งขวัญให้ประชาชนอำเภอปายอุ่นอกอุ่นใจ

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระพ่อบ่อนเมืองที่อยู่คู่มากับวัดน้ำฮูที่ทุกคนสักการะนับถือ เป็นพระพุทธรูปปางสาม ปางมารวิชัยหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ หน้าตักกว้าง 24 นิ้ว สูง 30 นิ้ว ส่วนพระเศียรกลวงมีพระเมาฬีครอบ ไม่มีประวัติบันทึกการสร้างอย่างชัดเจนสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พร้อมกับสกลเจติย์ซึ่งอยู่หลังวิหาร ได้รกร้างอยู่เป็นเวลานาน และได้สร้างวัดในช่วงเวลาที่ผ่านมา

3) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา กำหนดจากการที่วัดเหล่านั้น ได้ตั้งอยู่ในแหล่งโบราณคดีทางด้านประวัติศาสตร์ และมีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในแต่ละยุคสมัย เช่น สมัยอาณาจักรล้านนา สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา เป็นต้น มีความสำคัญในฐานะสถานที่เรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ การพัฒนาบ้านเมือง เป็นวัดที่มีความสำคัญในระดับประเทศและในระดับจังหวัดที่มีคุณค่าแก่การเรียนรู้และการอนุรักษ์เพื่อให้ทราบที่มาของชนชาติและความเป็นไปของบ้านเมืองและพระพุทธศาสนา ได้แก่

- 3.1) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
- 3.2) วัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
- 3.3) วัดภูมินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- 3.4) วัดพระธาตุแช่แห้ง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
- 3.5) วัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา
- 3.6) วัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- 3.7) วัดพระธาตุดอยจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
- 3.8) วัดพระธาตุจอมกิตติ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย
- 3.9) วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 3.10) วัดเจดีย์หลวง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 3.11) วัดต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3.12) วัดพระนอน อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3.13) วัดหัวเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 3.14) วัดเจดีย์ขาว อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง
- 3.15) วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง

วัด 15 วัดดังกล่าว นอกจากจะมีความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศ และท้องถิ่นแล้ว ยังมีการสร้างสรรค์พุทธศิลปะที่สวยงาม มีกิจกรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีเส้นทางที่ใกล้กับสถานที่ท่องเที่ยวทางด้านวัฒนธรรมและธรรมชาติในพื้นที่ใกล้เคียงอีกด้วย

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มาจากภายใน คือ ความเป็นวัฒนธรรมและการเรียนรู้จากภายนอกที่ได้จากการสัมผัส การได้เห็นสิ่งที่สวยงามมีคุณค่าทางด้านศิลปะและสภาพแวดล้อมที่เป็นการสร้างสรรค์ด้วยศรัทธา จึงควรสืบสานอนุรักษ์ไว้ในฐานะมรดกของแผ่นดินที่เชื่อมโยงความเป็นมาในอดีตสู่ปัจจุบัน

แผนภาพที่ 4.3 วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา

3.1.1 วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่กลางเมือง เป็นวัดใหญ่ และวัดสำคัญของกรุงสุโขทัย มีพระเจดีย์มหาธาตุทรงดอกบัวตูม หรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นศิลปะแบบสุโขทัยแท้ ตั้งเป็นเจดีย์ประธาน ล้อมรอบด้วยเจดีย์ 8 องค์ บนฐานเดียวกัน คือ ปรากฏศิลาแลงตั้งอยู่ที่ทิศทั้ง 4 และเจดีย์ทรงปราสาท ก่อด้วยอิฐที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านนา จากการสำรวจ พบว่าบริเวณวัดมหาธาตุมีเจดีย์แบบต่าง ๆ มากถึง 200 องค์ วิหาร 10 แห่ง ชุ่มพระ (มณฑป) 8 ชุ่ม พระอุโบสถ 1 แห่ง ตรีเพิง 4 แห่ง ด้านตะวันออกบนเจดีย์ประธานมีวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง มีแท่นซึ่งเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันได้รับการเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่วัดสุทัศน์ฯ กรุงเทพมหานคร ที่ด้านเหนือ และด้านใต้ของเจดีย์มหาธาตุมีพระพุทธรูปยืนภายในชุ่มพระ เรียกว่า "พระอัฐารศ"

3.1.2 วัดชนะสงคราม ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของวัดมหาธาตุ ใกล้กับโบราณสถาน ที่เรียกว่าหลักเมือง เดิมเรียกว่า วัดราชบูรณะ มีลักษณะเด่นคือ เจดีย์ทรงระฆังกลมขนาดใหญ่ เป็นเจดีย์ประธาน และมีวิหาร โบสถ์ เจดีย์รายต่าง ๆ

3.1.3 วัดตระพังเงิน คำว่า "ตระพัง" หมายถึง สระน้ำ หรือหนองน้ำ เป็นโบราณสถานสำคัญ ตั้งอยู่บริเวณขอบตระพังเงินด้านทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุ ห่างจากวัดมหาธาตุ 300 เมตร โบราณสถานนี้ไม่มีกำแพงแก้ว ประกอบด้วยเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน ลักษณะเด่นของเจดีย์ทรงดอกบัวตูม คือ มีกระจนำที่เรือนธาตุทั้งสี่ด้านประดิษฐานพระพุทธรูปยืน และพระพุทธรูปปางลีลา (กระจนำ หมายถึง ชื่อชุ่มท้ายวิหาร หรือท้ายโบสถ์ มักเป็นช่องตัน) วิหารประกอบอยู่ด้านหน้า และทางด้านตะวันออกของเจดีย์เป็นเกาะมีโบสถ์ตั้งอยู่กลางน้ำ

3.1.4 วัดสระศรี เป็นวัดที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ เป็นโบราณสถานสำคัญอยู่บริเวณกลางสระน้ำที่มีขนาดใหญ่ ชื่อว่า สระพังตระกวน และสิ่งสำคัญของวัด ประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงลังกา ด้านหน้าวิหารขนาดใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย มีเจดีย์ขนาดเล็ก ศิลปะศรีวิชัยผสมลังกา ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ มีชุ่มพระพุทธรูป 4 ทิศ ด้านหน้ามีเกาะกลางน้ำขนาดย่อมเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถขนาดเล็ก วัดแห่งนี้ได้ชื่อว่าเป็นจุดที่มีทัศนียภาพที่สวยงาม

3.1.5 วัดศรีสวาย ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของวัดมหาธาตุ ห่างออกไปประมาณ 350 เมตร โบราณสถานที่สำคัญตั้งอยู่ในกำแพงแก้ว ประกอบด้วยปราสาท 3 องค์ รูปแบบศิลปะลพบุรี ลักษณะของปราสาทค่อนข้างเพรียว ตั้งอยู่บนฐานเตี้ย ๆ ลวดลายปูนปั้นบางส่วนเหมือนลายบนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และศิวลึงค์ที่แสดงให้เห็นว่าเคยเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูมาก่อน แล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดยต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า แล้วเป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง

3.1.6 วัดพระพายหลวง เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากวัดมหาธาตุ ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำล้อมรอบ 3 ชั้น คูชั้นนอกเรียกว่า คูแม่โจน วัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลางของชุมชน โบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดของวัด คือ พระปราสาท 3 องค์ เป็นปราสาทประธานของวัด ก่อด้วยศิลาแลง ศิลปะเป็นเขมรแบบบายน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้านหน้าของวัดเป็นอาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น 4 อริยาบถ คือนั่ง นอน ยืน เดิน

แผนภาพที่ 4.5 แสดงวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อ.เมือง จ.สุโขทัย

3.1.7 วัดศรีชุม ตั้งอยู่ห่างจากวัดพระพายหลวงไปทางทิศตะวันตก 800 เมตร เป็นวัดที่ประดิษฐาน พระอจนะ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยขนาดใหญ่ หน้าตักกว้าง 11.30 เมตร ลักษณะของวิหารสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมลักษณะคล้ายมณฑป แต่หลังคาพังทลายลงมาหมดแล้ว เหลือเพียงผนังทั้งสี่ด้าน ผนังแต่ละด้าน ก่ออิฐถือปูนอย่างแน่นหนา ผนังทางด้านใต้มีช่องให้คนเข้าไปภายใน และเดินขึ้นไปตามทางบันไดแคบ ๆ ถึงผนังด้านข้างขององค์พระอจนะ หรือสามารถขึ้นไปถึงสันผนังด้านบนได้ ภายในช่องกำแพงตามฝาผนังมีภาพเขียนเก่าแก่แต่เลอะเลือนเกือบหมด ภาพเขียนนี้มีอายุเกือบ 700 ปี นอกจากนี้แล้วบนเพดานช่องบันไดยังมีแผ่นหินชนวนขนาดใหญ่แกะสลักลวดลายเรื่องชาดกต่าง ๆ มีจำนวนทั้งหมด 50 ภาพ เมื่อเดินตามช่องทางบันไดขึ้นไปจะโผล่บนหลังคาวิหารมองเห็นทิวทัศน์อันงดงามของเมืองเก่าสุโขทัยได้โดยรอบ เพราะเหตุใดวิหารวัดศรีชุมจึงมีความเร้นลับซ่อนอยู่อย่างนี้ เรื่องนี้หากพิจารณากันอย่างลึกซึ้งแล้วจะพบว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงทรงพระปรีชาสามารถในด้านปลูกปลูกบโง่ทหารหาญ และด้านอื่น ๆ อีกมาก เพราะผนังด้านข้างขององค์พระอจนะมีช่องเล็ก ๆ ถ้าหากใครแอบเข้าไปทางอุโมงค์แล้วไปโผล่ที่ช่องนี้ และพูดออกมาดัง ๆ ผู้ที่อยู่ภายในวิหารจะต้องนึกว่าพระอจนะพูดได้ และเสียงพูดนั้นจะกังวานน่าเกรงขาม เพราะวิหารนี้ไม่มีหน้าต่าง แต่เดิมคงมีหลังคาเป็นรูปโค้งคล้ายโดม

ภาพวัดในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อ.เมือง จ.สุโขทัย

3.1.8 วัดช้างรอบ อยู่ห่างจากประตูอ้อไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2.4 กิโลเมตร มีโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีช้างโผล่ครึ่งตัว มีจำนวน 24 เชือก พระอุโบสถอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน และมีเจดีย์ราย 5 องค์ ล้อมรอบเจดีย์ประธาน และโบสถ์

3.1.9 วัดสะพานหิน วัดนี้ตั้งอยู่บนเนินเขา สูงประมาณ 200 เมตร บริเวณทางเดินขึ้นโบราณสถานมีทางเดินปูลาดด้วยหินชนวนจากตีนเขาขึ้นไปเป็นระยะทาง 300 เมตร สิ่งสำคัญภายในวัด ได้แก่ พระประธานเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ เป็นที่ประดิษฐานพระปางประทานอภัย สูง 12.50 เมตร เรียกว่า “พระอัมรินทร์”

3.1.10 วัดเชตุพน ศิลปกรรมที่น่าสนใจของวัดคือ มณฑปที่สร้างด้วยหินชนวน เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อริยาบท คือนั่ง นอน ยืน เดิน ภายในมณฑปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป โดยมีการใช้วัสดุทั้งอิฐ หินชนวน ศิลาลง ในการก่อสร้าง สิ่งที่น่าสนใจภายในวัด คือ กำแพงแก้วที่ล้อมรอบมณฑปจตุรมุขนี้สร้างจากหินชนวนที่มีขนาดใหญ่ และหนา โดยมีการสกัด และบากหินเพื่อทำเป็นกรอบ และซี่กรงเลียนแบบเครื่องไม้ และยังได้พบศิลาจารึกที่วัดนี้หลักที่ 58 จารึกในปี พ. ศ. 2057 กล่าวไว้ว่าเจ้าธรรมรังสีสร้างพระพุทธรูปในวัดนี้

3.1.11 วัดเจดีย์สี่ห้อง ตั้งอยู่ทางตะวันออกของวัดเชตุพน ห่างไปประมาณ 100 เมตร โบราณสถานที่น่าสนใจ คือ ที่ฐานเจดีย์ประธานมีภาพปูนปั้นประดับโดยรอบเป็นรูปบุคคล รูปบุรุษ และสตรี สามอาการ และเครื่องประดับ ในมือถือภาชนะ มีพรรณพฤกษาก่อโผล่พ้นออกมาที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ นอกจากนั้นมีปูนปั้นรูปช้าง และสิ่งประดับรูปบุคคล องค์เจดีย์ประธานเป็นทรงระฆังกลมที่ได้รับการบูรณะ ส่วนยอดเจดีย์ได้หักพังลง

3.1.12 วัดช้างล้อม เป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาเป็นประธานของวัด รอบฐานเจดีย์ประดับด้วยปูนปั้นเป็นรูปช้างโผล่ครึ่งตัว ด้านหน้ามีฐานวิหารก่อด้วยอิฐ และยังมีฐานกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐล้อมรอบ

3.1.13 วัดตระพังทองกลาง อยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง หากเดินทางมาจากจังหวัดสุโขทัยวัดตระพังทองกลางอยู่ริมซ้ายมือ ศิลปกรรมที่สำคัญคือ มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ ผนังด้านนอกประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ตอนพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ ตอนประทานเทศนาโปรดพระพุทธบิดากับภษัตรีศากยราช และตอนเสด็จโปรดนางพิมพา นับเป็นศิลปกรรมชิ้นเอกของสุโขทัย

3.2)วัดในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ของประเทศไทยตั้งอยู่ที่ตำบลศรีสัชนาลัย อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย มีโบราณสถานทั้งหมด 215 แห่ง สำนวนค้นพบแล้ว 204 แห่ง รวมทั้งสุสานวัดขมขึ้น และเตาสังคโลกโบราณในปัจจุบันจากการประเมินของกรมศิลปากร นับว่ามีการต่อเติมโบราณสถานจากสภาพเดิมไม่น้อยกว่าที่ใด ยังคงรักษาภูมิทัศน์ของเมืองประวัติศาสตร์ไว้ได้ครบถ้วนเมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2534 อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย พร้อมด้วย อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย และอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ได้รับเกียรติให้ลงทะเบียนเป็นมรดกโลกจากองค์การยูเนสโก ภายใต้ชื่อว่า "เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร" (Historic Town of

Sukhothai and Associated Historic Towns) อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัยตั้งอยู่ที่ตำบลศรีสัชนาลัย บริเวณที่เรียกว่า “แก่งหลวง” ห่างจากตัวอำเภอศรีสัชนาลัยลงมาทางอำเภอสวรรคโลก 11 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ในเขตของตำบลศรีสัชนาลัย ตำบลสารจิตร ตำบลหนองอ้อ ตำบลท่าชัย ส่วนตัวเมืองโบราณศรีสัชนาลัยอยู่ในเขตหมู่บ้านพระปรารักษ์ ตำบลศรีสัชนาลัย มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 45.14 ตารางกิโลเมตร เดิมชื่อว่า “เมืองเชลียง” แล้วเปลี่ยนชื่อเป็น “ศรีสัชนาลัย” ในสมัยกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงขึ้นครองกรุงสุโขทัย และได้สร้างเมืองขึ้นใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครองแทนเมืองเชลียง ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์มีโบราณสถาน และโบราณวัตถุทั้งหมด ๒๑๕ แห่งสำรวจค้นพบแล้ว 204 แห่ง

3.2.1 วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ หรือ วัดพระบรมธาตุเมืองเชลียง และเรียกอีกชื่อว่า วัดพระปรารักษ์ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเก่าศรีสัชนาลัย ลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 3 กิโลเมตร เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ และเป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร มีโบราณสถานที่สำคัญภายในวัด ได้แก่ ปรารักษ์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน ลักษณะรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมจัดอยู่ในสมัยอยุธยา บริเวณเรือนธาตุด้านหน้ามีบันไดขึ้นองค์ปรารักษ์สู่ซุ้มโถง ผนังภายในองค์ปรารักษ์พบว่ามีย่องรอยจิตรกรรมฝาผนังแต่ลบเลือนไปมาก ด้านหน้าองค์ปรารักษ์มีวิหาร ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางมารวิชัย และทางด้านขวามีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาที่มีลักษณะงดงาม กำแพงวัด เป็นศิลาและแท่นกลมขนาดใหญ่เรียงชิดติดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 60 เมตร ยาว 90 เมตร เหนือซุ้มประตูทำเป็นรูปคล้ายหลังคายอด และเหนือซุ้มขึ้นไปเป็นปูนเป็นรูปพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระธาตุมูเตา อยู่ด้านหลังปรารักษ์ประธานนอกกำแพงแก้ว ลักษณะพระธาตุมูเตาเป็นเจดีย์ทรงมอญ ในการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ.2535 ได้พบทองจังโกประดับส่วนยอดของเจดีย์มณฑปพระอัฐารศ อยู่ด้านหลังของพระธาตุมูเตา เดิมน่าจะเป็นมณฑปพระสี่อิริยาบถ ต่อมาได้ซ่อมแซมดัดแปลง ภายในซุ้มคูหา มีพระพุทธรูปยืนอยู่ เดิมมณฑปมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา วิหารพระสองพี่น้อง อยู่ทางซ้ายมณฑปพระอัฐารศ ก่อด้วยศิลาแลง มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ๒ องค์ อยู่บนแท่นพระ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าฐานวิหารสองพี่น้องก่อทับอาคารเดิมที่ก่อด้วยอิฐ และด้านข้างทางขวาของพระวิหารได้พบฐานรอยพระพุทธรูปบาท โบลั ตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหาร ปัจจุบันทางวัดได้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหลังโดยสร้างทับโบลัเดิม กุฏิพระร่วงพระลือ หรือเรียกอีกชื่อว่า ศาลพระร่วงพระลือ มีลักษณะเป็นมณฑป ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง หลังคาทรงมณฑป ก่ออิฐซ้อนกัน 4 ชั้น ภายในประดิษฐานรูปหล่อพระร่วงพระลือ(จำลอง)

3.2.2 วัดเขาพนมเพลิง ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมเพลิงภายในกำแพงเมือง มีโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลม และมณฑปก่อด้วยศิลาแลง ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูง หลังคาโค้งแหลม มีบันไดทางขึ้นสู่มณฑป ชาวบ้านเรียกว่า ศาลเจ้าแม่ละอองสำลี ส่วนทางขึ้นวัดสามารถขึ้นได้ ๒ เส้นทาง คือ จากด้านหน้าวัดแก่งหลวง และด้านข้างวัดซึ่งทางขึ้นได้ทำเป็นบันไดศิลาแลง ระหว่างทางขึ้นทั้งสองด้านมีศาลาที่พักด้วย

3.2.3 วัดเขาสวรรค์ อยู่ทางทิศตะวันตก ถัดจากเขาพนมเพลิงไปประมาณ 200 เมตร โดยตั้งอยู่บนเขาอีกยอดหนึ่งในเทือกเขาเดียวกัน กลุ่มโบราณสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงกลมองค์ระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ฐานเชิงใหญ่ 5 ชั้น ใช้สำหรับเป็นลานประทักษิณ มีซุ้มพระทั้ง 4 ด้าน ตรงก้านฉัตรมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาเดินจงกรมรอบก้านฉัตรเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์ทรงกลมล้อมรอบด้วยแนวกำแพงศิลาแลง

3.2.4 วัดช้างล้อม อยู่ภายในกำแพงเมืองศรีสขนาลัย บนที่ราบเชิงเขาด้านทิศใต้ของเขพนมเพลิง โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงลังกา ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ฐานเจดีย์มีช้างปูนปั้นยืนหันหลังชนผนังเจดีย์อยู่โดยรอบจำนวน 39 เชือก และช้างที่อยู่ตามมุมเจดีย์ทั้ง 4 ทิศ ตกแต่งเป็นช้างทรงเครื่อง มีลวดลายปูนปั้นประดับที่คอ ต้นขา และข้อเท้า ส่วนทางด้านหน้าเจดีย์ประธานมีบันไดขึ้นสู่ลานประทักษิณ เหนือฐานประทักษิณมีซุ้มพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ผนังซุ้มมีรูปประติมากรรมรูปตันโพธิ์อยู่เบื้องหลังพระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปได้ถูกทำลายไปคงเหลือเพียงองค์เดียวทางด้านทิศเหนือ บริเวณองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตรประดับด้วยรูปพระสาวกปูนปั้นลีลาปูนดำจำนวน 17 องค์ วัดช้างล้อมที่เมืองศรีสขนาลัยนี้ ช้างจะมีลักษณะที่เด่นกว่าช้างปูนปั้นที่วัดอื่น ๆ คือ ยืนเต็มตัวแยกออกจากผนัง มีขนาดใหญ่กว่าช้างจริง และด้านหน้ามีพุ่มดอกบัวปูนปั้นประดับไว้ โบราณสถานภายในวัดที่ยังมีหลักฐาน คือ วิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน นอกจากนั้นเป็นวิหารขนาดเล็กๆ 2 หลัง และเจดีย์ราย 2 องค์

3.2.5 วัดเจดีย์เจ็ดแถว ตั้งอยู่ด้านหน้าวัดช้างล้อม นับว่ามีความสวยงามมากกว่าวัดอื่นในเมืองสุโขทัย เพราะมีเจดีย์แบบต่างๆ กันมากมายที่เป็นศิลปะสุโขทัยแท้ และเป็นศิลปะแบบศรีวิชัยผสมสุโขทัย โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานรูปดอกบัวตูมอยู่ด้านหลังพระวิหาร และมีเจดีย์รายรวมทั้งอาคารขนาดเล็กแบบต่าง ๆ จำนวน 33 องค์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงมีโบสถ์ และบ่อน้ำ เจดีย์รายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวมีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจากที่ต่าง ๆ หลายแห่ง

เช่น ลังกา และพุททาม ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายที่มีลักษณะเด่น คือ ฐานเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมจัตุรัส ยอดเป็นทรงกลม ภายในเจดีย์มีซุ้มโถง ส่วนซุ้มโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปูนปั้น มีภาพจิตรกรรมเป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้า และเหล่าเทวดาภคตริย์ ส่วนซุ้มจระนำด้านหลังของเรือนธาตุทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก สาเหตุที่เรียกว่า วัดเจดีย์เจ็ดแถวเนื่องจากได้พบเจดีย์จำนวนมากหลายแถวภายในวัด และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชวงศ์สุโขทัย

3.2.6 วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัดเจดีย์เจ็ดแถวนัก โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังได้พังทลายลง ด้านหน้ามีบันไดขึ้นไปจากมุขหลังของวิหารไปถึงเรือนธาตุเพื่อสักการะพระพุทธรูป ด้านเจดีย์ประธานมีวิหาร มีมุขด้านหน้า และด้านหลัง มีบันไดขึ้น 5 ทาง เสาววิหาร และกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลง

3.2.7 วัดสวนแก้วอุทยานน้อย หรือเรียกกันอีกชื่อว่า วัดสระแก้ว อยู่ห่างจากวัดช้างล้อม 200 เมตร กลุ่มโบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีประตูทางเข้าด้านหน้า และด้านหลังวัด มีโบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว วิหารมีซุ้มพระตั้งอยู่ด้านหลังลักษณะเป็นมณฑป หลังคามณฑปเป็นรูปโค้งแหลม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย

3.2.8 วัดนางพญา ตั้งอยู่แนวเดียวกันกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ เป็นวัดที่มีลวดลายปูนปั้นงดงามมาก ปรากฏอยู่บนซากผนังวิหารด้านตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเป็นวิหารขนาดเจ็ดห้อง ภายในวิหารตามเสาทุกด้านมีเทพนม และลวดลายต่าง ๆ ทำด้วยสังคโลกไม่เคลือบ เจดีย์ประธานของวัดเป็นเจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ ซุ้มด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นจนถึงภายในโถงเจดีย์ ตรงกลางโถงมีแกนเจดีย์ประดับด้วยลวดลายปูนปั้น วิหารก่อด้วยศิลาแลงมีมุขหน้า และมุขหลัง ผนังวิหารเจาะช่องแสง ผนังด้านใต้มีลวดลายปูนปั้น ลักษณะเด่นก็คือ ลวดลายปูนปั้นทำเป็นกึ่งมนุษย์กึ่งวานรกำลังวิ่ง แต่ถูกทำลายไปบางส่วน นอกจากนั้นยังทำเป็นรูปลวดลายพรรณพฤกษา และรูปเทพนมเป็นรูปแบบศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

3.2.9 วัดขมิ้น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม ห่างจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุมาทางทิศตะวันออกประมาณ 400 เมตร โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงขนาด 6 ห้อง มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ด้านหลังพระวิหารเชื่อมต่อกับมณฑป คล้ายเป็นห้องที่บิณฑบาตวิหาร หลังคาใช้ศิลาแลงก่อแหลมเข้าหากันเป็นรูปจั่วแหลม ด้านหน้าทั้งสองข้างมณฑปทำเป็นซุ้มจระนำ 2 ซุ้ม ด้านหลังมีซุ้มจระนำที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก แต่ปัจจุบันได้สูญหายไปแล้ว นอกจากนั้นยังมีลวดลายปูนปั้นที่หน้าบันด้านหลังมณฑป จากการขุดค้นบริเวณด้านหน้าพระวิหารพบหลักฐานโครงกระดูกมนุษย์ จำนวน 15 โครง ในระดับลึก 7.8 เมตร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 9 และพัฒนาจนถึงสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-16 และได้พบกลุ่มโบราณสถานก่อด้วยอิฐที่มีขนาดใหญ่ และพบเครื่องถ้วยชามเซลียงจำนวนมาก ประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 จนเข้าสู่ชั้นสุโขทัยที่ร่วมสมัยกับวัดขมิ้น

3.3) วัดภูมินทร์ อ.เมือง จ.น่าน เดิมชื่อ "วัดพรหมมินทร์" เป็นวัดที่แปลกกว่าวัดอื่น ๆ คือ โบสถ์และวิหารสร้างเป็นอาคารหลังเดียวกันประตูไม้ทั้งสี่ทิศแกะสลักลวดลาย โดยช่างฝีมือล้านนาสวยงามมากนอกจากนี้ฝาผนังแสดงถึงชีวิตและวัฒนธรรมของยุคสมัยที่ผ่านมาตาม พงศาวดารของเมืองน่าน วัดภูมินทร์สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2139 โดยพระเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ เจ้าผู้ครอง เมืองน่านได้สร้างขึ้นหลังจากที่ครองนครน่านได้ 6 ปี มีปรากฏในคัมภีร์เมืองเหนือว่าเดิมชื่อ "วัดพรหมมินทร์" ซึ่งเป็นชื่อของเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ผู้สร้างวัด แต่ตอนหลังชื่อวัดได้เพี้ยนไปจากเดิมเป็นวัดภูมินทร์ดังกล่าว

ประวัติวัด วัดภูมินทร์สันนิษฐานว่าอาจจะสร้างในสมัยเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์เป็นผู้ครองเมืองน่าน ประมาณ พ.ศ. 2139 วัดภูมินทร์มีโบราณสถานสำคัญ คือ อุโบสถ ซึ่งลักษณะเป็นอาคารทรงจตุรมุข มีผังเป็นรูปกากบาท อาคารหลังนี้อาจได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจากอาณาจักรเจดีย์ที่เมืองพุกาม ภายในอุโบสถประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูป ๔ องค์หันพระพักตร์ออกสู่ประตูทั้ง 4 ทิศสำหรับอุโบสถองค์ปัจจุบันมีรูปแบบพื้นฐานมาจากการบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เมื่อ พ.ศ. 2410 (ปลายสมัยรัชกาลที่ 4) ใช้เวลาซ่อมมานานถึง 8 ปี (พ.ศ. 2410-2417) จิตรกรรมฝาผนังในวิหารหลวงก็เขียนขึ้นในช่วงนี้ ภาพจิตรกรรมหรือ “สือบแต้ม” ในวัดภูมินทร์เป็นชาดกในพุทธศาสนา แต่ถ้าพิจารณารายละเอียดของวิถีชีวิตของคนเมืองในสมัยนั้น มีภาพที่น่าสนใจอยู่หลายภาพ เช่น ภาพธรรมเนียมการอยู่ชว่ของชาวไทลื้อ พ่อแม่จะอนุญาตให้หนุ่มสาวพบปะกันที่ชานบ้านในเวลาค่ำ ขณะหญิงสาวกำลังปั่นฝ้าย หรือ “อยู่ชว่” หากสาวเจ้าตกลงปลงใจด้วยก็จะจัดพิธีแต่งงาน หรือที่เรียกว่า “เอาค่าไปป้องกัน” หรือเป็นทองแผ่นเดียวกัน การค้าขายแลกเปลี่ยนในชุมชน ภาพชาวพื้นเมือง ซึ่งอาจเป็นชาวเขา “เปืออะ” ของป่าบนศรีสะเก เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนกับคนเมือง ภาพปูม่าน ย่าม่าน ภาพนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นภาพที่งามเป็นเยี่ยมของวัดภูมินทร์ มีการใช้สีแดง ฟ้าดำ น้ำตาลเข้มเป็นพื้นใหญ่ๆ ลายภาพสมัยใหม่ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนเมืองน่าน หญิงสาวกำลังทอผ้าด้วยกี่พื้นเมือง นอกชานมีเรือนเล็กๆ ตั้งหม้อน้ำดินเผาที่เรียกว่า “ร้านน้ำ” ส่วนชายหนุ่มไผ่ผมทรงหลักแจวหรือทรงมหาดไทย แสดงให้เห็นอิทธิพลตะวันตกที่เข้ามาผสมผสานในวิถีพื้นเมืองน่าน ภาพชาวต่างประเทศ ที่เข้ามาเมืองน่านช่วงรัชกาลที่ 5 ทรงผม และเครื่องแต่งกายของผู้หญิงเป็นรูปแบบเดียวกับที่กำลังเป็นที่นิยมในยุโรปขณะนั้น ศิลปะตกแต่งภายในอุโบสถเป็นรูปแบบผสมผสานระหว่าง ศิลปะเมืองน่านและศิลปะจากเมืองใต้ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งตรงกับปลายรัชกาลที่ 4 ถึงต้นรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี วัดแห่งนี้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 97 ตอนที่ 10 วันที่ประกาศ 24 มกราคม 2523 กำหนดเขต ประมาณ 3 ไร่ 48 ตารางวา

อุโบสถวัดภูมิรินทร์เป็นอาคารทรงจตุรมุข คือ ฝั่งรูปกากบาท หลังคาเป็นชั้นลด ๓ลด ลักษณะคล้ายตัวอาคารวางอยู่บนนาคสองตัวที่วางตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยส่วนหัวนาคอยู่ทางทิศเหนือและปรากฏหางนาคผ่านออกมาหน้ามุขด้านทิศใต้ โดยใช้อาคารในแนวตะวันออก-ตะวันตกเป็นพระวิหาร และอาคารแนวเหนือ-ใต้ เป็นพระอุโบสถ รัฐบาลไทยเคยพิมพ์รูปวัดภูมิรินทร์ในธนบัตรใบละ 1 บาท ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และเมืองโบราณ จังหวัดสมุทรปราการ ได้จำลองพระวิหารหลังนี้ไว้ด้วยอุโบสถวัดภูมิรินทร์มีศิลปกรรมหลากหลายแขนง อันได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ลงรักปิดทอง ประดับกระຈัก ลายปูนปั้น และการแกะสลักไม้กรรมศิลปากร ได้สันนิษฐานว่าเป็นอุโบสถจตุรมุขหลังแรกของประเทศไทย นาคสะดุ้งขนาดใหญ่แห่แห่นพระอุโบสถเห็นไว้บนกลางลำตัว ตรงใจกลางพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่สี่องค์ ประทับนั่งบนฐานชุกชี หันพระพักตร์ออกด้านประตู ทั้งสี่ทิศ เบื้องพระปฤษฎางค์ชนกัน ภายในพระอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมฝาผนังศิลปกรรมไทลื้อ ที่เล่าเรื่องราวตก ตำนานพื้นบ้าน และความเป็นอยู่ของชาวน่านในอดีต

ภายในพระวิหารมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง แสดงเรื่องราวชาตก วิถีชีวิตตำนานพื้นบ้าน และความเป็นอยู่ของชาวน่านในอดีต ได้แก่ การแต่งกายคล้ายผ้าชิ้นลายน้ำไหล การทอผ้าด้วยกี่ทอมือ การติดต่อซื้อขายกับชาวต่างชาติ สิ่งน่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง คือ บานประตูแกะสลักเป็น ๓ ชั้น บนไม้สักทองแผ่นเดียวขนาดใหญ่ ความหนาของไม้ประมาณ 4 นิ้วสลักเป็นลวดลายเครือเถา ที่ทั้งดอกและมีผลระย้า รวมทั้งสัตว์นานาชนิด ฝีมือช่างเมืองน่าน

จิตรกรรมฝาผนัง ภาพวาดปรากฏอยู่บนผนังด้านในวิหารจตุรมุขทั้งสี่ด้าน ผนังด้านทิศเหนือ ตะวันออก และใต้ เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย มีพระสาวกนั่งข้างละสององค์ สันนิษฐานว่าคงเป็นตอนที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนา และต่ำลงมาได้เขียนเป็นภาพขนาดเล็กเล่าเรื่อง “คันธกุมารชาตก” ต่อเนื่องกันตลอดทั้งสามด้าน ส่วนผนังด้านทิศตะวันตก ตอนบนเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จบริณิพพานในปางไสยาสน์ มีพระสาวกแสดงอาการเศร้าโศกอยู่สององค์ ตอนล่างลงมาเป็นภาพเล่าเรื่อง “พระเตมีย์ราชชาตก” นอกจากนี้ ยังมีภาพจิตรกรรมซึ่งโดดเด่นเป็นพิเศษคือ ภาพเหมือนบุคคลและภาพวิถีชีวิตชาวน่านในอดีต

3.4) วัดพระธาตุเขาน้อย อ.เมือง จ.น่าน วัดพระธาตุเขาน้อย องค์พระธาตุตั้งอยู่บนยอดดอยเขาน้อยซึ่งอยู่ด้านตะวันตกของตัวเมืองน่าน อยู่ในเส้นทางเดียวกันกับวัดพญา วัดนี้เคยร้างในสมัยเจ้าปู่แข็ง เมื่อปี พ.ศ.2030 องค์พระธาตุเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนทั้งองค์ เป็นศิลปะพม่าผสมล้านนา ภายในบรรจุพระเกศาธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รับการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ระหว่างปี พ.ศ. 2449-2454 โดยช่างชาวพม่า และวิหารสร้างในสมัยนี้เช่นกันจากวัดพระธาตุเขาน้อยสามารถมองเห็นทิวทัศน์ โดยรอบของตัวเมืองน่าน ปัจจุบันบริเวณลานชมทิวทัศน์ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีน่าน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางประทานพร บนฐานดอกบัวสูง 9 เมตร บนยอดพระเกศาทำจากทองคำหนัก 27 บาทสร้างขึ้นเนื่องในมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ฯ ทรงเจริญพระชนมพรรษา 6 รอบ

ประวัติวัด วัดพระธาตุเขาน้อย ไม่มีประวัติที่ชัดเจน แต่มีเรื่องเล่าเกี่ยวข้องกับพญาภูเข็ง เจ้าผู้ครองเมืองน่าน (พ.ศ.1950- 1960) ว่าได้สร้างเจดีย์ขึ้นใหม่องค์หนึ่งบนดอยน้อย ในสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ ปกครองน่าน พระองค์ได้ว่าจ้างช่างพม่าหรือไทใหญ่ มาซ่อมแซมพระธาตุ และนำเครื่องไม้จากหอคามาสร้างวิหาร ในช่วง พ.ศ. 2449-2456 ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 61 ตอนที่ 65 วันที่ประกาศ 24 ตุลาคม 2487 กำหนดเขต 1 ไร่ 2 งาน 25 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ เช่น เจดีย์พระธาตุเขาน้อย 1 องค์ และวิหาร 1 หลัง พระธาตุเขาน้อย เป็นเจดีย์ลักษณะผสมระหว่างแบบพื้นเมืองและพม่า เนื่องจากมีการซ่อมแซมพระธาตุจากช่างพม่าหรือไทใหญ่ วิหารวัดพระธาตุเขาน้อยเป็นอาคารปูนผสมเครื่องไม้ รูปทรงตรีมุข หลังคาชั้นลด 3 ชั้น

ต่อมากรมศิลปากรได้ทำการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ.2523 ด้วยความเป็นวัดที่อยู่บนเขาสูง จึงเป็นจุดชมทิวทัศน์ที่สวยงาม อยู่ตรงลานปูน พระพุทธรูปปางลีลาองค์ใหญ่ คือ พระพุทธรูปมหาอุดมมงคลนันทบุรีศรีเมืองน่าน สร้างเมื่อปีพ.ศ. 2542 ถือเป็นจุดเดียวที่เห็นเมืองน่านจากมุมสูง เราจะเห็นขุนเขา น้อยใหญ่ ตั้งทะมึนโอบล้อมเมืองน่าน เป็นฉากหลัง จุดนี้ยังแสดงให้เห็นชัด ถึงลักษณะการตั้งเมือง ของทางภาคเหนือ ที่มักเลือกทำเลที่ตั้งบนที่ราบลุ่ม และหุบเขาด้วย

3.5) วัดพระธาตุจอมทอง อ.เมือง จ.พะเยา ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปสู่เมืองพะเยา ทรงพบช่างทองผู้หนึ่ง แล้วก็เสด็จขึ้นสู่หัวดอย ประทับนั่งด้านทิศตะวันออก ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก มีพระยาองค์หนึ่งนามว่า สุตตโสมาราช รับสั่งให้ช่างแผ่นทองนำมาถวายพระพุทธเจ้ากับช่างทองเชือกหนึ่งพร้อมด้วยอาหารบิณฑบาตร พระองค์ทรงตรัสว่าสถานที่แห่งนี้น่าควรตั้งพระศาสนา จึงทรงอุปพระธาตุตมิ่งคสิระทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบต่อให้พระยาสุตตโสมาราชก็ตรัสว่า มีถ้ำอยู่แห่งหนึ่งมีประตู 2 ประตู ประตูหนึ่งมีทางทิศตะวันตก ประตูหนึ่งมีทางทิศตะวันออก แล้วก็อัญเชิญพระเกศาธาตุไปประดิษฐานไว้ท่ามกลางถ้ำ ทรงสร้างแท่นทองคำรองรับ และบรรจุสิ่งของเป็นเครื่องบูชาเกล้าถัน พระอินทร์เนรมิตยนต์จักรผัดไว้ในนั้น ที่ประตูทิศตะวันออกมีแม่น้ำไหลออกมา ส่วนประตูทิศตะวันตกมีหิน 3 ก้อนมีสัณฐานกลมเหมือนบาตรและมีไม้รวก 7 กออยู่ใกล้ประตูถ้ำ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาพระธาตุแขนซ้ายมาบรรจุไว้ที่นี่

ประวัติวัด พระธาตุเจดีย์บรรจุพระเกศาธาตุ ตั้งอยู่กลางเวียงพระธาตุจอมทอง บูรณะมาแล้วหลายครั้ง ปัจจุบันได้หุ้มทองเหลืองและปิดทองทั่วองค์พระธาตุเจดีย์ ในปี พ.ศ.2544 โดยครูบาเทือง นาคสีโล วัดบ้านเด่น อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่มีเนื้อที่ตามที่ดินกรรมสิทธิ์การประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกฤษฎีกาเบกษา เล่ม 78 ตอน 94 วันที่ 14 พฤศจิกายน 2504 กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน จำนวน 4 ไร่ 3 งาน 81 ตารางวา

พระธาตุเจดีย์จอมทอง เป็นเจดีย์ทรงล้านนาสูง 30 เมตร ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยม ๑ ชั้น กว้าง 9 เมตร ต่อด้วยฐานเขียงย่อมุม 3 ชั้น จากนั้นเป็นฐานปัทม์ย่อมุม ต่อด้วยฐานทรงกลม ๓ ชั้น จากนั้นเป็นชั้นมาลัยเถาทรงกลม 3 ชั้น รองรับองค์ระฆัง ส่วนบัลลังก์นั้นมีย่อมุม ส่วนปล้องไฉนนั้นมีปูนปั้นบัว 2 ชั้น ประดับอยู่ที่ฐานและยอดของปล้องไฉน จากนั้นขึ้นไปเป็นปลียอดและฉัตรสีทอง ฐานโดยรอบข้างล่างบุด้วยแผ่นโลหะ ดุนลายเป็นรูป 12 นักขัต และลายไทยอันงดงามมาก ลักษณะคล้ายพระธาตุหริภุญชัยของจังหวัดลำพูน

3.6) วัดพระแก้ว อ.เมือง จ.เชียงราย วัดพระแก้วเดิมเป็นวัดเก่าแก่สร้างในสมัยใดไม่ปรากฏหลักฐานแต่บริเวณนี้มีกอไผ่ชนิดหนึ่งคล้ายไผ่สีสุก แต่ไม่มีหนาม ชาวบ้านนิยมนำไปทำคันทันธูและหน้าไม้ คงจะมีมากในบริเวณนี้ ชาวเชียงรายจึงเรียกว่า “วัด ป่าเยี้ยะ หรือวัดป่าญะ” ต่อมาในปี พ.ศ. 1897 วัดพระแก้วเชียงรายในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ฟ้าได้ฝ่าเจดีย์ร้างองค์หนึ่งและได้พบพระพุทธรูปลงรักปิดทองอยู่ภายในเจดีย์ ต่อมารักกะเทาะออกจึงได้พบว่าเป็นพระพุทธรูปสีเขียวสร้างด้วยหยก คือพระแก้วมรกตนั่นเอง ชาวบ้านจึงเรียกชื่อเสียใหม่ว่า “วัดพระแก้ว” วัดได้รับการบูรณะปี พ.ศ.2495 พระเจดีย์องค์นี้ มีฐานเป็นรูปแปดยกเก็จ ฐานรองรับชุตฐานบัวซ้อนกัน ในผังยกเก็จ ส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นชุตฐานบัว 3 ฐาน ซ้อนกัน ส่วนขององค์ระฆังมีขนาดองค์ระฆังใหญ่ บัลลังก์ทรงสูง ปล้องไฉน ปลียอด ฉัตร อุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2495

ปัจจุบันชาวเชียงรายได้สร้างพระแก้วมรกตองค์ใหม่ขึ้นแทน เรียกว่าพระหยกเชียงราย หรือ พระพุทธรตนากรนวุติวัสสานุสรณ์มงคล ซึ่งสร้างขึ้นในวโรกาสที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี มีพระชนมายุ ครบ 90 พรรษา

ศาสนสถานที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถในวัดพระแก้วมีความงดงามมาก ในปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานของพระประธานคนเชียงรายเรียกกันว่า "พระเจ้าล้านทอง" เป็นพระศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวเชียงรายเคารพนับถือเป็นอันมาก แต่เดิมนั้นประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเจ้าล้านทอง ต่อมาเมื่อสภาพเป็นวัดร้างจึงได้อัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดดอยงำเมือง และได้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานที่วัดพระแก้วเมื่อปี 2504

3.7) วัดพระธาตุดอยจอมทอง อ.เมือง จ.เชียงราย ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเชียงราย เสด็จถึงที่แห่งหนึ่งก็ขึ้นสู่หัวดอย แล้วลงสู่แม่น้ำกก นทีหรือแม่น้ำกก ทรงสร้างในแม่น้ำนั้น มีซิม่านร้อยองค์หนึ่งเป็นบ้ำถือไม้ค้อนไล่ตีคน หากคว่าได้ดาบก็ไล่ฟันคน พระพุทธเจ้าทำให้ฟันพระองค์โดยเหยียดพระหัตถ์ข้างซ้ายให้ แต่เมื่อซิม่านยกดาบ ก็กลับกลายเป็นดอกบัวทอง ซิม่านพันลงไป ดาบนั่นก็กลายเป็นแผ่นทองคำทั้งแท่ง เห็นเป็นอัศจรรย์จึงรู้ว่า เป็นพระพุทธเจ้า จึงแก่งสมาธิฝนเก่าชาदनันแล้วอภิวาทพระพุทธเจ้า ทูลขอบวช พระองค์ทรงให้บวช ความบ้ำก็หายไปทันที เมื่อทรงสร้างน้ำแล้วก็เสด็จสู่จอมดอย ประทับนั่งแล้วตรัสว่าสถานที่แห่งนี้ควรตั้งพระศาสนา ต่อไปจะเปลี่ยนเป็นเมืองใหญ่ชื่อว่า เมืองเชียงร่าย (คำว่าเชียงแปลว่านักบวชผู้ชาย ส่วนคำว่าร่าย ส่วนมากหมายถึงนักบวชผู้หญิง) ภายหน้าจะเปลี่ยนเป็น เมืองเชียงราย พระพุทธองค์จึงทรงลูบพระเศียรได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ ทรงมอบต่อให้พระยาลัวะเจ้าเมืองชื่อว่า ขุนเชียงทอง นำไปใส่ในกรบอกไม้รวก แล้วบรรจุในผอบแก้วปัทมราคลูกใหญ่ ๗ กำมือ แล้วใส่สิ่งของบูชา แล้วก็อัญเชิญพระเกศาธาตุไปไว้ในถ้ำ เอาสิ่งของใส่ลิบล้าน พระอินทร์นรมิตยนต์จักรผัดไ้วท่ามกลางประตู ถ้ำ ทิศตะวันตก สร้างรูปช้างหิน 1 เชือก รูปพระเข้หิน 1 ตัวบรรจุสิ่งของตัวละครหนึ่งแสนไว้ที่พระพุทธองค์ทรงน้ำแล้วทรงตรัสสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้วจงนำเอาพระธาตุนี้ไว้มีทั้งสิบนิ้วมาบรรจุไว้ที่นี่

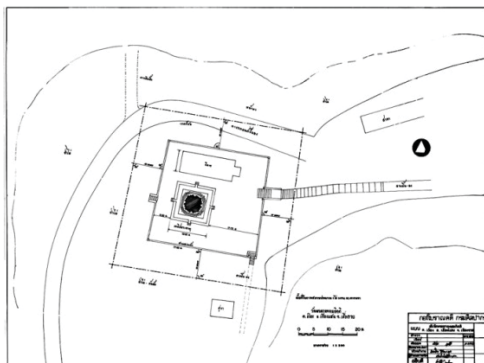
ประวัติวัด วัดพระธาตุดอยจอมทอง หรือวัดพระธาตุดอยทอง (หรือวัดพระธาตุดอยตอง ตามสำเนียงคนเชียงราย) เป็นหนึ่งในพระธาตุ 9 จอม เป็นวัดเก่าแก่ และถือเป็นปูชนียสถานแห่งหนึ่งใน “เก้าจอม” ของสถานที่อันเป็นมงคลนามของจังหวัดเชียงราย โดยวัดพระธาตุดอยจอมทองนี้ สันนิษฐานว่าสร้างก่อนที่พญามังรายมหาราชจะเสด็จมาพบพื้นที่บริเวณนี้ และโปรดให้สร้างเมืองเชียงรายในปี พ.ศ. 1805 โดยตามประวัติที่มีการกล่าวถึงวัดพระธาตุดอยจอมทองระบุว่าสร้างขึ้นในสมัยพญาเรือนแก้ว เจ้าผู้ครองเมืองไชยนาทรายณ์ (บริเวณอำเภอเวียงชัยปัจจุบัน) โดยในการสร้างวัดครั้งนั้นได้มีการสร้างองค์พระเจดีย์ประธานของวัดขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระมหาเถระชาวลังกาได้นำมาถวายแด่พญาพังคราชแห่งเมืองโยนก

สถานที่สำคัญ เช่น พระเจดีย์ประธานของวัดพระธาตุดอยจอมทอง มีลักษณะเป็นเจดีย์ล้านนาพุกาม องค์ประกอบของเจดีย์ส่วนฐานมีลักษณะเป็นฐานปัทมทกเหลี่ยมยกสูง องค์เจดีย์มีลักษณะเป็นชั้นบัวถลารองรับกระฉ่ม ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ ปล้องไฉน ปลียอด และมีฉัตรอยู่ชั้นบนสุด องค์เจดีย์หุ้มด้วยทองคำจังโกฏี เหมือนกับพระเจดีย์อื่นๆในภาคเหนือ ทำให้เกิดความสวยงาม และยังสามารถป้องกันการเกิดตะไคร่น้ำ และป้องกันการเกิดวัชพืชบนองค์เจดีย์ด้วย

3.8) วัดพระธาตุจอมกิตติ อ.เชียงแสน จ.เชียงราย ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 8 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองเชียงแสน ทรงพบพระภิกษุ 2 รูปนอนอยู่บนก้อนหินก้อนหนึ่ง ทั้งสองรูปเมื่อเห็นพระพุทธเจ้าจึงพากันมาอภิวัท พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามเหตุ จึงตอบว่ามาไหว้ไม้ศรีมหาโพธิ์แล้วจึงมานอนอยู่ที่นี่ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นสิ่งดียิ่งเพราะไม้ศรีมหาโพธิ์นี้เป็นลูกพันธุ์ที่ได้มาจากที่นี่ จากนั้นเสด็จไปทางหัวดอยทิศตะวันตก ในขณะนั้นมีช้างของขุนลัวะเจ้าเมืองเชือกหนึ่งกำลังตกมัน เขาผูกไว้กับเสา ช้างนั้นมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาบิณฑบาต มันสะดุ้งตกใจกลัวจนเชือกขาดก็ร้องเล่นหนีไปแอบอยู่ที่สระแห่งหนึ่งทางทิศตะวันออก เหตุนั้นเมืองนี้จึงมีชื่อว่า เมืองช้างแสน ภายหลังจะเปลี่ยนเป็น เมืองเชียงแสน สระที่อยู่ทางทิศตะวันออกนั้นจะมีชื่อว่า เมืองหนองช้าง คนทั้งหลายนำโภชนาหารมาถวาย พระองค์จึงตรัสว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นที่ตั้งพระศาสนาไว้ พระองค์ทรงลูบพระเศียร ทรงได้พระเกศาธาตุหนึ่งองค์ประทานมอบต่อให้ลัวะผู้หนึ่งชื่อว่า อ้ายแสนทอง ผู้เป็นเจ้าเมืองนำไปใส่กระบอกล้อมแล้วใส่ในผอบทองคำใหญ่ 7 กำมือ บรรจุสิ่งของแล้วขุนแสนทองก็ขุดอุโมงค์ลึก 500 ศอก อัญเชิญพระเกศาธาตุบรรจุไว้ท่ามกลางอุโมงค์สร้างประตูทางทิศตะวันออก มีลัธารสายหนึ่งขึ้นมาต่อปากประตูนั้น แล้วพระพุทธเจ้าสั่งว่า เมื่อตถาคตนิพพานแล้วจงเอาพระธาตุแขวนเบื้องขวามาประดิษฐานไว้ที่นี่

ประวัติวัด พระธาตุจอมกิตติเป็นปูชนียสถานสำคัญคู่บ้านคู่เมืองเชียงแสน และเป็น 1 ในพระธาตุ 9 จอม ซึ่งเป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัดเชียงรายจากตำนานวัดพระธาตุจอมกิตติ ในอดีตวัดพระธาตุจอมกิตติตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของนครโยนกที่ล่มสลายกลายเป็นหนองน้ำปัจจุบันวัดพระธาตุจอมกิตติ ในพงศาวดารโยนกว่า "พระพุทธศาสนากาลล่วงได้ 956 พรรษา ยังมีพระมหาเถรเจ้าตนหนึ่งชื่อพระพุทธโฆษา เป็นชาวโกศลเมืองสุธรรมาวดี ในรามัญประเทศ ท่านได้ออกไปสู่ลังกาทวีป นำคัมภีร์พระไตรปิฎกแต่ลังกาทวีปไปทูลเกล้าถวายสู่รามัญประเทศและพุกามประเทศ แล้วท่านได้มาสู่แคว้นแคว้นโยนก ไชยบุรีเชียงแสน เมื่อ ณ วันจันทร์ขึ้น 9 ค่ำเดือน 6 ปีชวด พ.ศ. 956 ได้นำพระบรมสารีริกธาตุทั้ง 3 ขนาด รวม 16 องค์ มาถวายแก่พระองค์ฟังคราชเจ้านครโยนกฝ่ายองค์ฟังคราชเจ้านครโยนกนาคบุรีเชียงแสนก็ให้สร้างพระเจดีย์องค์หนึ่งบนจอมเขาตอยน้อย ซึ่งเรียกว่าดอยจอมกิตติ พระเจดีย์นั้นกว้าง 3 วา สูง 6 วา 2 ศอก บรรจุพระบรมธาตุสำเร็จในวันจันทร์ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ได้มีมหกรรมงานฉลองพร้อมกันกับพระธาตุจอมทอง เมืองไชยนาทรายณ์ เมื่อ ณ วันพุธเพ็ญเดือน 7 ในศกเดียวกันนั้น" วัดพระธาตุจอมกิตติ มีรูปแบบของเจดีย์โดยเฉพาะส่วนรองรับองค์ระฆังเป็น 12 เหลี่ยม น่าจะเป็นช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มีเนื้อที่ตามที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ตามพระราชกฤษฎีกาเบกษา เล่ม 97 ตอนพิเศษ 41 วันที่ 14 มีนาคม 2523 กำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน จำนวน 1 ไร่ 3 งาน 82 ตารางวา

3.9) วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม)อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามคติความเชื่อคนเกิดปีมะเส็ง พระธาตุประจำปีเกิดอยู่ที่ต้นโพธิ์วัดโพธารามมหาวิหาร หรือวัดพระเจดีย์เจ็ดยอด จ.เชียงใหม่ และพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย วัดเจ็ดยอด หรือมหาโพธาราม ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ ออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นวัดที่มีความสำคัญมากที่สุดวัดหนึ่งของเชียงใหม่และล้านนาทั้งในด้านรูปแบบสถาปัตยกรรม คุณค่าความงามทางด้านศิลปกรรม ตลอดจนประวัติความเป็นมาอันรุ่งเรืองในอดีต วัดเจ็ดยอดยังเป็นสถานที่ประชุมของพระเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกจากเมืองต่าง ๆ และประเทศใกล้เคียงในการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก และครั้งแรกในดินแดนของสยามประเทศ วัดเจ็ดยอดเป็นวัดที่สำคัญของพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ในช่วงที่พระพุทธศาสนาในล้านนาถึงความเจริญสูงสุด เรียกว่า “ยุคทองของพระพุทธศาสนาล้านนา” วัดเจ็ดยอดนั้นนอกจากจะเป็นวัดที่มีความสำคัญทางด้านพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์แล้ว ยังเป็นวัดที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ซึ่งครองเชียงใหม่สืบต่อกันมา กษัตริย์ล้านนาได้ให้การอุปถัมภ์และสร้างสรรค์ศิลปสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ภายในบริเวณวัดมากมายมีหลักฐานที่ชัดเจนตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชเรื่อยไปจนกระทั่งสมัยของพระเมืองแก้ว

วัดแห่งนี้ได้รับการประกาศเป็นโบราณสถานสำหรับชาติตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 3689 วันที่ 8 มีนาคม 2478 มีเนื้อที่ 37 ไร่ 3 งาน 61 ตารางวา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2482 ทำพิธีผูกพัทธสีมา เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2487 เป็นอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ

ศาสนสถานศาสนวัตถุมีศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมสำคัญภายในบริเวณวัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) ที่ได้มีการทำลวดลายปูนปั้นประดับตกแต่งเอาไว้ เท้าที่เหลือปรากฏเป็นหลักฐานให้ศึกษาได้ในปัจจุบัน คือ สลุปเจ็ดยอด ชุ่มประตู่โขง อนิมิสเจดีย์ มหาเจดีย์บรรจุพระอัฐิและอังคารธาตุของพระเจ้าติโลกราชและมณฑปพระแก่นจันทน์แดง โดยสลุปเจ็ดยอดพระเจดีย์เจ็ดยอด (โพธิ์บัลลังก์) แสดงลักษณะที่ได้รับอิทธิพลมาจากมหาโพธิ์เจดีย์ที่พุทธคยาด้านหน้าทำเป็นคูหาสี่ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ผนังด้านหน้าประดับลวดลายปูนปั้นรูปเทวดา ส่วนบนเจดีย์เป็นยอดกรวยเหลี่ยม มียอดใหญ่ตรงกลางและยอดบริวารอยู่ที่มุมทั้ง 4 ที่มุมด้านหน้า 2 ข้างเป็นเจดีย์ทรงกลม ข้างละองค์ องค์เจดีย์ ก่อด้วยศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ฐานชั้นล่างประกอบด้วยฐานเขียงและฐานปัทม์อย่างละชั้น ไม่มีลูกแก้วและบัวหงาย ด้านหน้ามีการเจาะช่องคูหา ประตูทางเข้าก่อเป็นซุ้มโค้ง ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานเขียง หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

สถาปัตยกรรมนี้ นักโบราณคดีและนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่า สร้างขึ้นในรัชสมัยของ พระเจ้าติโลกราช ลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยทั่วไปของสถาปัตยกรรมแบ่งเป็นส่วนสำคัญได้ 3 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนฐานเป็นแบบฐานบัว และหน้ากระดานรองรับส่วนที่ทำเป็นคานา ซึ่งส่วนนี้ทำเป็นลักษณะแบบอุโมงค์เพดานโค้งลึกเข้าไป ภายในสุดผนังด้านหลังของคานามีแท่นไว้พระพุทธรูป ผนังด้านข้าง 2 ด้าน ก่อด้วยศิลาแลงหนาหลายชั้น เพื่อใช้เป็นโครงสร้างรับน้ำหนักข้างบน และระหว่างความหนาของผนังนี้ได้ทำเป็นทางเดินแคบ ๆ มีบันไดขึ้นไปสู่ชั้นบน ส่วนบนหรือหลังคาเหนือคานาขึ้นไปประกอบด้วยยอด 7 ยอดด้วยกัน คือ กลุ่มยอดทรงกรวยเหลี่ยมแบบยอดศิขร จำนวน 5 ยอด มียอดสูงใหญ่อยู่กลางยอดเล็กเป็นบริวารประกอบอยู่ 4 มุม ที่มุขด้านหน้าซึ่งยื่นออกมาทำเป็นเจดีย์ทรงกลมตั้งอยู่ด้านละองค์

ซุ้มประตู หรือที่ทางล้านนาเรียกว่า ประตูโขง มีลักษณะเป็นประตูกำแพงขนาดใหญ่ ส่วนบนทำเป็นซุ้มโค้ง ด้านข้างเป็นผนังหนาทั้ง 2 ด้าน เพื่อใช้เป็นโครงสร้างรองรับน้ำหนักส่วนบน ซึ่งทำเป็นยอดทรงมณฑป (ปัจจุบันส่วนบนพังหมด เหลือเพียงส่วนผนังด้านข้าง 2 ด้าน และบางส่วนของกำแพงเท่านั้น) ซุ้มประตูวัดเจ็ดยอดนี้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราชเมื่อคราวที่ ปลุกต้นมหาโพธิ์และสร้างสัตตมหาสถาน ในปี พ.ศ.1998

อนิมิสเจดีย์ลักษณะโดยทั่วไปของอนิมิสเจดีย์เป็นสถาปัตยกรรมมณฑป ตั้งอยู่บนฐานทักษิณ มีระเบียงล้อมรอบ ส่วนเรือนธาตุเป็นแบบแปดเหลี่ยม ประกอบด้วยซุ้มใหญ่ 4 ซุ้ม ทำเป็นคานาเล็กเข้าไปสลับกับซุ้มตื้น ๆ แบบซุ้มจระนำ ส่วนบนเหนือเรือนธาตุขึ้นไปชั้นหนึ่งทำเป็นซุ้มโค้งเล็ก ๆ 8 ซุ้ม ซ้อนอยู่เหนือซุ้มที่อยู่รอบ ๆ เรือนธาตุ สำหรับอนิมิสเจดีย์นี้เป็นส่วนหนึ่งในสัตตมหาสถานที่ได้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าติโลกราช เมื่อ พ.ศ.1998

มหาสถูปบรรจุพระอัฐิและอังคารธาตุพระเจ้าติโลกราชมหาสถูปนี้มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีขนาดค่อนข้างใหญ่เป็นแบบอย่างสถาปัตยกรรมรูปทรงเจดีย์ ซึ่งนิยมสร้างกันมากในสมัยราชวงศ์มังราย ลักษณะโดยทั่วไปขององค์สถูปประกอบด้วยส่วนล่างเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น รองรับด้วยฐานสี่เหลี่ยมย่อเก็จ ประกอบด้วยลวดบัวและคั่นด้วยลูกแก้วแบบฐานทรงบัลลังก์ รองรับส่วนเรือนธาตุ ซึ่งทำเป็นซุ้มจระนำประกอบอยู่ทั้ง 4 ด้าน ลึกเข้าไปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปส่วนเหนือเรือนธาตุขึ้นไปทำเป็นฐานบัวคว่ำ หรือบัวถลารองรับ ส่วนบนซึ่งเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบล้านนา ประกอบด้วยฐานเขียงและลวดบัวซ้อนกันขึ้นไปรองรับองค์ระฆังเหนือองค์ระฆังทำเป็นบัวฝาละมีรองรับปล้องไฉน

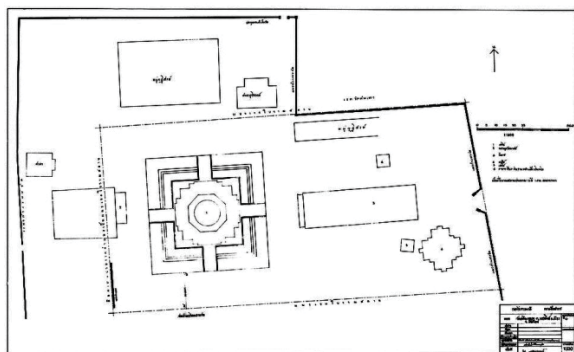
3.10) วัดเจดีย์หลวง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกในผูกที่ 9 มีเรื่องเล่าว่า พระพุทธเจ้าเสด็จจากที่นั่นไปบ้านของลัวะ ประทับนั่งบนแท่นอาสนะ ลัวะนั้นบังเกิดความยินดี จึงฝึค้ำฉัตร ธงแผ่นผ้าถวายบูชา ในเวลานั้นมีนักบวชมารูปหนึ่งอายุได้ 120 ปี มาพบพระพุทธเจ้า เกิดความยินดี จึงแก้ผ้าสไบไปชุบน้ำมันจุกบูชาพระพุทธเจ้า จึงทรงพยากรณ์ว่า เมื่อตถาคตมาถึงที่นี่ เขามาปักฉัตรและธงถวายบูชา ซี่ม่านก็จุกผ้าสไบบูชารุ่งโรจน์โชตินาการยิ่ง ต่อไปภายหน้าจะมีคนมาสร้างวัดที่นี่เป็นอารามใหญ่ ปรากฏชื่อว่า โขติการาม

ประวัติวัด วัดเจดีย์หลวงหรือ "วัดโขติการามหรือราชกุฎาการ" สร้างในสมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1929-1944) ไม่ปรากฏปีที่สร้าง เป็นอารามหลวงแบบโบราณที่แบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสให้เป็นสัดส่วน มี 5 เขตด้วยกันคือ เขตพุทธาวาส 1 สังฆาวาส 4 ที่รายล้อมเขตพุทธาวาสทั้ง 4 ทิศ ใน ปี พ.ศ. 2022-2024 สมัยพญาติโลกราช ได้ทำการเสริมสร้างพระเจดีย์ใหม่ ให้มีส่วนสูง 40วา ฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ 28 วา โดยการปรับปรุงดัดแปลงผสมผสานด้านสถาปัตยกรรม โครงสร้าง รูปลักษณะทรงพระเจดีย์ใหม่ให้เป็นแบบ "พุทธศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา/โลหะปราสาทของลังกา รูปลักษณะของเจดีย์แบบพุกามพม่า" ได้ดัดแปลงซุ้มจรนำด้านทิศตะวันออกให้เป็นซุ้มและแท่นฐานที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปยืนปางวิมลสมาธิ (พระแก้วมรกต) เป็นระยะเวลา 80 ปี

ปี พ.ศ. 2055 สมัยพระเมืองแก้วทำการบูรณะอีกครั้งด้วยการขยายฐานให้ใหญ่ขึ้น เสริมฐานและกำแพงแก้วให้แข็งแรงมั่นคงกว่าเดิม ทำกำแพง 3 ชั้น และนำทองคำหุ้มองค์พระธาตุเจดีย์หลวงต่อจากพระเจดีย์เดิม

ปี พ.ศ. 2088 สมัยพระนางเทวีจिरประภา เกิดพายุฝนตกใหญ่แผ่นดินไหวทำให้องค์พระเจดีย์หักพังทลายลงมา เหลือเพียงครึ่งเดียว

พระเจดีย์หลวงเป็นเจดีย์ทรงมณฑปย่อครึ่ง ส่วนฐานเป็นแบบเชียงสี่เหลี่ยม 5 ชั้น เหนือขึ้นมาเป็นชั้นปัทมและชั้นหน้ากระดานสูง เดิมมีรูปช้างปูนปั้นโผล่ออกมาครึ่งตัวโดยรอบจำนวน 28 เชือก ซึ่งเป็นส่วนรองรับลานประทักษิณ สี่เหลี่ยมตอนบนที่มีระเบียบช่องประตู ที่ตอนกลางแต่ละด้านทำเป็นบันไดนาคขึ้นลง ส่วนเรือนธาตุเป็นท้องมณฑปย่อเก็จ 2 ตอน โดยตอนกลางแต่ละด้านเป็นซุ้มจรนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ชั้นบัวถลาย่อเก็จ 2 ชั้น และชั้นมาลัยเถา รองรับองค์ระฆังและส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไป

3.11) วัดต่อแพ อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน เดิมเป็นวัดร้าง สันนิษฐานว่าเป็นวัดชาวละว้า สร้างแล้วปล่อยทิ้งร้างไป มีซากเจดีย์ที่มีต้นไม้อยู่กลางเจดีย์ และได้มีการบูรณะเจดีย์และสร้างวิหาร ในปี พ.ศ. 2461 ภายหลังเมื่อมีคนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ จึงพบวัดต่อแพซึ่งมีซากเจดีย์เก่า มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นกลางเจดีย์แต่ในต่อนั้น ยังไม่มีใครกล้าเข้ามายังบริเวณนี้เพราะเล่ากันว่าผีคู่มาด ต่อมาชาวบ้านได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดต่อแพเก่า (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งศูนย์เด็กเล็ก) ให้มาทำการบูรณะวัด โดยมีศรัทธาบ้านเมืองปอน บ้านขุนยวมและบ้านต่อแพร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญขึ้นมา มีตำราได้กล่าวถึงประวัติของวัดว่าสถานที่แห่งนี้เดิมเป็นที่พักและรวมซุงไม้ มีนจกต่อแพมาชุมนุมกันมาก นักต่อแพเหล่านั้นจึงร่วมใจกันสร้างวัดขึ้นมาและให้ชื่อว่า วัดต่อแพสถาปัตยกรรมที่ดีเด่นของวัดต่อแพ คือศาลาการเปรียญซึ่งเป็นอาคารสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่ที่สวยงามที่สุดในอำเภอขุนยวม ตัวอาคารซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกนั้นได้รับการก่อสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง มีความกว้างประมาณ 30 เมตร และยาวประมาณ 25 เมตร หลังคาซึ่งมีหลายชั้นแยกออกจากกันเป็นหลัง ๆ และมุงด้วยสังกะสีที่ได้รับการสลักลวดลายอย่างสวยงาม

วัดต่อแพขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน เล่มที่ ๑๑๔ ตอนที่ พิเศษ 87 ง วันที่ประกาศ 29 กันยายน 2540 มีพื้นที่ 1 ไร่ 82 ตารางวา

วัดนี้มีศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญคือ เจดีย์ รูปแบบไทใหญ่ ผสมศิลปะพม่า และวิหาร ไม้ รูปแบบไทใหญ่ การก่อสร้างด้วยหลังคาแบบคอสองสามชาย

เจดีย์ทรงเครื่องแบบมอญ วิหารแบบไทใหญ่ ทั้งเจดีย์และวิหารตั้งเด่นอยู่กลางลานวัด โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบเจดีย์มี สถาปัตยกรรมแบบมอญตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยม ที่ส่วนยอดประดับฉัตรโลหะเจ็ดชั้น ตั้งอยู่คู่กับวิหารโถงซึ่งเป็นศิลปะไทใหญ่ มีหลังคาซ้อนหลายชั้นอย่างวิจิตรพิสดาร แสดงให้เห็นฝีมืออันประณีตของช่างไทใหญ่ในยุคนั้น และมีศาลาการเปรียญ เป็นสถาปัตยกรรมพม่าผสมไทใหญ่ที่สวยงามมาก สร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง มีความกว้าง 30 ม. ยาว 25 ม. หลังคาแยกเป็นหลังๆ ซ้อนเป็นชั้นๆ มุงด้วยสังกะสี ประดับโลหะฉลุอย่างสวยงาม

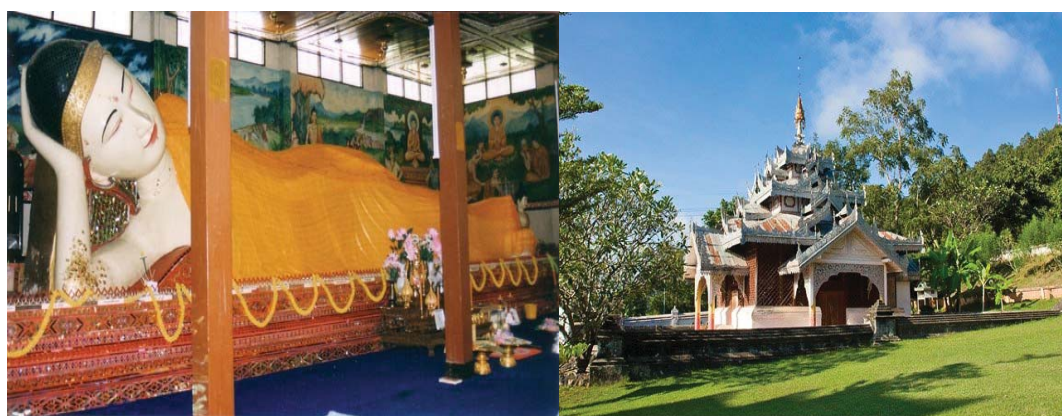

3.12) วัดพระนอน อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน วัดแห่งนี้ตั้งอยู่เชิงดอยกองมู ทางทิศตะวันตกของที่ว่าการอำเภอเมืองปัจจุบัน ห่างจากตลาดเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ประมาณ 260 เมตร ทิศเหนือ ติดกับวัดม่วงต๋อ ทิศใต้ ติดกับโรงเรียนเทศบาลเมืองแม่ฮ่องสอน ทิศตะวันออก ติดกับถนนผดุงม่วยต๋อ ทิศตะวันตก ติดกับป่าสงวนเชิงเขาวัดพระธาตุดอยกองมู

ประวัติวัด วัดพระนอนสร้างเมื่อวันพฤหัสบดีพ.ศ. 2418 โดยพญาสิงหนาทราชา (นามเดิมว่า ชานกะเล เป็นชาวไทใหญ่) เจ้าเมืององค์แรกของแม่ฮ่องสอนตรงกับรัชสมัยรัชกาลที่ 5 มูลเหตุที่สร้างองค์พระนอน มี 2 ประการคือ เพื่อเป็นอนุสรณ์ ที่ท่านได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแม่ฮ่องสอน ท่านได้รับพระราชทานนามว่า “พญาสิงหนาทราชา” เมื่อ พ.ศ. 2417 อีกทั้งเป็นการเฉลิมฉลองในวาระที่หมู่บ้านแม่ฮ่องสอนได้รับการยกฐานะขึ้น เป็นเมือง และเพื่อท่านเป็นผู้เกิดวันอังคารจึงสร้างองค์ไสยาสน์ (พระนอน) ขึ้นให้เป็นพระประธาน คู่บ้านคู่เมืองให้เป็นที่สักการะกราบไหว้บูชา ของชาวเมืองแม่ฮ่องสอน แต่ก็สร้างไม่แล้วเสร็จ เพราะเหตุการณ์บ้านเมืองแถวชายแดนไม่ค่อยสงบเจ้าเมืององค์แรกท่านถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ.2427 สมัยต่อมาชายาของท่านมีนามว่า เจ้านางเมื่อยะขึ้นครองเมือง เป็นเจ้าเมืององค์ที่ 2 ท่านจึงสร้างองค์พระนอนยาว 11 เมตร 90 เซนติเมตร ต่อจนสำเร็จเรียบร้อย และจัดงานฉลองครั้งยิ่งใหญ่

วัดพระนอนขึ้นทะเบียนโบราณสถาน เล่มที่ 98 ตอนที่ 177 วันที่ประกาศ 27 ตุลาคม 2524 มีพื้นที่ 2 ไร่ 21 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญคือ วัดพระนอน มีลักษณะทางสถาปัตยกรรม วัดพระนอนเป็นสถาปัตยกรรมแบบพม่าและผสมผสาน วัฒนธรรมชาวไทใหญ่รูปทรงหลังคาวัดเป็นแบบ สองคอสามชายและทรงปานซอยเหมือนวัดพระธาตุดอยกองมู และมีอุโบสถ (สี่ม) ที่ได้ก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2469 ในสมัย พระยาพิศาลฮ่องสอนบุรี เจ้าเมืองแม่ฮ่องสอนองค์ที่ 4 ศิลปกรรมแบบศิลปะไทใหญ่เป็นรูปปราสาท มีความกว้าง ยาว 9 เมตร สูง 20 เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูอยู่ 3 ด้าน ด้านหลังเป็นที่ประดิษฐานองค์พระประธาน ระหว่างผนังทั้ง 2 ด้าน มีจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ จัดเป็นอุโบสถแห่งแรกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ข้างๆ มีสิงห์คู่(ล่างซ้าย) เป็นสิงห์คู่เมืองอยู่ทางด้านหลังของวัด

3.13) วัดหัวเวียง อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน เดิมตั้งอยู่นอกเมืองแม่ฮ่องสอน แต่เมื่อเมืองขยายใหญ่ขึ้น วัดจึงอยู่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ชาวเมืองแม่ฮ่องสอนจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัดกลางเวียง สร้างโดยพญาสิงหนาทราชา เจ้าฟ้าเมืองแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2406 เป็นวัดลำดับที่ 2 ของเมืองแม่ฮ่องสอน วัดหัวเวียงเป็นวัดที่มีศิลปะแบบไทใหญ่ ซึ่งมีเอกลักษณ์ที่มีหลังคาซ้อนกันหลายชั้นโดยยกจั่วขึ้นและมีหลังคาขนาด เล็กกว่าทั้งชายคกรอบลงมา ถ้ามีสองจั่วและซ้อนหลังคาสามชั้นเรียกว่า “เจตุน” ส่วนอาคารสามค่อจั่วและซ้อนหลังคาเป็นสี่ชายเรียกว่า “ยอนแซก” หากสูงไปกว่านั้นนิยมสร้างเป็นยอดปราสาทโดยซ้อนหลังคาขึ้นไปห้าหรือเจ็ดชั้น ส่วนชายของหลังคานิยมประดับสังกะสีเจาะฉลุเป็นลวดลายสวยงาม สังกะสีฉลุส่วนที่ประดับเหนือหลังคาเรียกว่า “ปานถ่อง” ส่วนสังกะสีฉลุส่วนที่ห้อยลงมารีเรียกว่า “ปานชอย” วัดหัวเวียงขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ระบุ เล่มที่ 98 ตอนที่ 177 วันที่ประกาศ 27 ตุลาคม 2524 มีพื้นที่ 1 ไร่ 3 งาน 52 ตารางวา

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ พระเจ้าपालะแข่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทรงเครื่องฝีมือช่างมณฑลเยลย์ องค์พระหล่อจากทองเหลือง ส่วนพระพักตร์มีส่วนผสมของทองอยู่ส่วนหนึ่ง ทำให้พระพักตร์แวววาวอยู่เสมอ พระเจ้าपालะแข่งจำลองจากพระมหามุนีองค์จริงที่ประดิษฐานอยู่เมืองมณฑลเยลย์ ประเทศพม่า การหล่อพระเจ้าपालะแข่ง ช่างได้หล่อเป็นท่อนๆ จำนวนเก้าท่อน ลุงจองโพหย่าเป็นผู้เดินทางไปอัญเชิญล่องมาตามแม่น้ำปายแล้วนำมาประกอบที่ วัดพระนอน จากนั้นจึงนำมาประดิษฐานที่วัดหัวเวียง และวิหารพระเจ้าपालะแข่งเป็นวิหารไม้ ศิลปกรรมแบบศิลปะไทใหญ่ มีความงดงามเป็นแบบอย่างของสถาปัตยกรรมไทใหญ่ สันนิษฐานว่าสร้างในคราวเดียวกันกับการสร้างวัด โครงสร้างทั้งหมดของวิหารใช้ไม้เป็นวัสดุ ลักษณะเด่นคือหลังคาแบบเรือนยอดทรงปราสาทซ้อนห้าชั้น ตอนบนสุดประดับด้วยฉัตรโลหะหลังคามุงกระเบื้องไม้และมีสังกะสีฉลุประดับตาม ศิลปะไทใหญ่ มีศาลาจำศีล อาคารไม้หลังคามุงสังกะสีประดับลายเจาะสังกะสีรูปทรงสวยงาม และอุโบสถ วัดหลังใหม่ สร้างตามแบบอย่างสถาปัตยกรรมไทใหญ่ผสมผสานพม่าเป็นอาคารคอนกรีตหลังคา ยกขึ้นสูงเป็นชั้นๆ มุงกระเบื้องประดับลายเจาะสังกะสี

3.14) วัดเจดีย์ขาว อ.เมืองจ.ลำปาง วัดพระเจดีย์ขาว เป็นวัดเก่าแก่สร้างมาแต่โบราณ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด พ.ศ. เท่าใด สันนิษฐานประกอบกับการได้ขุดพบพระเครื่องสมัยหริภุญไชยที่ฐานองค์พระเจดีย์ เข้าใจกันว่าสร้างมานานปีแล้ว และเจดีย์ทั้ง 20 องค์ ได้รับการก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5

ประวัติวัด วัดเจดีย์ขาวหลัง เป็นวัดที่งดงามแห่งหนึ่งของจังหวัดลำปาง ชาวเป็น ภาษาเหนือ หมายถึง 20 หลัง เป็นภาษาเหนือเช่นกันหมายถึงองค์ เมื่อรวมกันเป็นวัดเจดีย์ขาวหลัง จึงหมายถึง วัดที่มีเจดีย์ 20 องค์ วัดนี้เป็นปูชนียสถานที่สำคัญของจังหวัดลำปางสร้างแต่โบราณ ทรงคุณค่าทั้งทาง ด้านประวัติ ศาสตร์และโบราณวัตถุ จากหลักฐานการขุดพบพระเครื่องสมัยหริภุญไชยที่องค์พระเจดีย์ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า วัดนี้สร้างมานานกว่าพันปี เจดีย์แต่ละองค์เป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเจดีย์พม่าขนาดเล็ก มีสีทองเป็นประกาย ตั้งอยู่บนฐานเหลี่ยม ยอดเจดีย์ตกแต่งประดับด้วยฉัตรอย่างสวยงาม มีความเชื่อกันว่าภายใน แต่ละเจดีย์มี พระเกศาธาตุบรรจุอยู่วัดเจดีย์ขาวขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน เล่มที่ 97 ตอนที่ 41 วันที่ประกาศ 14 มีนาคม 2523

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือเจดีย์แบบพม่า 20 องค์ลักษณะองค์เจดีย์เป็นศิลปกรรมล้านนาผสมศิลปพม่า ฐานสี่เหลี่ยมจตุรัสก่ออิฐถือปูน องค์ใหญ่ที่สุดอยู่ตรงกลางมีฐานกว้างด้านละ 6.20 เมตร สูง 11 เมตร ด้านหน้าของพระเจดีย์มีซุ้มพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ข้างใน ส่วนอีก 19 องค์นั้นมีขนาดเท่าๆ กัน ฐานกว้างด้านละ 4 เมตร สูง 6 เมตร นอกจากองค์พระธาตุเจดีย์ขาวแล้ว สิ่งที่น่าสนใจในวัดคือ ศิลปะล้านนาผสมศิลปะพม่า ข้างหมู่พระเจดีย์มีวิหาร หลังเล็ก ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดปางสมาธิ ศิลปะเชียงแสน ชาวบ้านเรียกว่า พระเจ้าทันใจ และมีพระอุโบสถหลังใหญ่ซึ่งประดิษฐานพระประธาน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีพุทธลักษณะงดงาม บานประตู ทั้งสามเป็น ของโบราณเขียนลวดลายรดน้ำละเอียดสวยงาม เสาซุ้มประตูหน้าต่างประดับลวดลายกระจกสีเป็น ลักษณะศิลปะสมัยใหม่ และที่ศาลาการเปรียญเรือนไม้ชั้นเดียวด้านหลังพระอุโบสถ ได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์แสดง โบราณวัตถุที่ชาวบ้านนำมาถวาย นอกจากนี้ เมื่อปี พ.ศ.2526 ชาวบ้านได้ขุดพบพระพุทธรูปทองคำบริสุทธิ์หนัก 100 บาทสองสลึง มามอบให้แก่ทางวัดซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้ชื่อว่า พระแสนแซ่ทองคำ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะสมัยล้านนา ลักษณะพิเศษของพระพุทธรูปองค์นี้คือ สามารถถอดออกเป็นชิ้นส่วนต่างๆ แล้วประกอบกลับเข้าไปใหม่ได้ เป็นพระพุทธรูปทองคำองค์แรกที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณวัตถุแห่งชาติ

3.15)วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม อ.เมืองลำปาง จ.ลำปาง วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม พระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญ ตั้งอยู่ที่ ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง โดยเป็นวัดที่เก่าแก่และสวยงามมีอายุนับพันปี เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหามณเฑียรูปปฏิมากร (พระแก้วมรกต) ตั้งแต่ปี พ.ศ.1979 เป็นเวลานานถึง 575 ปี

พระแก้วดอนเต้า ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง เหตุที่วัดนี้ได้ชื่อว่าวัดพระแก้วดอนเต้า มีตำนานกล่าวว่า นางสุชาดา ได้พบแก้วมรกตในแดงโม (หมากเต้า) และนำมาถวายพระเถระรูปนั้นจึงจำงาช้างให้นามมรกตนั้นไปแกะสลักเป็นพระพุทธรูป ซึ่งก็คือ พระแก้วดอนเต้า ซึ่งต่อมาได้รับการอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดพระธาตุลำปางหลวงสาเหตุ จากตำนานบอกว่า มีผู้ไปฟ้องเจ้าเมืองลำปางในขณะนั้นว่า พระเถระและนางสุชาดาเป็นชู้กัน เจ้าเมืองลำปางจึงให้จับนางสุชาดาไปประหารชีวิต ส่วนพระเถระองค์นั้นทราบข่าวก็ได้หนีไปโดยได้นำไปฝากไว้ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงจนถึงปัจจุบัน ส่วนสถานที่ตั้งบ้านของนางสุชาดาก็ได้มีผู้มีจิตศรัทธาในคุณงามความดีของนาง บริจาคเงินสร้างวัดขึ้นชื่อวัดสุชาดาราม แต่มีบางสันนิษฐานบอกว่า เนื่องจากวัดพระแก้วดอนเต้า และ วัดสุชาดาราม นั้นร้างลง แต่บางที่ก็มีการสันนิษฐานเพิ่มว่า น่าจะเป็นเพราะย่านนี้เป็นสวนหมากเต้า และเป็นที่ดอน จึงชื่อพระธาตุว่า พระบรมธาตุดอนเต้า และชื่อวัดว่า วัดพระธาตุดอนเต้า และต่อมาเมื่อมีการประดิษฐานพระแก้วดอนเต้า จึงเปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระแก้วดอนเต้า

วัดพระแก้วดอนเต้า เป็นที่ตั้งของพระบรมธาตุดอนเต้า ซึ่งเป็นพระเจดีย์องค์ใหญ่ บรรจุพระเกศาธาตุของ พระพุทธเจ้า มณฑปศิลปะพม่า ลักษณะงดงาม ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ และวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ซึ่งมีอายุเก่าแก่ พอๆกับการสร้างวัดนี้ นอกจากนี้ยังมีวิหารหลวงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติล้านนา และวิหารพระเจ้าทองทิพย์

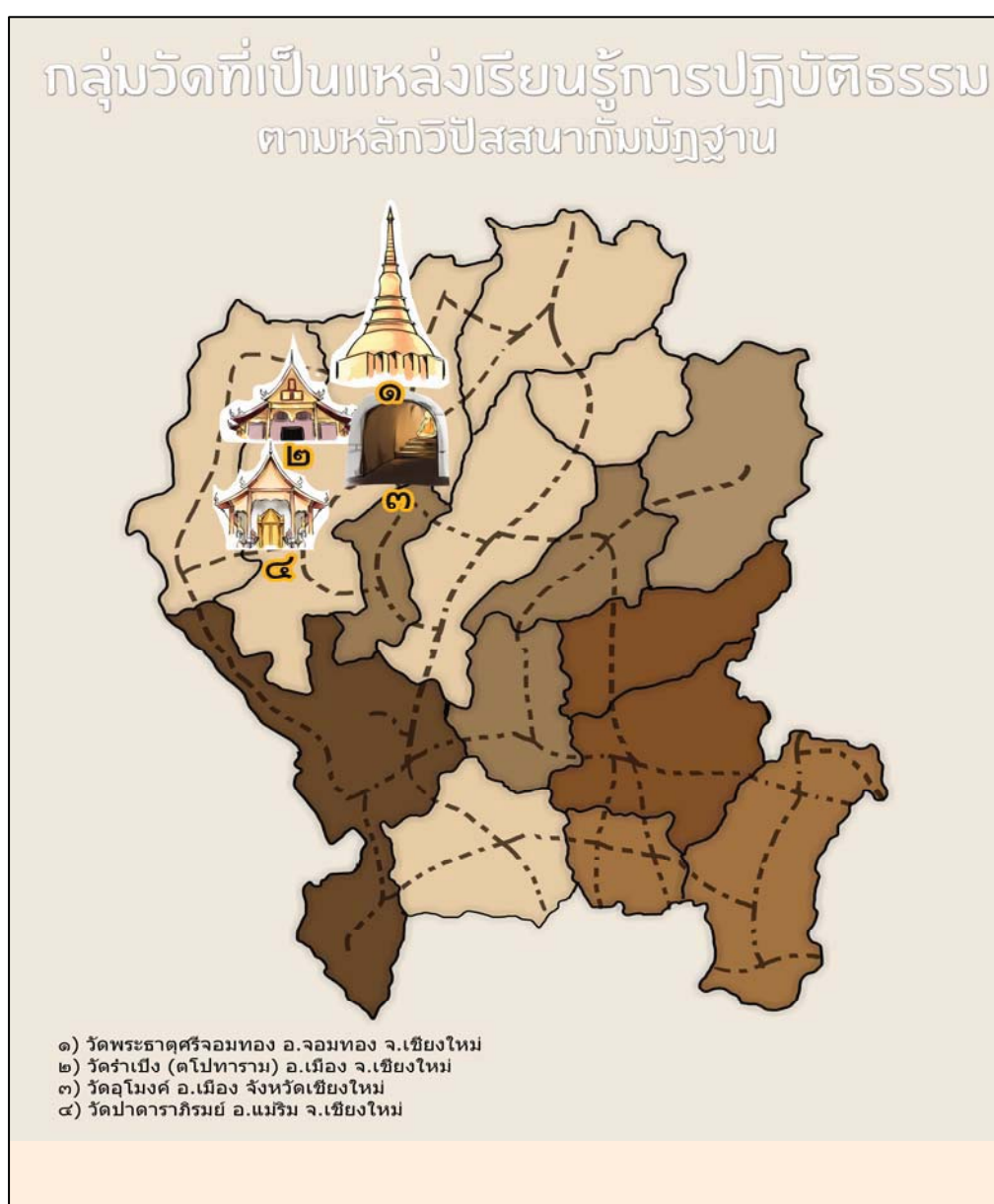
วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม มีพระเจดีย์ใหญ่ทรงล้านนา มีมณฑปยอดปราสาทแบบพม่าที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก มีพระวิหารทรงล้านนาที่มีรูปทรงงดงาม มีลวดลายแกะสลักไม้ที่บานหน้าต่างข้างในมีจิตรกรรมฝาผนังที่มีคุณค่าทางศิลปะ และประวัติศาสตร์ มีพระอุโบสถทรงล้านนาขนาดกะทัดรัด มีสัดส่วนสวยงาม วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดารามได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง เมื่อปี พ.ศ.2530 วัดพระแก้วดอนเต้า สุชาดาราม ขึ้นทะเบียนโบราณสถานและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถาน เล่มที่ 52 หน้า 3698 วันที่ประกาศ 8 มีนาคม 2478 กำหนดเขต ประมาณ 6 ไร่ 3 งาน 13 ตารางวา

๔) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานและการพัฒนาจิตใจ ซึ่งเป็นวัดที่มุ่งเน้นกิจกรรมการปฏิบัติธรรมตามหลักการของพระพุทธศาสนา เน้นการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของบุคคลที่เดินทางมาศึกษาเรียนรู้ประกอบด้วย

- 4.1) วัดพระธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.2) วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.3) วัดอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่
- 4.4) วัดป่าดาราภิรมย์ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

แผนภาพที่ 4.6 วัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน

4.1) วัดพระธาตุศรีจอมทองอ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ตามคติความเชื่อเรื่อง ชูธาตุ กล่าว ว่า วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร เป็นพระบรมธาตุที่ประดิษฐาน “พระทักษิณโมฬีธาตุ” (กระดูก กระหม่อมด้านขวา) มีขนาดโตประมาณ เมล็ดพุทรา สันฐานกลมเกลี้ยง สีขาวนวลเหมือน ดอกบวบ หรือ สีคล้ายดอกพิกุลแห้ง นับเป็นพระธาตุแห่งเดียวที่สามารถสักการะและสรงน้ำได้โดยตรงและเห็น องค์พระบรมสารีริกธาตุได้ พระบรมธาตุ ประดิษฐานอยู่ในกุฏิ ทุกวันวิสาขบูชาและวันมาฆบูชา จะมีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุออกมาให้คนสักการะและสรงน้ำ กำหนดงานบุญสรงพระธาตุในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 ตามประวัติเล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราช เป็นผู้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่ ดอย จอมทอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 218 ปัจจุบัน พระธาตุ ถูกบรรจุไว้ในพระโกศ 5 ชั้น ซึ่งตั้งอยู่ภายใน พระวิหาร จตุรมุข ก่ออิฐถือปูนทั้งองค์ มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส คล้ายพระเจดีย์ กว้าง 4 เมตร สูง 8 เมตร ตามประวัติว่าสร้างขึ้นโดย พระเจ้าติโลกปนัดดาธิราช หรือ พระเมืองแก้ว กษัตริย์ราชวงศ์มังราย เจ้าผู้ ครองนครเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ.2060

ตามตำนานที่กล่าวถึงความเป็นมาของพระบรมธาตุศรีจอมทอง ดอยศรีจอมทองนั้น ได้แก่วัตถุของวัดพระธาตุศรีจอมทองในปัจจุบันนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขาดินสูงจากระดับที่พื้นราบอื่น ๆ ในบริเวณนั้น ที่ตั้งพระวิหารอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจ้าจอมทอง จะเป็นยอดของดอยลูก นี้ในสมัยพุทธกาล และมีเมืองอยู่เมืองหนึ่งชื่อว่า “เมืองอังครฐะ” มีเจ้าผู้ครองเมืองนั้นนามว่า พญา อังครฐะ ซึ่งเมืองนี้ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับดอยจอมทองลูกนี้ ซึ่งพญาอังครฐะนั้นได้ทราบข่าวจากพ่อค้า ที่มาจากอินเดียว่า “บัดนี้พระพุทธเจ้าได้บังเกิดในโลกแล้ว เวลานี้ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ใน ประเทศอินเดีย” จึงได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรด เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบด้วย พญาณแล้ว จึงเสด็จสู่เมืองอังครฐะพร้อมด้วยภิกษุสาวกทางอากาศ ได้มารับอาหารบิณฑบาตจาก พญาอังครฐะ และ ทรงแสดงธรรมโปรดพร้อมทั้งได้ตรัสพยากรณ์ไว้ว่า “เมื่อเรานิพพาน แล้วธาตุ พระเศียรเบื้องขวา (พระทักษิณโมลี) ของเรจักมาประดิษฐานอยู่ ณ ที่ดอยจอมทองแห่งนี้” แล้ว เสด็จกลับ ส่วนพญาอังครฐะเมื่อได้ทราบจากคำพยากรณ์นั้นแล้ว จึงได้สร้างสถูปไว้บนยอดดอย จอมทอง ด้วยหวังว่าจะให้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุตามที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้นั้น พญา อังครฐะอยู่ครองราชย์จนสิ้นพระชนมายุของพระองค์

ปัจจุบันวัดแห่งนี้เป็นสำนักวิปัสสนากรรมฐาน หนเหนือ วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร มีพระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมจฺโล) เป็นเจ้าสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ให้การสอน การเจริญ วิปัสสนากรรมฐาน สำหรับภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนผู้ที่สนใจ ทั้งชาวไทย และชาว ต่างประเทศ และมีการจัดให้สวดอารมณ ทุกวัน (ยกเว้นวันพระ)

4.2) วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) อ.เมือง จ.เชียงใหม่ วัดร่ำเปิง (ตโปทาราม) เป็นวัดวิปัสสนากรรมฐานทางภาคเหนือ ที่ทำการอบรมพระกรรมฐานในแนวสติปัฏฐาน 4 ที่ปัจจุบันมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้ารับการอบรมปฏิบัติต่อเนื่องกันตลอดปีไม่ขาดสาย เป็นวัดแห่งแรก ที่มีพระไตรปิฎกฉบับล้านนา และได้ชื่อว่าเป็นวัดที่มีพระไตรปิฎกฉบับภาษาต่าง ๆ มากที่สุด วัดหนึ่งในเมืองไทยและได้รับการแต่งตั้งให้เป็น ศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติฯ ประจำจังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2542 และสำนักปฏิบัติธรรม ประจำจังหวัดเชียงใหม่ แห่งที่ 2 ปี พ.ศ. 2547

ประวัติ ได้มีจารึกประวัติการสร้างวัดนี้ลงในศิลาจารึก ซึ่งเรียกว่า ศิลาฝักขาม (ตัวหนังสือฝักขาม) ดังมีใจความว่า “สองพันสามสิบห้าปีจุลศักราชได้แปดร้อยห้าสิบสี่ตัวในปีเตาใจ (เหนือ) เดือนวิสาขะไทยว่าเดือนเจ็ดออก (ขึ้น) สามค่ำวันศุกร์ไทย ได้ฤกษ์อันถ้วนสอง ได้โยคชื่ออายุสมะ ยามกลองงายแล้วสองลูกนาที” ซึ่งแปลเป็นภาษาปัจจุบันว่า “วันศุกร์ขึ้นสามค่ำเดือนเจ็ด ปีชวด พุทธศักราชสองพันสามสิบห้าปี เวลา 08.20 น. ได้ฤกษ์ภรณ์ (ดาวงอนไถ) ได้โยคมหาอุจจ์” คือการก่อสร้างวัดได้ส่วนกันทั้งทางฝ่าย พุทธจักรและอาณาจักร โดยพระองค์ได้ทรงมีพระราชบัญชาให้พระมเหสีชื่อ พระนางอะตะปาเทวี เป็นผู้ดำเนินการสร้าง ในประวัติไม่ได้บอกชัดว่าใช้เวลาสร้างนานเท่าใด กล่าวแต่ว่าสำเร็จแล้วทุกประการ พร้อมทั้งสร้างพระพุทธรูปเป็นพระประธาน และพระพุทธรูปตามซุ้มที่พระธาตุเจดีย์กับได้สร้างพระไตรปิฎกและพระราชนันททรัพย์ (นา) เงิน (เบี้ย) ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า “มีราชเขตทั้งหลายอันกฎหมายไว้กับอารามนี้สามล้านห้าหมื่นพัน ไว้กับเจดีย์สี่ด้าน สี่แสนเบี้ยไว้กับพระเจ้า (พระประธาน) ในวิหาร ห้าแสนเบี้ยไว้กับอุโบสถ สี่แสนเบี้ยไว้เป็นจังหัน (ค่าภัตตาหาร) ล้านห้าแสนห้าหมื่นพันเบี้ยไว้ให้ผู้รักษากิน สองแสนเบี้ยให้ชาวบ้านยี่สิบครัวเรือนไว้เป็นผู้ดูแลและอุปฐากรักษาไว้”

วัดร่ำเปิงหรือวัดตโปทาราม ได้อยู่ในสภาพวัดร้างมาหลายยุคหลายสมัยและเมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง กองทหารญี่ปุ่นได้เข้ามาครอบครองใช้เป็นที่พักปฏิบัติการ ปรากฏว่าได้มีผู้ลักลอบขุดพระธาตุเจดีย์ ได้นำเอาพระพุทธรูปและวัตถุโบราณต่าง ๆ ไป อุโบสถและวิหารที่พระเจ้ายอดเชียงรายและพระมเหสีทรงสร้างขึ้นพร้อมกับวัด ได้ชำรุดทรุดโทรมแตกหักพังจนสภาพต่าง ๆ แทบไม่หลงเหลืออยู่เลย หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสงบลงแล้ว พวกชาวบ้านที่อพยพหลบภัยไปอยู่ที่อื่น ก็ทยอยกันกลับมา สภาพวัดก็ยังขาดการบำรุงรักษาบางครั้งขาดพระจำพรรษา หรือถ้ามีก็เพียงรูปเดียว ต่อมาในปี พ.ศ.2512 เริ่มมีการก่อสร้างวิหารขึ้นใหม่ แล้วจึงได้อาราธนาพระภิกษุชาวบ้านร่ำเปิงรูปหนึ่งชื่อ หลวงปู่จันทร์สม หรือ ครูบาสม มาปกครองดูแลวัดได้ระยะหนึ่ง ทำให้วิหารแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๖

4.3) วัดอุโมงค์ อ.เมือง จังหวัดเชียงใหม่ วัดอุโมงค์ และสวนพุทธธรรม สองชื่อนี้เป็นชื่อที่ใช้เรียกสถานที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ของพุทธนิคมเชียงใหม่แห่งเดียวกัน แต่มีความหมายต่างกัน วัดอุโมงค์(อุโมงค์เถรจันทร์) เป็นชื่อเรียกวัดเก่าที่ "พระเจ้ากือนาธรรมิกราช" ทรงสร้างอุโมงค์ขึ้นเพื่อถวายเพื่อให้พระมหาเถรจันทร์ ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกอาศัยวัดอุโมงค์นี้หมายเอาเฉพาะบริเวณพื้นที่สามเหลี่ยมผืนผ้าซึ่งมีกำแพงอิฐปรากฏอยู่ทั้งสี่ด้าน มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 25 ไร่ สวนพุทธธรรม เป็นชื่อใหม่ที่ ภิกษุปัญญานันทะ ประธานวัดอุโมงค์ ในสมัยนั้น (พ.ศ.2492-2505) ตั้งขึ้นเรียกสถานที่ป่าผืนใหญ่ที่ปกคลุมวัดร้างโบราณ ซึ่งมีทั้งหมดประมาณ 150 ไร่ ที่พุทธนิคมเชียงใหม่จัดขึ้นเป็นที่อยู่ของภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ผู้แสวงหาความสงบ พื้นที่ซึ่งเรียกว่า สวนพุทธธรรมนี้กว้างมาก รวมเอาวัดไผ่ 11 กอ (เวฬุภักฐาราม ซึ่งพระเจ้ามังรายมหาราชทรงสร้างไว้ถวายเป็นที่พำนักของพระมหากัสสปเถระ ชาวลัγκα ซึ่งเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในสมัยนั้น) วัดอุโมงค์เถรจันทร์ และวัดอื่นๆ (ที่อยู่ใกล้วัดอุโมงค์ทั้ง 4 ด้าน) อีก 4 วัดเอาไว้ด้วยทั้งหมด

ประวัติวัด สมัยพระเจ้ากือนาธรรมิกราช (ประมาณ พ.ศ.๑๙๑๐) ท่านมีความเลื่อมใสในพระมหาเถระจันทร์ พระเจ้ากือนาจึงสั่งให้คนบูรณะวัดเวฬุภักฐาราม เพื่ออาราธนาพระมหาเถระจันทร์จำพรรษาที่วัดแห่งนี้ และตั้งชื่อวัดนี้ว่า “วัดอุโมงค์เถรจันทร์” ตามชื่อของพระมหาเถระจันทร์ มีการซ่อมแซมเจดีย์โดยการพอกปูน สร้างอุโมงค์ไว้ทางทิศเหนือจากเจดีย์ ในอุโมงค์มีทางเดิน ๔ ช่องซึ่งเชื่อมต่อกันได้ ราชวงศ์มังรายล่มสลาย เมื่อปี พ.ศ.2106 เปลี่ยนเป็นพม่าปกครองล้านนา ทำให้วัดอุโมงค์ขาดการบำรุง ป่วยให้ร้าง ปริกหักพังเรื่อยๆ ต่อมา เจ้าชื่น สิริโรส ได้จัดการแผ้วถางบูรณะวัดนี้ และสร้างกุฏิหลังใหม่เพิ่ม จากนั้นจึงนิมนต์พระภิกษุปัญญานันทะจากสวนโมกข์ อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี มาจำพรรษา และท่านได้เผยแผ่ศาสนาสืบไป

ศาสนสถานศาสนวัตถุที่สำคัญ คือ อุโมงค์มีลักษณะเป็นกำแพงภายในเป็นทางเดินหลายช่องทะลุกันได้ ภายในอุโมงค์เคยมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง สันนิษฐานว่าวาดในระหว่าง พ.ศ.1900 – 2000 แต่เดิมคงเป็นภาพจิตรกรรมเต็มบริเวณของทุกห้อง ส่วนใหญ่เป็นภาพดอกบัว ดอกโบตั๋น และนกต่างๆ เช่น นกยูง นกกระสา นกแก้ว และนกเป็ดน้ำ จิตรกรรมฝาผนังวัดอุโมงค์ในส่วนที่เหลือหลักฐานให้ชมในปัจจุบันอยู่บริเวณเพดานโค้งภายในอุโมงค์

